ΤΕΥΧΟΣ 5ο ΜΑΪΟΣ 2001

ΘΕΣΣΑΛΟ ΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Επίσης:

ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΑΛΛΑΤΙΝΗ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΒΑΒΟΥΣΚΟ
ΤΙ ΥΠΗΡΧΕ ΚΑΠΟΤΕ ΣΤΗΝ ΤΟΥΜΠΑ
ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΑΓΕΝΕΙΟΙ ΣΤΟ ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ
ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟ ΜΕΤΟΧΙ

ΧΟΡΗΓΟΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

Τσιμισκή 2, 54625 Θεσσαλονίκη
Τηλέφωνο 551754, 533026
Ομοιότυπο 551748
Για επιστολές: Τ.Θ. 10756, 54110
Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: peebe2@otenet.gr

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ, ΤΕΥΧΗ 1-3

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1997

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΕΜΠΤΟ
ΜΑΪΟΣ 2001

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ:
ΔΡΑΧΜΕΣ 1800, ΕΥΡΩ 5,28
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ:
ΕΤΗΣΙΩΣ ΔΡΑΧΜΕΣ 5000, ΕΥΡΩ 14,67
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΕΥΡΩ 30

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ:
ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΠΑΓΚΑΛΟΥ
ΤΗΛ. 288491

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ:
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΣΑΧΙΝΙΔΟΥ
ΤΗΛ. 551754

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ:
ΣΤΕΛΛΑ ΛΟΥΚΑ
ΤΗΛ. 533026

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
Λασσάνη 3, 546 22 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 237463, 237515

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ
UNIVERSITY STUDIO PRESS A.E.
Αρμενοπούλου 32, 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 208731, 209637, 209837 Fax 216647
e-mail: univstud@spark.net.gr

EDITORIAL

Πέμπτο τεύχος, πέμπτο βήμα

Αισθανόμαστε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε όλους όσοι παίρνουν μέρος στο διάλογο για τη βελτίωση της "Θεσσαλονικέων Πόλεως", διάλογο ανοιχτό με ευπρόσδεκτες όλες τις προτάσεις.

Σ' αυτό το τεύχος παρουσιάζουμε: μία πρόδρομη ανακοίνωση για τα αρχεία των επιχειρήσεων Αλλατίνη (με ανέκδοτες φωτογραφίες σημαντικών τεκμηρίων), το χρονικό της ετήσιας αρχαιολογικής συνάντησης και μία συνέντευξη –γεμάτη ζωντάνια και ειλικρίνεια– με τον ακούραστο πρόεδρο της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, καθηγητή Κωνσταντίνο Βαβούσκο.

Ακόμη, φιλοξενούμε συναρπαστικές μελέτες για τη σημασία των ανασκαφών στην περιοχή της Τούμπας, για τα νοσοκομεία στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη, για φαινόμενα καταστολής στο Άγιο Όρος στους μέσους και υστεροβυζαντινούς χρόνους και για ένα ξεχασμένο αγιοπαυλίτικο μετόχι σε κάποια πάροδο της Εγνατίας.

Το παρόν τεύχος έχει ιδιαίτερη αξία λόγω του αφιερώματος για τις βιβλιοθήκες της Θεσσαλονίκης, που ετοιμάσαμε με την ευκαιρία μιας σημαντικής εξέλιξης στην πνευματική ιστορία της πόλης: την οριστική εγκατάσταση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης στο θαυμάσιο κτίριο της οδού Εθνικής Αμύνης. Το αφιέρωμα αποτελεί ίσως την πρώτη προσέγγιση στην ιστορία των βιβλιοθηκών της Θεσσαλονίκης.

Και μία "φιλολογική" προειδοποίηση: Η σύνταξη του περιοδικού διαπίστωσε ότι το 98% των διορθώσεων επί των κειμένων της ύλης αφορούσε την ορθή χρήση του γράμματος "νι". Οι περισσότεροι συνεργάτες προτιμούν να γράφουν "τον Λευκό Πύργο", αντί "το Λευκό Πύργο" και "την Θεσσαλονίκη" αντί "τη Θεσσαλονίκη". Επειδή όμως ο νέος κανόνας της γραμματικής επιβάλλει διαφορετικά, σε κάθε τεύχος διορθώνονται χιλιάδες λέξεις, προκειμένου να υπάρξει ομοιομορφία. Για την αποκατάσταση των "λαθών" αυτών, ξοδεύονται κάθε φορά δεκάδες ώρες εργασίας, μεταξύ διορθωτών, στοιχειοθετών, συγγραφέων και συντακτικής επιτροπής, με κίνδυνο να παραμεληθούν ουσιαστικές αβλεψίες. Από το ανά χείρας τεύχος, η ευθύνη της τήρησης των κανόνων περί "νι" εναποτίθεται πλέον στους συγγραφείς. Σε ό,τι αφορά εμάς, η τυραννία του Νι τελείωσε. Επίσης, κατ' εξαίρεση –και για τεχνικούς μόνο λόγους– δύο μελέτες δημοσιεύονται σε πολυτονικό σύστημα.

Τι θα βρείτε σ' αυτό το τεύχος

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ: Η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών και ο αεικίνητος πρόεδρός της, ο άγνωστος θησαυρός των αρχείων Αλλατίνη, το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη και μερικές ενδιαφέρουσες εκδόσεις.

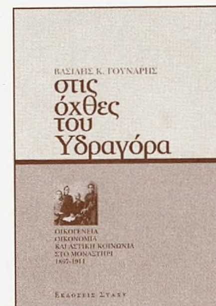
11 Η Ελένη Καπλιτζόγλου, που ανέλαβε το τιτάνιο έργο της ταξινόμησης των αρχείων των επιχειρήσεων Αλλατίνη, καταγράφει τις πρώτες διαπιστώσεις της, μετά από πολυετή εργασία. Ταυτόχρονα, δημοσιεύει πολύτιμα τεκμήρια από το αρχείο, όπως η διασπορά των μετοχών μεταξύ των μελών της οικογένειας και το ενεργητικό και παθητικό της επιχείρησης το 1906.

35 Υπήρξε δάσκαλος πολλών από εμάς. Σφράγισε με την παρουσία του όχι μόνο το Αστικό Δίκαιο, αλλά και την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Ο καθηγητής Κωνσταντίνος Βαβούσκος δέχθηκε να μιλήσει με τη δημοσιογραφική μας ομάδα. Η συζήτηση ήταν πολύ ενδιαφέρουσα.

47 Η Πολυξένη Αδάμ-Βελένη περιγράφει την ετήσια συνάντηση για το Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη.

53 Βιβλιοπαρουσιάσεις: Οικογένεια, οικονομία και αστική κοινωνία στο Μοναστήρι, το "ντοκιμαντέρ της Θεσσαλονίκης", εκπαιδευτικά συστήματα των βαλκανικών χωρών, η εκπαίδευση στα Βαλκάνια από το Διαφωτισμό ως την ίδρυση των εθνικών κρατών, η διδακτική της ιστορίας στην νοτιοανατολική Ευρώπη, "Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική".

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ: Νεότερες έρευνες για την ιστορία της Θεσσαλονίκης. Μυστήρια των τόπων. Σημεία από όπου περνούμε καθημερινά και που κρύβουν ζηλότυπα το παρελθόν τους. Θεσμοί που συναντούμε σήμερα και δεν φανταζόμαστε από πόσο μακριά έρχονται.

ΤΙ ΥΠΗΡΧΕ ΕΠΙΤΕΛΟΥΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΜΠΑ; Ο δρ Κωνσταντίνος Σουέρεφ επιχειρεί μία ερμηνευτική αναδρομή στα ευρήματα γύρω από την Τούμπα της Θεσσαλονίκης και αρθρώνει τα βασικά στοιχεία μιας θεωρίας για την πορεία ενός οικισμού, που δεν ξέρουμε ούτε το όνομά του, αλλά φαίνεται ότι έπαιξε βασικό ρόλο στη δημιουργία της Θεσσαλονίκης. 71

ΠΩΣ ΓΙΑΤΡΕΥΟΝΤΑΝ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ: Η δρ δρ Ευαγγελία Βαρέλλα, επίκουρος καθηγήτρια του ΑΠΘ, μετά από πολλές έρευνες στους τρόπους νοσηλείας των ανθρώπων που είχαν την ατυχία να αρρωστήσουν πριν από την εφεύρεση των αντιβιοτικών, ανατρέχει στις πηγές και συστηματοποιεί τις ειδήσεις περί των νοσοκομείων στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Υπήρχαν λοιπόν βυζαντινά νοσοκομεία; Ναι. Όπως και τώρα. Ιδρύματα με γιατρούς που πίστευαν ότι το συγκεκριμένο φάρμακο ήταν ό,τι καλύτερο υπήρχε για τη συγκεκριμένη ασθένεια. 89

ΔΙΩΓΜΟΙ ΣΤΟ ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ; Ναι, αλλά στους μέσους και υστεροβυζαντινούς χρόνους. Ο δρ Κύριλλος Παβλικιάνοφ, του Πανεπιστημίου της Σόφιας, μελέτησε σλαβικές πηγές σχετικά με φαινόμενα καταστολής στο Άγιο Όρος, κατά τη μακρινή εκείνη εποχή. Πώς αντιμετωπιζόταν κάποιος που διαφωνούσε, κάποιος που πρέσβευε το διαφορετικό; Από το πρωτότυπο κείμενό του προκύπτει και μια εξόχως ενδιαφέρουσα είδηση, ότι η μονή Ιβήρων διέθετε από τον ενδέκατο αιώνα μετόχι στη Θεσσαλονίκη. 99

ΠΟΙΑ ΗΤΑΝ ΑΥΤΗ Η ΕΚΚΛΗΣΟΥΛΑ; Ο Ντίνος Χριστιανόπουλος, ανατρέχοντας στην παιδική του ηλικία, όταν κατοικούσε στην οδό Βασιλέως Καρόλου, περιγράφει μία μικρή εκκλησούλα κι ένα βυζαντινό τοίχο. Ούτε η εκκλησούλα ούτε ο τοίχος υπάρχουν πια. Αλλά κάτι στην περιγραφή τους κινεί την επιστημονική περιέργεια. Η επίκουρος καθηγήτρια δρ Θάλεια Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου και ο δρ Ευάγγελος Χεκίμογλου διαγράφουν ένα οδοιπορικό στην ιστορική τοπογραφία του προηγούμενου αιώνα και ανακαλύπτουν ένα ξεχασμένο αγιορείτικο μετόχι στη Θεσσαλονίκη. Εκεί που αργότερα χτίσθηκε ο κινηματογράφος "Κλειώ", απλωνόταν το αγιοπαυλίτικο μετόχι του Σωτήρος. 109

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. Με την αφορμή της οριστικής πλέον εγκατάστασης της Δημοτικής Βιβλιοθήκης στους υποδειγματικούς χώρους της, που αποτέλεσαν όνειρο γενεών, προσπαθήσαμε να σχηματίσουμε ένα διάγραμμα της ιστορίας των βιβλιοθηκών της Θεσσαλονίκης.

119 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ: «Ενώ διάφοροι σύγχρονοι προφήτες, μελλοντολόγοι, ιστορικοί και κοινωνιολόγοι αναγγέλλουν το θάνατο του βιβλίου εξαιτίας του ηλεκτρονικού υπολογιστή, την ίδια στιγμή αυξάνεται με ρυθμούς χωρίς προηγούμενο η παραγωγή των βιβλίων και κάθε είδος έντυπου υλικού. Και ενώ η μάθηση και διάδοση της γνώσης αρχίζουν και κυριαρχούνται από την εξ αποστάσεως ή μέσα από την οθόνη του υπολογιστή εκπαίδευση, νέες μεγάλες βιβλιοθήκες ανοίγουν διαρκώς τις πόρτες τους, οι οποίες πολύ παραστατικά ονομάζονται "Νέες Αλεξάνδρειες"». Η επίκουρος καθηγήτρια του ΑΠΘ δρ Μαρία Καμπούρη μελετά τα περί βιβλιοθηκών: Οι μεγάλες βιβλιοθήκες, από την Αλεξάνδρεια στο Παρίσι, σημάδεψαν τον ανθρώπινο πολιτισμό.

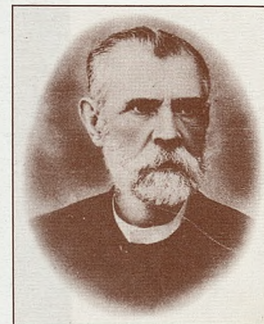
133 ΠΟΥ ΗΤΑΝ Η ΑΡΧΑΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: Ελάχιστοι Θεσσαλονικείς γνωρίζουν ότι στο υπόγειο της γωνιακής οικοδομής στη συμβολή των οδών Ολύμπου και Αγνώστου Στρατιώτου διασώζονται τμήματα ενός μνημειακού δημόσιου οικοδομήματος, που ταυτίστηκε από τους ανασκαφείς του ως η βιβλιοθήκη της πόλης κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους (2ος-3ος αι. μ.Χ.). Η δρ Π. Αδάμ-Βελένη μας θυμίζει ότι υπάρχει ακόμη τμήμα της ρωμαϊκής βιβλιοθήκης της Θεσσαλονίκης.

137 ΒΙΒΛΙΑ ΣΕ ΔΙΑΘΗΚΕΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ: Η δρ Μερόπη Αναστασιάδου είχε την υπομονή να μελετήσει δεκάδες διαθήκες μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης και να εντοπίσει τις περιπτώσεις που κληροδοτήθηκαν βιβλία. Αλλά δε σταματά στο είδος των βιβλίων που υπήρχαν στις μουσουλμανικές οικογένειες της εποχής. Με βάση τα βιβλία και τις άλλες ειδήσεις των διαθηκών, αναπαράγει τα πρόσωπα των κατόχων τους. Μια υποδειγματική μελέτη, καρπός χρονοβόρας εργασίας σε δυσπροσπέλαστες πηγές, που αναδημοσιεύουμε από τη γαλλική επιθεώρηση Revue du Monde Musulman Méditerranéen.

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ
ΜΙΚΡΟΝ
ΠΡΟΣ ΕΥΚΟΛΟΝ ΜΑΘΗΣΙΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.
ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ.

171 ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ: Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης χρειάστηκε να καταβάλει τεράστιες προσπάθειες για να φωτίσει "την ψυχήν και την διάνοιαν των Μακεδόνων εις τον δρόμον της πνευματικής και εθνικής αυτών αναγεννήσεως". Η αναπληρώτρια καθηγήτρια του ΑΠΘ δρ Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, ειδικός της ιστορίας της εκπαίδευσης, περιγράφει βήμα προς βήμα το πώς σχηματίσθηκαν, εξελίχθηκαν και διαλύθηκαν οι σχολικές βιβλιοθήκες του 19ου αιώνα, επισημαίνοντας τη σημασία τους και καταλήγοντας στην πρόταση για την ανασύστασή τους.

189 Ο ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ: Ένα σχεδόν άγνωστο σωματείο, από μία σχεδόν άγνωστη εποχή του ελληνισμού της Θεσσαλονίκης, υπήρξε ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος. Ο δρ Κωνσταντίνος Πλαστήρας συγκεντρώνει διάσπαρτες ειδήσεις και σχηματίζει μία πολύ καθαρή εικόνα για το πώς ήταν η βιβλιοθήκη του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου. Κι ακολουθεί το ερώτημα: Τι απέγινε η βιβλιοθήκη αυτή, που σχηματίσθηκε με τόσους κόπους και αποτέλεσε την πνευματική τροφή πολλών Θεσσαλονικέων του δέκατου ένατου αιώνα;

197 Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ: Ένας άνθρωπος ταγμένος στο βιβλίο, η διευθύντρια των δημοτικών βιβλιοθηκών Μαρία Καζαμία-Γκόλα, ανατρέχει στο αρχείο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης και –έγγραφο προς έγγραφο– ανασχηματίζει την ιστορία της μέχρι σήμερα, αποδίδοντας φόρο τιμής στον άνθρωπο που μόχθησε για τη διατήρηση και τον εμπλουτισμό της, τον προκάτοχό της, αείμνηστο Γιώργο Βαφόπουλο. Ήταν μία δύσκολη και περιπετειώδης ιστορία.

209 ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ: Πώς περνά η αίσθηση της βιβλιοθήκης στη λογοτεχνία; Αυτό είναι το ερώτημα που έθεσε και προσπάθησε να απαντήσει ο καθηγητής Γιώργος Αναστασιάδης. Γνωρίζουν, άλλωστε, οι παλαιότεροι ότι οι βιβλιοθήκες της Θεσσαλονίκης υπήρξαν κάτι πολύ περισσότερο από χώροι φύλαξης και δανεισμού βιβλίων. Δυο-τρεις γενιές φοιτητών δεν διέθεταν την (αυτονόητη) σήμερα πολυτέλεια της μελέτης στο σπίτι, ούτε την (άλλη αυτονόητη πολυτέλεια) της κατοχής βιβλίων.

222 ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ; Ο δημοσιογράφος Κώστας Κρικέλης, αφοσιωμένος στην πολιτιστική ανάπτυξη της Δυτικής Θεσσαλονίκης, καταγράφει με λιτό ύφος τις σημερινές βιβλιοθήκες στους δήμους των βορείων και δυτικών συνοικισμών της πόλης. Η εικόνα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν είναι και τόσο ευχάριστη.

Από τις εκδόσεις
της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗ
ΣΕ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ

18ος - 20ός αιώνας

СОЛУН И ПЛОВДИВ И ТЯХНОТО
УСПОРЕДНО РАЗВИТИЕ

XVIII-XX ВЕК

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗ ΣΕ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ:
18ος - 20ος αιώνας

(960 σελίδες, 12.000 δραχμές)

Σαράντα εφτά κείμενα, ελλήνων και βουλγάρων ερευνητών, που εξετάζουν την παράλληλη πορεία των δύο πόλεων στην τέχνη, την αρχιτεκτονική, τη θρησκεία, την οικονομία και τις κοινωνικές εξελίξεις.
Κείμενα των Π. Ανδρούδη, Στ. Αντόνοβ, Β. Βάλτσεβ, Α. Μπαλτζή, Σ. Μποϊνόβσκα, Α. Δάγκα, Α. Δαλακούρα, Ι. Τζάμποβ, Α. Καραμπετιάν, Ε. Γαβρά, Ι. Γκέργκοβα, Α. Γλαβίνα, Β. Χαρμπαλίεφ, Ε. Χεκίμογλου, Μ. Χριστέμοβα, Σ. Ιγνάτοβα, Ε. Οικονόμου, Θ. Οικονόμου, Α. Ιλίεβα, Ι. Ιβάνοφ, Κ. Κιλεσοπούλου, Β. Κισίοβα, Ρ. Κομσάλοβα, Ξ. Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, Κ. Κρουστάνοβα, Ε. Κυριακούδη, Π. Λαζαρίδου, Γ. Λίνκοβ, Κ. Λίνκοβ, Θ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, Ρ. Μαρίνσκα, Ι. Μιχαηλίδη, Ι. Μίτεβα, Σ. Μόσκοβα, Α. Παναγιωτοπούλου, Χ. Παπαστάθη, Θ. Παπαζήση, Κ. Παβλικιάνοφ, Γ. Πετρόβα, Ν. Πετρόβα, Α. Πίζεφ, Τ. Ράντεβ, Σ. Στεριόνοβ, Σ. Σιβάτσεφ, Β. Τάνκοβα, Α. Γιάνκοβ, Σ. Ζαπριάνοβα, Χ. Ζαρκάδα-Πιστιόλη, Ι. Ζάρρα και Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Θεσσαλονικέων Χρονικόν

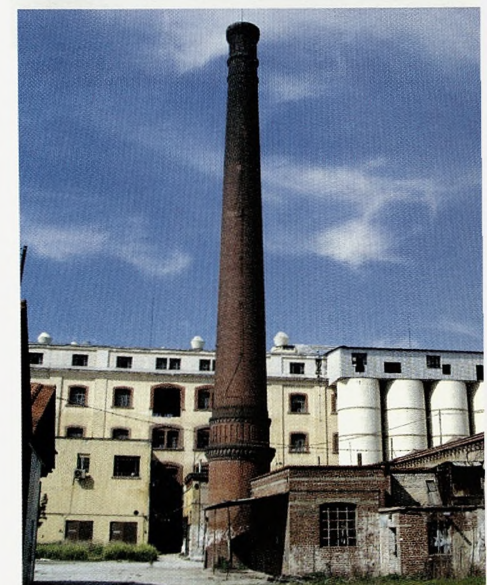
Ε. ΚΑΠΛΙΤΖΟΓΛΟΥ

ΑΡΧΕΙΟ ΑΛΛΑΤΙΝΗ

"Ció che nasce muore, ció che ha principio ha fine" (κάθε τι που γεννιέται πεθαίνει, κάθε τι που έχει αρχή έχει τέλος). Έτσι, μεταξύ των άλλων, προσφώνησε στις 11/9/1882 στον επικήδειο λόγο του ο πρόξενος της Ιταλίας τον ιατρό Μωυσή Αλλατίνη, ιδρυτή των επιχειρήσεων "Αλλατίνη" στην τουρκοκρατούμενη πολυεθνική Θεσσαλονίκη.

Το όνομα "Αλλατίνη" όμως δεν έμελλε να έχει τέλος. Κατόρθωσε να επιζήσει και να υπάρχει μέσα από τα ίδια τα προϊόντα της εποχής εκείνης και τα κτιριακά συγκροτήματα στους ίδιους χώρους, έως σήμερα. Το μεγάλο κτίριο του μύλου στην άκρη της θάλασσας, έργο αρχικά του αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλλι, εγκαινιάσθηκε στις 11/9/1900. Θεωρήθηκε ο μεγαλύτερος μύλος της Ανατολής. Δεσπόζει στην περιοχή του Ντεπώ, στη γωνία των σημερινών οδών Γ. Παπανδρέου και Θ. Σοφούλη. Πλαισιώνεται από τα παλαιότερα κτίσματα και το επιβλητικό φουγάρο του αρχικού ατμόμυλου.

Η εφημερίδα "Ακρόπολις", του Βλάση Γαβριηλίδη, ενημερώνει τους Αθηναίους, τον Μάρτιο του 1883, για την ίδρυση του ατμόμυλου Αλλατίνη, που προμηθεύει με άλευρα ολόκληρη τη Μακεδονία. Έκτοτε, εδώ και 150 χρόνια, η λειτουργία του Μύλου Αλλατίνη είναι σχεδόν συνεχής και ακατάπαυστη. Γεγονός αξιοσημείωτο, καθώς ελάχιστες είναι οι εταιρείες με τόσο μεγάλη περίοδο παρουσίας στον ελλαδικό χώρο.

Το παλαιό ιστορικό αρχείο της εταιρείας, που σχετικά πρόσφατα ήλθε στο φως και βρίσκεται στο στάδιο της ταξινόμησής του με την φροντίδα της εταιρείας, αξιολογείται με προσοχή και ευαισθησία. Κάθε έγγραφο θεωρείται μοναδικό στοιχείο και γίνεται πολύτιμος μάρτυρας του αρχείου στο σύνολό του, όπως κάθε μικρό θραύσμα ενός αρχαίου αμφορέα. Χρονολογικά το αρχείο ξεκινά το 1898, έτος ίδρυσης της περίφημης ανωνύμου εταιρείας "Societé Anonyme Ottomane Industrielle et Commerciale", που στην πορεία του χρόνου αποκτά, από οικογενειακή, ανώνυμη πολυεθνική σύνθεση. Δυστυχώς, δεν βρέθηκαν τα αρχεία των παλαιότερων ετών, τα οποία ίσως να καταστράφηκαν από την πυρκαγιά που αποτέφρωσε τον πρώτο ατμόμυλο το 1898.

Το αρχείο περιλαμβάνει αρκετά βιβλία, γύρω στα 500, τα περισσότερα σε καλή κατάσταση. Αυτά αναφέρονται σ' όλες τις δραστηριότητες της εταιρείας: μύλο – κεραμεία – ορυχεία.

Τα Καθολικά και τα Ημερολόγια είναι μεγάλα σε μέγεθος, βαριά και περίτεχνα, δερματόδετα ή πανόδετα, με μπρούντζινα τελειώματα. Εισαγόταν από τη Γαλλία, από τον εκδοτικό οίκο της Λυών B. Arnaud, και είχαν ειδική αρίθμηση (μοναδικά αντίγραφα). Επίσης, υπάρχουν και πάρα πολλά Πρόχειρα βιβλία, διαφόρων διαστάσεων και όγκων, Ταμεία και Ημερολόγια τα οποία ακολουθούσαν το διπλογραφικό λογιστικό σύστημα. Είναι όλα γραμμένα καθαρά, καλλιγραφικά (σαν ευαγγέλια), στη γαλλική γλώσσα έως το 1926. Το Δούναι και Λαβείν (Doit, Avoir) κοσμεί το πάνω μέρος των σελίδων. Υπάρχουν βιβλία Αγορών-Πωλήσεων, Χρεωστών-Πιστωτών, Γενικών Εξόδων-Μεταφορικών Εξόδων. Τα τελευταία αναφέρονται στα ιππήλατα κάρα για την οδική και τις φορτηγίδες –μαούνες– για τη θαλάσσια μεταφορά των προϊόντων.

Επίσης, Κοστολόγια, Ισολογισμοί, Προσκλήσεις Μετόχων και Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων συμπληρώνουν το Αρχείο και καταθέτουν οικονομικά στοιχεία. Διαφορετικές πληροφορίες μπορούν να δώσουν οι Συμβάσεις και τα Συμβόλαια, οι Αποδείξεις Τραπεζών, οι Καταστάσεις Εμπόρων και Αρτοποιών. Οι Μισθοδοτικές Καταστάσεις, τα Μητρώα Εργαζομένων, τα Ασφαλιστικά Ταμεία, τα βιβλία που αναφέρονται στη λεπτομερή καταγραφή της ιατρικής περίθαλψης που παρείχε η εταιρεία στο προσωπικό, έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον κόσμο της εργασίας.

Χιλιάδες εργαζόμενοι διαφόρων εθνοτήτων πέρασαν όλα αυτά τα χρόνια από την εταιρεία, αφιερώνοντάς της ένα μεγάλο κομμάτι της ζωής τους. Όλοι τους ήταν έμπειροι μάστορες που κατείχαν τα μυστικά της δουλειάς. Ανάμεσά τους Μυλωνάδες – Κυλινδράδες – Σταράδες – Μπουρατιέρηδες – Πλανσιστιέρηδες – Μηχανουργοί – Ξυλουργοί – Κτίστες – Χαμάληδες – Σταυλίτες – Ναυπηγοί – Πυροσβέστες - ειδικότητες συχνά άχρηστες και ξεπερασμένες σήμερα στο μύλο. Οι εργάτες είχαν δικό τους Σωματείο από το 1919 και Ταμείο Ασφάλισης. Οι περισσότεροι κατοικούσαν στη γύρω περιοχή, αρκετοί δε σε κατοικίες ιδιοκτησίας της εταιρείας ή ακόμα και στο χώρο του εργοστασίου. Στα γραφεία, άλλωστε, εργάζονταν οι Γραφιάδες. Οι λογιστές με τα μαύρα μανίκια, τριγυρισμένοι από μελάνες, κονδυλοφόρους, στυπόχαρτα και τεράστια βιβλία, έπρεπε απαραιτήτως να είναι καλλιγράφοι και γαλλομαθείς.

Από τα βασικότερα, ίσως, τεκμήρια πληροφόρησης είναι η αλληλογραφία. Υπάρχουν αμέτρητες επιστολές (το τηλέφωνο ήταν πολυτέλεια), τυπικά γραμμένες με βάση τους κανόνες διαφόρων εγχειριδίων της εποχής. Επιστολές αποδοχής χρεών των πρώτων χρό-

νων του αιώνα, με τουρκικά χαρτόσημα και οθωμανικές σφραγίδες. Επίσης, επιστολές τραπεζών, επιστολές - εντολές του Επισιτισμού από την Προσωρινή Κυβέρνηση του 1917, η αλληλογραφία με την ελληνική και αγγλική επιμελητεία, τη γαλλική στρατιά της Ανατολής και πολλές άλλες.

Γεγονότα και πληροφορίες με λιγότερο ή περισσότερο ενδιαφέρον ξεπηδούν μέσα από όλα αυτά τα παλιά σκονισμένα χαρτιά. Έτσι, με βάση τις συμβάσεις "δια τον θρυμματισμόν οσπρίων προοριζομένων δια την νομήν των κτηνών των στρατευμάτων" ένα νέο εργοστάσιο στήθηκε το 1918 στο Πεδίο του Άρεως. Αυτό άλεθε "αραβόσιτον, ερέβινθους, κουκιά και χαρούπια" κατ' εντολήν της Επιμελητείας Θεσσαλονίκης. Η σχετική αλληλογραφία διατηρεί στρατιωτικό ύφος: "όπως ευαρεστήθητε και άρξεσθε της θρυμματοποιήσεως τούτων απ' αύριον". Σε άλλο επίπεδο, αυτοκίνητο της

εταιρείας προκάλεσε το 1921 ατύχημα. Η αποζημίωση του παθόντος Αχμέτ Φαΐκ έγινε ενώπιον συμβολαιογράφου και μαρτύρων στο δημοτικό νοσοκομείο.

Το αρχείο με τα στοιχεία των εργαζομένων δίδει πολύτιμες προσωπικές πληροφορίες, του τύπου: "Τάκης Χρήστου του Γεωργίου και της Άννας, έτος γεννήσεως 1854, τόπος Θεσσαλονίκη, υπηκοότης ελληνική, διαμονή Τζαβέλλα 5 (πάροδος), οικογενειακή κατάστασις χήρος, μέλη οικογενείας Μαρία, γεννηθείσα τω 1898, και Ματθίλδη - τω 1903. Ενοσηλεύθη παρά του Ταμείου Ασφαλίσεως Μυλεργατών από της 9 Μαΐου 1935, τυχών εν τέλει συντάξεως εκ δρχ. 1092". Για άλλους δίδει και ημερομηνία θανάτου ή την τυχόν αιτία απολύσεώς τους.

Όλα αυτά τα βιβλία και τα έγγραφα είναι τα τεκμήρια που ξετυλίγουν το κουβάρι της ζωής της εταιρείας Αλλατίνη και συγχρόνως ζωντανεύουν την ιστορία και τις εποχές που σηματοδοτούν την Θεσσαλονίκη: Στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, με τους συμμαχικούς στρατούς που εγκαθίστανται στην Θεσσαλονίκη από το 1915 έως το 1919, 150.000 Γάλλοι και 50.000 Άγγλοι τροφοδοτούνται από το μύλο Αλλατίνη. Τα αρτοποιεία που είναι μέσα στο χώρο του εργοστασίου από το 1913 κατασκευάζουν 64.000 άρτους ανά 24ωρο, για

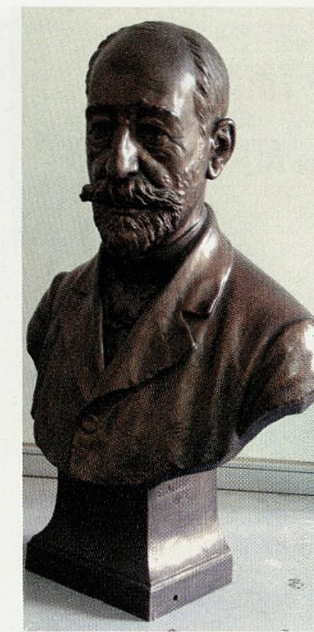
τη σίτιση του ελληνικού στρατού και των συμμαχικών δυνάμεων. Κάθε άρτος ζύγιζε μιάμιση οκά. Όλη η περιοχή μοσχοβολούσε από τα φρεσκοψημένα ψωμιά, λένε οι παλαιοί κάτοικοι. Τα αρτοποιεία λειτούργησαν έως το 1972.

Το 1917 η πυρκαγιά στο κέντρο της Θεσσαλονίκης δημιουργεί την ανάγκη εξεύρεσης νέων τρόπων διανομής αλεύρων για την ανακούφιση των πυροπαθών. Το 1922, σε διάστημα δύο μηνών, η Θεσσαλονίκη θα βρεθεί με διπλάσιο πληθυσμό και ο επιούσιος άρτος είναι από τα βασικά προβλήματα των προσφύγων. Ο επισιτισμός καθορίζει και ελέγχει τις πωλήσεις των αλεύρων.

Το 1926 μια νέα εποχή αρχίζει για την εταιρεία. Περνά σ' ελληνικά χέρια με την πλειοψηφία των μετοχών στον Κοσμά Πανούτσο, έμπορο από το Κρανίδι της Αργολίδας. Η επιχείρηση εκσυγχρονίζεται και το 1930 ο μύλος διπλασιάζει την αλεστική του ικανότητα, ενώ το 1939 επαναλειτουργεί το νέο κεραμείο το οποίο είχε καταστραφεί το 1935. Στο διάστημα της γερμανικής κατοχής η εταιρεία συνεχίζει να λειτουργεί υπό την εποπτεία των Γερμανών. Τα πολυτελή βιβλία είναι πια παρελθόν. Πολλά απ' αυτά είναι δεμένα πρόχειρα και έχουν χαρτόνι για εξώφυλλο. Γράφουν στην κυριολεξία όπου βρουν. Χρησιμοποιούνται οι λευκές σελίδες από τα βιβλία παλαιοτέρων ετών. Είναι μια εποχή που αξίζει ιδιαίτερη μελέτη για τον κοινωνικό πλέον ρόλο της εταιρείας Αλλατίνη που υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικός στην κατοχή.

Οι επόμενες φάσεις σηματοδοτούνται από συνεχείς αλλαγές, αποσχίσεις και τεχνολογικές εξελίξεις της εταιρείας με σημαντικότερο γεγονός την πυρκαγιά, τον Δεκέμβριο του 1951, που καταστρέφει μεγάλο μέρος του μύλου.

Πάνω στα ερείπια του παλαιού κτίζεται με την ίδια αρχιτεκτονική ο νέος μύλος που επαναλειτουργεί κανονικά το 1955, με καινούργια μηχανήματα έως το 1997 (τελευταία χρονιά λειτουργίας του στα παλαιά κτίσματα). Το εργοστάσιο μεταφέρεται στη βιομηχανική περιοχή Σίνδου, όπου συνεχίζει έως σήμερα την παραγωγική και εμπορική του δραστηριότητα.

Η αναμφισβήτητη αξία του ιστορικού αυτού αρχείου καθιστά

αναγκαία την προστασία και διερεύνησή του. Η μελέτη του είναι πολύτιμη, πρώτα απ' όλα για την ίδια την εταιρεία, καθώς της δίνει τη δυνατότητα να γνωρίσει το παρελθόν της και να μεταδώσει γνώσεις και εμπειρίες στα στελέχη της, ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν με περισσότερα εφόδια τις σύγχρονες αλλαγές, αλλά και να βελτιώσει την επικοινωνία της προς τα έξω και την επιχειρησιακή της εικόνα.

Όλα αυτά τα βιομηχανικά ντοκουμέντα των εκατό και περισσότερων ετών που αφορούν τις προσωπικότητες συνδεδεμένες με την οικονομική ζωή της επιχείρησης και τις εξελίξεις στον τόπο μας, είναι χρήσιμα όχι μόνο για την εταιρεία, αλλά και διότι αποτελούν αναντικατάστατες πηγές πληροφοριών για την τοπική ιστορία, για τον κόσμο της εργασίας, την οικονομία και τον πολιτισμό. Είναι κληρονομιά γνώσεων για κάθε ιστορική, κοινωνιολογική, οικονομική και δημοσιογραφική έρευνα και μελέτη.

Société Anonyme Ottomane Industrielle et Commerciale

Carte d'Admission

à l'ASSEMBLÉE GÉNÉRALE du 28 Avril 1907
donnant droit à Messieurs Fratelli Allatini
à 159 voix pour 15951 actions déposées

Salonique, le 18 Avril 1907

SOCIÉTÉ ANONYME OTTOMANE INDUSTRIELLE & COMMERCIALE
Un Administrateur Le Secrétaire

Αποδεικτικό κατάθεσης των μετοχών της εταιρείας Αδελφών Αλλατίνη για τη συμμετοχή στη γενική συνέλευση της Ανωνύμου Οθωμανικής Βιομηχανικής και Εμπορικής Εταιρείας.

Οι επεξηγηματικές σημειώσεις στην εικονογράφηση συντάχθηκαν από τον Ε. Α. Χεχίμογλου

PROCES VERBAL DE LA 8e ASSEMBLEE GENERALE ORDINAIRE DES ACTIONNAIRES DA LA SOCIETE ANONYME OTTOMANE INDUSTRIELLE ET COMMERCIALE DE SALONIQUE DU 10 AVRIL 1905.-

===============

Présents	Actions
M.M. Ugo Allatini	100.-
E. Salem	100.-
" " mandataire de Mr. Is. Fernandez	100.-
" " " " " Henri Misrachi	100.-
Alfred Misrachi	100.-
" " " " " Edouard Allatini	100.-
" " " " " Guido Allatini	100.-
" " " " " Lazare Allatini	100.-
" " " " " Charles Allatini	100.-
Moise Morpurgo	100.-
" " " " Mme Adèle Allatini	1000.-
" " " " " Mathilde Allatini	1000.-
Henri Chasseaud " " " Anna Galula	1000.-
John Chasseaud " " Mrs Fratelli Allatini	5100.-
Edmond Fernandez " " " " "	9900.-
	19000.-

En l'absence du Président, le vice Président Mr. Ugo Allatini, préside la séance. Le Président déclare que les

Η διασπορά 19.000 μετοχών της Ανωνύμου Οθωμανικής Βιομηχανικής και Εμπορικής Εταιρείας. Η εταιρεία Αδελφοί Αλλατίνη κατέχει την πλειοψηφία, ενώ οι υπόλοιπες είναι διεσπαρμένες μεταξύ των μελών της οικογένειας Αλλατίνη.

Société Anonyme Ottomane Industrielle et Commerciale
de Salonique
(ANCIENS MOULINS ALLATINI)
Salonique, le ____________ 190

Télégrammes:
INDUSTRIELLE

Συμφωνητικόν

[illegible]

Θεσσαλονίκη τη 11/24 Νοεμβρίου 1900

[illegible]

"Χρεωστούμεν να παρουσιαζώμεθα εις το γραφείον της εταιρείας την πρώτην ημέρα εκάστου μηνός". Ρήτρα περί του τρόπου διεξαγωγής της αποκλειστικής συνεργασίας σε συμφωνητικό του 1900. Πελάτης ο οίκος Αθανασίου Κούσκουρα και Σια.

Η δεύτερη σελίδα του Συμφωνητικού

Société Anonyme Ottomane Industrielle et Commerciale
de Salonique
(ANCIENS MOULINS ALLATINI)

Salonique, le 28/11 Δεκεμβρίου 1900

Télégrammes:
INDUSTRIELLE

Οἱ ὑποφαινόμενοι κκ. Δημήτριος Οἰκονόμου καὶ Εὐάγγελος Καλόγη ὀφείλομεν εἰς τοὺς κυρίους Ἀδελφοὺς Ἀλλατίνη τὸ ποσὸν Γροσίων 16.500 δι᾽ ἀξίαν [illegible], ἅτινα ἐλάβομεν εἰς [illegible] τῆς [illegible] ἐργασίας μας. Ἀντὶ τῆς [illegible] ταύτης ὑποχρεούμεθα νὰ προμηθευώμεθα ἅπαντα τὰ ἀναγκαιοῦντα διὰ τὴν ἐργασίαν μας ἄλευρα ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ Ἀλευρομύλου τῶν ῥηθέντων κυρίων Ἀδελφῶν Ἀλλατίνη. Ἐν ᾗ περιπτώσει ἀντιπαρέλθωμεν εἰς ταύτην τὴν τελευταίαν ἡμῶν ὑποχρέωσιν, οἱ κ.κ. Ἀδελφοὶ Ἀλλατίνη ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ μᾶς ἀπαιτήσουν τὸ ἄνω ῥηθὲν ποσόν, τὸ ὁποῖον ὑποχρεούμεθα ἀμελλητὶ νὰ ἐξοφλήσωμεν εἰς πρώτην αὐτῶν ζήτησιν.

Καὶ εἰς ἔνδειξιν.

Θεσσαλονίκη τῇ 28/11 Δεκεμβρίου 1900

Συμβόλαιο προμήθειας αλεύρων από την "Ανώνυμο Οθωμανική Βιομηχανική και Εμπορική Εταιρεία", με ρήτρα αποκλειστικής συνεργασίας (1900).

Inventaire du Mois *de Décembre 1914*

Au Moulin	Ocques	Piastres	Ocques	Piastres
Existence au 4 Décembre — Farines	208 710 ✓			
" " " " — Sons	468 698 ✓			
" " " " — Grenailles	10 500 ✓			
Reçu en Décembre — Blés	279 873			
Farines	25 000			
Existence au 1er Janvier 1915 — Blés			18 997	
" " " " — Sons			79 521	
Sortie en Décembre — Farines			451 028	
" " " — Sons			436 049	
" " " — Grenailles			14 160	
Boni	7 974			
	999 755		999 755	

Blés moulus en Décembre ƒ 259 876

fabrication frs ƒ 217318
" Sons " 46872
Criblur " 3660
ƒ 267850
moins boni 7974
ƒ 259876

Υποδειγματικό μηνιαίο ημερολόγιο εμπορευμάτων: Καταγραφή των ποσοτήτων που διακινήθηκαν το Δεκέμβριο του 1914.

Κατ' εντολήν της βασιλίσσης: Απόδειξη για την παράδοση 12 κενών σάκων (1912).

Η Διεύθυνση Μετόπισθεν παραγγέλλει άλευρα από την Ανώνυμο Βιομηχανική και Εμπορική Εταιρεία, προκειμένου να διατραφεί ο αιχμάλωτος τουρκικός στρατός (31 Οκτωβρίου 1912).

Société An.me Ottomane
Industrielle & Commerciale
de Salonique

Salonique, le

Η 4η Μεραρχία του ελληνικού στρατού προμηθεύεται βιαστικά σιτάρι, στη διάρκεια του Πρώτου Βαλκανικού πολέμου, δύο μήνες μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης. Σιτάρι "του οποίου την αξίαν αύριον θέλομεν κανονίση άνευ κέρδους υπερβολικού ή [=παρά μόνο] του δικαίου και κανονικού".

Décembre 1904

Passif

Compte Capital	£ 3.000.000		13.125.000
Obligations	£ 1.000.000		
à déduire: 191 Obligations amorties	95.500		
	£ 904.500		3.957.187 20
Amortissement des Obligations	£ 95.500		417.812 20
Fonds de Reserve Statutaire			629.562 04
Fonds d'amortissement des Etablest. Industriels			950.000
Fonds de reserve Spécial			500.000
Fonds de reserve pour Marchandises à l'Etranger			34.710 05
Reserve pour Créances			1262.681 20
Coupons d'Obligations à payer			98.929 20
Comptes Transitoires			60.771 05
Débiteurs & Créditeurs divers			10.882.286 39
Profits & pertes			2135.030 05
		£	34.053.971 18

Το παθητικό της εταιρείας "Ανώνυμος Βιομηχανική και Εμπορική Εταιρεία" το έτος 1904. Ορισμένα, από μεγέθη όπως το εταιρικό κεφάλαιο, υπολογίζονται σε χρυσά φράγκα και στη συνέχεια μετατρέπονται σε γρόσια, με ισοτιμία 1 τουρκική λίρα = 22,83 φράγκα. Το σύνολο του παθητικού ανέρχεται σε 7,8 εκατομμύρια χρυσά φράγκα. Βάσει της αξίας του χρυσού, το ποσό αυτό αντιστοιχεί σήμερα σε 8,5 δισεκατομμύρια δραχμές.

Bilan au 31

Actif

Propriété & Installation Moulin		£ 6.562.500
" Briqueterie		1.750.000
Reconstruction Moulin		4.151.913 05
Nouvelle Installation Briqueterie		1.556.846 05
Existence au Moulin de farines Sons Criblures & blés		3.230.065 20
" de blés en Ville & à l'Etranger		4.188.195 20
" de farines en Ville & dans les Agences		1754.294
" de Sons " " "		230.738
" de Criblures " " "		10.755
" de Sacs vides		583.204
" de Charbon de terre		220.753 05
" d'huile Suif & valvoline		6.775 35
Caisse		329.741 30
Débiteurs pour farines		8.293.009 35
" " Sons		13.524
Compte Briqueterie		
Existence de produits céramiques	£ 772.714.10	
" " Charbon de terre	" 91.950.10	
" " argile	" 120.334.20	
Débiteurs divers	" 164.051	
Terrains argileux	" 22.605.20	1.171.655 20
	£	34.053.971 18

Το ενεργητικό της εταιρείας το 1904, σε γρόσια. Ανέρχεται, όπως και το παθητικό (βλέπε λεζάντα 5), σε 7,8 εκατομμύρια χρυσά φράγκα. Όπως πληροφορούμαστε από την πολύτιμη αυτή λογιστική κατάσταση, οι εγκαταστάσεις του μύλου και του κεραμοποιείου είχαν αξία 3,2 εκατομμυρίων χρυσών φράγκων (3,5 δισεκατομμύρια σημερινές δραχμές). Μεγάλο μέρος του ενεργητικού ήταν τοποθετημένο σε εμπορεύματα, ενώ το ένα τέταρτο περίπου αντιπροσώπευε τις απαιτήσεις του μύλου έναντι των πελατών του.

ΔΙΠΛΟΤΥΠΟΝ ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΣ

Ἀριθ. 1007 Χρῆσις 1

ΕΠΑΡΧΙΑ ΔΗΜΟΣ

Ταμεῖον Χωρίον

ΦΟΡΟΣ ΕΠΙ ΤΩΝ Κτηματικού φόρου 1912

Ὁ ὑποφαινόμενος εἰσπράκτωρ βεβαιῶ ὅτι ὁ φορολογούμενος Κάρλο Αγγαλίνι ἐπλήρωσε δραχμὰς (ὁλογράφως)

ἤτοι διὰ δημόσιον φόρον δρ. 2:15

δι' ἔξοδα ἐκτελέσεως » 30:55

διὰ τόκον ὑπερημερίας » 2:05

διὰ πρόσθετα τέλη 20 % ἕνεκα καθυστερήσεως » 1:05

διὰ » 0:50

Τὸ ὅλον δρ. 41:30

δυνάμει τοῦ χρηματικοῦ πίνακος τοῦ ταμείου εἰς ὃν εἶναι ἐγγεγραμμένος ὁ φορολογούμενος ὑπὸ τὸν αὔξοντα ἀριθμὸν καὶ τῆς πρὸς ἐμὲ ἐγγράφου ἐντολῆς τοῦ ταμίου ὑπ' ἀριθμὸν ἀπὸ

Ὡσαύτως ἐπλήρωσε διὰ δημοτικὸν φόρον δραχμὰς ἤτοι δραχμὰς

Ἐν Αθήναις τῇ 18 Νοεμβρίου 1913

Ὁ δημόσιος εἰσπράκτωρ

Η νέα ελληνική διοίκηση εισπράττει κτηματικό φόρο (18 Νοεμβρίου 1913). Το έντυπο φέρει μετάφραση στην τουρκική γλώσσα (αραβική γραφή).

Λογότυπο της Εθνικής Τράπεζας, από έγγραφο του υποκαταστήματος Θεσσαλονίκης.

Θεσσαλονίκῃ τῇ 18ῃ Ἰουλίου 1919

ἀρ. 23486

ΦΟΡΤΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΩΝΥΜΟΝ ΕΜΠΟΡΙΚΗΝ & ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΝ ΕΤΑΙΡΙΑΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΝΤΑΥΘΑ

Κύριοι,

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ δηλώσωμεν ὑμῖν ὅτι ὁ παραδοθεὶς ὑμῖν σῖτος ὀκάδες 2.043.570 (δύο ἑκατομμύρια τεσσαράκοντα τρεῖς χιλιάδες πεντακόσιαι ἑβδομήκοντα) ἐκ τοῦ ά/π" Μαρία Σταθάτου" καὶ τόννοι περίπου 1500 (χίλιοι πεντακόσιοι) ἐκ τοῦ '/π"'Ι.Βάτης" ἀνήκουσι τῇ ἡμετέρᾳ Τραπέζῃ.

Παρακαλοῦμεν συνεπῶς πρὸ πάσης παραδόσεως ἐκ τοῦ σίτου τούτου, κατὰ ἐνδεχομένην ἀπαίτησιν τῆς Διευθύνσεως Ἐπισιτισμοῦ ἢ τῆς Ἐπιμελητείας Στρατοῦ εἴτε οἱουδήποτε τρίτου, ζητῆτε ἐξουσιοδότησιν παρ' ἡμῶν.

Μεθ' ὑπολήψεως,

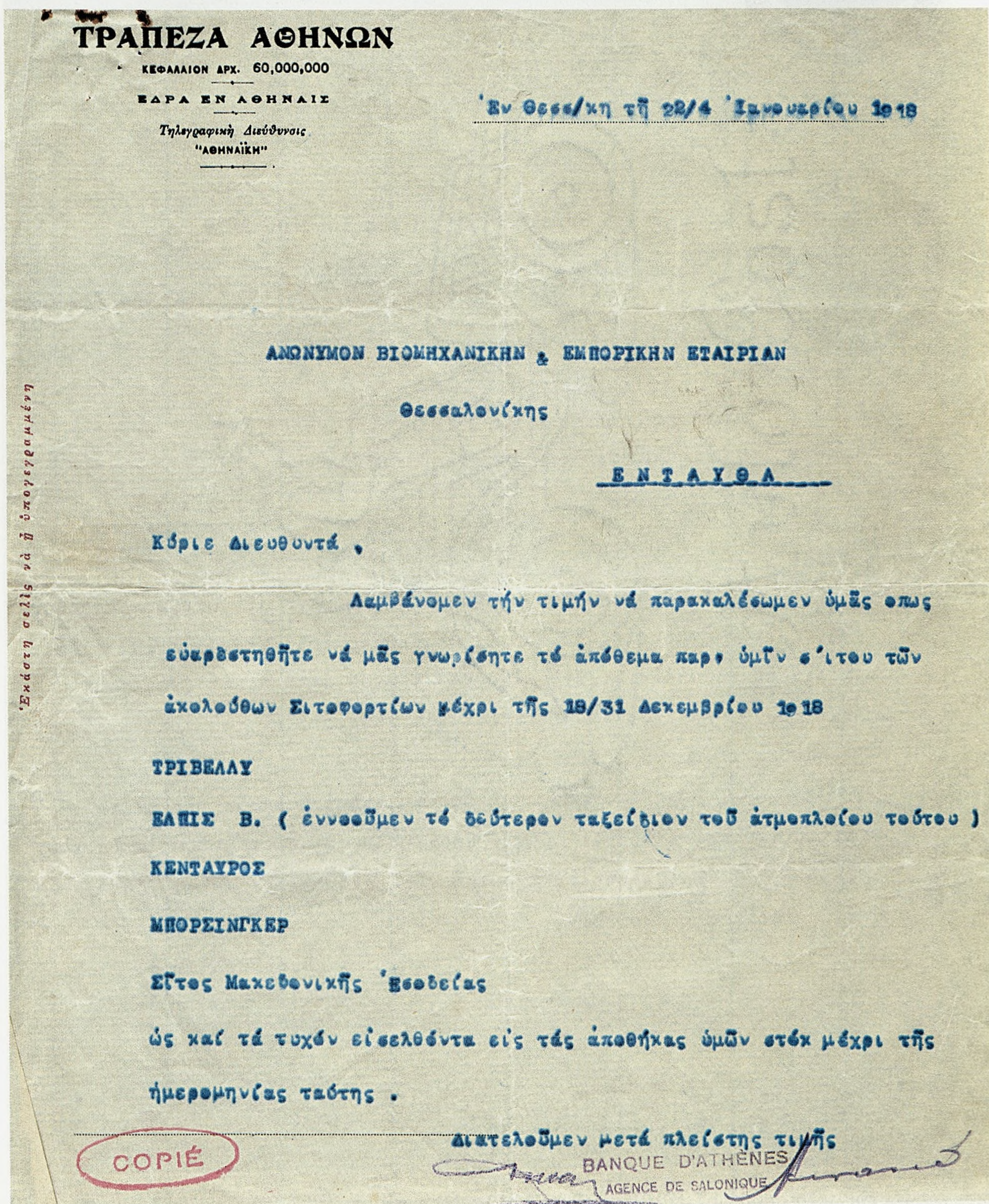
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

Έγγραφο της Εθνικής Τράπεζας, από το οποίο προκύπτει η αμφισβήτηση της κυριότητας φορτίων σίτου, μεταξύ της τράπεζας αυτής και του Δημοσίου (1919).

ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΡΧ. 60,000,000
ΕΔΡΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
Τηλεγραφικὴ Διεύθυνσις
"ΑΘΗΝΑΪΚΗ"

Λογότυπο της Τράπεζας Αθηνών, ελληνόκτητης τράπεζας, με μεγάλη συμμετοχή επιχειρηματιών από τις παροικίες και κυρίως από την Αίγυπτο. Συγχωνεύθηκε με την Εθνική Τράπεζα το 1953.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΡΧ. 60,000,000
ΕΔΡΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
Τηλεγραφικὴ Διεύθυνσις
"ΑΘΗΝΑΪΚΗ"

Ἐν Θεσσ/κη τῇ 22/4 Ἰανουαρίου 1918

ΑΝΩΝΥΜΟΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΝ & ΕΜΠΟΡΙΚΗΝ ΕΤΑΙΡΙΑΝ

Θεσσαλονίκης

ΕΝΤΑΥΘΑ

Κύριε Διευθυντά,

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσωμεν ὑμᾶς ὅπως εὐαρεστηθῆτε νὰ μᾶς γνωρίσητε τὸ ἀπόθεμα παρ' ὑμῖν σίτου τῶν ἀκολούθων Σιτοφορτίων μέχρι τῆς 18/31 Δεκεμβρίου 1918

ΤΡΙΒΕΛΛΥ

ΕΛΠΙΣ Β. (ἐννοοῦμεν τὸ δεύτερον ταξείδιον τοῦ ἀτμοπλοίου τούτου)

ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ

ΜΠΟΡΣΙΝΓΚΕΡ

Σῖτος Μακεδονικῆς Ἐσοδείας

ὡς καὶ τὰ τυχὸν εἰσελθόντα εἰς τὰς ἀποθήκας ὑμῶν στὸκ μέχρι τῆς ἡμερομηνίας ταύτης.

Διατελοῦμεν μετὰ πλείστης τιμῆς

BANQUE D'ATHÈNES
AGENCE DE SALONIQUE

COPIÉ

Ἑκάστη σελὶς νὰ ᾖ ὑπογεγραμμένη

Παρακολούθηση σιτοφορτίων. Το 1918 το σιτάρι έλειπε στη Θεσσαλονίκη και το ψωμί διανεμόταν με δελτίο.

BANQUE D'ORIENT
CAPITAL ENTIÈREMENT VERSÉ 25,000,000 DE FRANCS
SIÈGE CENTRAL: ATHÈNES
SUCCURSALES: SALONIQUE, SMYRNE, ALEXANDRIE, LE CAIRE
AGENCES ET SOUS-AGENCES: MÉTELIN, SERRÈS, MAGNÉSIE, PERGAME, ZAGAZIG, SOMA.
Adresse Télégraphique: ORIENTBANK

Λογότυπο από επιστολόχαρτο της ελληνόκτητης Τράπεζας της Ανατολής (ιδρύθηκε το 1905).

BANQUE D'ORIENT
CAPITAL ENTIÈREMENT VERSÉ 25,000,000 DE FRANCS
SIÈGE CENTRAL: ATHÈNES
SUCCURSALES: SALONIQUE, SMYRNE, ALEXANDRIE, LE CAIRE
AGENCES ET SOUS-AGENCES: MÉTELIN, SERRÈS, MAGNÉSIE, PERGAME, ZAGAZIG, SOMA.
Adresse Télégraphique: ORIENTBANK

Th. Salonique, le 2 Février 1917

Société Anonyme
Industrielle & Commerciale de Salonique
En Ville.

Messieurs,

Nous venons de recevoir votre lettre datée du 31 Janvier dernier le contenu de laquelle fut noté.

Agréez, Messieurs, nos salutations distinguées.

BANQUE D'ORIENT
SUCCURSALE DE SALONIQUE

Αναγγελία λήψεως επιστολής της "Ανωνύμου Βιομηχανικής και Εμπορικής Εταιρείας" από την Τράπεζα της Ανατολής. Η εντός πόλεως εμπορική αλληλογραφία διεξάγεται, κατά παράδοση, στη γαλλική γλώσσα. Το έγγραφο της Τράπεζας Ανατολής υπογράφουν τα στελέχη της Ζουμετίκος και Κωνσταντουλάκης.

No.

TELEGRAPHIC ADDRESS:
"IONIAN"
CODES USED
Via Eastern Social
A.B.C. 5th Edition
Lieber's Standard

Η τηλεγραφική διεύθυνση της Ιονικής Τράπεζας (Ionian Bank Ltd), που ιδρύθηκε το 1839, με έδρα το Λονδίνο. Στη Θεσσαλονίκη εγκαταστάθηκε μετά την απελευθέρωση.

No.

Ionian Bank, Limited,

TELEGRAPHIC ADDRESS:
"IONIAN"
CODES USED
Via Eastern Social
A.B.C. 5th Edition
Lieber's Standard

Salonica, le 9 Mars 1917.

Rep le 15/3

Societé Anonyme
Industrielle & Commerciale
Salonique.

Messieurs,

Nous avons l'honneur de vous accuser réception de votre lettre du 6 Mars et en réponse nous vous informons que toutes les sommes y mentionees sont en ordre, excepté la somme de Drs: 100.000, versées à nous le 18/I Mars, lesquelles, ne figurent pas sur la lettre.

Le Ministère de Provisions a été dûment avisé par nous au sujet de ces encaissements.

Veuillez agréer, Messieurs, nos salutations distinguées.

POUR LA BANQUE IONIENNE, LIMITED
LE DIRECTEUR

Έγγραφο της Ιονικής Τράπεζας προς την Ανώνυμο Βιομηχανική και Εμπορική Εταιρεία, το Μάρτιο του 1917, όταν δηλαδή στη Θεσσαλονίκη ήταν εγκατεστημένη η κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας. Όπως προκύπτει εμμέσως από το έγγραφο, η Ιονική Τράπεζα (της οποίας η διοίκηση ήταν προσκείμενη στον Ελευθέριο Βενιζέλο), παρακολουθούσε λογιστικά τις προμήθειες αλεύρων του Υπουργείου Προμηθειών της Εθνικής Άμυνας.

BANQUE DE SALONIQUE
SIÈGE SOCIAL: CONSTANTINOPLE
SUCCURSALES:
ANDRINOPLE, BEYROUTH, CAVALLA,
DÉDÉAGATCH, DRAMA, MONASTIR, SALONIQUE,
SMYRNE, SAMSOUN, USKUB, XANTHIE, TRIPOLI (Syrie)
BUREAUX:
GUMULDJINA, SOUFFLI, KIRK-KLISSÉ.
Adresse Télégraphique:
„SALONICBANK"
LIBER'S CODE USED
Code 5th Edition A. B. C.

BANQUE DE SALONIQUE

Acte de procédure relatif aux 10 biens de Mehmed Liousta Mitrovitza, remis par l'Industrielle à M. Salvator Amarafios –

BANQUE DE SALONIQUE
SIÈGE SOCIAL: CONSTANTINOPLE
SUCCURSALES:
ANDRINOPLE, BEYROUTH, CAVALLA,
DÉDÉAGATCH, DRAMA, MONASTIR, SALONIQUE,
SMYRNE, SAMSOUN, USKUB, XANTHIE, TRIPOLI (Syrie)
BUREAUX:
GUMULDJINA, SOUFFLI, KIRK-KLISSÉ.
Adresse Télégraphique:
„SALONICBANK"
LIBER'S CODE USED
Code 5th Edition A. B. C.

Uskub, le 14 novembre 1913

Société Anonyme Ottomane Industreielle & commerciale de Salonique.-
Salonique.-

Messieurs,

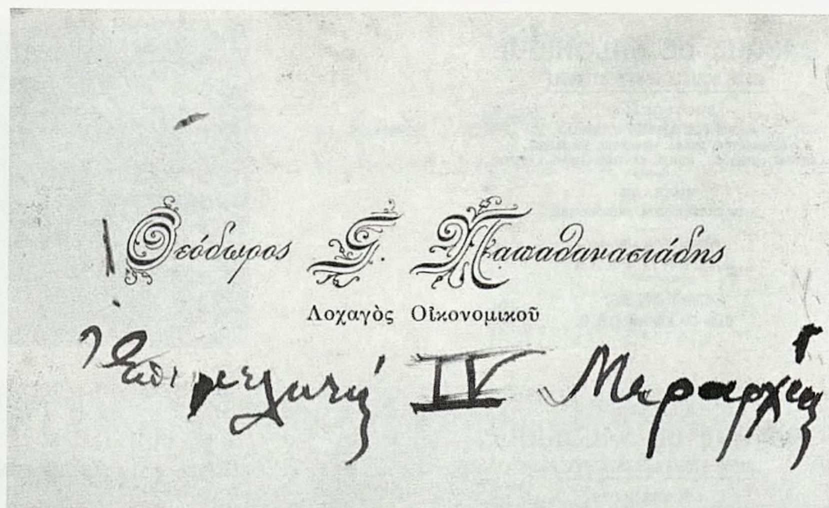
Nous avons régulièrement, reçu vos honorées du 29 octobre dernier et du 6 courant.-

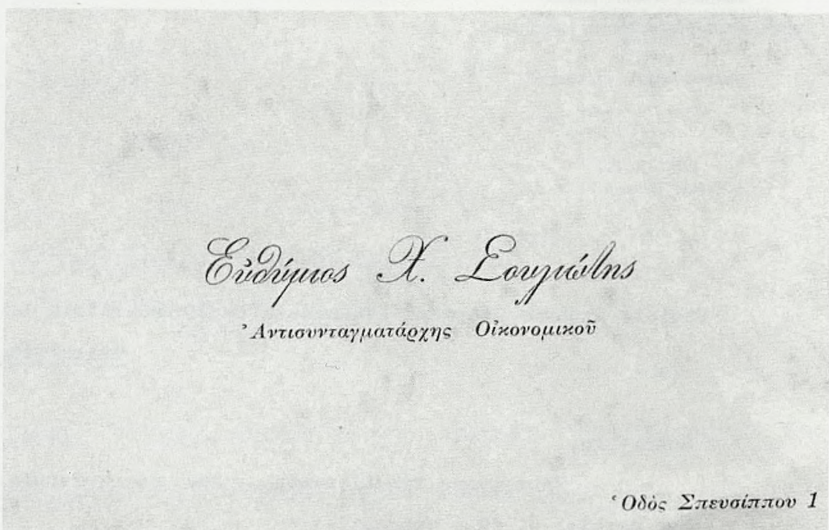
En réponse au contenu de la première, nous vous informons avoir puisé des renseignements près des diverses personnes connaissant la Firme Mehmet Lieusta de Mitrovitza et aucune, n'a pu nous préviser au juste, pour quel montant les Immeubles de cette dernière, ont été séquestrés par le Gouvernement Ottoman et à combien s'élève réellement sa dette.-

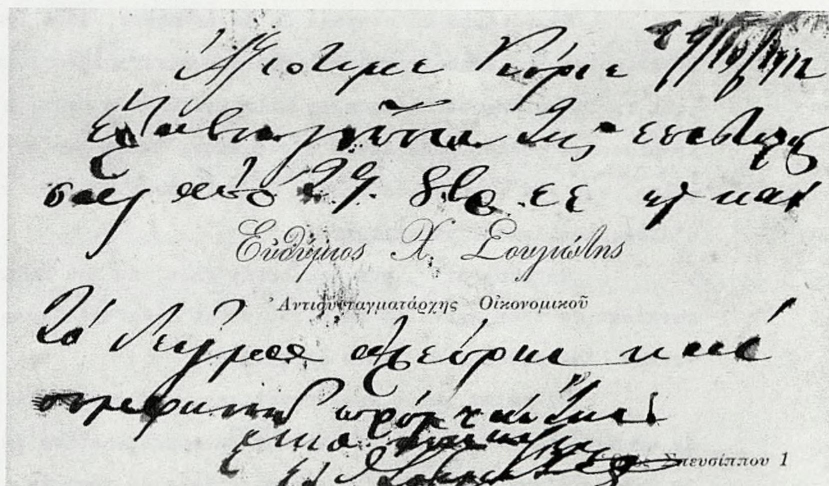
On nous dit, que les trois Fils du Feu Mehmet Lieusta, seraient de très mauvaise moralité et ne s'occupant pas de commerce, vivant des revenus de leurs Immeubles.-

Ci-joint, nous vous remettons, une liste des Immeubles de Mehmet Lieusta, avec une estimation approximative de la valeur de chacun d'eux, non compris quelques lots de terrain, qu'il posséderait à proximité de Mitrovitza et dont, on ne peut préciser la valeur.-

Δίκτυο πληροφοριών: Η Τράπεζα Θεσσαλονίκης παρέχει στην Ανώνυμο Οθωμανική Βιομηχανική και Εμπορική Εταιρεία (όχι πολύ θετικές) πληροφορίες σχετικά με τον οίκο Μεχμέτ Λιούστα στη Μητρόβιτσα (Σεπτέμβριος 1913).

Καρτ βιζίτ αξιωματικών του οικονομικού, που είχαν δοσοληψίες με το μύλο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ

Ο ΑΕΙΚΙΝΗΤΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΜΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Συνέντευξη στον Χρήστο Γρηγοριάδη και την Αλεξία Μηλοπούλου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δάσκαλος πολλών από εμάς, ο καθηγητής Κωνσταντίνος Βαβούσκος είναι γνωστός για το μεγάλο επιστημονικό έργο του, αλλά περισσότερο από τη μακρά θητεία του στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Δημοσιεύουμε, με κάποια καθυστέρηση, τη συνέντευξη που είχε την καλοσύνη να παραχωρήσει πριν από μερικούς μήνες στους συνεργάτες του "Θεσσαλονικέων Πόλις" Χρήστο Γρηγοριάδη και Αλεξία Μυλοπούλου.

Η ζωή του Κωνσταντίνου Βαβούσκου κινείται σε ρυθμούς δωρικούς. Δεν υπάρχουν παρεκκλίσεις, περιττοί προβληματισμοί και ατέρμονες θεωρητικές αναζητήσεις. Καμία ανθρώπινη αδυναμία ή κατάρα της ιστορίας δεν δείχνει να εμποδίζει μία πορεία προδιαγραμμένη. Είναι πόλεμος και υπάρχει φτώχεια – κανένα πρόβλημα, το γυμνάσιο θα προχωρήσει παράλληλα με την εργασία. Είναι κατοχή – αλλά οι σπουδές στη Νομική θα ολοκληρωθούν με άριστα. Μαίνεται ο εμφύλιος – αλλά, χάρη και στη βοήθεια της τύχης, η Νομική Σχολή των Παρισίων θα ανοίξει τις πύλες της για το νεαρό επιστήμονα. Τα υπόλοιπα είναι αναμενόμενα και γεμίζουν πέντε πυκνογραμμένες σελίδες βιογραφικού με αναρίθμητες διακρίσεις, ατελείωτες διδακτικές ώρες, διαλέξεις σε όλο τον κόσμο και πλούσιο συγγραφικό έργο.

Πέντε σελίδες βιογραφικό και είναι σαν να διαβάζεις τηλεγράφημα. Τίποτα περιττό, υπερβολικό ή διογκωμένο. Μόνο κάποιες φορές, οι κοφτές φράσεις αφήνουν έναν υπαινιγμό, μια αδιόρατη ειρωνεία, σαν πινελιά που ξεφεύγει δήθεν τυχαία προς το περιθώριο. Η ιστορία του Κωνσταντίνου Βαβούσκου είναι στην ουσία η ιστορία

Κωνσταντίνος Βαβούσκος.

μιας γενιάς που βγήκε μέσα από έναν πόλεμο με τις ίδιες αξίες που είχε, όταν κλήθηκε να τον αντιμετωπίσει. Λιτά το αναφέρει, στην τελευταία σελίδα του βιογραφικού του: *"Δις υπεδείχθη υπό της Νέας Δημοκρατίας δια το ψηφοδέλτιον επικρατείας (1974,1977) και άπαξ υπό του ΠΑΣΟ.Κ.(1996) αρνηθείς"*.

ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΕΡ.: *Θυμάστε πότε εκδηλώθηκε για πρώτη φορά η έφεση προς τη νομική επιστήμη;*

ΑΠ.: Το περίεργο είναι ότι σε πολύ μικρή ηλικία, πήγαινα θυμάμαι στο 21ο δημοτικό της Θεσσαλονίκης, είχα μία ιδιαίτερη κλίση στα μαθηματικά. Εάν κάποιος με ρωτούσε, τότε απαντούσα ότι ήθελα να γίνω μαθηματικός. Η στροφή προς τα θεωρητικά μαθήματα έγινε στο γυμνάσιο, στο 3ο Γυμνάσιο Αρρένων (...)

ΕΡ.: *Ήσασταν από τους λεγόμενους καλούς μαθητές;*

ΑΠ.: Άριστος. Θυμάμαι χαρακτηριστικά ότι οι δάσκαλοι δε με φώναζαν με το όνομά μου, έλεγαν μόνο "να σηκωθεί ο πρώτος μαθητής".

ΕΡ.: *Τι σας επηρέασε στο γυμνάσιο; Το κοινωνικό περιβάλλον, ανάγκες επαγγελματικής αποκατάστασης;*

ΑΠ.: Όχι, όχι τίποτε από αυτά. Οι καθηγητές μας, το επίπεδό τους και πολλές φορές το πάθος για το αντικείμενό τους. Στο γυμνάσιο είχαμε καλούς καθηγητές, πολύ καλούς. Τέσσερα χρόνια μας έκανε

Ο Κωνσταντίνος Βαβούσκος στο λιτό γραφείο του, στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Στον τοίχο, αναμνηστικές φωτογραφίες με τον Κ. Καραμανλή και τον Κ. Τσάτσο. Φωτογραφία Ν. Στυλιανίδη.

αρχαία και νέα ελληνικά ο Περικλής Καλοδίκης. Ήταν ένας σοφός άνθρωπος που μ' επηρέασε πολύ. Γυμνασιάρχη είχαμε τότε τον Κωνσταντίνο Γεωργούλη από την Καλαμάτα, σπουδαίος άνθρωπος (...) κι' άλλοι πολλοί, ο καθένας με τον τρόπο του, τη διδασκαλία του, την επιμονή του ...

ΕΡ.: *Ποιο ήταν αλήθεια το κίνητρο τότε; Το κίνητρο για τη διάκριση, την επιμονή, την πρωτιά (...)· σήμερα για παράδειγμα εύκολα θα απαντούσαμε ότι προέχει το οικονομικό κριτήριο...*

ΑΠ.: Δεν υπήρχαν κίνητρα οικονομικά τότε, ακόμη και για θέσεις πολύ σημαντικές και υπεύθυνες. Μόνο φτώχεια, πείνα, αρρώστιες και μαύρη αγορά, δεν υπήρχαν διέξοδοι, αλλά ούτε και περιθώρια να επαναπαυθεί κάποιος. Τα πρότυπα μας, οι δικοί μας ήρωες ήταν αυτοί οι καθηγητές, από το δημοτικό έως το πανεπιστήμιο, άνθρωποι μεγάλης πνευματικής εμβέλειας. Το οικονομικό ήταν το τελευταίο που τους απασχολούσε (...). Αυτή η στάση ζωής διαπερνούσε τότε όλη την κοινωνία, την οικογένεια, τη γειτονιά – έτσι χάραξε και τη δική μας πορεία.

ΕΡ.: *Τελειώνετε το γυμνάσιο σε πολύ δύσκολες εποχές...*

ΑΠ.: Το γυμνάσιο το τελείωσα με πολύ δυσκολία, καθώς ένα ατύχημα με καθήλωσε για πολύ καιρό και μάλιστα στο τέλος δεν μπόρεσα να δώσω τις εξετάσεις της έκτης γυμνασίου για το απολυτήριο και έδωσα τελικά με τους ανεξεταστέους. Αντιλαμβάνεστε ότι τα μέσα εκείνης της εποχής και η όλη κατάσταση καθιστούσαν την ανάρρωση αποτέλεσμα περισσότερο προσευχής παρά ιατρικών παρεμβάσεων. Το 1943 η κατοχική τότε κυβέρνηση έβγαλε διάταγμα που καταργούσε τις εισιτήριες εξετάσεις και γράφονταν όλοι. Έτσι, πήγα και γράφτηκα και εγώ στη Νομική σχολή. Βέβαια, ετοιμαζόμουν εντατικά, αλλά τελικά δε χρειάστηκε.

ΕΡ.: *Πώς λειτουργούσε το Πανεπιστήμιο εκείνη την περίοδο;*

ΑΠ.: Τα τμήματα του Πανεπιστημίου ήταν τότε διασκορπισμένα (...) θυμάμαι τον Βιζουκίδη που μας έκανε ρωμαϊκό δίκαιο στην Εύξεινο Λέσχη στην οδό Βενιζέλου (...) διεθνές δίκαιο κάναμε στο παλιό ΠΑΤΕ στην Παρασκευοπούλου, η φιλοσοφική έκανε μαθήματα αλλού, η διοίκηση λειτουργούσε σε άλλο κτίριο, όποια αίθουσα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί...

ΕΡ.: *Παρ' όλα αυτά, την εποχή εκείνη διδάσκουν γνωστοί καθηγητές...*

ΑΠ.: Τότε καλούσαν καθηγητές από το εξωτερικό, μεγάλα ονόματα και με μεγάλη εξέλιξη στον τομέα τους, όπως για παράδειγμα ο Σπυρόπουλος από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Είναι πράγματι εντυπωσιακό το γεγονός ότι αυτοί οι άνθρωποι άφηναν σχεδόν τα πάντα στο εξωτερικό, για να έλθουν στη μετακατοχική Ελλάδα, χωρίς μέσα, χωρίς ιδιαίτερες απολαβές. Είχαν όμως τεράστια αγάπη γι' αυτό που δίδασκαν και το κυριότερο, έκαναν μεγάλες προ-

σπάθειες να μας μεταδώσουν το πάθος για το γνωστικό τους αντικείμενο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Βιζουκίδης που δίδασκε ρωμαϊκό δίκαιο, καθηγητής μύθος στο Πανεπιστήμιο, θυμάμαι την πρώτη φορά που πήγα να δώσω εξετάσεις ήμουν τρομοκρατημένος...

ΕΡ.: *Πάντως είναι γεγονός, ότι η φήμη του αυστηρού καθηγητή ακολουθεί κι εσάς.*

ΑΠ.: Είναι αλήθεια ότι το σύστημα ολόκληρο τότε το διαπερνούσε η αυστηρότητα, υπήρχε όμως και η αίσθηση της δικαιοσύνης. Με τον Βιζουκίδη τα πράγματα ήταν απλά, ήξερες περνούσες, δεν ήξερες κοβόσουν. Πράγματι, αυτή τη γραμμή τήρησα και εγώ, αυστηρός αλλά τολμώ να πω δίκαιος, εν γνώσει μου δεν αδίκησα κανέναν. Ακόμη και σήμερα, παλαιοί φοιτητές μου, μιλάμε για 30 χρόνια πριν, που με συναντούν στο δρόμο το επισημαίνουν, αυστηρός αλλά δίκαιος.

ΕΡ.: *Μία τέτοια αντιμετώπιση δε δημιουργεί αποστάσεις; Μπορεί με αυτόν τον τρόπο ο φοιτητής να παρακινηθεί και να αναπτύξει κριτική σκέψη;*

ΑΠ.: Δεν υπήρξε ποτέ η απόσταση που υπονοείτε, ο φοιτητής μπορούσε να ρωτήσει, να συζητήσει, να πει τη γνώμη του, με δυο λόγια υπήρχε πάντα η δυνατότητα του διαλόγου, αλλά μέχρι εκεί (...) πάντα υπήρχε ένα όριο. Όριο που ποτέ όμως δε σταμάτησε κάποιον φοιτητή, δεν τον απέτρεψε από το να μάθει, να εξελιχθεί (...) υπήρξαν και υπάρχουν βέβαια καθηγητές που διαμορφώνουν διαφορετικές σχέσεις με τους φοιτητές, πιο χαλαρές...

Η ΥΠΟΤΡΟΦΙΑ

ΕΡ.: *Με ποιο τρόπο αλήθεια διακρίνεται κάποιος; Τι οδηγεί ευκολότερα στην επιτυχία, το ταλέντο, οι συγκυρίες, το περιβάλλον, η οικογένεια;*

ΑΠ.: Είναι και το ταλέντο, είναι και ο συνδυασμός όλων αυτών που αναφέρατε. Όπως σας είπα, ενώ η αρχική μου κλίση ήταν τα μαθηματικά, στο γυμνάσιο μου άρεσαν τα αρχαία και τα νέα ελληνικά, ιδιαίτερα η ιστορία, την παρακολουθούσα συγκριτικά, για παράδειγμα τη χρονιά που έγινε η μάχη του Μαραθώνος τι συνέβη σε άλλες χώρες, το ίδιο για όλες τις εποχές. Θέλω να πω η μελέτη, η δουλειά, η έρευνα για το αντικείμενο είναι που τελικά διαμορφώνει γερές βάσεις και εξελίσσει τη γνώση, από την άλλη μεριά είναι βέβαια ορισμένα πράγματα, όπως η ευφράδεια, η μεταδοτικότητα, η ικανότητα να διαχειριστείς τελικά τη γνώση σε σχέση με το περιβάλλον, που απαιτούν έμφυτο ταλέντο...

ΕΡ.: *Το ταλέντο είναι κάτι που μπορεί να εμφανιστεί στην οικογένεια ξαφνικά;*

ΑΠ.: Βεβαίως. Μα και εγώ στην οικογένειά μου δεν είχα προηγούμενο, ο πατέρας μου ήταν έμπορος, η μητέρα μου απόφοιτος Παρθεναγωγείου. Είναι όμως στοιχεία, επιρροές που σίγουρα μπορούν να ενισχύσουν την έφεση, να την καλλιεργήσουν και να την αναδείξουν πολύ νωρίτερα (...) από τη μητέρα μου για παράδειγμα πήρα την αγάπη για το διάβασμα, με εφοδίαζε διαρκώς με τα πάντα, μου αγόραζε βιβλία (...) να σας θυμίσω ότι όλα αυτά που σήμερα είναι μία απλούστατη διαδικασία, τότε πολλές φορές απαιτούσαν ιδιαίτερες οικονομικές αντοχές και ευρύτητα πνεύματος. Θυμάμαι πάντοτε με συγκίνηση αυτή την προσπάθεια της μητέρας μου...

Η περιοχή του πανεπιστημίου στα 1959. Διακρίνεται μόνο το παλαιό κεντρικό κτίριο, το χημείο και η φυσικομαθηματική σχολή (προς τα άνω) καθώς και το αστεροσκοπείο. (Ε. Χεκίμογλου & Ε. Ρούπα, 75 χρόνια ιστορίας ΔΕΘ).

ΕΡ.: *Μετά το Πανεπιστήμιο στη Θεσσαλονίκη, βρίσκεστε στη Νομική Σχολή στο Παρίσι. Πόσο εύκολο ήταν τότε ένα τέτοιο άλμα;*

ΑΠ.: Από οικονομικής πλευράς όπως αντιλαμβάνεσθε ήταν αδύνατο. Έτσι, μόλις τελείωσα το Πανεπιστήμιο με άριστα, ζήτησα υποτροφία, η οποία όμως δόθηκε σε κάποιον άλλο που μάλιστα είχε τελειώσει με λίαν καλώς. Φυσικά αυτό με πείραξε πάρα πολύ (...) βέβαια είχα μία συγκινητικά θερμή υποστήριξη από τους καθηγητές μου, ένας, μάλιστα, έως και στην Αθήνα κατέβηκε για να υποστηρίξει την υπόθεσή μου κι αυτό το θυμάμαι με ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη (...) όμως τελικά δεν έγινε τίποτα. Την ίδια εποχή ήμουν ασκούμενος δικηγόρος στον Χριστόφορο Νάλτσα, μέλος τότε της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Με είδε στεναχωρημένο, με ρώτησε,

Χριστόφορος Νάλτσας (1896-1980).

Αλέξανδρος Λέτσας (1884-1965).

έμαθε το πρόβλημά μου. Έτσι ενημερώθηκε και ο Αλέξανδρος Λέτσας, γραμματέας της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών και εκπρόσωπος της Ενώσεως Κέντρου που τότε κυβερνούσε. Ο Λέτσας λοιπόν, ζητάει να με συναντήσει και μου λέει να μη στεναχωριέμαι (...) ακόμη θυμάμαι τη φράση του, με εκείνη τη χαρακτηριστική βαριά προφορά του "μη σε νοιάζει, θα σε στείλω εγώ με υποτροφία". Τέλος πάντων, βγήκαν τα χαρτιά και όταν όλα ήταν έτοιμα ο Λέτσας φέρνει το θέμα στο Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας. Δε θα ξεχάσω μάλιστα πόσο θερμά υποστήριξε την πρόταση ο Βασδραβέλλης, ταμίας τότε (...) έτσι πήρα την υποτροφία της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, έτσι βρέθηκα στο Παρίσι. Τα λεφτά βέβαια ήταν λίγα, αλλά πιστέψτε με η ευτυχία μου ήταν τόση που το οικονομικό ήταν το τελευταίο που με απασχολούσε εκείνη τη στιγμή.

ΕΡ.: *Ποιες εικόνες κυριαρχούσαν στο Παρίσι τότε, ποια ήταν η ατμόσφαιρα;*

ΑΠ.: Το Παρίσι έβγαινε από ένα παγκόσμιο πόλεμο, μιλάμε για το 1948. Υπήρχαν πολλές πληγές, ελλείψεις και δελτία στα τρόφιμα, λίγο πολύ η ίδια εικόνα σε όλη την Ευρώπη. Εν πάση περιπτώσει εγκαταστάθηκα, προχώρησα, στους έξι μήνες πήρα το πρώτο δίπλωμα· στους επόμενους έξι μήνες το δεύτερο. Πήγα πολύ καλά, παρ' όλα τα προβλήματα προσαρμογής που πάντοτε αντιμετωπίζει κάποιος σε μία ξένη χώρα. Μάλιστα στο Doctorat d' État συναγωνίζονταν Γάλλοι και όσοι ήθελαν από τους αλλοδαπούς, αλλά χωρίς καμία επιείκεια, χωρίς καμία ιδιαίτερη αντιμετώπιση. Διάλεγα τα πιο δύσκολα μαθήματα, τους πιο αυστηρούς καθηγητές, ήταν για μένα μια πρόκληση. Τελικά, μου έβαλαν άριστα, η διατριβή μου πέρασε από την ολομέλεια και μάλιστα μου απένειμαν τον τίτλο Laureat, κατά κάποιο τρόπο ένα χρυσό βραβείο. Αμέσως μετά συνέχισα σπουδές στη Γερμανία...

ΕΡ.: *Πώς γιορτάσατε, αλήθεια, μια τόσο μεγάλη επιτυχία;*

ΑΠ.: Όταν ειδοποίησα την Ελλάδα ότι πήρα το δίπλωμα, μου έστειλαν 50.000 φράγκα, ποσό αστρονομικό για τα δικά μου δεδομένα και βέβαια για τα δεδομένα της εποχής. Τότε επέτρεψα στον εαυτό μου την πολυτέλεια ενός ταξί και την αγορά μιας καπαρντίνας. Ακούγεται ίσως λίγο αστείο σήμερα, αλλά τότε αυτά ήταν σημαντικά.

ΕΡ.: *Γίνεστε διδάκτωρ σε μία ηλικία σχετικά μικρή, κάτι μάλλον περίεργο για εκείνα τα χρόνια. Δεν υπήρχε η προκατάληψη της ηλικίας; Εάν κάποιος ήταν ικανός, μπορούσε να προχωρήσει μόνο με την αξία του;*

ΑΠ.: Βεβαίως. Για παράδειγμα εγώ ούτε μέσα είχα, ούτε πλούσιος ήμουν, ούτε ιδιαίτερες κοινωνικές σχέσεις διέθετα, ήμουν όμως άριστος από το Δημοτικό έως το Πανεπιστήμιο. Σημειώστε μάλιστα ότι από την Ελλάδα ακόμη ήμουν συνδικαλιστής στο Πανεπιστήμιο και πρόεδρος των συνελεύσεων, συνδικαλιστής βέβαια με τα μέτρα και τα όρια της εποχής (...) ακόμη και στη Γαλλία ήμουν αντιπρόεδρος της Διεθνούς Φοιτητικής Ενώσεως των Παρισίων κι αυτό γιατί κατά το γαλλικό νόμο ο πρόεδρος έπρεπε να είναι Γάλλος.

ΕΡ.: *Πάντως υπάρχει ακόμη και σήμερα η εντύπωση ότι μία λαμπρή ακαδημαϊκή καριέρα συμβαδίζει με μια μονομανία, μία μονοδιάστατη αντιμετώπιση των πραγμάτων.*

ΑΠ.: Όχι, όχι, αυτό είναι μία λανθασμένη εικόνα, δεν είναι απαραίτητο (...) έχω ασχοληθεί με πολλά και διαφορετικά πράγματα, πάντοτε παρακολουθούσα τα πράγματα γύρω μου.

ΕΡ.: *Πώς και δεν επιλέξατε μία καριέρα εκτός Ελλάδος; Μετά από τα αποτελέσματα στην Ευρώπη, σίγουρα θα υπήρχε η δυνατότητα.*

ΑΠ.: Αφού το αναφέρετε, σας λέω ότι πράγματι υπήρξε τότε πρόταση για να πάω στον Καναδά, αντιλαμβάνεστε τι σήμαινε αυτό για μένα (...) προτίμησα –και αυτό σας το λέω εντίμως και με κάθε ειλικρίνεια– από καθαρή φιλοπατρία, να επιστρέψω στην Ελλάδα.

ΕΡ.: *Πού εντοπίζετε την κύρια αδυναμία του σημερινού νομικού πλαισίου στην Ελλάδα, εάν βέβαια πιστεύετε ότι υπάρχει πράγματι πρόβλημα...*

ΑΠ.: Δε θα σας πω κάτι καινούριο, η γνωστή εδώ και χρόνια αδυναμία είναι η εφαρμογή των νόμων και όχι η δημιουργία νέων. Άλλωστε, πρέπει να ξέρετε ότι το σημαντικότερο είναι η ερμηνεία του νόμου και όχι το τυπικό μόνο μέρος του. Υποστήριζα πάντοτε αυτή την άποψη και προσπαθούσα να ερμηνεύω διευρυμένα το νόμο – μόνο έτσι καλύπτεις τρέχουσες κοινωνικές ανάγκες και η εφαρμογή δικαίου γίνεται αποτελεσματική. Δε σας κρύβω επίσης ότι πολλές φορές σε ζητήματα ερμηνείας, κατηγορήθηκα για επαναστατικότητα και ριζοσπαστισμό, υπάρχουν τέτοια περιστατικά για προβλήματα που τότε ήταν σημαντικά στην ελληνική κοινωνία, όπως το ζήτημα της προίκας (...). Έβλεπα πάντοτε το ουσιαστικό μέρος του νόμου και όχι μόνο το τυπικό.

Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΡ.: *Είστε πολλά χρόνια στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών;*

ΑΠ.: Εκλέγομαι από το 1976. Κάνουμε έργο μεγάλο, αλλά αφανές.

ΕΡ.: *Γιατί αφανές;*

ΑΠ.: Γιατί δε βγαίνουμε να το φωνάξουμε, να το διαφημίσουμε. Αφανές υπό την έννοια ότι βγάζουμε περιοδικά, δελτία, διοργανώνουμε συνέδρια, έχουμε συνεργασίες, αλλά δεν τα διαφημίζουμε, δεν τα γράφουμε στις εφημερίδες...

ΕΡ.: *Γιατί θα ήταν αρνητικό κάτι τέτοιο; Δε θα βοηθούσε στο να σας προσεγγίσουν, να μάθουν περισσότεροι για το έργο που παράγετε;*

ΑΠ.: Δε νομίζω ότι δεν το ξέρουν, λίγο πολύ είναι γνωστό. Έχουμε

Εγκαίνια του κτιρίου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Παρόντες ο βασιλεύς Παύλος, ο πρωθυπουργός Σ. Βενιζέλος, ο υπουργός Λ. Ιασωνίδης και το προεδρείο της Εταιρείας. (Γ. Αναστασιάδης & Ε. Χεχίμογλου, Η Μάχης της Μνήμης).

βιβλιοπωλείο δικό μας, όλα τα βιβλία που εκδίδουμε τα διαθέτουμε εκεί, έχουμε γενικές συνελεύσεις κάθε χρόνο το Μάρτιο- και πρέπει να σας πω ότι, πριν το καθιερώσω αυτό, οι συνελεύσεις ήταν κάθε τρία χρόνια. Έχουμε περί τα 600 μέλη, επιφανείς πολίτες της Θεσσαλονίκης, υπάρχει αίθουσα συνεδρίων και αίθουσα τελετών. Την αίθουσα βέβαια την παραχωρούμε σε πολλούς φορείς για εκδηλώσεις, σε τιμές φυσικά όχι κερδοσκοπικές, σκοπός είναι και η δική μας συντήρηση. Υπάρχει πινακοθήκη, βιβλιοθήκη, γραφείο ερευνών, γραφείο ιστορίας (...). Γενικά, παράγουμε πολυποίκιλο έργο. Στον οικονομικό τομέα, βέβαια, υπάρχουν τα γνωστά προβλήματα, μας κατήργησαν το αφορολόγητο και από την άλλη υπάρχουν φορείς που μας χρωστούν χρήματα και μάλιστα πολλά.

ΕΡ.: *Πόσο αποτελεσματικά, πόσο γόνιμα είναι τα συνέδρια που διοργανώνετε;*

ΑΠ.: Παράγουμε σημαντικό επιστημονικό έργο. Αρκεί να σας πω ότι οι βόρειοι γείτονες, μας αποκαλούν Ακαδημία της Βορείου Ελ-

Το γιαπί του θεάτρου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. (Γ. Αναστασιάδης & Ε. Χεχίμογλου, Η Μάχης της Μνήμης).

λάδος, ακριβώς γιατί κάνουμε συνέδρια όχι για τυπικούς λόγους, αλλά πολύ ουσιαστικά (...). Εδώ συναντώνται επιστήμονες από τη Νέα Υόρκη, τον Καναδά, την Αίγυπτο, από την Ασία, ακόμη και από τις Ινδίες, εκδίδουμε τα πρακτικά του κάθε συνεδρίου και βέβαια όλα αυτά κοστίζουν και κοστίζουν πολύ. Όμως επιμένουμε, γιατί στοχεύουμε στην ουσιαστική συνάντηση και κατάθεση επιστημονικών απόψεων.

ΕΡ.: *Θίξατε πριν το οικονομικό, αφήσατε μάλιστα να εννοηθεί ότι το κράτος αντιμετωπίζει τον πολιτισμό με λογιστικά κριτήρια. Είναι ο πολιτισμός όμως μόνο υπόθεση του κράτους; Όλη αυτή η απαξίωση θεσμών και αξιών δεν είναι κυρίως κοινωνικό πρόβλημα;*

ΑΠ.: Κοινωνικό βεβαίως. Τα πράγματα απαξιώνονται, κάνω ό,τι μπορώ, αλλά πολλές φορές τα πράγματα παίρνουν το δρόμο τους ανεξάρτητα από απόψεις και θέσεις. Προσωπικά ξέρετε, δεν έχω ανάγκη καμίας επιβεβαίωσης, εδώ [στην Εταιρεία] δεν έχω ούτε μισθό, ούτε καν έξοδα παραστάσεως, μάλιστα το αυτοκίνητο που εί-

χαν οι προκάτοχοί μου το κατήργησα και αυτό. Θέλω την αξιοπρέπεια μου, να μην μπορεί κανείς να μου προσάψει το παραμικρό. Εάν συνεχίζω, και σας μιλώ ειλικρινά, το κάνω από ευγνωμοσύνη προς τους ανθρώπους που με σπούδασαν, που μου έδωσαν όλες αυτές τις ευκαιρίες για τις οποίες μιλήσαμε προηγουμένως (...) οι άνθρωποι αυτοί ουσιαστικά μου κληροδότησαν αυτή την βαριά ευθύνη, τη συνέχιση του έργου τους. Αυτός είναι και ο μόνος λόγος που συνεχίζω.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΕΡ.: *Διατηρείτε πολύ καλές σχέσεις με την εκκλησία, είναι μάλλον βέβαιο ότι τάσσεστε στο πλευρό της στο θέμα των ταυτοτήτων...*

ΑΠ.: Πράγματι. Βεβαίως, σέβομαι τις απόψεις και της κυβερνήσεως και της εκκλησίας. Απλώς εκείνο που θέλω να επισημάνω είναι ότι, όταν ο αρχιεπίσκοπος ζητά ακρόαση είναι τελικά προσβολή να μη τον δέχεσαι, ας γινόταν η συνάντηση, πάντοτε κάτι παραπάνω μπορεί να βγει από αυτό...

ΕΡ.: *Δε δόθηκε λέτε η ευκαιρία συγκλίσεων.*

ΑΠ.: Ακριβώς, δε δόθηκε καμία ευκαιρία.

ΕΡ.: *Συμμερίζεστε τους φόβους για τη λεγόμενη παγκοσμιοποίηση; Είναι ορατή η εξέλιξη αυτής της διαδικασίας;*

ΑΠ.: Τα παρακολουθώ όλα αυτά. Είναι πρόωρο, ξέρετε, να τοποθετηθεί κάποιος, ακόμη η παγκοσμιοποίηση δεν έχει λάβει την οριστική της κατεύθυνση, δεν υπάρχουν σαφή χαρακτηριστικά, και οι δύο απόψεις έχουν ισχυρά επιχειρήματα. Είναι πιθανόν και το εύχομαι, να καταλήξει στις βελτιώσεις που επαγγέλλονται οι υποστηρικτές της.

ΕΡ.: *Πιστεύετε στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο, στη μόρφωση για όλους ή θεωρείτε ότι η πρόσβαση στη γνώση πρέπει να είναι αποτέλεσμα επιλογής;*

ΑΠ.: Άλλο μόρφωση, άλλο επαγγελματική προοπτική – δυστυχώς στην Ελλάδα αυτά τα δύο συνδέονται, η όλη ιστορία γίνεται για να πάρουμε ένα χαρτί και στο τέλος απαξιώνεται το ίδιο το χαρτί. Σας το τονίζω, είμαι υπέρ της μορφώσεως όλων, αλλά πρέπει να ξεχωρίσουμε αυτά τα πράγματα. Όποιος θέλει να μορφωθεί, πρέπει να καταλήγει σ' αυτό, χωρίς να επηρεάζεται από άλλους παράγοντες, οικογενειακούς ή οικονομικούς.

ΕΡ.: *Τι χρειάζεται να θυσιάσει κάποιος, για να αποκτήσει ένα βιογραφικό σαν το δικό σας;*

ΑΠ.: Όλοι μας θυσιάζουμε και κάτι. Σαν φοιτητής εργαζόμουν στην Υγειονομική Υπηρεσία, το γυμνάσιο το έβγαλα εργαζόμενος σε χαρτογραφικά εργαστήρια, οι εποχές ήταν δύσκολες κι όμως αυτά δεν με κούραζαν, αντίθετα τα κυνηγούσα, απλώς γιατί με έφερναν πιο

Η περιοχή γύρω από το θέατρο της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, την εποχή της οικοδόμησής του. Στο βάθος, αριστερά, η ηλεκτρική εταιρεία. Διακρίνονται κτίρια που στο κατεδαφίστηκαν. (Γ. Αναστασιάδης & Ε. Χεκίμογλου, Η Μάχης της Μνήμης).

κοντά στο στόχο μου. Πρέπει κανείς να αγωνίζεται και να επιδιώκει την πραγματοποίηση του ονείρου του.

ΕΡ.: *Όλα αυτά τα μετάλλια και οι διακρίσεις...*

ΑΠ.: Για να σας προλάβω, ουδέποτε επεδίωξα διάκριση, όλα αυτά μου προσφέρθηκαν.

ΕΡ.: *Πώς και μείνατε μακριά από την πολιτική; Είναι γνωστό ότι σας προσέγγισαν στο παρελθόν και τα δύο μεγάλα κόμματα, θα μπορούσατε να είχατε αναλάβει και κάποιο υπουργείο.*

ΑΠ.: Πράγματι, αρνήθηκα τις προτάσεις. Εάν κρίνω εκ των υστέρων, νομίζω ότι έκανα καλά που αφοσιώθηκα στην επιστήμη μου,

ίσως βέβαια μέσα από ένα υπουργείο να κατάφερνα και πέντε πράγματα, ειλικρινά είναι δύσκολο να μιλήσω με βεβαιότητα για μία υποθετική εκδοχή.

ΕΡ.: *Όλο και περισσότεροι υποστηρίζουν ότι η Θεσσαλονίκη χάνει σιγά σιγά τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά της. Παραμένει για σας μία φιλική πόλη;*

ΑΠ.: Ακόμη είναι ανθρώπινη πόλη, ίσως όχι πάντα και όχι σε όλα, αλλά σε γενικές γραμμές ναι, έχει ένα ανθρώπινο πρόσωπο.

ΕΡ.: *Άρα δεν έχετε μετανιώσει που δεν απαντήσατε θετικά στις προκλήσεις του εξωτερικού ή της Αθήνας.*

ΑΠ.: Δε μετάνιωσα στιγμή, αγαπώ αυτή την πόλη, είναι χαραγμένη μέσα μου, όχι ούτε στιγμή...

ΕΡ.: *Ένας άνθρωπος παθιασμένος, αφοσιωμένος, δεν ησυχάζει ποτέ;*

ΑΠ.: Δεν μπορώ, δεν είναι στο χαρακτήρα μου. Θυμάμαι η μητέρα μου έλεγε "δε θα κάτσεις ποτέ να σε δούμε λίγο;". Ήμουν πάντοτε αεικίνητος.

ΕΡ.: *Σε στιγμές περισυλλογής και μοναξιάς, τι είναι αυτό που μένει από τους ανθρώπους, τι σας πικραίνει περισσότερο;*

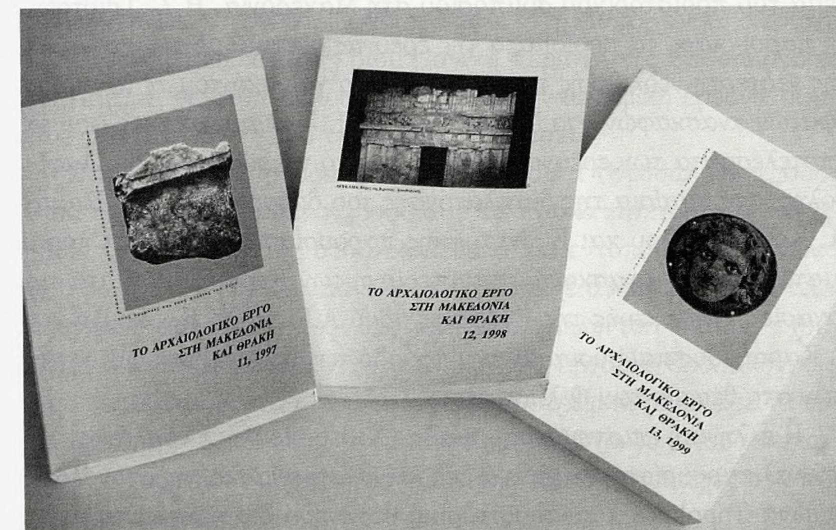
ΑΠ.: Η ανακολουθία των ανθρώπων και εν πολλοίς η αχαριστία τους. Συνήθισα όταν λέω ναι, να είναι ναι και όταν λέω όχι, να είναι όχι. Βοήθησα πολύ κόσμο σε όλους τους χώρους που βρέθηκα - ξέρετε κανείς δεν έχει ανάγκη τελικά από υλική ανταπόδοση, είναι η ηθική ικανοποίηση που μένει, ένα απλό συναίσθημα. Ο κόσμος είναι τελικά μικτός, άγιοι και διάβολοι υπήρχαν και θα υπάρχουν πάντοτε. Η ανακολουθία των ανθρώπων όμως με πληγώνει περισσότερο από όλα.

Π. ΑΔΑΜ - ΒΕΛΕΝΗ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ

ΜΙΑ ΣΥΝΕΠΗΣ "ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ"

Για δέκατη τέταρτη συνεχή χρονιά πραγματοποιήθηκε η καθιερωμένη, πλέον, "συνάντηση" των αρχαιολόγων της Μακεδονίας και της Θράκης. Η "συνάντηση" έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη, στο κτήριο της παλαιάς Φιλοσοφικής Σχολής από τις 8 έως τις 10 Φεβρουαρίου 2001. Εξήντα επτά ανακοινώσεις παρουσίασαν τα προκαταρκτικά πορίσματα των ανασκαφικών ερευνών που διεξήχθησαν κατά το έτος 2000 σε όλη τη μακεδονική και θρακική επικράτεια. Όπως κάθε χρόνο, αντιπροσωπεύθηκαν όλες οι χρονικές περίοδοι, από την παλαιολιθική εποχή μέχρι και τους χρόνους της τουρκοκρατίας, αλλά και όλων των αρχαιογνωστικών επιστημονικών κλάδων που συ-

νεπικουρούν την επιστήμη της αρχαιολογίας, όπως η αρχιτεκτονική ανάδειξης και διαμόρφωσης των χώρων, η συντήρηση και αναστήλωση, η μουσειολογία, η αρχαιομετρία, η παλαιοζωολογία και η παλαιοβοτανολογία.

ΘΡΑΚΗ

Η Θράκη εκπροσωπήθηκε με εξαιρετικά μικρό αριθμό ανακοινώσεων, αφού στο σύνολο των εξήντα επτά, μόνο πέντε αφορούσαν το θρακικό χώρο. Δύο από τις ανακοινώσεις παρουσίασαν υλικό της παλαιολιθικής και νεολιθικής εποχής (Μ. Φωτιάδης-Ν. Ευστρατίου, Εκατό χιλιάδες χρόνια εκμετάλλευσης πυριτολίθου. Έρευνα στο λατομείο Πετρωτών Ροδόπης και Δ. Τριαντάφυλλος, Λάδη Διδυμοτείχου. Τύμβος αυτοκρατορικών χρόνων σε θέση νεολιθικού οικισμού). Μία ανακοίνωση αφορούσε την κλασική αρχαιότητα (Χρ. Καραδήμα, Γ. Καραδέδος, Το θέατρο της Μαρώνειας) και μία τη ρωμαϊκή (Μ. Κουτσουμανής, Πλωτινόπολη 2000). Ο Ν. Τσιλιγκάνης και η Ντ. Καλλιντζή παρουσίασαν, με αφορμή αρχαιομετρικές έρευνες στο χώρο των Αβδήρων, το νέο εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Πανεπιστημίου της Ξάνθης.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Από την Ανατολική Μακεδονία παρουσιάστηκαν οι έρευνες σε εννέα πρόσφατα εντοπισμένους ή από παλιά γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους. Συγκεκριμένα τρεις ανακοινώσεις αφορούσαν έρευνες στο νησί της Θάσου. Η πρώτη αφορούσε στη νεολιθική εποχή (Στρ. Παπαδόπουλος, Δ. Μαλαμίδου, Οι πρώιμες φάσεις κατοίκησης του νεολιθικού οικισμού των Λιμεναρίων). Οι άλλες δύο σχετίζονται με τη δραστηριότητα της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής (T. Kojely, Η βορειοδυτική στοά της Αγοράς της Θάσου και A. Muller, Κοροπλαστική της Θάσου: τελευταίες έρευνες. Προτάσεις για ένα corpus μητρών κεραμικών προϊόντων της Μακεδονίας).

Οι K. Wardle, D. Wardle και N. Wardle πραγματεύτηκαν το θέμα του προϊστορικού συμποσίου στη Μακεδονία. Η Ζ. Τσιρτσώνη παρουσίασε τα πορίσματα της έρευνας σχετικά με την κεραμική της νεότερης νεολιθικής περιόδου από το γαλλικό τομέα των πρόσφατων ανασκαφών στο Ντικίλι Τας. Η Π. Μάλαμα ανακοίνωσε τα αποτελέσματα των ερευνών στο ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης, στα πλαίσια της διαπλάτυνσης του δρόμου. Οι Π. Μάλαμα, Μ. Χριστοπούλου και Κ. Νταράκης παρουσίασαν τα πρώτα πορίσματα από την ανασκαφή στην περιοχή των Κερδυλλίων κατά τις εργασίες κατασκευής της Εγνατίας οδού Α.Ε. Οι Χ. Κουκούλη και Γ. Καραδέδος παρουσίασαν την πρόοδο των αναστηλωτικών εργασιών στο θέατρο των Φιλίππων.

Η ελληνική επιστημονική ομάδα (Χ. Κουκούλη, Ι. Ασλάνης, Μ. Βάλλα) παρουσίασε τα φετινά δεδομένα της ανασκαφής στον Προμαχώνα-Topolniča, μια προϊστορική θέση που διαιρείται στη μέση από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Η Μ. Βάλλα μίλησε για τις ανασκαφικές έρευνες στο νομό Σερρών.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Σημαντική ήταν η δραστηριότητα στην Κεντρική Μακεδονία. Συγκεκριμένα, από το νομό Θεσσαλονίκης παρουσιάστηκαν οι έρευνες σε ένδεκα θέσεις, ενώ πέντε ακόμη αφορούσαν έρευνες μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα, ανασκαφική έρευνα διεξήγαγε η Φιλανδική Αρχαιολογική Σχολή (με επικεφαλής την A. Karivieri) στη θέση ελληνιστικών - παλαιοχριστιανικών χρόνων "Παλιάμπελα" Αρέθουσας, ο Κ. Σισμανίδης ανέσκαψε έναν εξαιρετικού ενδιαφέροντος, λόγω της μοναδικότητάς του, διώροφο τάφο των κλασικών χρόνων, στο Καλαμωτό, ενώ η υπογράφουσα, με αφορμή την παράδοση ενός χρυσού στεφανιού, άρχισε την ανασκαφική έρευνα στην Απολλωνία, όπου αποκαλύφθηκε ένας μακεδονικός τάφος, εργαστηριακοί κλίβανοι και μεγάλο μέρος της περιμέτρου των τειχών της πόλης.

Από τους οικισμούς που ανασκάπτονται τα τελευταία χρόνια γύρω από τον Θερμαϊκό κόλπο παρουσιάστηκε η συνέχιση της έρευνας στην Ν. Αγχίαλο (Μ. Τιβέριος, Στ. Γιματζίδης, Οι ανασκαφικές έρευνες στη διπλή τράπεζα της Αγχιάλου κατά το 2000), καθώς και στο Καραμπουρνάκι (Μ. Τιβέριος, Ε. Μανακίδου, Δ. Τσιαφάκη, Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2000: ο αρχαίος οικισμός). Με αφορμή τη διέλευση της σύγχρονης Εγνατίας οδού εντοπίστηκαν αγροτικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της αρχαίας Λητής (Κ. Τζαναβάρη, Κ. Φίλης, Αγροτικές εγκαταστάσεις στη χώρα της αρχαίας Λητής).

Ιδιαιτέρως ενδιαφέροντα ήταν τα ευρήματα επίσης και στη Σουρωτή (Κ. Σουέρεφ, Κ. Χαβέλα, Σουρωτή στον Ανθεμούντα 2000: ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο), στη Θέρμη (Μ. Παππά, Στρώμα καταστροφής. Α. Νανόγλου, Α. Νίτσου, Νεολιθικός οικισμός Θέρμης και Ε. Σκαρλατίδου, Ένας αρχαϊκός τάφος από το νεκροταφείο της Θέρμης (Σέδες) καθώς και στη Σίνδο (Α. Κεραμάρης, Ε. Παπαγιάννη, Υστερορωμαϊκοί τάφοι στη βιομηχανική περιοχή της Σίνδου) αλλά και στη βιομηχανική περιοχή της Θεσσαλονίκης (Μ. Παππά, Φ. Αδακτύλου, Ζ. Μπίλλη, Ανασκαφική έρευνα οικισμού της ΠΕΧ στο χώρο της Βαλκάν Εξπόρτ).

Στην πόλη της Θεσσαλονίκης η Α. Τασιά (Θεσσαλονίκη, οδός Καραολή Δημητρίου 32) παρουσίασε τα προκαταρκτικά συμπεράσματα της έρευνάς της στο οικόπεδο όπου εντοπίστηκαν θεμέλια ναού ρωμαϊκών χρόνων, πάνω στα οποία είχε ανακατασκευαστεί ο περίφημος αρχαϊκός ναός, αρχιτεκτονικά μέλη του οποίου έχουν βρεθεί διάσπαρτα στη δυτική περιοχή της αρχαίας Θεσσαλονίκης, όπου τοποθετούνται τα ιερά της. Ο Κ. Σουέρεφ παρουσίασε τα ευρήματα από τους ασύλητους τάφους κλασικών χρόνων που ανέσκαψε στην Τούμπα (Τούμπα Θεσσαλονίκης 2000: ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο).

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ 12, 1998

Η Ε. Μαρκή της Θ′ Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων παρουσίασε πέντε ανασκαφές σωστικού χαρακτήρα στην πόλη (Ανασκαφών Θεσσαλονίκης ερανίσματα), ενώ ο Ν. Καρύδας παρουσίασε την ανασκαφή μιας παλαιοχριστιανικής οικίας με τρικλίνιο στην οδό Σοφοκλέους 18-20.

Η ομάδα εργασίας στην Ευρωπό του Κιλκίς εξέθεσε την πρότασή της για ανάδειξη του χώρου και την εφαρμογή της (Θ. Σαββοπούλου, Γ. Γιαννάκης, Γ. Νιαούρης, Προστασία και διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου της Ευρωπού). Αξιόλογη υπήρξε η δραστηριότητα και στο νομό Χαλκιδικής. Τρεις ανακοινώσεις αφορούσαν στην προϊστορική και κλασική αρχαιότητα και πέντε τη βυζαντινή εποχή: Α. Μπιλούκα, Σ. Βασιλείου, Ι. Γραικός, Αρχαιολογικές μαρτυρίες από τη Ν. Καλλικράτεια Χαλκιδικής, Ν. Κουσουλάκου, Ποτίδαια 2000: κτηριακό συγκρότημα δημόσιου χαρακτήρα, Σ. Ασουχίδου, Ε. Γκιούρα, Σ. Κώτσος, Δ. Μανταζή, Θ. Τόγκας, Δ. Σολκίδου, Σ. Τσολάκης, Οι ανασκαφικές έρευνες στο "Κριαρίτσι" Συκιάς νομού Χαλκιδικής κατά τα έτη 1999-2000, Λ. Τόσκα, Γ. Χατζάκης, Παλαιοχριστιανικές αρχαιότητες στη Ν. Καλλικράτεια Χαλκιδικής, Ι. Παπάγγελος, Π. Ευγενικός, Αναζητώντας την Σάρτη και τον Σάρτη Χαλκιδικής, Ι. Παπάγγελος, Στ. Παλιομπέης, Έρευνα σε αποθέτη του καθολικού της μονής Βατοπεδίου, Ι. Παπάγγελος, το μεσαιωνικό νεκροταφείο της Ιερισσού, Ι. Παπάγγελος, Ε. Στούμπου, σωστική ανασκαφή στην Ελιά Χαλκιδικής.

Οκτώ ανακοινώσεις αφορούσαν ερευνητικές δραστηριότητες στο νομό Πιερίας. Συγκεκριμένα οι Κ. Κωτσάκης, P. Halstead παρουσίασαν τα πρώτα πορίσματα της ανασκαφής τους σε νεολιθικό οικισμό στα "Παλιάμπελα" Κολινδρού, η Σ. Κρεμύδη-Σισιλιάνου παρουσίασε ένα πλούσιο νομισματικό θησαυρό από το ιερόν του Διός στο Δίον και ο Δ. Παντερμαλής αναφέρθηκε στις έρευνές του εκεί κατά το 2000 και αναλυτικότερα σε ένα σημαντικό κτήριο δημόσιας χρήσης (Praetorium cum tabernis duabus).

Ο Μ. Μπέσιος ανακοίνωσε σχετικά με το νότιο νεκροταφείο της Πύδνας, σε συνεργασία με την Α. Αθανασιάδου για το βόρειο νεκροταφείο και σε συνεργασία με τη Σ. Τριανταφύλλου για έναν ομαδικό τάφο από το βόρειο νεκροταφείο της Πύδνας. Η ομάδα εργασίας για την ανάδειξη των τάφων του Κορινού (Γ. Γιαννάκης, Π. Καλογερίδης, Μ. Μπέσιος) παρουσίασε την πρότασή της για την προστασία των μακεδονικών τάφων στην εν λόγω περιοχή. Τέλος, η Α. Πρίνου μίλησε για την μέθοδο αποκατάστασης της νεκρικής κλίνης του μακεδονικού τάφου Β′ του Κορινού Πιερίας.

ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Όσον αφορά στη Δυτική Μακεδονία πλούσια ήταν και φέτος η συγκομιδή. Η Μ. Ακαμάτη και ο Ι. Ακαμάτης ανακοίνωσαν για τις νέες ανασκαφικές έρευνες στην Πέλλα και για την Αγορά της αντίστοιχα. Ο Δ. Κωστόπουλος μελέτησε την αρχαιοπανίδα του προϊστορικού οικισμού Αρχοντικού Πέλλας, ενώ η επιστημονική ομάδα της ίδιας ανασκαφής (Α. Παπανθίμου, Α. Πιλάλη, Δ. Μπασογιάννη, Ε. Παπαδοπούλου, Ε. Τσαγκαράκη, Γ. Φάππας) παρουσίασε τα δεδομένα της ανασκαφικής έρευνας στον προϊστορικό οικισμό κατά το 2000. Οι Παύλος και Αναστασία Χρυσοστόμου παρουσίασαν τα φετινά ευρήματα από τα νεκροταφεία του Αρχοντικού Γιαννιτσών.

Ο Π. Χρυσοστόμου ανέσκαψε ένα πολύ ενδιαφέρον ιερό μυστών του Διονύσου στη Μενηίδα Βοττιαίας. Οι Α. Χρυσοστόμου, Α. Γεωργιάδου, Χ. Πολουκίδου, Α. Προκοπίδου ανακοίνωσαν σχετικά με τις σωστικές ανασκαφές της ΙΖ′ Εφορείας στην επαρχιακή οδό Αψάλου-Αριδαίας νομού Πέλλας. Η Α. Χρυσοστόμου παρουσίασε το νεκροταφείο των τύμβων εποχής σιδήρου στην Κωνσταντία Αλμωπίας, μια άγνωστη αρχαιολογικά, μέχρι πρόσφατα, ακριτική περιοχή της Ελλάδας.

Η Σ. Δρούγου εξέθεσε ορισμένες καινούργιες παρατηρήσεις της σχετικά με το θέατρο των Αιγών στη Βεργίνα. Η Α. Κοτταρίδη παρουσίασε τις σωστικές ανασκαφές της ΙΖ′ Εφορείας στην ίδια περιοχή. Η ίδια παρουσίασε, επίσης, τις ανασκαφικές δραστηριότητες της ΙΖ′ ΕΠΚΑ στη Τζαμάλα Βερμίου με αφορμή τη διέλευση του νέου οδικού δικτύου, της σύγχρονης Εγνατίας οδού. Στον ίδιο άξονα η Ε. Στεφανή ερεύνησε έναν οικισμό της εποχής του σιδήρου στη Λευκόπετρα Ημαθίας και η Α. Κουκουβού αγροτικές εγκαταστάσεις στα Ασώματα της Βέροιας.

Στον Πολυπλάτανο η Ε. Στεφανή και ο Ν. Μερούσης ανέσκαψαν και φέτος στο νεολιθικό οικισμό, ενώ οι Σ. Δρούγου και Χ. Καλλίνη παρουσίασαν τις νέες ανασκαφικές τους έρευνες στο Καστρί Πολυνερίου Γρεβενών. Ο Α. Πέτκος έδωσε τα πρώτα συμπεράσματά του από την έρευνα στο ΝΔ τμήμα των τειχών της Διοκλητιανουπόλεως στο Άργος Ορεστικόν Καστοριάς.

Η Α. Καλογήρου μελέτησε τη μελανόχρωμη και μελανοστεφή κεραμική της νεότερης νεολιθικής στο Μεγάλο Νησί Γαλάνης νομού Κοζάνης. Σημαντικά ήταν και φέτος τα αποτελέσματα των ερευνών με αφορμή τη διέλευση της σύγχρονης Εγνατίας οδού από το νομό Κοζάνης: η Γ. Καραμήτρου εξέθεσε τα αποτελέσματα των ερευνών στην Αιανή και στις ανασκαφές "εν οδοίς και παροδίως".

Τέλος, η Γ. Στρατούλη παρουσίασε τα πρώτα συμπεράσματα της μελέτης της σχετικά με τα κινητά ευρήματα του Δισπηλιού Καστοριάς, ενώ ο Γ. Χουρμουζιάδης εξέθεσε τις απόψεις του για την πορεία της αρχαιολογικής έρευνάς του στον ίδιο χώρο. Η φετινή "συνάντηση" πλαισιώθηκε με την πολύ ενδιαφέρουσα έκθεση που οργανώθηκε από το Σύλλογο Ελλήνων Αρχαιολόγων με θέμα "Μαχόμενη Αρχαιολογία 1990-2000", στο Μουσείο Εκμαγείων της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., η οποία εγκαινιάστηκε από τον υπουργό Πολιτισμού Ευάγγελο Βενιζέλο.

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ 13, 1999

ΣΥΝΟΨΗ

Μια πληθώρα νέων και πιο έμπειρων επιστημόνων, για την ακρίβεια 102 ειδικοί για τη μελέτη της αρχαιότητας, συγκεντρώθηκαν και πάλι για τρεις μέρες στη Θεσσαλονίκη, για να εκθέσουν τα προκαταρκτικά συμπεράσματα των ανασκαφικών ερευνών του περασμένου έτους (2000). Αν θέλει να μιλήσει κανείς με ποσοστά, παρατηρεί πως μόνο 7,5% των ανακοινώσεων αφορούσαν την περιοχή της Θράκης. Από το σύνολό τους επίσης οι είκοσι ανακοινώσεις (20) αφορούσαν ανασκαφές προϊστορικής εποχής (ποσοστό 29,85%), οι τριάντα τέσσερις παρουσίασαν ανασκαφές και ευρήματα της αρχαϊκής, κλασικής, ελληνιστικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας (ποσοστό 50,74%), οι εννέα αφορούσαν αρχαιότητες και μνημεία των βυζαντινών χρόνων (ποσοστό 13,43%), δύο αφορούσαν διαμόρφωση χώρων (ποσοστό 2,98%), μία ήταν αρχαιομετρικού ενδιαφέροντος, μία σχετιζόταν με συντήρηση και μία με τη μελέτη της παλαιοπανίδας μιας ανασκαφής (ποσοστό 1,49% αντιστοίχως).

Τη μερίδα του λέοντος στις φετινές ανασκαφές κατείχαν οι περιοχές της Θεσσαλονίκης, της Χαλκιδικής και της Πιερίας, ενώ με αφορμή τη χάραξη νέων οδών που διέρχονται από αδιάβατους, εν πολλοίς, τόπους εντοπίζονται και ανασκάπτονται (αλλά δυστυχώς καταστρέφονται, τις περισσότερες φορές, ή καταχώνονται, στην καλύτερη περίπτωση, για την υλοποίηση των σύγχρονων μεγάλων έργων), εξαιρετικά σημαντικοί αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία που θα εμπλουτίσουν κατά πολύ το χάρτη των γνώσεών μας για την ύπαιθρο χώρα της Μακεδονίας.

Από τα Πρακτικά των προηγούμενων "συναντήσεων" κυκλοφόρησε και ο δέκατος τρίτος τόμος, δηλαδή της δραστηριότητας του έτους 1999, με αποκλειστική οικονομική υποστήριξη, για τους τελευταίους πέντε τόμους, από το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, στα πωλητήρια του οποίου διατίθεται όλη η σειρά.

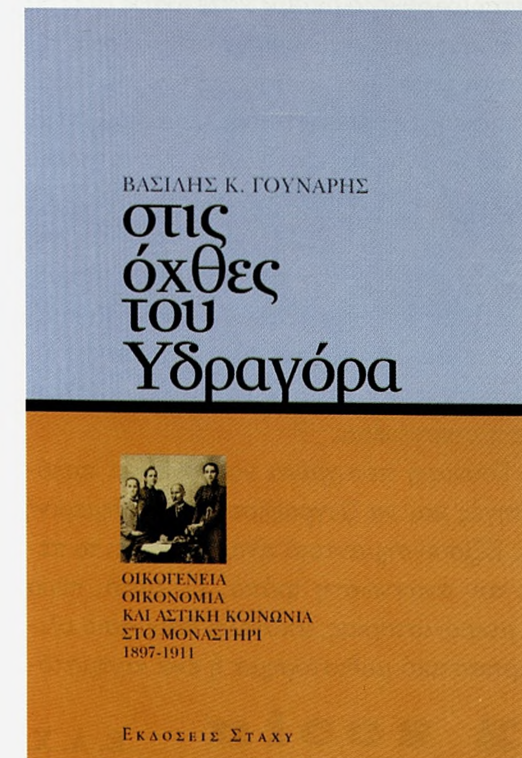
Αναμφίβολα, η αρχαιολογική "συνάντηση" είναι όχι μόνο καθιερωμένος, πλέον, ετήσιος θεσμός, αλλά και ένα κεντρικό γεγονός, που αφορά τόσο μόνο τους συμμετέχοντες όσο και ένα μεγάλο αριθμό ειδικών, Ελλήνων και ξένων. Έχει διαμορφώσει ένα σταθερό κοινό ακροατών με αρχαιογνωστικό ενδιαφέρον, που συρρέει κάθε Φεβρουάριο στη Θεσσαλονίκη, για να ενημερωθεί άμεσα, μέσα σε συντομότατο χρόνο, από τους ίδιους τους ανασκαφείς, για τα αρχαιολογικά τεκταινόμενα στο βορειοελλαδικό χώρο.

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ

Στις όχθες του Υδραγόρα: Οικογένεια, οικονομία και αστική κοινωνία στο Μοναστήρι, 1897-1911, εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2000

Τρία μικρά, αλλά πολύ περιεκτικά σημειωματάρια του μοναστηριώτη εμπόρου Μιχαήλ Θωμά Κατσουγιάννη, παππού της κυρίας Λόλας Κατσουγιάννη-Δεληγιάννη, ήταν η αφετηρία για το συναρπαστικό έργο του Βασίλη Γούναρη, το οποίο βραβεύτηκε το 1998 από την Ακαδημία Αθηνών και εκδόθηκε πριν από μερικούς μήνες. Ο συγγραφέας αξιοποίησε με υποδειγματικό τρόπο τις 7.000 λογιστικές εγγραφές των "τεφτεριών" του εμπόρου των Βιτωλίων, έχοντας θέσει ως στόχο την ανασύσταση της καθημερινής ζωής της οικογένειας Κατσουγιάννη και του περιβάλλοντός της. Τον στόχο αυ-

τό πέτυχε πλήρως, δεδομένου ότι είναι άριστος κάτοχος της διεθνούς βιβλιογραφίας περί την μικρο-ιστορία, αλλά και από τους λίγους γνώστες των αρχειακών και δευτερογενών πηγών που αφορούν το Μοναστήρι. Το αποτέλεσμα είναι ένα βιβλίο που όχι μόνο μας επιτρέπει να αντιληφθούμε πώς ζούσε μια αστική οικογένεια στο Μοναστήρι στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, αλλά και που διαβάζεται ευχάριστα από την αρχή μέχρι το τέλος.

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη: Το πρώτο, με τον τίτλο "Τρία τεφτέρια για το Μοναστήρι", έχει εισαγωγικό χαρακτήρα. Ο συγγραφέας πραγματοποιεί μία λεπτομερή ανασκόπηση της ελληνικής και σλαβικής ιστοριογραφίας περί το Μοναστήρι (χρήσιμη σε όποιον επιθυμεί να ασχοληθεί εφεξής με το θέμα), στη συνέχεια εξετάζει το περιεχόμενο των "τεφτεριών", περνά στην οικογένεια Κατσουγιάννη (δημιουργώντας τα "πρόσωπα" με τα οποία θα ασχοληθεί στη συνέχεια ο αναγνώστης) και κατατοπίζει τον τελευταίο για το πώς ήταν το Μοναστήρι στα 1897, οπότε αρχίζουν και τα στοιχεία των σημειωματάριων.

Το δεύτερο μέρος, με τίτλο "Από το σπίτι στην αγορά", αναδομεί τους οικογενειακούς δεσμούς, όπως αυτοί σκιαγραφούνται από τις λογιστικές εγγραφές των τεφτεριών, αναδράμει στα πρόσωπα που δούλευαν για την οικογένεια, συνοδεύει τα μέλη της στην αγορά, ανησυχεί μαζί τους για τις διακυμάνσεις των τιμών και τους κινδύνους στις πιστωτικές σχέσεις, αλλά και για τους φόρους και τα έξοδα του σπιτιού τους.

Το τρίτο μέρος, με τον τίτλο "Έγγαμος βίος" αποτελεί μία διείσδυση στο χώρο της οικιακής οικονομίας, εγχείρημα που διευκόλυνε η τάξη του Μιχαήλ Κατσουγιάννη, ο οποίος κατέγραφε όλες τις οικιακές δαπάνες. Χωριστά εξετάζονται οι μικρές απολαύσεις της καθημερινής ζωής, αλλά και οι χαρές (όπως ο γάμος) και οι λύπες (θάνατοι, διαζύγια και ασθένειες) της οικογένειας. Οι πληροφορίες των σημειωματάριων συνδυάζονται με όλη τη γνωστή βιβλιογραφία περί το Μοναστήρι, με αποτέλεσμα να προκύπτει μία ανάγλυφη εικόνα για την καθημερινή ζωή.

Τέλος, στο τέταρτο μέρος, που έχει τον τίτλο "Από το Μπαΐρ μαχαλά στο Βλαχ Τσαρσί" και είναι το πιο λεπτό του βιβλίου, ο αναγνώστης περνά μέσα από τις ιδεολογικές και εθνοτικές συγκρούσεις της εποχής, ολοκληρώνοντας την εικόνα του κοινωνικού πλαισίου, μέσα στο οποίο έζησε η οικογένεια.

Το βιβλίο του Βασίλη Γούναρη πετυχαίνει να συνθέσει πολύπλευρες ιστοριογραφικές πηγές και να ζωγραφίσει την καθημερινή ζωή σε μια βαλκανική πόλη. Εξίσου σημαντικό είναι όμως ότι το πετυχαίνει με ευχάριστο για τον αναγνώστη τρόπο. Γι' αυτό, πέρα από υποδειγματική μελέτη μικρο-ιστορίας, αποτελεί θαυμάσιο υλικό για να γραφεί ένα συναρπαστικό μυθιστόρημα ή ένα κινηματογραφικό σενάριο.

Ε. Α. Χ.

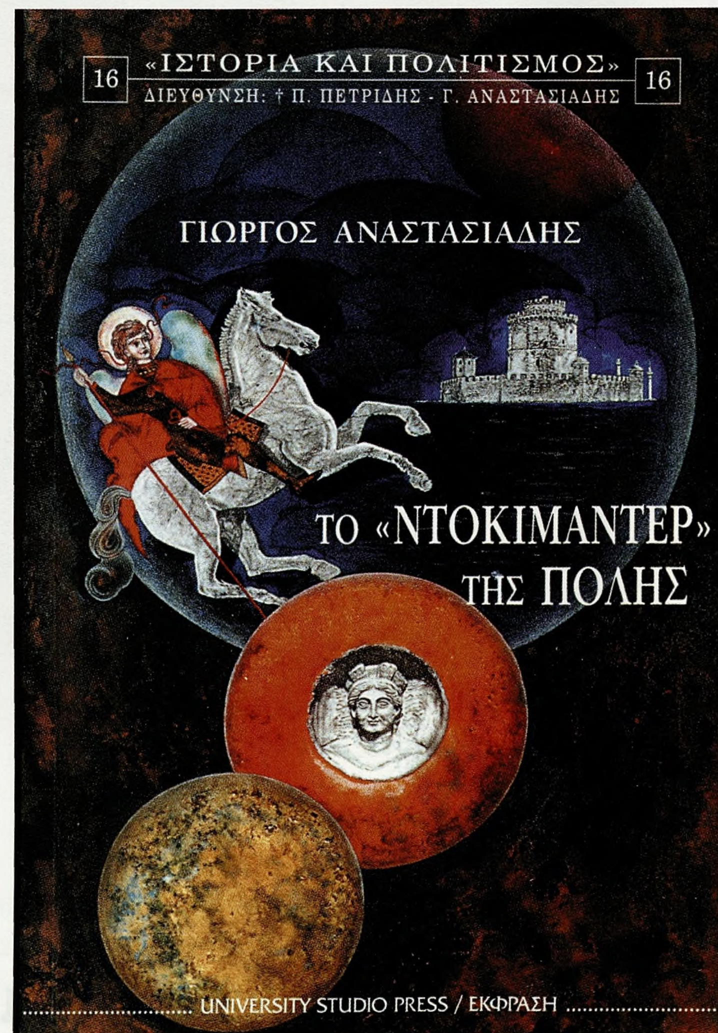
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ

"Το ντοκιμαντέρ της πόλης", έκδοση University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001

Ο Γιώργος Αναστασιάδης πιστεύει ότι η ιστοριογραφία μπορεί να είναι ενδιαφέρουσα και συγκινητική και κατά συνέπεια να αφορά τον καθένα. Αυτή η αντίληψη τον τοποθετεί εκτός του επικρατούντος ιστοριογραφικού ρεύματος, που θέλει την ιστοριογραφία "αντικειμενική" και "τεκμηριωμένη", έστω αναπόφευκτα ανιαρή.

Τα ερωτήματα που τίθενται είναι δύο: (α) Γιατί το ευρύ κοινό δεν αγαπά την ιστορία; (β) Μπορεί η ιστοριογραφία να είναι αντικειμενική;

Τα δύο ερωτήματα είναι εξαρτημένα μεταξύ τους. Η προσπάθεια για μία "αντικειμενική" ιστοριογραφία με "πρωτότυπα θέματα" οδηγεί αναπόφευκτα στην παραγωγή κειμένων που είναι ανιαρά. **Και είναι ανιαρά, γιατί δεν έχουν γραφτεί για να διαβάζονται, αλλά για να ενσωματώσουν νέες πληροφορίες.** Ο αποδέκτης

του κειμένου, ο υποψήφιος αναγνώστης, δεν είναι ο άνθρωπος με μέση παιδεία, αλλά ο ειδικός: δηλαδή, γνωρίζει όσα γνώριζε και ο συντάκτης του κειμένου, μέχρι τη στιγμή που συνάντησε τις νέες πηγές, που αποτέλεσαν και την αφορμή της συγγραφής του κειμένου.

Η αδυναμία των ιστοριογράφων να παράγουν ιστορικά κείμενα με γενικό ενδιαφέρον είναι επίκαιρη τα τελευταία 30 χρόνια, καθώς η άνοδος του βιοτικού επιπέδου και η τεχνολογία οδηγούν ολοένα και περισσότερους καταναλωτές στις προθήκες των βιβλιοπωλείων. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι, αν οι ιστοριογράφοι δεν αποφασίσουν να παράγουν ωραία και κατανοητά κείμενα, θα συμβούν δύο δυσάρεστες εξελίξεις: (α) οι ιστοριογράφοι θα περιθωριοποιηθούν, (β) ο κόσμος θα μαθαίνει την ιστορία όπως μπορούν να την μεταδώσουν οι συγγραφείς μυθιστορημάτων και οι ερασιτέχνες ιστοριογράφοι.

Υπάρχει, όμως, αντικειμενική ιστοριογραφία; Όσο μπορεί να υπάρχει αντικειμενική φωτογραφία. Ο φωτογράφος τονίζει ορισμένα στοιχεία, περιθωριοποιεί ορισμένα άλλα και αποκλείει τα περισσότερα. Το ίδιο κάνει και ο ιστοριογράφος. Μια αντικειμενική φωτογραφία θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει το σύμπαν. Ένα αντικειμενικό ιστοριογράφημα θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει τα πάντα. Αλλά αυτό είναι αδύνατον. Πρέπει να αντιδιαστείλουμε την "αντικειμενικότητα" από την "εντιμότητα", δηλαδή την υποχρέωση του ιστοριογράφου να διατηρεί ισορροπίες και να μην αποσιωπά τις πηγές του. Πέρα από την εντιμότητα, η θεωρία περί αντικειμενικής ιστοριογραφίας μερικές φορές κρύβει απλώς την απροθυμία των ιστοριογράφων να γράψουν για το ευρύτερο κοινό.

Εδώ εντοπίζεται η ιδιαιτερότητα του Γιώργου Αναστασιάδη: Πρωτοβάθμιος καθηγητής του πανεπιστημίου, πρεσβεύει ωστόσο μία ιστοριογραφία που να είναι ανοικτή στο ευρύ κοινό. Η επιλογή αυτή θέτει αυτόματα και το ζήτημα της μεθόδου: Πώς πρέπει να παρουσιαστεί μία ιστορία, επιθυμητή για το μέσο αναγνώστη; Ο Γιώργος Αναστασιάδης έχει επιλέξει τη μέθοδο του ντοκιμαντέρ. Δηλαδή, τη διαδοχική παρουσίαση εικόνων, που αρθρώνουν μία ιστορία. Αποδομώντας τις χιλιάδες σελίδες της λογοτεχνίας της Θεσσαλονίκης, παρουσιάζει επίμαχα αποσπάσματα, που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη ιστορία της Θεσσαλονίκης, στο βιβλίο "Το ντοκιμαντέρ της πόλης" (η "πόλη" είναι η Θεσσαλονίκη). Η ομοθεματική παρουσίαση δημιουργεί μία νέα δυναμική στα αποσπάσματα. Επιτρέπει συγκρίσεις, δίνει απαντήσεις σε ερωτήματα και εγείρει νέα.

Δουλεύοντας επί χρόνια τις περιφρονημένες ιστοριογραφικές πηγές, τη λογοτεχνία, τις φωτογραφίες και τις εφημερίδες, ο Γιώργος Αναστασιάδης έχει συλλέξει όλο το υλικό που απαιτείται για ένα πολύωρο ντοκιμαντέρ της πόλης. Αν η πόλη αξίζει το ντοκιμαντέρ της, θα φανεί από το πώς θα αντιμετωπιστεί αυτό το υλικό από εκείνους που μπορούν να οργανώσουν την παραγωγή του.

Ε. Α. Χ.

BALKAN SOCIETY FOR PEDAGOGY AND EDUCATION

- **Educational Systems of Balkan Countries: Issues and Trends**
- **Education in Balkans: From the Enlightment to the Founding of the Nation-States**

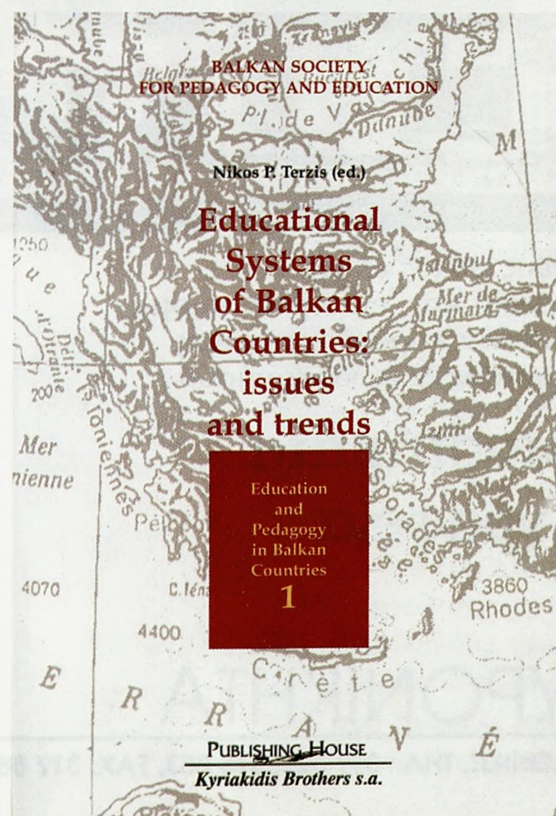
Σειρά: Education and Pedagogy in Balkan Countries, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2000

Δύο τόμοι σημαντικοί για την ιστορία, το παρόν και το μέλλον της εκπαίδευσης, κυκλοφορήθηκαν στην αγγλική γλώσσα από την Balkan Society for Pedagogy and Education και τις εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη. Πρόκειται για συλλογικά έργα, που επιτεύχθηκαν χάρη στη συνεργασία επιστημόνων από όλες τις βαλκανικές χώρες, αλλά και την προσπάθεια του Καθηγητή του ΑΠΘ Ν. Τερζή και των συνεργατών του.

Στον πρώτο τόμο, συνεργάστηκαν 19 συγγραφείς. Εξετάζονται από ειδικούς κάθε χώρας τα συστήματα εκπαίδευσης στην Αλβανία, τη Βουλγαρία, την Κύπρο, την Ελλάδα, την Π.Γ.Δ. της Μακεδονίας, τη Ρουμανία, την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία.

Ο δεύτερος τόμος περιλαμβάνει τις 28 ανακοινώσεις που παρουσιάσθηκαν από ισάριθμους ειδικούς των βαλκανικών χωρών στο ομότιτλο διεθνές συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 19-20 Μαρτίου 1999. Ο τόμος χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος εξετάζει την ιστορική διαδικασία της καθιέρωσης εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων. Το δεύτερο μέρος ασχολείται με την εκκλησία, την πολιτική, τις ιδεολογίες και την επίδρασή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα. Το τρίτο μέρος έχει ως αντικείμενο τα βιβλία, τα σχολεία και τους δασκάλους στις βαλκανικές χώρες.

Οι εκδόσεις αποτελούν σημαντική συμβολή στην αλληλοκατανόηση και την προσέγγιση των εκπαιδευτικών των βαλκανικών χωρών.

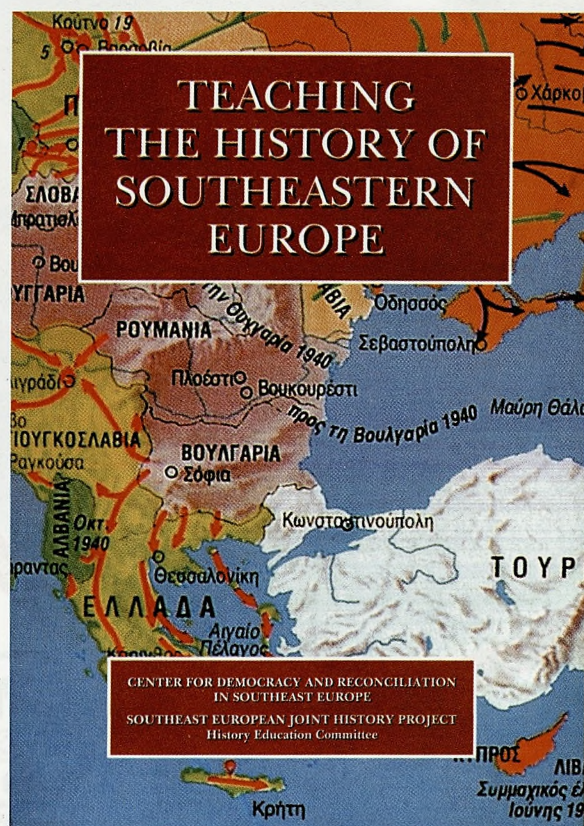

CENTER FOR DEMOCRACY AND RECONCILIATION IN SOUTHEASTERN EUROPE

Teaching the History of Southeastern Europe

Αυτοέκδοση, Θεσσαλονίκη 2001

Στην ίδια κατεύθυνση, της συνεννόησης ανάμεσα στους ιστορικούς και τους εκπαιδευτικούς της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, κινείται και το συλλογικό αυτό έργο, το οποίο εκπονήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος Southeast European Joint History Project και έχει ως θέμα του τη διδακτική της ιστορίας στα σχολικά εγχειρίδια. Οι συγγραφείς, από ολόκληρο το γεωγραφικό φάσμα των Βαλκανίων, παρουσιάζουν τους τρόπους με τους οποίους αναπτύσσεται η εθνική ιστορία και η αίσθηση των γειτονικών λαών μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια. Σκοπός όλων των συγγραφέων είναι η εισαγωγή νέων διδακτικών μεθόδων, που να επιτρέψουν αφενός τον περιορισμό των εθνικιστικών στερεότυπων και της κρατικής απολογητικής στα σχολικά εγχειρίδια και αφετέρου την αναζήτηση μιας "ιστορίας" που δε θα στηρίζεται στις εθνικιστικές διαμάχες και τις κρατικές διαφορές. Το έργο είναι αναμφίβολα δύσκολο και θα απαιτηθούν, όπως σημειώνει ο Κ. Καρράς στον πρόλογο του βιβλίου, χρόνια, αν όχι δεκαετίες, σκληρής και αφοσιωμένης εργασίας.

ΧΡΙΣΤΟΣ Λ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ

"Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική", τόμος Α-Β, σελ. 166+346, εκδ. Νησίδες και 9,58 της ΕΡΤ-3, Θεσσαλονίκη 1999.

Από τις εκδόσεις *Νησίδες* και σε συνεργασία με το ραδιοφωνικό σταθμό 9.58 του πολιτιστικού Β΄ προγράμματος της ΕΤ-3 κυκλοφόρησαν το 1999 δύο τόμοι του καθηγητή κ. Χρ. Τσολάκη με τον τίτλο "Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική". Όπως εύγλωττα δηλώνει ο τίτλος, το περιεχόμενο των δύο τόμων αναφέρεται σε θέματα γλώσσας, θεωρητικού και πρακτικού χαρακτήρα (κυρίως της νεοελληνικής), και αποτελεί μια επιλογή του ίδιου του συγγραφέα από τις 300 εκπομπές / μαθήματα, που μεταδόθηκαν με ομιλητή τον ίδιο στο διάστημα των ετών 1995-1999 από τον ραδιοφωνικό σταθμό 9.58 της ΕΤ-3 και απευθύνονταν, κυρίως, στο ευρύτερο κοινό.

Ο πρώτος τόμος περιέχει 166 σελίδες και διαιρείται σε έξι κεφάλαια. Τα τρία πρώτα, όπως θα δούμε, έχουν περισσότερο θεωρητικό χαρακτήρα: "Το χάσμα γέμισε άνθη" (σελ. 11-18), "Βασικά γνωρίσματα της γλώσσας" (σελ. 19-38), "Γλώσσα και σκέψη" (σελ. 39-64) και θίγουν θέματα της γλωσσολογικής επιστήμης.

Στο κεφάλαιο "Το χάσμα γέμισε άνθη", γίνεται διάκριση μεταξύ νεκρού και ζωντανού νεοελληνικού λόγου, με βάση παραδείγματα από τους Μιστριώτη, Μακρυγιάννη, Ελύτη, Σεφέρη κ.ά. Η διάκριση αυτή στηρίζεται στο μηχανισμό που συγκροτείται από την οριζόντια και κάθετη κίνηση του λόγου στις φυσικές γλώσσες, μηχανισμό που δίνει τη δυνατότητα στη γλώσσα να πολλαπλασιάζεται προς το άπειρο και να παράγει τόσες γλωσσικές μορφές, όσες χρειάζεται μια γλωσσική κοινότητα για να εκφραστεί. Παράλληλα, εξαίρεται η συμβολή του ποιητικού λόγου, μέσα από παραδείγματα πάλι, στη δυνατότητα των λέξεων να αναπτύξουν στο μεγαλύτερο βαθμό τη δυναμική τους, ώστε να κατακτήσουν τον υψηλότερο δείκτη ελευθερίας και έτσι να φθάσουν στη δημιουργία του ποιητικού λόγου.

Το δεύτερο κεφάλαιο υποδιαιρείται σε 14 παραγράφους. Οι παράγραφοι 1-10 αναφέρονται στα βασικά γνωρίσματα της γλώσσας (π.χ. η γλώσσα είναι κοινωνική ενέργεια, επικοινωνιακό προϊόν, πολιτιστικό προϊόν κτλ.): οι παράγραφοι 11-12 εξετάζουν ποια είναι η κρίσιμη ηλικία για την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας, ποιος πρέπει να είναι ο προορισμός του μαθήματος της γλωσσικής διδασκαλίας, την ανάγκη της ισότιμης σπουδής του γραπτού και του προφορικού λόγου και, τέλος, τον τρόπο που πρέπει να γίνει συνείδηση στο δάσκαλο και στο μαθητή, ότι από το σύνολο των γλωσσικών λειτουργιών δύο είναι οι σπουδαιότερες: η αναφορική και η ποιητική. Η παράγραφος 13 εξετάζει τους παράγοντες εκείνους που πρέπει να λάβουμε υπόψη μας στη διδασκαλία της γλώσσας (π.χ. πορίσματα εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας, γλωσσική και γραμματική παράδοση του τόπου μας κτλ.). Τέλος, η παράγραφος 14 αναφέρεται στο γλωσσικό παρόν της νεοελληνικής γλώσσας, που τροφοδοτείται από όλες τις πηγές της γλωσσικής παράδοσης (διαχρονία), ενώ ταυτόχρονα πειθαρχεί ολόκληρο το λεκτικό της θησαυρό στα σημερινά ενεργά γλωσσικά της επίπεδα: μορφολογικό, φωνολογικό κτλ. (συγχρονία).

Στο τρίτο κεφάλαιο ο συγγραφέας εξετάζει ένα πρόβλημα παλιό αλλά πάντα επίκαιρο: τη σχέση γλώσσας και σκέψης. Κατ' αρχάς, επιχειρεί μια ιστορική ανασκόπηση των θεωριών που διατυπώθηκαν, σχετικά με τη σχέση αυτή, από φιλόσοφους και ειδικούς επιστήμονες (γίνεται αναφορά στις θεωρίες του Πλάτωνα, του F. De Saussure, του ρώσου ψυχολόγου Lev Vygotsky, του καθηγητή της Ιατρικής στο πανεπιστήμιο του Τόκυο T. Tsunoda, του Ρουμάνου S. Marcus, του Πολωνού A. Schaff κ.ά.), από τις οποίες αποδεικνύεται ότι υπάρχει άρρηκτος δεσμός ανάμεσα στη γλώσσα και στη σκέψη και ότι η σημασία της γλώσσας για τη διανοητική και πολιτιστική ανάπτυξη του ανθρώπου είναι τεράστια.

Επίσης ο συγγραφέας επισημαίνει τον κυρίαρχο ρόλο του οικογενειακού περιβάλλοντος, και μάλιστα της μητέρας, στην εκμάθηση της μητρικής γλώσσας από μέρους του παιδιού κατά τη γλωσσογόνο περίοδο, καθώς και τις δυνατότητες της λεκτικής - γλωσσικής σκέψης, ως ενός από τα τρία είδη σκέψης των έμβιων όντων (τα άλλα δύο είναι η ενστικτώδης σκέψη και η αισθητηριοπραξική σκέψη), που παρέχει στον άνθρωπο τη δυνατότητα του να κατανοεί το χώρο του σύμπαντος και να γίνεται έτσι το κέντρο του.

"Από τη ιστορία της ελληνικής γλώσσας" είναι ο τίτλος του τέταρτου κεφαλαίου (σ. 65-89). Εδώ τονίζεται η γλωσσική συνέχεια της ελληνικής γλώσσας, η οποία, ως γνωστόν, ανήκει στην ομοεθνία των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, και αποδεικνύεται με πλήθος παραδειγμάτων από ινδοευρωπαϊκές και προελληνικές λέξεις και ονόματα που μπήκαν στη γλώσσα μας, την πλούτισαν και έγιναν ελληνικότερα από τα ελληνικά.

Το 5ο και 6ο κεφάλαιο έχουν χαρακτήρα πρακτικό. Αναφέρονται στις σημασίες των λέξεων που άλλοτε πλαταίνουν (π.χ. η λέξη καρδιά), άλλοτε στενεύουν (π.χ. η λέξη πόλη), άλλοτε χειροτερεύουν (π.χ. αγαθός) ή καλυτερεύουν σημασία (π.χ. λεβέντης) ή, τέλος, αλλάζουν τελείως σημασία, φαινόμενο φυσικό, εφόσον η γλώσσα δεν είναι κάτι το στατικό, αλλά οι δυναμικές που μεταπλάθουν τις ανθρώπινες κοινωνίες μεταπλάθουν και τις γλώσσες. Ο συγγραφέας επισημαίνει ακόμη τις βασικότερες αλλαγές της νεοελληνικής γλώσσας στη φωνητική, τη μορφολογία, τη σύνταξη, το λεξιλόγιο και θεμελιώνει τις αλλαγές αυτές με πλήθος λέξεων - παραδειγμάτων (ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η παράγραφος με τίτλο "Το των Ελλήνων όνομα", σελ. 136-140, όπου γίνεται αναφορά στις αλλαγές της σημασίας του ονόματος "Έλληνες", μέχρις ότου να δηλώσει αυτό που δηλώνει σήμερα).

Ο δεύτερος τόμος έχει χαρακτήρα περισσότερο χρηστικό, θα

λέγαμε. Διαιρείται σε ένδεκα κεφάλαια που καλύπτουν έκταση 346 σελίδων. Από τα ένδεκα αυτά κεφάλαια, επτά (Γ, Ε, Στ, Ζ, Η, Θ, Ι) αφορούν αποκλειστικά πρακτικά προβλήματα της νεοελληνικής γλώσσας που έχουν σχέση με τη σημασία των λέξεων (σημασιολογικά ζεύγη, όπως π.χ. νύμφη και νύφη), τα ταυτόσημα και τα συνώνυμα, τα πάθη φθόγγων και λέξεων (συντομογραφίες κτλ.), τα ρήματα (εντυπωσιακή πληρότητα έχει η ενότητα που αφορά το ρήμα βάλλω, τα σύνθετά του και την ορθογραφία τους), τα επιρρήματα, τις αντωνυμίες και τη στίξη, όπου σε 82 σελίδες ο συγγραφέας εξετάζει εξαντλητικά με πλήθος παραδειγμάτων όλα τα σημεία της στίξης*, δίνοντας τέλος, όπως πιστεύω, στην αναρχία που επικρατούσε μέχρι τώρα στον τομέα αυτόν, όπου ο καθένας κυριολεκτικά έκανε ό,τι ήθελε.

Από τα υπόλοιπα 4 κεφάλαια του δεύτερου τόμου (τα Α, Β, Δ και ΙΑ), το ένα με τον τίτλο "Από τον αγώνα του λόγου" (σελ. 11-39) αναφέρεται κατ' αρχάς στο "γλωσσικό ζήτημα" σε σχέση με τα σχολικά αναγνωστικά του παρελθόντος και σε ορισμένα υφολογικά προβλήματα του νεοελληνικού λόγου. Τέτοια είναι η δυνατότητα των ποιητικών, κυρίως, λέξεων να ξεπερνούν τη συμβατική γλώσσα και να παρέχουν στο δημιουργό - ποιητή πλήθος νέων γλωσσικών δυνατοτήτων, έως ότου φτάσει αυτός στο ποθητό αποτέλεσμα. Ακόμη τονίζεται, πάντοτε μέσα από ζωντανά παραδείγματα, η δύναμη του λόγου απέναντι στη γλώσσα της εξουσίας, γλώσσα φθοράς και διαφθοράς, αρκεί ο χρήστης της γλώσσας να έχει υψηλό βαθμό συνείδησης της ελευθερίας του πάντοτε απέναντι στην κάθε λογής εξουσία. Τέλος, επισημαίνεται η ανάγκη του σωστού ανοίγματος και κλεισίματος μιας ομιλίας ή ενός γραπτού κειμένου, μακριά από προκατασκευασμένους προλόγους ή επιλόγους, αλλά το άνοιγμα και το κλείσιμο να γίνεται πάντα με στόχο την ουσία του θέματος.

Το επόμενο κεφάλαιο με τίτλο "Τρεις δάσκαλοι του λόγου", (σελ. 49-74) αναφέρεται στη συμβολή και τους αγώνες των Μ. Τριανταφυλλίδη, Ε. Παπανούτσου και Ι. Θ. Κακριδή για την επικράτηση του δημοτικισμού και των θέσεών τους. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης με τη μεγάλη "Γραμματική" του, το μνημείο αυτό του νέου ελληνισμού και του έθνους, ο Ε. Παπανούτσος, ως θεμελιωτής και ιδεολογικός εκφραστής δύο τουλάχιστον εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων (1964-65) και 1976 και, τέλος, ο Ι. Θ. Κακριδής ως μελετητής, μαχητής (ο συγγραφέας εκθέτει αναλυτικά τα της περίφημης "δίκης των τόνων") και δάσκαλος του νεοελληνικού λόγου για δεκαετίες ολόκληρες στα πανεπιστήμιά μας, ο κάθε ένας με τον τρόπο του συνετέλεσε στην ανύψωση της παιδείας στον τόπο μας και στην επικράτηση της ζωντανής δημοτικής μας γλώσσας.

"Από τις παροιμιακές φράσεις" είναι ο τίτλος και το αντικείμενο του πέμπτου κεφαλαίου (σελ. 97-144). Ο συγγραφέας συγκεκριμένα, αφού εξετάζει το τι είναι παροιμιακή φράση, τα είδη της (αρχαίες, μεσαιωνικές, εκκλησιαστικές και νεοελληνικές) και τη σημασία τους για τη γλώσσα και τον πολιτισμό μας, την ίδια μας τη ζωή (όπως χαρακτηριστικά αναφέρει) αναλύει διεξοδικά 12 αρχαίες, πολύ γνωστές, παροιμιακές φράσεις, που τις χρησιμοποιούμε στον καθημερινό μας λόγο. Παράλληλα τονίζει, κυρίως, τις φιλοσοφικές προεκτάσεις τους και το πώς αυτές συντελούν στο να γίνει πιο στοχαστική και η σκέψη μας, αλλά προπάντων πώς ομορφαίνουν και τον ίδιο το νεοελληνικό λόγο.

Τέλος, το κεφάλαιο με το οποίο κλείνει ο δεύτερος τόμος, το ΙΑ΄ (σελ. 337-346) αναφέρεται στην ονομασία των μηνών του έτους και για το πώς οι ονομασίες τους προήλθαν από τη λατινική γλώσσα και, με τον καιρό, προσαρμόστηκαν στη μορφολογία και στα άλλα γλωσσικά μας επίπεδα, ώστε να έχουν γίνει ελληνικές και κανείς να μην υποψιάζεται πια την ξενική τους προέλευση.

Ύστερα από μια προσεκτική ανάγνωση των δύο τόμων, ο υποψιασμένος και επαρκής αναγνώστης μπορεί αβίαστα να καταλήξει στα εξής συμπεράσματα:

1. Πρώτα πρώτα φαίνεται ότι το βιβλίο, ενώ βασικά απευθύνεται στο ευρύ κοινό, που όμως έχει κάποια γλωσσικά ενδιαφέροντα, δε χάνει καθόλου την επιστημοσύνη του, που θεμελιώνεται στην άριστη γνώση του αντικειμένου του από μέρους του συγγραφέα. Η γνώση αυτή εκτείνεται σε "πλάτος" και "βάθος" και αξιοποιείται με τον καλύτερο τρόπο μέσω της μεθόδου που ακολουθεί ο συγγραφέας και της χαρακτηριστικής άνεσης με την οποία κινείται στο χώρο της βιβλιογραφίας. Η μέθοδός του είναι πάντοτε η απλή και σαφής έκθεση ενός προβλήματος ή μιας θεωρίας, ώστε να γίνει άμεσα κατανοητή από τον αναγνώστη, με στόχο την ουσία κυρίως, και όχι τον εντυπωσιασμό. Πέραν τούτου ο συγγραφέας θεμελιώνει κάθε γνώμη ή κρίση του ή επιστημονική του άποψη σε πλήθος παραδειγμάτων που αντλεί από τη βιβλιογραφία. Τα παραδείγματα αυτά αποτελούν για τον αναγνώστη αφενός πηγή πληροφοριών κάθε είδους (ιστορικές, γλωσσικές κ.λπ.) και αφετέρου πιστοποιούν με τον καλύτερο τρόπο την ορθότητα των απόψεων του συγγραφέα, ώστε εύκολα ο αναγνώστης να αντιλαμβάνεται αυτό που ο συγγραφέας θέλει να τονίσει.

2. Και οι δύο τόμοι είναι γραμμένοι σε άψογο και ολοζώντανο νεοελληνικό λόγο που καθιστά την ανάγνωσή τους πράγματι συναρπαστική. Είναι γνωστό το πάθος του συγγραφέα για τη γλώσσα αλλά και για τη διδασκαλία. Όμως η τέλεια γνώση του αντικειμένου, που προανέφερα, σε συνδυασμό με την τέλεια γνώση του γλωσσικού οργάνου που χρησιμοποιεί, του δίνουν τη δυνατότητα να "παίζει" με τη γλώσσα, να χρησιμοποιεί μια απέραντη ποικιλία γλωσσικών εκφράσεων και μέσων που προσδίδουν στα κείμενά του *ύφος* και *ήθος* και, έτσι, να τα καθιστούν πρότυπα αψεγάδιαστου νεοελληνικού λόγου.

Έχω τονίσει και στο παρελθόν ότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του γραπτού λόγου του καθηγητή κ. Χρ. Τσολάκη είναι η σα-

* Που από τη φύση τους παρουσιάζουν θαυμαστή ποικιλία, και οριοθετεί σε κάθε περίπτωση ποια πρέπει να είναι η σωστή χρήση τους.

φήνεια, η λιτότητα και η ακρίβεια. Είναι καιρός να προστεθεί και ο εν δυνάμει διδακτικός χαρακτήρας του λόγου του, για όσους ενδιαφέρονται να μιλούν και να γράφουν τα σωστά ελληνικά.

3. Είναι φανερό πως ο στόχος των δύο τόμων είναι καθαρά χρηστικός, άσχετα αν ορισμένα κεφάλαια έχουν, εκ πρώτης όψεως, καθαρά θεωρητικό χαρακτήρα. Μας βοηθούν να κάνουμε σωστή χρήση της γλώσσας μας, χωρίς λάθη, παρανοήσεις και παρεξηγήσεις τόσο στον προφορικό όσο και στο γραπτό λόγο. Με όσα προανέφερα νομίζω ότι ο σκοπός αυτός επιτεύχθηκε πλήρως και έχουμε στα χέρια μας πια ένα *βιβλίο αναφοράς*, που με ασφάλεια μπορούμε να καταφύγουμε κάθε φορά που είτε έχουμε κάποια συγκεκριμένη απορία ή για να ξεκουραστούμε κάνοντας μαζί με το συγγραφέα ένα "ταξίδι" στον απέραντο, μαγικό κόσμο της νεοελληνικής γλώσσας.

Θα ήθελα, κλείνοντας την παρουσίαση αυτή, να επαναλάβω τα όσα γράφει η κ. Β. Χαραλαμπίδου στο δεύτερο τόμο του βιβλίου:

"Είναι το απόσταγμα της σοφίας του δασκάλου, είναι ο γοητευτικός του λόγος, είναι η συνειδητοποίηση της απεραντοσύνης της γλώσσας, είναι το εντυπωσιακό πολυδύναμο των φυσικών γλωσσών που τον απασχολεί, είναι η "φυλακή" και το μεγαλείο του συγγραφέα, ή μήπως οι αγώνες για το λόγο της ελευθερίας που κάνουν τα κείμενα αυτά του Χρίστου Τσολάκη πολύτιμα για όλους;"

Νομίζω πως η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι: Όλα μαζί!.

Γιώργος Π. Αλεξίου

ΚΕΙΜΕΝΑ

Θεσσαλονίκεια

Κ. ΣΟΥΕΡΕΦ

ΤΟΥΜΠΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ*

Κάνω κόκκινα σινιάλα στα απόντα μάτια σου
που κυματίζουν σαν τη θάλασσα στην όχθη ενός φάρου
(από τη συλλογή *Todo el amor* του Pablo Neruda)

1. ΣΤΟΧΟΙ: ΔΙΑΡΘΡΩΣΕΙΣ, ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Η αναζήτηση στοιχείων που αφορούν στη διάρθρωση και τη μορφή ενός αρχαίου οικισμού, από την ίδρυση μέχρι την εγκατάλειψή του, αποτέλεσε από το 1985 θεμελιώδη στόχο των ανασκαφών στα πλατώματα (τράπεζα) γύρω από το λοφίσκο (τούμπα) στον ενιαίο αρχαιολογικό χώρο (τούμπα-τράπεζα) της Τούμπας Θεσσαλονίκης (Εικ. 1-2)[1]. Τα στοιχεία αυτά συνδέονται ουσιαστικά με τις διευθετήσεις του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, τις καθημερινές ανάγκες διαβίωσης, τις οικονομικές επιλογές των κατοίκων και την επικοινωνία τους με άλλους οικισμούς και κοινότητες καθώς και επιλογές ιδεολογικού χαρακτήρα, οι οποίες κυριαρχούσαν στην κοινωνική οντότητα της αρχαίας τούμπας.

Ένας άλλος βασικός στόχος των ανασκαφών στην Τούμπα Θεσσαλονίκης εστιάζεται στη διερεύνηση των τροποποιήσεων και των μετασχηματισμών που προέκυψαν από ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες.

Σε κάθε περίπτωση, οι καταστάσεις που εναλλάσσονταν στη ζωή του οικισμού με τις σταθερές συνιστώσες, όπως η θέση του στην περιοχή ή τα γεωγραφικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστι-

* Το κείμενο συντάχθηκε τον Μάιο του 2000.

1. Για τις ανασκαφές στην τράπεζα της Τούμπας και την ως τώρα γνωστή βιβλιογραφία πρβ. Κ. Σουέρεφ, "Τούμπα Θεσσαλονίκης 1985-1996: Το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα και το νεκροταφείο", *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 389-406 και του ίδιου, "Το προκασσάνδρειο πόλισμα της Τούμπας Θεσσαλονίκης: εκτιμήσεις μετά από ένδεκα χρόνια ανασκαφών στην τράπεζα", στο *Αρχαία Μακεδονία, Έκτο διεθνές συμπόσιο 1996*, τ.2, ΙΜΧΑ 1999, 1057-1064.

Εικ. 1. Η Τούμπα με την γύρω περιοχή στις αρχές του 20ού αιώνα (φωτογραφία από τη θάλασσα).

Εικ. 2. Η κορυφή της Τούμπας από βόρεια (φωτογραφία 1997).

κά, και με τις μεταβλητές, όπως η εισαγωγή νέων θεσμών ή νέου πλαίσιου εξουσίας και ελέγχου, ζυμώθηκαν σε διάφορες χρονικές στιγμές. Οι διαδικασίες αυτές άφησαν ίχνη στις υλικές μαρτυρίες τις οποίες καλούμαστε να εντοπίσουμε και να ερμηνεύσουμε. Για παράδειγμα, η παρουσία μεγάλων πιθεώνων και αποθηκευτικών χώρων σε πολλά σημεία των πρώιμων αρχαϊκών φάσεων του οικισμού –σε αντίθεση με την περιορισμένη παρουσία αποθηκών των προμηθειών διατροφής σε κάθε κατοικία των όψιμων αρχαϊκών και κλασικών χρόνων– επισημαίνει τις μεταβολές που επήλθαν σε επίπεδο δομής του οικισμού, ύστερα από διαπλοκές οικονομικών και πολιτειακών στοιχείων, σε βαθμό που να δίνεται η εντύπωση μετάβασης από μια κατάσταση φύλαξης του περισσεύματος, ανεξάρτητα από τα χρειαζούμενα, σε μιαν άλλη φύλαξης: της των προμηθειών για τις ανάγκες του σπιτιού.

2. ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ: ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ανάμεσα στα δεδομένα, εκείνα της στρωματογραφίας –τα οποία προκύπτουν από τις ανασκαφές– συνεισφέρουν στη διαμόρφωση εικόνων, έστω και αποσπασματικά ή με ελλιπή στοιχεία, για ορισμένα γεγονότα που συντελέστηκαν στην τράπεζα. Τα χρονολογικά όρια της στρωματογραφίας καλύπτουν μια χρονική περίοδο από τις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., οπότε εντοπίζονται ελάχιστα ευρήματα, μέχρι τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ., περίοδος πλούσια σε ευρήματα. Οι σωστικές ανασκαφές από το 1985 μέχρι σήμερα έδωσαν ορισμένες πληροφορίες στρωματογραφίας σχετικά με τις διαστάσεις του οικισμού σε διαφορετικές φάσεις της παρουσίας του, κυρίως για το χρονικό τόξο από τον 9ο μέχρι τον 4ο αιώνα π.Χ., οπότε εκτιμάται ότι έφθασε τα 95.000 τ.μ.[2].

Η περίπτωση της στρωματογραφίας που αφορά στη μακρά περίοδο του οικισμού από τον 9ο μέχρι τον 4ο αιώνα π.Χ., αν και έχει πληθώρα φάσεων και στοιχείων στην τράπεζα, είναι ισχνή στην κορυφή της τούμπας. Ας σημειωθεί ότι το αντίστροφο συμβαίνει στα προϊστορικά χρόνια: τα στρωματογραφικά δεδομένα από την τράπεζα είναι σποραδικά, ενώ εκείνα από την κορυφή της τούμπας έχουν συγκροτημένο και λεπτομερή χαρακτήρα για τις ενδιάμεσες φάσεις της εποχής του χαλκού μέχρι την πρώιμη εποχή του σιδήρου.

Σύμφωνα με τα δεδομένα των ανασκαφών που διενεργεί συστηματικά το Α.Π.Θ., στην κορυφή της τούμπας, η *φάση 1* συνοψίζει τα στρωματογραφικά κατάλοιπα των ιστορικών χρόνων[3]. Αυτό σημαίνει ότι κατά τα γεωμετρικά, αρχαϊκά και κλασικά χρόνια το πιο ψηλό και κεντρικό σημείο του οικισμού περιλαμβανόταν αναπόσπαστα και οργανικά στον οικισμό.

Η *φάση 1*, των ιστορικών χρόνων, της κορυφής της τούμπας, περιλαμβάνει λάκκους, σιρούς, πιθάρια, χώρους αποθηκών, ευρήματα που χρονολογούνται στον 6ο και 5ο αιώνα π.Χ. ή τα λιθόκτιστα θεμέλια από πολύχωρα οικήματα στον 5ο – 4ο αιώνα π.Χ. Συζητήσιμος παραμένει ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκε και λειτούργησε η κορυφή μεταξύ 6ου και 4ου αιώνα. Αποτέλεσε ένα ασήμαντο τμήμα του οικισμού ή έπαιζε το ρόλο "ακρόπολης"; Τα ευρήματα που αναφέραμε, σε συνδυασμό με το ότι η κορυφή της τούμπας δεσπόζει στην περιοχή, συνιστούν ενδείξεις ειδικής λειτουργίας. Ίσως εκεί βρισκόταν το ύστατο καταφύγιο της φρουράς και ενός αριθμού κατοίκων σε ώρα κινδύνου. Η φυσική αμυντική θέση της τούμπας συμπληρωνόταν με την προστασία που προφανώς παρείχε ο πλινθόκτιστος, με εσωτερικά γεμίσματα υλικών, περίβολος. Επισκευαζόταν διαρκώς και γνωρίζουμε ότι από τους προηγούμενους αιώνες συγκρατούσε το έδαφος και τις εκεί εγκαταστάσεις (ταράτσες)[4]. Ανάλογος περίβολος (Εικ. 3), με αναλημματικό και πιθανόν οχυρωματικό χαρακτήρα, αποκαλύφθηκε στα δυτικά όρια της τράπεζας[5].

2. Μια συνολική αποτίμηση των στρωματογραφικών δεδομένων από την τράπεζα επιχειρείται από τον Κ. Σουέρεφ, "Τούμπα ...", *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 392-393.

3. Σχετικά με τις ανασκαφές του Α.Π.Θ. στην Τούμπα Θεσσαλονίκης βλ. σύνοψη Στ. Ανδρέου – Κ. Κωτσάκης, "Η προϊστορική τούμπα της Θεσσαλονίκης. Παλιά και νέα ερωτήματα", *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 369-387, όπου και παλιότερη βιβλιογραφία.

4. Για τις "ταράτσες" βλ. Ανδρέου-Κωτσάκης, "Η προϊστορική ...", *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 375: "Στη φάση 4, όπως και σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της ύστερης εποχής του χαλκού, ένας εντυπωσιακός περίβολος που κάποια στιγμή είχε ύψος 3μ. και πλάτος 5μ. περίπου, οριοθετούσε, προστάτευε και αντιστήριζε τον οικισμό ...".

5. Για τον περίβολο στα δυτικά άκρα της τράπεζας που εντοπίστηκε στο οικόπεδο της οδού Δρυός 9 βλ. Κ. Σουέρεφ, "Τούμπα Θεσσαλονίκης 1992: το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα", *ΑΕΜΘ* 6, 1992, 273-293, ιδιαίτερα σ. 281.

Εικ. 3. Δρυός 9: άποψη ανασκαφής από ανατολικά (φωτογραφία 1992).

Σε κάθε περίπτωση, ο φυσικά και πιθανότατα τεχνητά προστατευμένος οικισμός στην Τούμπα Θεσσαλονίκης, μετά τη ριζική ανασυγκρότηση και αναδιευθέτηση του χώρου κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. (όπως φανερώνουν τα αρχαιολογικά δεδομένα), απαντούσε σε ανάγκες των κατοίκων να προασπίσουν οικονομικά και κοινωνικά μορφώματα (Εικ. 4). Ο οικισμός αυτός, αν κρίνουμε και από τη στρατηγική του θέση στον Θερμαϊκό κόλπο, το μέγεθος και τα αρχιτεκτονικά και τα άλλα κινητά ευρήματα στα σπίτια και τους τάφους, έπαιξε κεντρικό ρόλο στη γεωπολιτική ενότητα των οικισμών της ευρύτερης περιοχής. Παράλληλα, φαίνεται ότι διαδραμάτισε περιφερειακό ρόλο στην οικονομία και την πολιτική, που επηρέασαν τον αιγαιακό και θρακο-μακεδονικό χώρο. Οι ρόλοι αυτοί του οικισμού στην Τούμπα διαφαίνονται ήδη από την ύστερη εποχή του χαλκού. Οι διαστάσεις και η μορφή του προκύπτουν από την αρχαιολογική έρευνα και από τη σύγκριση με γειτονικούς οικισμούς στη ζώνη από τον κάτω ρου του Αξιού ποταμού δυτικά, μέχρι το ακρωτήριο του Αγγελοχωρίου (στην παραλία του Θερμαϊκού) και από το Σέιχ Σου και το Χορτιάτη μέχρι την ανατολική και νότια πλευρά της κοιλάδας του Ανθεμούντα, στη μεσόγαια.

Άλλα δεδομένα των ανασκαφών μας πληροφορούν για τις οικοδομικές δραστηριότητες και τις παραδοσιακές κατασκευαστικές συνήθειες. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν τα αρχιτεκτονικά λείψανα των μετά τον 6ο αιώνα χρόνων. Πρόκειται για επάλληλες οικοδομικές φάσεις, κατάλοιπα επισκευών και επαναχρησιμοποιήσεων σπιτιών και δωματίων. Στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια, στον οικισμό της Τούμπας Θεσσαλονίκης κυριαρχούν οι λιθόκτιστες θεμελιώσεις και οι πλινθόκτιστες ανωδομές, οι οποίες χαρακτηρίζουν κατασκευαστικώς τα τετράπλευρα σπίτια. Οι ελληνότροπες κατοικίες στον οικισμό στην τράπεζα της Τούμπας περιλάμβαναν συνήθως πρόπυλο και κατώφλι, λιθόστρωτο αίθριο, ανδρείο, εσωτερικό διάδρομο-στεγασμένη στοά, αποθήκη, λουτρώνα, μαγειρείο, δωμάτια άλλων χρήσεων, οικιακό εργαστήριο με μυλόπετρες (Εικ. 5-10). Τα δάπεδα συχνά ήταν από πατημένο πηλόχωμα, ενώ κυκλικές πλακοειδείς πέτρες σημαδεύουν τη θέση από ξύλινους κίονες που

Εικ. 4. Καλαβρύτων 19: άποψη ανασκαφής από βόρεια (φωτογραφία 1990).

Εικ. 5. Ορτανσίας 6: άποψη ανασκαφής από ανατολικά (φωτογραφία 1985).

Εικ. 6. Δρυός 9: λιθόστρωτη είσοδος σπιτιού (φωτογραφία 1992).

Εικ. 7. Ορτανσίας 6: κατώφλι (φωτογραφία 1985).

Εικ. 8. Λωτού 11-13: υπολείμματα κλιβάνου και μαγειρείου (φωτογραφία 1995).

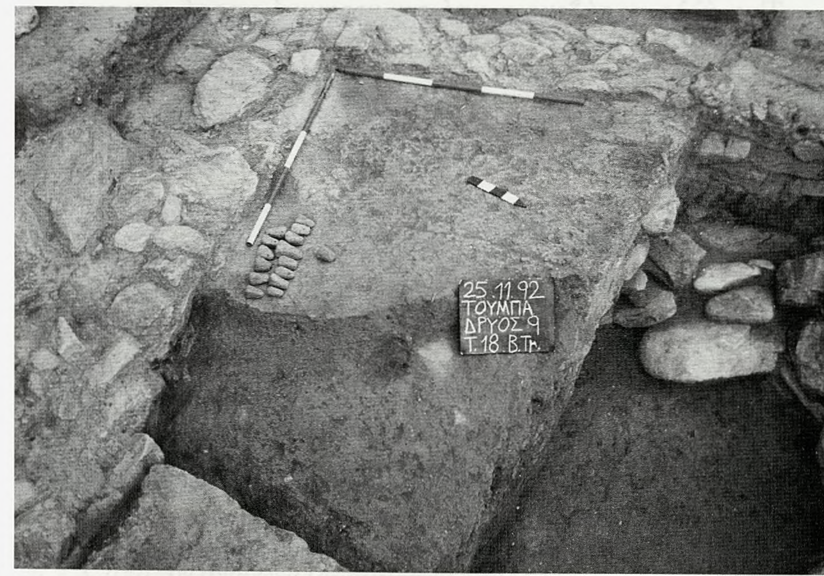
Εικ. 9. Λωτού 11-13: κατάλοιπα σκευοθήκης στον ανδρώνα (φωτογραφία 1992).

στήριζαν πατάρι ή όροφο, στον οποίο ανέβαιναν με εσωτερική ξύλινη σκάλα για να έχουν πρόσβαση σε άλλα δωμάτια, πιθανόν γυναικωνίτη και χώρο για τον αργαλειό (Εικ. 11).

Η διαμόρφωση του πολεοδομικού ιστού με συγκροτήματα τετράπλευρων κατοικιών επέτρεψε πλατιές και στενές διαβάσεις ανάμεσά τους, συχνά παράλληλα με χωμάτινους αγωγούς που οριζονταν από όρθιες πέτρες σύρριζα με τον τοίχο των σπιτιών, σε μια εμπειρική προσπάθεια περιορισμού των επιπτώσεων πλημμύρας. Η συνέχεια της ανασκαφικής έρευνας και μελέτης θα εντάξει σαφέστερα την αρχιτεκτονική τεχνική παράδοση των σπιτιών της Τούμπας στις πόλεις που αναπτύχθηκαν πριν και μετά τα Περσικά στο βόρειο Αιγαίο –όπως η Όλυνθος και οι αποικίες– και στην παραθερμαϊκή ζώνη.

Εικ. 10. Ορτανσίας 6: πιθεώνες (φωτογραφία 1985).

Εικ. 11. Δρυός 9: υφαντικά βάρη αργαλειού, ίσως μετά την κατάρρευση γυναικωνίτη (φωτογραφία 1992).

Εξάλλου, τα κινητά ευρήματα συναποτελούν δεδομένα για πληροφορίες ως προς την οικονομία, με τη στενή και την ευρύτερη έννοιά της. Πήλινα σκεύη για την προετοιμασία του φαγητού, αγγεία πόσης, δοχεία για υγρή και ξηρή τροφή, πιθάρια φύλαξης υγρών και στερεών, αμφορείς, πέτρινα τριβεία και τριπτήρες, υφα-

Εικ. 12. Ορτανσίας 6: αμφορέας in situ *(φωτογραφία 1985).*

ντικά εργαλεία (αγνύθες, σφονδύλια, δισκόμορφα όστρακα, πηνία, κουβαρίστρες) μαρτυρούν καθημερινές ασχολίες και έγνοιες (Εικ. 12). Δε λείπουν, βέβαια, τα υπολείμματα άλλων οικιακών δραστηριοτήτων, όπως η πλινθοπαραγωγή, και δυσανάγνωστα στοιχεία ίσως οινοποιίας, ελαιοπαραγωγής, βαφής νημάτων ή υφασμάτων.

Τα πολλά όστρακα κεραμικής και τα λίγα ακέραια ή θρυμματισμένα, αλλά αναγνωρίσιμα, αγγεία που έρχονται στο φως στις φάσεις του οικισμού και στο εσωτερικό των τάφων του νεκροταφείου πληροφορούν και για άλλους τομείς της οικονομίας. Τα ευβοϊκής τυπολογίας αγγεία, για παράδειγμα, παραπέμπουν στις εμπορικές εισαγωγές των γεωμετρικών και των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων (8ος-7ος αιώνας π.Χ.) και τροφοδοτούν τη συζήτηση για την ευβοϊκή παρουσία σε θέσεις του Θερμαϊκού κόλπου. Εκτός από τη φιλολογική παράδοση που αναφέρεται στην ίδρυση δύο αποικιών στην είσοδο του κόλπου, ανατολικά τη Δίκαια και δυτικά τη Μεθώνη, η αρχαιολογική έρευνα στη διπλή τράπεζα της Νέας Αγχιάλου-Σίνδου, μεταξύ των εκβολών των ποταμών Αξιού και Εχέδωρου (Γαλλικού) στηρίζει την άποψη για εγκατάσταση εμπορείων[6].

Ένα άλλο παράδειγμα από την κεραμική αφορά στα εισηγμένα αγγεία των αρχαϊκών χρόνων, του 6ου και 5ου αιώνα π.Χ., από την Κόρινθο και από άλλα νησιά του Αιγαίου και κέντρα της Μικράς Ασίας. Τα ευρήματα αυτά ερμηνεύονται ως απτές μαρτυρίες της ένταξης του οικισμού της Τούμπας Θεσσαλονίκης στο δίκτυο ανταλλαγών και εμπορίου της εποχής. Το ίδιο φαίνεται ότι ίσχυε και για τους περιφερειακούς και τους γειτονικούς οικισμούς της Τούμπας στον Θερμαϊκό κόλπο. Ανάλογο προβληματισμό προκαλούν τα ευρήματα κεραμικής που είχαν κατασκευασθεί σε αττικά εργαστήρια. Η κυριαρχία των αττικών επείσακτων αγγείων απηχούν την οικονομική ισχύ της αθηναϊκής ηγεμονίας και τα όρια της σφαίρας επιρροής και διείσδυσής της κατά τους 6ο, 5ο και 4ο αιώνα π.Χ.

Τα οικονομικά στοιχεία που προέρχονται από την κεραμική, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, οδηγούν στην αναζήτηση ερμηνειών ως προς τον τρόπο οργάνωσης και ανάπτυξης του οικισμού, ως προς τις ενδοκοινοτικές και διακοινοτικές σχέσεις των κατοίκων, ως προς τις ανισότητες ανάμεσα στις ομάδες του πληθυσμού. Σχετικές πληροφορίες που συνεπικουρούν στη μελέτη των ανισοτήτων αντλούμε από τα ανασκαφικά δεδομένα στη βορειοδυτική συνοικία της τράπεζας (οδός Δρυός 9)[7]. Το τμήμα αυτό του αρχαίου οικισμού διακρίνεται για την ποιοτική ανωτερότητα στην κατασκευή, την ευρυχωρία των σπιτιών και την αφθονία εισηγμένης αττικής κεραμικής μεταξύ 6ου και 4ου αιώνα (Εικ. 13-14). Ανάλογου ενδιαφέροντος πληροφορίες για την ανάδειξη κοινωνικών ανισοτήτων έχουμε από την ανασκαφή του νεκροταφείου νοτιοανατολικά του οικισμού (οδός Αγίας Μαρίνας 12, περιοχή του "Γ' Όρχου", πάροδος Υμηττού 3) (Εικ. 15-16)[8]. Τα κτερίσματα από χρυσό (επιστόμια), χαλκό (κοσμήματα) και σίδηρο (μαχαίρια, όπλα) υπο-

6. Σχετικά με την ευβοϊκή παρουσία στη Χαλκιδική και τον Θερμαϊκό κόλπο βλ. A.Mele, "Calcidica e Calcidesi: Considerazioni sulla tradizione", στο *Euboica. L' Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidenter, Atti del Convegno Internazionale di Napoli 13-16 novembre 1996*, a cura di M. Bats e B. d' Agostino, Coll. CJB 16/AION ArchStAnt-Quaderno 12, Napoli 1998, 217-228. K. Soueref, "Eubei lungo la costa della Grecia settentrionale", στο *Euboica* ό.π., 229-242. M. A. Tiverios, "The ancient settlement in the Anchialos-Sindos double trapeza", στο *Euboica* ό.π., 243-253. Επίσης βλ. Μ. Τιβέριος, "Επτά χρόνια (1990-1996) αρχαιολογικών ερευνών στη διπλή τράπεζα Αγχιάλου-Σίνδου. Ο αρχαίος οικισμός", *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 407-425 και Κ. Σουέρεφ, "Λιμάνια και ιερά στον Θερμαϊκό κόλπο", *Θεσσαλονικέων πόλις*, 2, 2000, 49-62.

7. Για την ανασκαφή στο οικόπεδο της οδού Δρυός 9 βλ. Κ. Σουέρεφ, "Τούμπα ...", *ΑΕΜΘ* 6, 1992, 273-293.

8. Κτερίσματα αρχαϊκών χρόνων από τους τάφους της Τούμπας εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και περιλαμβάνονται στον οδηγό της Έκθεσης για τα 2300 χρόνια της Θεσσαλονίκης: Ι.

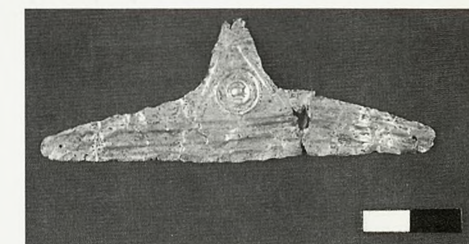
Εικ. 13. Δρυός 10: πρόχους κύλιξ και κρατήρας του β' μισού του 6ου αιώνα από δωμάτιο συμποσίου (ανδρώνας) (φωτογραφία 1993).

Εικ. 14. Δρυός 10: Μελανόμορφη αττική κύλιξ και β' μισού του 6ου αιώνα π.Χ. από τον ανδρώνα (φωτογραφία 1993).

Εικ. 15. Πάροδος Υμηττού (τμήμα αρχαίου νεκροταφείου): μελαμβαφής κύλιξ των μέσων του 6ου αιώνα π.Χ., ταφικό κτέρισμα σε λίθινη σαρκοφάγο (φωτογραφία 1996).

Εικ. 16. Αγίας Μαρίνας 12-14 (τμήμα αρχαίου νεκροταφείου): Χρυσό έλασμα από το λακκοειδή τάφο (φωτογραφία 1995).

γραμμίζουν την οικονομική διαφοροποίηση ανάμεσα στις οικογένειες του οικισμού κατά τον 6ο αιώνα π.Χ., οι οποίες στα πλαίσια των εθίμων επεδείκνυαν το κύρος τους με εκλεκτά κτερίσματα για τους νεκρούς τους. Πρόκειται πιθανόν για την τοπική αριστοκρατία που ήλεγχε τη γη και την παραγωγή της περιοχής, με έδρα το οικιστικό και διοικητικό κέντρο στην Τούμπα.

3. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ: ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΕΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΟΙΚΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΑ ΕΔΑΦΗ ΤΟΥ

Εκτός από τα ζητήματα που ήδη θίξαμε και τα οποία αφήνουν απορίες και χρειάζονται διευκρινίσεις ως προς τους πολύπλοκους μη-

Βοκοτοπούλου, στο *Θεσσαλονίκη. Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, ΤΑΠ, Αθήνα 1986, 16-17, 88-96. Συνοπτικά για τα ταφικά ευρήματα από το νεκροταφείο της Τούμπας βλ. Κ. Σουέρεφ, "Τούμπα ...", *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 397-399.

χανισμούς σε λειτουργία στον οικισμό, ανοιχτά παραμένουν διάφορα προβλήματα ουσίας. Τέτοιο είναι το πρόβλημα της αναγνώρισης δημόσιων χώρων στις διάφορες φάσεις του οικισμού στην Τούμπα Θεσσαλονίκης.

Ένα άλλο καίριο και ανοιχτό θέμα συζήτησης είναι το πρόβλημα των εδαφών που ανήκαν στον οικισμό και των γεωγραφικών και χρονικών ορίων τους. Βέβαια, οι χρονολογικές φάσεις των συγκυριών που ορίζουν την καταστροφή, την ανασυγκρότηση ή την εγκατάλειψη των σπιτιών αφήνουν κενά, γιατί αντικατοπτρίζουν αδιάγνωστες (ή μόνο υπαινιγμούς για) διαδικασίες μεγαλύτερης διάρκειας, καταστάσεις οι οποίες αφορούσαν είτε στενά τοπικά συμφέροντα είτε του ευρύτερου χώρου.

Μια ελάχιστη ζωτική περιοχή εδαφών που ανήκε στο χωροταξικό έλεγχο και τη διαχείριση των κατοίκων της Τούμπας Θεσσαλονίκης διαφαίνεται –χωρίς να γνωρίζουμε τη διαίρεση ιδιοκτησιών– με κριτήριο τη γεωμορφολογία. Αυτή καθορίζεται πιθανότατα από τα ρέματα: βόρεια και δυτικά το ορατό ακόμη σήμερα ρέμα μεταξύ Τούμπας και Τριανδρίας (Εικ. 17) και ανατολικά και νοτιοανατολικά το επίσης ορατό σήμερα ρέμα μεταξύ Τούμπας και Πυλαίας.

Συγκεκριμένα, η αρχαιολογική έρευνα με το σύστημα των δοκιμαστικών τομών στην έκταση, εκτός οικισμού, μεταξύ των δύο ρεμάτων, σε οικόπεδα της Άνω και Κάτω Τούμπας, της Τριανδρίας, της Μαλακοπής και της Χαριλάου (όπου δεν έχει εντοπισθεί άλλος αρχαίος οικισμός), τεκμηριώνει τη χρήση της γης από την εποχή του χαλκού και την πρώιμη εποχή του σιδήρου έως τα ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά χρόνια. Από τα δείγματα των αρχαιολογικών ευρημάτων (που χρονολογούνται πριν από τη συγκρότηση του αρχαϊκού οικισμού τον 6ο αιώνα π.Χ., κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής του μέχρι την κατάργησή του στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. και μετά από αυτήν) προσεγγίζουμε το είδος και την ποιότητα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στα ζωτικά για τον οικισμό εδάφη.

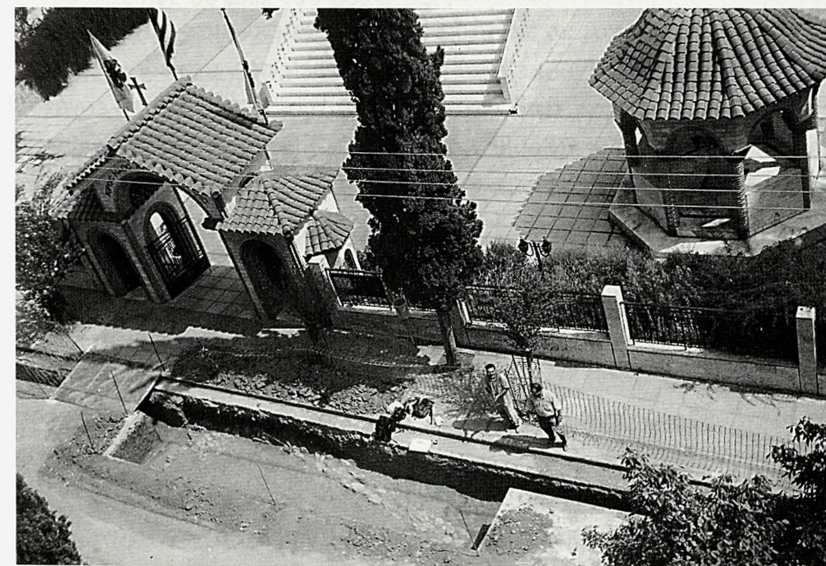

Εικ. 17. Συμβολή των οδών Αμμολιανής, Ισιδώρου, Ορτανσίας: τμήμα του αρχαίου οικισμού και του ρέματος Τούμπας-Τριανδρίας (φωτογραφία 1997).

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα στοιχεία που προέκυψαν από τις δοκιμαστικές τομές μεταξύ των δύο ρεμάτων της Τούμπας, εκτός του αρχαίου οικισμού, προτείνω την παρακάτω σύνοψη:

α) Τα σποραδικά όστρακα κεραμικής της εποχής του χαλκού και τα ελάχιστα εργαλεία από πυριτόλιθο, που βρέθηκαν σε σημεία της περιοχής έξω από τον προϊστορικό οικισμό της τούμπας, παραπέμπουν σε μικρές διάσπαρτες εγκαταστάσεις, ενδεχομένως και κάποιων παροδικών, πρόχειρων και κατασκευασμένων από ευτελή υλικά (άχυρα, κλαδιά, πηλόχωμα)[9]. Η μορφή τέτοιων κατοικιών δεν μπορεί προς το παρόν να ανασυσταθεί με τα υπάρχοντα στοιχεία, τα οποία χρονολογούνται κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.

β) Πλήθος οστράκων κεραμικής της πρώιμης εποχής του σιδήρου (1100-800 π.Χ.) αποκαλύφθηκαν σε διάφορα σημεία έξω από τον αρχαίο οικισμό της τράπεζας[10]. Αρχιτεκτονικά υπολείμματα και κεραμική των ίδιων χρόνων (Εικ. 18) εντοπίστηκαν 60 μ. ανατολικά της τράπεζας, έξω από το ναό της Αγίας Μαρίνας[11]. Μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα ότι υπήρχαν κατοικίες με μόνιμο αγροτικό ή κτηνοτροφικό χαρακτήρα εκτός του οικισμού κατά την πρώιμη εποχή του σιδήρου, πριν ακόμη ο οικισμός των ιστορικών χρόνων διευθετηθεί σε αυστηρότερα όρια στην τράπεζα.

Εικ. 18. Πρόπυλο ναού Αγίας Μαρίνας: οικιστικά λείψανα πρώιμης εποχής σιδήρου (φωτογραφία 1998).

9. Διάσπαρτα ευρήματα εποχής χαλκού εκτός της προϊστορικής τούμπας στα οικόπεδα της οδού Ορτανσίας 6, Δρύος 5 και Δρυός 10, βλ. Κ. Σουέρεφ, "Ανασκαφή στην οδό Ορτανσίας της Τούμπας Θεσσαλονίκης", *ΑΕΜΘ* 1, 1987, 235-245, του ίδιου, "Τούμπα Θεσσαλονίκης 1993: το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα", *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 286-301, του ίδιου, "Τούμπα Θεσσαλονίκης 1998: το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα και το νεκροταφείο", *ΑΕΜΘ* 12, 1998, 195-204.

10. Διάσπαρτα ευρήματα εποχής σιδήρου εκτός τράπεζας ιστορικών χρόνων στα οικόπεδα των οδών Διογένους 27-29, Αγ. Μαρίνας 12-14: βλ. Κ. Σουέρεφ, "Ανασκαφή ...", *ΑΕΜΘ* 1, 1987, 235, του ίδιου, "Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφή στην τράπεζα και το νεκροταφείο", *ΑΕΜΘ* 9, 1995, 267-276, ιδ. 271.

11. Αρχιτεκτονικά λείψανα και δείγματα κεραμικής της πρώιμης εποχής του σιδήρου ήρθαν στο φως κατά τη διάνοιξη τάφρου για αγωγό αερίου στην οδό Αγίας Μαρίνας: Κ. Σουέρεφ, "Τούμπα Θεσσαλονίκης 1997: ανασκαφή ανατολικά της τράπεζας και στο αρχαίο νεκροταφείο", *ΑΕΜΘ* 11, 1997, 339-341.

γ) Για την περίοδο μεταξύ 7ου και 4ου αιώνα π.Χ. τα ευρήματα από την εκτός οικισμού της Τούμπας Θεσσαλονίκης περιοχή της χώρας παρουσιάζουν αισθητή μείωση μέχρι και απουσία. Δεν αποκλείεται η έντονη οικοδόμηση των μεταπολεμικών χρόνων να επηρέασε αρνητικά τις ενδείξεις. Ωστόσο, υπενθυμίζουμε ότι στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια ο οικισμός μας διένυσε την πολεοδομική του ακμή και τη θεσμική του συγκρότηση ως οντότητα που εντάσσεται στις "πόλεις" και τα "πολίσματα" που παραδίδει η φιλολογία[12].

δ) Νομίσματα και όστρακα κεραμικής του 3ου-1ου αιώνα π.Χ. και κατάλοιπα λιθόκτιστων θεμελίων ελαφρών κατασκευών βρέθηκαν ανατολικά και νοτιοανατολικά του αρχαίου οικισμού (Εμπεδοκλέους 17 και 19, συμβολή των οδών Ισιδώρου και Υπατίας)[13]. Τα στοιχεία αυτά τοποθετούνται ουσιαστικά μετά την ίδρυση της Θεσσαλονίκης και την εγκατάλειψη του οικισμού, ο οποίος επιβεβαιώθηκε αρχαιολογικά με το εκτεταμένο στρώμα καταστροφής που συναντάται πρώτο στην ανασκαφή και χρονολογείται στα τέλη του 4ου ή (με επιφύλαξη) στις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ.[14]. Η πλέον σημαντική ελληνιστική μαρτυρία ως προς τη διαχρονική παρουσία της στην περιοχή και ως προς τον όγκο της θεωρείται ο μακεδονικού τύπου κτιστός, μονοθάλαμος καμαροσκεπής τάφος με μνημειακή ναόσχημη, δωρική πρόσοψη και χωμάτινο τύμβο, γνωστός ως μακεδονικός τάφος του "Μαιευτηρίου", στην οδό Παπαναστασίου 40[15]. Δικαιολογείται, επομένως, η άποψη για ένα καθεστώς που αφορά στα αγροκτήματα κατά περιοχές, οι επιφανείς κύριοι των οποίων ήταν άμεσα συνδεδεμένοι με το μακεδονικό βασίλειο, εταίροι και ιππείς, οι οποίοι άφησαν το τηλεφανές σήμα τους. Ο τάφος αυτός είναι ο μόνος που εντοπίστηκε πλησιόχωρα της Τούμπας και ακριβέστερα στα νοτιοδυτικά του αρχαίου οικισμού προς την κατεύθυνση της θάλασσας και κατά πάσα πιθανότητα επί μιας αρχαίας οδού επικοινωνίας· αν κρίνουμε από τις προσόψεις των μακεδονικών τάφων που ήταν ορατοί από σημεία διάβασης. Η οδός αυτή ερχόταν προφανώς από τη νεοϊδρυθείσα (315 π.Χ.) Θεσσαλονίκη. Έξω από τις ανατολικές πύλες (Κασσανδρεία πύλη;) της πόλης εντοπίστηκε άλλος μακεδονικός τάφος, γνωστός ως τάφος πλατείας Σιντριβανίου (συμβολή με οδό Αγγελάκη στο οικόπεδο Λασκαρίδη-Ζουράρι). Η οδός κατευθυνόταν νότια των αγρών της Τούμπας, από τη σημερινή περιοχή Χαριλάου προς Νέα Ελβετία, όπου εντοπίζεται και άλλος γνωστός μακεδονικός τάφος, στην οδό Δεινοκράτους 8[16]. Η αρχαία διαδρομή συνέχιζε μάλλον ανατολικά προς την περιοχή του Φοίνικα, δεδομένου ότι εκεί εντοπίστηκε ακόμη ένας μακεδονικός τάφος[17]. Δεν αποκλείεται ο αρχαίος αυτός δρόμος να είχε διακλαδώσεις προς το Καραμπουρνάκι, την Πυλαία και το Πανόραμα, όπου γνωρίζουμε άλλους αρχαίους οικισμούς ιστορικών χρόνων με τη μορφή της τραπεζόσχημης τούμπας. Γεωργοί και κτηνοτρόφοι των κοντινών στον αρχαίο οικισμό εδαφών ίσως ήταν εγκατεστημένοι κοντά στη γη που καλλιεργούσαν ή στα ζώα που φρόντιζαν, ενώ η αριστοκρατία που τους ήλεγχε και άφησε κάτω από ιστορικές συγκυρίες τον οικογενειακό μακεδονικό τάφο του "Μαιευτηρίου", ίσως διέμενε στη Θεσσαλονίκη. Δεν βρέθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Τούμπας μέχρι σήμερα άλλα στοιχεία για κατοικίες ή νεκροταφεία της εποχής, πλην ελάχιστων τάφων των αρχών του 3ου αιώνα π.Χ., στοιχείο που υποστηρίζει τις υποψίες που μόλις σκιαγραφήσαμε.

12. *Πόλεις* στον Θερμαϊκό: Εκαταίος FG_2H 1 146=Στέφανος Βυζάντιος στο λ. *Χαλάστρα*, Ηρόδοτος VII 121.1, 123, 124, 127, 128, 130, 179, 183, Θουκυδίδης I 61, II 99 και 100.2, Αισχίνης *Περί παραπρεσβείας* 27 και 29. *Πολίσματα* στον Θερμαϊκό: Στράβων *VII* 21 και 24. Πρβ. σχετική συζήτηση: M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings*, I, *Μελετήματα* 22, Athens 1996, 464-465, Κ. Σουέρεφ, "Επισημάνσεις ιστορικής τοπογραφίας για την περιοχή Τούμπα Θεσσαλονίκης", στο *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond*, Παράρτημα *Μακεδονικών* 7, Θεσσαλονίκη 1997, 407-421, ιδ. 420, του ίδιου, "Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας για τον Θερμαϊκό κόλπο και τις γειτονικές περιοχές", στο *Μύρτος. Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2000, 469-487, ιδ. 479-487.

13. Ελάχιστα στοιχεία ελληνιστικών χρόνων από την Τούμπα Θεσσαλονίκης αναφέρονται στο τοπογραφικό αρχείο της αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων. Πρβ. την περίπτωση που αναφέρεται στον Κ. Σουέρεφ, "Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφική στην οδό Εμπεδοκλέους", *ΑΕΜΘ* 3, 1989, 215-225, ιδ. 216.

14. Με σαφήνεια εντοπίζεται η ύστατη οικοδομική φάση στα οικόπεδα των οδών Ορτανσίας 4-6 και Δρυός 9: Κ. Σουέρεφ, "Ανασκαφή ...", *ΑΕΜΘ* 1, 1987, 235-245, του ίδιου, "Τούμπα ...", ΑΕΜΘ 6, 1992, 273-293.

15. Για τον τάφο του Μαιευτηρίου και της Θεσσαλονίκης πρβ. Κ. Σισμανίδης, "Μακεδονικοί τάφοι στην πόλη της Θεσσαλονίκης, *Η Θεσσαλονίκη* I, 1985, 35-70, του ίδιου, και Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, στο *Θεσσαλονίκη. Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, ΤΑΠ, Αθήνα 1986, 35-38.

16. Για τον μακεδονικό τάφο στην οδό Δεινοκράτους 8 όπως σημείωση 15.

ε) Τα υπολείμματα της αγροικίας των ρωμαϊκών χρόνων του 3ου αιώνα μ.Χ. αποκαλύφθηκαν στην ανατολική όχθη του ρέματος στην Κάτω Τούμπα, όπου το 80ό Δημοτικό Σχολείο, στο ύψος της οδού Παπάφη, βορειοανατολικά της ΥΦΑΝΕΤ (συμβολή των οδών Βαλτετσίου και Κίμωνος)[18]. Πρόκειται για μια νέα μορφή διευθέτησης και διαχείρισης του χώρου στην περιοχή που εξετάζουμε, η οποία προέκυψε από τις διερευνήσεις με δοκιμαστικές τομές πριν από την εκσκαφή των οικοπέδων που προορίζονται για ανέγερση νέων κτιρίων. Πράγματι η *villa rustica* στην Τούμπα Θεσσαλονίκης, με αποθήκες, εργαστήρια και χώρους κατοίκησης, έχει δύο οικοδομικές φάσεις και αποτελεί ένα οικονομικό και κοινωνικό πρότυπο για την έρευνα επαύλεων σε περιοχές εκτός των τειχών της Θεσσαλονίκης.

στ) Τμήματα κτιστών αγωγών νερού με θολωτή κάλυψη και κατά διαστήματα τετράγωνα φρεάτια παλαιοχριστιανικών χρόνων, συναντώνται σε διάφορα σημεία: κοντά στο ρέμα Τούμπας-Πυλαίας, όπου εντοπίστηκαν υπολείμματα οχυρωματικού περιβόλου, γέφυρας, οικισμού, στην οδό Ισιδώρου 6 και Υπατίας, την οδό Ικαρίας 7 στην Άνω Τούμπα, στην οδό Μητροπολίτου Ευσταθίου 14 στην Κάτω Τούμπα, στις οδούς Αλοννήσου – Αγίου Δημητρίου και Μυκόνου αμέσως δυτικά του ρέματος Τούμπας-Τριανδρίας, νότια της συμβολής των οδών Κονίτσης-Λαμπράκη[19].

Όλα τα παραπάνω (α-στ) ενδεικτικά στοιχεία της ανθρώπινης δράσης στην περιοχή που συνδέεται με την αρχαία Τούμπα καθιστούν πιο ευέλικτες τις ερμηνείες στους προβληματισμούς για τα εδάφη του αρχαίου οικισμού και τις παραμέτρους για τα όριά τους. Συναφές είναι και το πρόβλημα σε ό,τι αφορά τις διαδικασίες που προέκυψαν από τη μορφολογία και τη σύσταση των εδαφών. Το φυσικό ανάγλυφο της εδαφικής ενότητας που περιλαμβάνει τον αρχαίο και κλασικό οικισμό στην Τούμπα Θεσσαλονίκης συγκρίνεται με το ανάγλυφο των εδαφών που ανήκαν σε άλλους οικισμούς της Κεντρικής Μακεδονίας. Παρά τις τοπογραφικές ιδιαιτερότητες κάθε οικιστικού συνόλου, η σύγκριση οδηγεί στην παρατήρηση ότι οι οικισμοί και οι πρόχειρες εγκαταστάσεις συγκεντρώνονταν στις άκρες από ποταμούς, ρέματα ή χειμάρρους. Η γειτνίαση με το τρεχούμενο νερό, εκτός από ευνόητος βασικός παράγοντας επιλογής μιας θέσης, αποτέλεσε και αιτία διάβρωσης, διάλυσης κατοικιών τόσο του οικισμού όσο και των πρόχειρων σπιτιών εκτός οικισμού.

17. Για το μακεδονικό τάφο στο Φοίνικα βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, "Ανασκαφικές έρευνες σε ταφικούς τύμβους των νομών Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής, *ΑΕΜΘ* 1, 1987, 261-268.

18. Για τη ρωμαϊκή αγροικία στην Κάτω Τούμπα βλ. Κ. Σουέρεφ – Κ. Χαβέλα, "Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ρωμαϊκών χρόνων από την περιοχή Τούμπας Θεσσαλονίκης", *ΑΕΜΘ* 12, 1998, 205-216, Κ. Σουέρεφ, "Σχέσεις με το νερό. Η Τούμπα Θεσσαλονίκης ως αφορμή", στο *Υδάτινες Σχέσεις. Το νερό ως πηγή ζωής κατά την αρχαιότητα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, 17-37, ιδ. 33-35.

19. Για τους θολωτούς υδραγωγούς στην Τούμπα και την ευρύτερη περιοχή της πρβ. Κ. Ελευθεριάδου, *ΑΔ* 44 (1989) Χρονικά, 336, του ίδιου. *ΑΔ* 47 (1992) Χρονικά, 424, Ε. Δουλγκέρη, "Σωστικές ανασκαφές υδραγωγών στη Θέρμη και Τούμπα Θεσσαλονίκης", *ΑΕΜΘ* 12, 1998, 216-222, Κ. Σουέρεφ, "Σχέσεις με το νερό ...", *Υδάτινες Σχέσεις ...*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, 35-36.

Σε πολλές περιπτώσεις η ανασκαφή στην Τούμπα Θεσσαλονίκης διαπίστωσε τις συνέπειες πλημμυρών και του υδάτινου στοιχείου[20].

Ο Στράβων αναφερόμενος στον συνοικισμό και την ίδρυση της Θεσσαλονίκης μεταφέρει τη γνωστή παράδοση σύμφωνα με την οποία συνέβαλαν εικοσιέξι πολίσματα από την Κρουσίδα και την παραλιακή πλατιά ζώνη του Θερμαϊκού μεταξύ Αξιού ποταμού και Αινείας (Αγγελοχώρι – Νέα Μηχανιώνα), αναφέροντας την Απολλωνία, τη Χαλάστρα, τη Θέρμη, την Αίνεια και τον Κισσό[21]. Εννοείται ότι οι αρχαίοι οικισμοί της Γέφυρας (Τόψιν), Νέας Αγχιάλου-Σίνδου, Ωραιοκάστρου (Νταούτμπαλη), Πολίχνης (Λεμπετ), Τούμπας, Πυλαίας (Ελαιώνες), Πανοράματος, Σέδες (σημερινή Θέρμη), Αγίας Παρασκευής, Νέου Ρυσίου-Καρδίας, Τριλόφου (Σαραλίκα), Πλαγιαρίου (Πλατιά Τούμπα), Νέων Επιβατών, Νέας Μηχανιώνας (Τάμπια) ανήκουν πιθανότατα στις γεωπολιτικές, παραδοσιακές και αυτεξούσιες – τουλάχιστον μέχρι τα χρόνια του Φιλίππου Β΄– ενότητες των πόλεων (πολισμάτων κατά τον Στράβωνα) για να στελεχώσουν μάλλον με το ανθρώπινο δυναμικό τους και τους επιφανείς τους τη Θεσσαλονίκη. Η Τούμπα Θεσσαλονίκης θεωρείται, με βάση τα τοπογραφικά στοιχεία, ότι ανήκε στη γεωπολιτική ενότητα της αρχαίας Θέρμης, μεταξύ Αξιού και Ανθεμούντα, δυτικά του Κισσού (Χορτιάτη) προς τη θάλασσα, όπως και το Καραμπουρνάκι και βέβαια ο χώρος εντός του οποίου ιδρύθηκε η Θεσσαλονίκη (Εικ. 19)[22].

Προς το παρόν παραμένει μετέωρο το ζήτημα για την ύπαρξη ενός κασσάνδρειου οικισμού στη θέση την οποία κατέλαβε η πόλη της Θεσσαλονίκης, εξαιτίας απουσίας αρχαιολογικών πληροφοριών. Η εξαιρετικά περίοπτη θέση της Άνω Πόλης και των τειχών στον κόλπο, αλλά και τα αρχιτεκτονικά μέλη ενός ιωνικού ναού, δικαιολογεί (χωρίς να εξηγεί) την υπόθεση Μπακαλάκη, σύμφωνα με την οποία εκεί πρέπει να αναζητηθεί η αρχαία Θέρμη[23]. Αν λάβουμε υπόψη τα ασβεστολιθικά πετρώματα που διαφοροποιούν τη θέση από την υπόλοιπη περιοχή και δεν ευνοούν τη διαστρωμάτωση και τη συγκράτηση επιχώσεων, την εντατική και πολύχρονη κατοίκηση και το κομβικό σημείο της θέσης, τότε προτείνουμε μια νέα υπόθεση εργασίας: η αρχαία Θέρμη ήταν ομάδα οικισμών και ίσως το διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο να βρισκόταν στο χώρο του μετέπειτα πυρήνα της Θεσσαλονίκης, μεταξύ Ρωμαϊκής Αγοράς και Επταπυργίου. Η υπόθεση αυτή βρίσκει λόγο ύπαρξης, αφού οι μέχρι τώρα ανασκαφείς δεν έχουν αναφέρει σαφή ευρήματα αρχαϊκών και κλασικών χρόνων που να προέρχονται από δημόσια κτίρια και ιερά της πόλης. Η αναθεωρητική πρόταση μας προϋποθέτει έναρξη έρευνας και μελέτης από μηδενική βάση τόσο για τα φιλολογικά όσο και για τα αρχαιολογικά δεδομένα. Συνεπώς, οι διερευνητικές ανασκαφικές τομές στην Άνω Πόλη και τα τείχη επιβάλλονται στην αναζήτηση θυλάκων στρωματογραφίας και επιχώσεων του 3ου αιώνα π.Χ. και πριν, και πιθανών αποθετών που δημιουργήθηκαν για τα αρχαιότερα σύμβολα λατρείας και τις υλικές μαρτυρίες των ιερών της αρχαίας Θέρμης, όταν ιδρύθηκε η Θεσσαλονίκη.

20. Το ρέμα και η δράση του νερού στην Τούμπα ως ανασκαφικό δεδομένο εκτίθεται από τον Κ. Σουέρεφ, "Σχέσεις με το νερό ...", στο *Υδάτινες Σχέσεις ...*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, 20-25.

21. Ίδρυση Θεσσαλονίκης: Στραβ. VII 21 και 24.

22. Όπως σημ. 12. Πρβ. Κ. Σουέρεφ, "Λατρευτικά στοιχεία από το προκασσάνδρειο πόλισμα στην Τούμπα Θεσσαλονίκης", *ΑΑΑ XXIII - XXVIII* 1990-1995, 31-46, ιδ. 32, όπου και βιβλιογραφία.

23. Η άποψη του Μπακαλάκη για την ταύτιση Θέρμης-Θεσσαλονίκης: Γ. Μπακαλάκης, "*Θερμαίος*", *ΑΕ* 1953-54 Α΄, 221-229, του ίδιου, "Therme-Thessaloniki", Antike Kunst, Beiheft 1, 1963, 30-34, του ίδιου, "Ιερό Διονύσου και φαλλικά δρώμενα στη Θεσσαλονίκη", στο *Αρχαία Μακεδονία*, III Διεθνές Συμπόσιο 1983, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 31-43. Τις τρεις αυτές εργασίες μπορεί να βρει ο αναγνώστης συγκεντρωμένες στην επετειακή για τα 2300 χρόνια έκδοση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, *Μελέτες για την αρχαία Θεσσαλονίκη* (επιμ. Π. Αδάμ-Βελένη), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1985.

Εικ. 19. Άποψη του Θερμαϊκού και της περιοχής ανάμεσα στον Πύργο Τριγωνίου (Κάστρα) και το Καραμπουρνάκι. Η Τούμπα διακρίνεται στα αριστερά (φωτογραφία 1994).

4. ΣΥΜΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΛΟΓΗΣΗ

Λαμβάνοντας υπόψιν τις προκαταρκτικές παρατηρήσεις και τα πορίσματα από τις ως τώρα ανασκαφές του αρχαίου οικισμού και του νεκροταφείου στην Τούμπα Θεσσαλονίκης αφενός και τις φιλολογικές παραδόσεις αφετέρου –δύο δηλαδή διαφορετικά επίπεδα πληροφοριών– επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε συμβατικές εικόνες ενός οικιστικού και οικονομικού κέντρου στην εγγύς ενδοχώρα των ανατολικών παραλίων του *Θερμαίου* κόλπου:

α. Μυγδονική περίοδος (από τον 11ο μέχρι τον 7ο αιώνα π.Χ.)

Με την έννοια "μυγδονική" αναφερόμαστε στην πρώιμη εποχή του σιδήρου και τα πρώιμα αρχαϊκά χρόνια. Από αρχαιολογική άποψη ο οικισμός στην τράπεζα της Τούμπας εμφανίζεται με την παραδοσιακή δομή του, όπως διαμορφώθηκε κατά την εποχή του χαλκού, ενώ στη συνέχεια επηρεάζεται και από τα φαινόμενα του αποικισμού που διαδραματίζονται στον Θερμαϊκό κόλπο και τη Χαλκιδική. Από φιλολογική άποψη ο ομηρικός *Μύ(γ)δων*, γόνος της παιονικής αριστοκρατίας του κάτω Αξιού στο πλευρό των Τρώων, φαίνεται ότι συνδέει το όνομα του με τους Μύγδονες και τη Μυγδονία[24].

β. Ελληνοθρακική περίοδος (από τον 7ο αιώνα π.Χ. μέχρι και τα Περσικά)

Με τη διατύπωση "ελληνοθρακική" δηλώνουμε τη συμπαρουσία Ελλήνων από κέντρα του Αιγαίου και εντόπιων στην περιοχή. Ο όρος αυτός οφείλεται κυρίως στον Εκαταίο, ο οποίος αναφέρεται στη "θρακική" Χαλάστρα και την "ελληνοθρακική" Θέρμη[25]. Η αρχαιολογική τεκμηρίωση από την τράπεζα στην Τούμπα αφορά στις νέες πολιτιστικές συνήθειες και τη χωροταξική μεταβολή του 6ου

24. Για τους Παίονες επιφανείς του Αξιού και της Αμυδώνας, όπως ο *Μύ(γ)δων*, ο *Θράσιος*, ο *Αίνιος*, οι οποίοι συμμετείχαν στον Τρωικό πόλεμο στην πλευρά των Τρώων βλ. Ιλ. Β 848-850, Φ 209 (ο Μύδων φονεύεται από τον Αχιλλέα). Επίσης για τη *Μυγδονία* βλ. Ηρόδ. VII 123, 124, 127, Θουκ. Ι. 58, ΙΙ 94, ΙΙ 100, Στραβ. VII F_2.41. Πρβ. σχόλια από τον Κ. Σουέρεφ, "Σημειώσεις ...", *Μύρτος. Μνήμη Ι. Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2000, 470-473, 483-485.

25. Για τους *Θρήκες* της Χαλάστρας και τους *Έλληνες Θρήικες* της Θέρμης (βλ. Εκάτ. FGrH 1F 146=Στειρ. Βυζ. στο λ. *Χαλάστρα*.

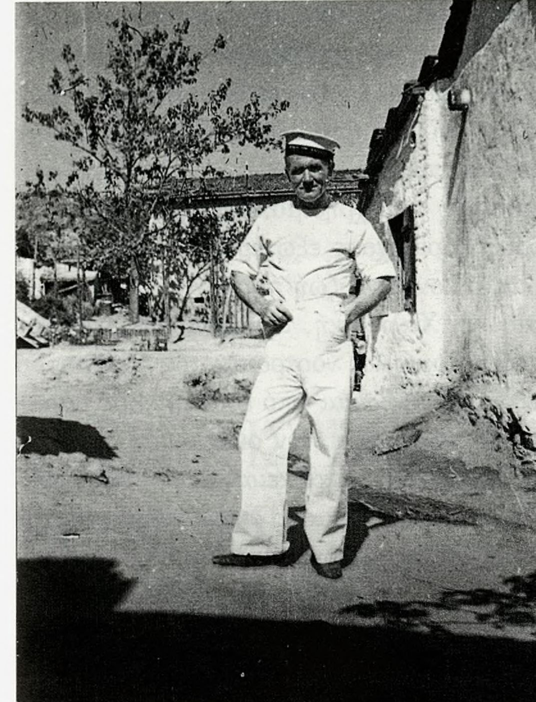
Εικ. 20. Ισιδώρου 33: τα πρώτα ευρήματα ήταν σφαίρες από γερμανικές εκτελέσεις του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου (φωτογραφία 1995).

αιώνα π.Χ. με την οργανωμένη θεμελίωση πολεοδομικού ιστού, αποτέλεσμα των διαδικασιών της οικονομίας και του διαπόντιου εμπορίου, αλλά και στενότερων ποιοτικών επαφών και σχέσεων. Ενδεικτικό παράδειγμα της ελληνικής παιδείας αποτελεί το δωμάτιο του ανδρείου στο αρχαίο σπίτι της οδού Δρυός 10 (Εικ. 13-14), στο οποίο αποκαλύφθηκαν στη θέση τους σκεύη συμποσίου, χρονολογούμενα στο 550-540 π.Χ.[26].

γ. Ελληνομακεδονική περίοδος (από το 480-353 π.Χ.)

Με την έκφραση "ελληνομακεδονική" καλύπτουμε την περίοδο της πολιτικής αυτονομίας της περιοχής με την επιρροή της αθηναϊκής ηγεμονίας, τα γεγονότα του πελοποννησιακού πολέμου και την υπαγωγή της στον Φίλιππο Β΄. Ο Θουκυδίδης χρησιμοποίησε τον όρο *Μακεδονία* για την περιοχή του Θερμαϊκού κόλπου και κατέγραψε

26. Για την ανασκαφή στην οδό Δρυός 10 βλ. Κ. Σουέρεφ, "Τούμπα ...", *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 288-301.

Εικ. 21. Δρυός 5: ο κύριος Απόστολος Καραμαλής (φωτογραφία 1952;).

στιγμές της μακεδονικής πραγματικότητας σε αθηναϊκό σκηνικό, ενώ ο Αισχίνης αναφέρει τα γεγονότα που διεξήχθησαν στην περιοχή μεταξύ Αθηναίων και Μακεδόνων, γύρω στο 360 π.Χ.[27]. Αρχαιολογικά, τα στοιχεία των οικοδομικών φάσεων επιβεβαιώνουν την συνέχεια του οικισμού στα κλασικά χρόνια με τη μορφή των κατοικιών ελληνικής πόλης.

δ. Μακεδονική περίοδος (352-315 π.Χ.)

Η πλήρης ένταξη της περιοχής υπό την κυριαρχία των μακεδόνων βασιλέων, στην οποία περιλαμβάνεται και η Τούμπα Θεσσαλονίκης, φαίνεται ότι επιτελέστηκε κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. Ωστόσο, οι αρχαιολογικές μαρτυρίες δεν παρουσιάζουν ρήξεις σε ό,τι αφορά την πολεοδομία ή τα σπίτια, ούτε καταστροφές, ούτε εγκατάλειψη – όπως συνέβη με την κατάληψη της Ολύνθου, της Ποτίδαιας, της Αθύτου. Η μορφή και η οργάνωση του οικισμού παραμένει και εντοπίζονται δείγματα επισκευών και συμπληρωμάτων σε σπίτια[28]. Σε μια προσπάθεια ανάδειξης του αρχαίου οικισμού, πιθανόν η μακεδονική φάση έχει τα αρτιότερα στοιχεία.

ε. "Περίοδος Θεσσαλονίκη" (315 π.Χ. και εξής)

Η ίδρυση της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε το καταληκτικό όριο των περισσότερων οικισμών στην ανατολική περίμετρο του Θερμαϊκού[29]. Ο αρχαίος οικισμός στην Τούμπα απέχει περί τα 1800 μ. από τα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης, περίπου 1500 μ. από τη θάλασ-

27. *Μακεδονία* στον Θουκυδίδη: Ι.61, ΙΙ.99 και 100. Η Θέρμη κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο: Θουχ. Ι.61, ΙΙ.229. Το 353 π.Χ. η Θέρμη, ο Ανθεμούς και η Στρέψα παραδίδονται από τους Αθηναίους στον Φίλιππο Β΄, ο οποίος βασίλευε ήδη από το 359: Αισχίνης, *Περί παραπρεσβείας* 27 και 29.

28. Τα σημαντικότερα και πλουσιότερα αρχαιολογικά στοιχεία από τον αρχαίο οικισμό στην τράπεζα της Τούμπας Θεσσαλονίκης χρονολογούνται στο τόξο 352-315π.Χ. πρβ. σημ. 1.

29. Ό.π. σημ. 21.

σα και 4000 μ. από το ακρωτήριο Καραμπουρνάκι, όπου υπάρχει ένας ακόμη οικισμός, ανάλογος ως προς τα ευρήματα και τη στρωματογραφία με εκείνον στην Τούμπα[30]. Ο προκασσάνδρειος οικισμός που αναπτύχθηκε στην Τούμπα ήταν ο πλέον γειτονικός στη νεοϊδρυθείσα πόλη της Θεσσαλονίκης.

Η συμβατική κωδικοποίηση που χρησιμοποιήσαμε παραπάνω (α-ε) εξαρτήθηκε από τους κυρίαρχους εξωτερικούς παράγοντες στην κοινωνικοπολιτική και οικονομική ζωή που είχαν δραστηριοποιηθεί στο βόρειο Αιγαίο, τη Χαλκιδική, τη Μακεδονία και τον Θερμαϊκό. Οι μεταβολές στη δομή και νοοτροπία του πληθυσμού στον οικισμό είχαν επηρεαστεί σαφώς και από εσωτερικούς παράγοντες που εκφράζονται στη χωροταξία, την οικονομία, τα έθιμα λατρείας και ταφής. Η παραδοσιακή αυτάρκεια και οι "ομοσπονδιακοί" δεσμοί με τους γειτονικούς οικισμούς διευρύνθηκαν με την πολυπλοκότητα των σχέσεων με τους πρωταγωνιστές της αρχαϊκής και κλασικής Ελλάδας, ιδιαίτερα την Αθήνα και το βασίλειο των Μακεδόνων, μέχρι που το "πόλισμα" εξοντώθηκε ως οντότητα και οι κάτοικοι αφομοιώθηκαν στη νέα πραγματικότητα.

30. Για το Καραμπουρνάκι βλ. Ε. Παντερμαλή – Ε. Τρακοσοπούλου, "Καραμπουρνάκι 1995, η ανασκαφή της ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α.", *ΑΕΜΘ* 9, 1995, 283-292, Μ. Τιβέριος – Ε. Μανακίδου – Λ. Τσιαφάκη, "Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1998: ο αρχαίος οικισμός", *ΑΕΜΘ* 12, 1998, 223-230 όπου και βιβλιογραφία παλιότερων δημοσιευμάτων.

Οι σύγχρονες λήψεις έγιναν από το συγγραφέα.

Ε. ΒΑΡΕΛΛΑ

ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΙΑΜΑΤΟΦΟΡΟΙ ΕΠΙΝΟΙΑΙ

ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΘΩ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Η Θεσσαλονίκη των μέσων χρόνων βιώνει επί εκατονταετίες τα διττά υγειονομικά προβλήματα μιας μητροπόλεως ευρείας εμβελείας, σημείου αναφοράς του Ιλλυρικού, και ενός λιμένος ανοικτού στην διεθνή εμπορική κίνηση. Πράγματι. Οι ελώδεις και τυφοειδείς πυρετοί –απόρροια του γειτονικού βάλτου– ενδημούν στο περιτειχισμένο άστυ, ενώ ποικίλα λοιμώδη νοσήματα ευρίσκουν πρόσφορο έδαφος στις πυκνοκατοικημένες συνοικίες. Αν δε η *απροσδόκητος ρομφαία της πανώλους* πλήττει βίαια τον πληθυσμό κατά τα έτη 1347, 1372 και 1422/23, περαιτέρω περιστασιακές εμφανίσεις μεταδοτικών ασθενειών διασώζονται από την λήθη χάρις στην παρατηρητική πένα επιχωρίων επισκόπων, από του Ιωάννου στον πρώιμο ζ' αιώνα: *τινών δε τα εντός εδόκουν πιπράσθαι, της αιτίας ουδέ παρά των πασχόντων ουδέ παρά των ιατρευόντων διαγιγνωσκομένης ... άλλοις δε ξένον και τοις επιστήμοσι αγνοούμενον πάθος ενέσκηπτε μετά σφοδροτάτου πυρετού* (ορισμένοι αισθανόταν να φλέγονται τα σωθικά τους, χωρίς ούτε οι ίδιοι ούτε οι αρμόδιοι ιατροί να κατανοούν την αιτία ... και άλλους τους προσέβαλλε πρωτοφανής και άγνωστη στους επιστήμονες ασθένεια, συνοδευομένη από σφοδρότατο πυρετό), μέχρι του Ισιδώρου περί το 1385: *προ μηνών ήδη τριών λοιμώδης επισχεθείσα νόσος την νεαράν κατέβοσκεν ηλικίαν ... είτα το δεινόν αυξηθέν κατά πάσης χωρεί της ηλικίας, και παίδες και νεανίσκοι και γέροντες ελεεινώς ανάρπαστοι γίνονται* (ήδη από

τριών μηνών είχε εμφανισθεί λοιμώδης νόσος που προσέβαλλε τις μικρές ηλικίες ... έπειτα το δεινό αυξήθηκε και επιτίθεται πλέον σε κάθε ηλικία, ούτως ώστε να χάνονται με άθλιο τρόπο και παιδιά και νέοι και γέροντες).

Από της εποχής ακόμη συγκροτήσεως της αυτοκρατορίας πλείστοι ασκληπιάδες διαπρέπουν στην μακεδονική *μεγαλούπολιν*. Οι σχετικές, ωστόσο, μαρτυρίες παραμένουν αποσπασματικές, συχνά δε πρέπει να αναζητηθούν σε πηγές αγιολογικής ή θεολογικής υφής. Έτσι οι *Διηγήσεις περί των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου*, κείμενα του ζ' αιώνος, αναφέρονται επανειλημμένως στην δράση ιατρών: "προσεβλήθη από βαρύτατη νόσο και οι θεράποντες της ιατρικής επιστήμης αδυνατούσαν να την διαγνώσουν"[1], ή: "ούτε καν οι ιατροί τολμούσαν να τους προσεγγίσουν, διστάζοντες να επικουρήσουν με βοηθήματα ανθρώπινης τέχνης όσους έφεραν την σφραγίδα του μάρτυρος"[2] και: "κανένα από τα φάρμακα που συνιστούσαν οι έμπειροι περί αυτά τα νοσήματα δεν χάρισε στον πάσχοντα όχι την υγεία, αλλ' ούτε καν κάποια ανακούφιση από τους πόνους"[3].

Ιδιαίτερο, περαιτέρω, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο σχολιασμός της θεραπευτικής αγωγής ανωτάτου αξιωματούχου, καθώς οι λεπτομερείς επισημάνσεις προδίδουν την δυνατότητα συνθέσεως αλοιφών, ποτών ή κλυστηρίων υψηλών τεχνικών προδιαγραφών, αλλά και ανάγουν την χορήγησή των σε επιγραμματικές ιπποκρατικές αιτιολογήσεις. Είναι, εξάλλου, προφανής η εξοικείωση του λογίου συγγραφέως –του αναφερθέντος μητροπολίτου Ιωάννου– με το γνωστικό αντικείμενο: καθώς το πρόσωπο ήταν σημαίνον, συγκεντρώθηκαν οι ιατροί όχι μόνον της πόλεως, αλλ' ολόκληρης της χώρας, και το σύνολο των ιατρικών γνώσεων εφαρμόσθηκε στην περίπτωσή του. Ποικίλες κατά την σύνθεση αλοιφές αρίστης παρασκευής χρησιμοποιήθηκαν για την ανώδυνη εξωτερική μάλαξη της σκληρυμένης επιφανείας του σώματος, διάφορα μίγματα υγρών δόθηκαν από του στόματος, για να αναζωπυρώσουν και να ενδυναμώσουν την εσωτερική διάθεση του ασθενούς, δρώντα ως αντίθετα της κακής ισορροπίας των χυμών και της νεκροποιού τάσεως. Και του δόθηκαν κλυστήρια παρασκευασμένα με τις καλύτερες προδιαγραφές, για να υποβοηθήσουν την κένωση του εντέρου και να τον απαλλάξουν από την δυσθυμία εκείνη, που διατρέχει όλο το σώμα και φθάνει μέχρι τον εγκέφαλο[4].

Περί το τέλος των εικονομαχικών ερίδων θα ποιμάνει επί βραχύ την Θεσσαλονίκη ο Λέων ο *Φιλόσοφος*, ο οποίος συντάσσει *Σύνοψιν ιατρικής*, πρωτότυπη συνεισφορά σε θέματα χειρουργικής και ορθοπεδικής. Τυχόν λεπτομέρειες, ωστόσο, παρεμβάσεών του στο υγειονομικό γίγνεσθαι παραμένουν στον χώρο της εικασίας.

Αντιθέτως, ενδιαφέρουσες έμμεσες μαρτυρίες θα καταλίπει ο ευρυμαθέστατος Ευστάθιος, επίσκοπος της πόλεως κατά την άλωσή της από τους Νορμανδούς το 1185. Πράγματι. Καταμετρώντας τα παρεπόμενα της καταστροφής, ο ομηριστής ιεράρχης θα σημειώσει ότι απωλέσθησαν ποικίλα πολύτιμα φάρμακα χρονοβόρου παρασκευής, *τα ελαιώδη ευώδη, τα στακτά εύοδμα, τα ξηρά, τα κατά νόσων* (τα αρωματικά διαλύματα ελαίων, τα ευώδη αποστάγματα, οι κόνεις, τα φάρμακα εν γένει), ακόμη και ο οίνος, *οίου χρεία και μάλιστα ην τα τε άλλα και δια τους εν πληγαίς* (που ήταν απολύτως απαραίτητος σε πολλές περιπτώσεις, αλλά πρώτιστα για τους τραυματίες), κυρίως όμως θα μνημονεύσει ρητώς την ύπαρξη νοσοκομείου: επετέθησαν και κατά των κλινήρων ασθενών, τους οποίους ούτε τείχος είδε, ούτε όπλο πλησίασε. Οι άθλιοι επέδραμαν κατά του εκκλησιαστικού νοσοκομείου και κατ' αρχάς απασχόλησαν τα ξίφη των εναντίον των πασχόντων, επιδεικνύοντες γενναιότητα κατά σκιών, και κατόπιν κατέστρεψαν τα πάντα, και τα φάρμακα και τα σκεπάσματα των πολυπαθών εκείνων. Και τώρα δεν υπάρχει χώρος περιθάλψεως, αλλ' όσοι προτίθενται να νοσηλευθούν, όταν έρχονται και βλέπουν το κτήριο κενό και τον χώρο ανακτήσεως της υγείας όμοιο με καταγώγιο θανάτου, αποτροπιάζονται ... και επιστρέφουν στην οικία τους, για να κατακλιθούν μέχρι να εύρουν τον θάνατο. Διότι δεν υπάρχει ούτε σταγόνα ή ψήγμα φαρμάκου[5]. Τα συμφραζόμενα παραπέμπουν σε αξιόλογη μονάδα, η οποία υπάγεται κατά τα ειωθότα στην εκκλησιαστική μέριμνα, συνιστά δε θεσμό επιτυχή και παγιωμένο στην συνείδηση των πολιτών.

Στους παλαιολογείους, τέλος, χρόνους, ο εγκρατής περί τα ιατρικά Ιωσήφ ο *Φιλόσοφος* θα σφραγίσει την επιστημονική κατάρτιση των Θεσσαλονικέων ασκληπιάδων με το πολύμορφο έργο του. Συντάκτης ανθρωπολογικού πονήματος *Περί σώματος* και διδάσκαλος του αυτοκρατορικού αρχιάτρου Ιωάννου του Ακτουαρίου, ο ασκητικός διανοητής θα περιλάβει στην περίφημη *Εγκυκλοπαιδείαν* του αξιόλογη συνθετική προσέγγιση των ιατροφαρμακευτικών γνώσεων της εποχής.

Αν οι ελάχιστες πληροφορίες περί της οργανώσεως του εκκλησιαστικού κοινωνικού/φιλανθρωπικού έργου στους εσχάτους τούτους βυζαντινούς αιώνες επιβεβαιώνουν την ύπαρξη νοσοκομείου και ελασσόνων θεραπευτηρίων (*ξενώνων*, *γηροκομείου*), περαιτέρω δε αβρααμιαίων μοναχών διακονούντων στον χώρο, ουδεμία περαιτέρω λεπτομέρεια ειναι δυνατόν να συναχθεί από τις υπάρχουσες πηγές, αρκούμενες σε αόριστα σχόλια του τύπου: *Ροδόφυλλός τις κουβικουλάριος νόσω περιπεσών εν Θεσσαλονίκη εισήλθεν, εφ' ω επιμελείας αξιωθήναι* (κάποιος κουβικουλάριος ονόματι Ροδόφυλλος ασθένησε και διέκοψε το ταξίδι του στην Θεσσαλονίκη για να νοσηλευθεί). Ακόμη και οι συμπτωματικές αναφορές σε επωνύμους ειδήμονες *της τέχνης* του Ιπποκράτους, παρεπιδημούντες έστω στην πόλη, είναι σπάνιες: *επιστολή από Θεσσαλονίκης παρά Στεφάνου αρχιιάτρου των Μαγγάνων ... περί στομαχικών, σπληνικών και ηπατικών* (επιστολή από την Θεσσαλονίκη γραμμένη από τον αρχίατρο του κωνσταντινουπολιτικού νοσοκομείου των Μαγγάνων Στέφανο ... σχετική με τους πάσχοντες από στομαχικά, σπληνικά

1. *Νόσω δεινοτάτη κατεσχέθη, ούτως ως μηδέ διαγνωσθήναι το νόσημα παρά των της ιατρικής εμπείρων.*

2. *Ως μηδέ τους ιατρούς τολμάν τοις τοιούτοις λοιπόν προσεγγίζειν, δεδιότας μετά την σφραγίδα του μάρτυρος ανθρωπίνης τέχνης προσαγαγείν βοηθήματα.*

3. *Ως άπαντα τα προσαγόμενα δια των εμπείρων τοις τοιούτοις νοσήμασι φάρμακα ου λέγω υγιείαν, αλλ' ουδέ παραμυθίαν τινα περιποιείν των αλγηδόνων τω πάσχοντι.*

4. *Είτα των ιατρών ου της πόλεως μόνον, αλλά και της χώρας απάσης, διά το του προσώπου ένδοξον συγκληθέντων, όλης εις αυτόν της ιατρικής παιδείας διάφορος επίδειξις γέγονεν. αλειμμάτων έξωθεν παμμιγείς ευτεχνίαι, το εσκληκός της επιφανείας του σώματος αοχλήτως καταμαλάττουσαι. ποτών συγκεκερασμένων παμποίκιλοι δια στόματος δόσεις, το κακόχυμον της ένδον διαθέσεως και νεκροποιόν τη αντιδότω συμπλοκή αναζωπυρούσαί τε και ρωννύουσαι. και κάτωθεν αναπόμπιμα παρεπέμποντο κράματα πανσόφως τετεχνημένα, τον των εντέρων αδιεξόδευτον διευλυτούντα βορβορυγμόν. και την αναδοτικήν εκείνην δυσθυμίαν και μέχρις αυτού διικνουμένην του εγκεφάλου επί τα κάτω προτρέποντα.*

5. *Και αυτών δη των οποιδήποτε νοσοκομουμένων, ους ούτε τείχος είδεν, ούθ' όπλον έτριψε. τον γουν εκκλησιαστικόν ξενώνα επιδραμόντες οι δεινοί και κατά σκιών ανδρίζεσθαι πρώτον εις αυτούς απησχόλησαν τα ξίφη. μετά δε κενόν το παν αφήκαν, ων εντός έστεγε, των τε προς ιατρείαν και οις οι τληπαθείς εσκέποντο. και νυν το τοιούτον καλόν ουκ έχει τινα ξεναγωγείν, αλλ' οι προς νοσοκομίαν απονεύοντες, ερχόμενοι και το κένωμα βλέποντες, και το προς υγιείαν βοήθημα ωσεί και θανάτου καταγώγιον, αποτροπιαζόμενοι ... επαναστρέφουσι οίκαδε και κείνται, θανάτω επιτρέψαντες εαυτούς. ουδέ γαρ έστι ρανίδα ή ψήγμα τι νοσήλειον.*

και ηπατικά προβλήματα). Εξίσου, τέλος, ασαφή είναι και τα αφορώντα πιθανά ιαματικά λουτρά εντός των τειχών: *νοσήσας δε Ροδόφυλλος κατά τύχην εν τη οδώ, εισήλθεν εν Θεσσαλονίκη πρός το λούσασθαι και ανακτήσασθαι εαυτόν* (όταν συμπτωματικά ασθένησε ο Ροδόφυλλος καθ' οδόν, κατέλυσε στην Θεσσαλονίκη για να χρησιμοποιήσει τα ιαματικά λουτρά της πόλεως και να ανακτήσει τις δυνάμεις του).

Συνάμα πενιχρή αποδεικνύεται η δυτική παρουσία στα υγειονομικά πράγματα, καθώς οι επισκέψεις περιηγητών ή εμπορευομένων με ιατρικές γνώσεις ως του Άγγλου Τζών Μάντεβιλ παραμένουν περιστασιακές, ενώ η τυχόν περίθαλψη στα πλαίσια των ενετικών ξενώνων *–ospizzi–* της τελευταίας εκατονταετίας αδυνατεί εκ των πραγμάτων να υπερβή τα στοιχειώδη.

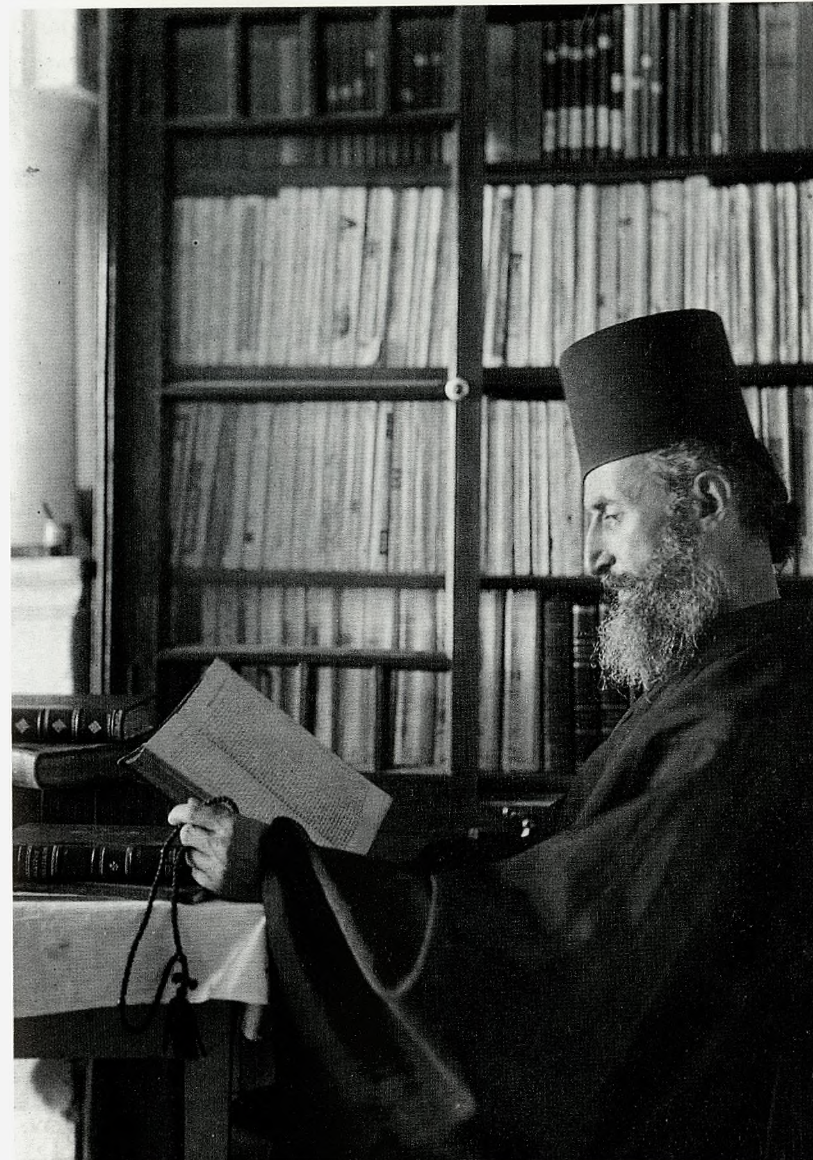
Ο ΑΘΩΣ

Όμορος της Θεσσαλονίκης, ο Άθως θα αντιμετωπίσει συχνά τις ίδιες ενδημικές ασθένειες, συνάμα όμως θα παραμείνει μάλλον προστατευμένος έναντι των μεγάλων λοιμών, η δε κατ' εξοχήν απειλή –η πανώλη– θα τεκμηριωθεί στους μέσους χρόνους μόνον κατά τα έτη 1348 και 1378. Από τα συνταγολόγια, άλλωστε, ως πλέον διαδεδομένες παθήσεις καταγράφονται τα έλκη και οιδήματα, τα άλγη των οφθαλμών, ώτων και οδόντων, οι δερματοπάθειες, η λύσσα, ο βήχας, η καχεξία, οι ελώδεις πυρετοί, η πλευρίτις, οι αιμορροΐδες, η δυσουρία και δυσκοιλιότης, οι ρευματισμοί και οι αρθρίτιδες, η ποδάγρα, οι έμετοι, οι αιμορραγίες, η κήλη, οι νευρασθένειες, η τριχόπτωση, τέλος η λέπρα και η φυματίωση των πνευμόνων.

Το αγιώνυμο όρος λαμβάνει συστηματική μέριμνα για την περίθαλψη *αδελφών και διαβατών*: κανονισμοί και *τυπικά* κωδικοποιούν την σύσταση θεραπευτηρίων, χρυσόβουλα και διαθήκες ενισχύουν την ανέγερσή των, οι βιβλιοθήκες εμπλουτίζονται συνεχώς με χειρόγραφα ιατροφαρμακευτικού περιεχομένου, τα δε νοσοκομεία διατηρούν επί αιώνες υψηλή ποιότητα και δεν διστάζουν να προσλάβουν *επ' αντιμισθία* λαϊκούς ιατρούς ακαδημαϊκών προδιαγραφών, κινούμενα εν προκειμένω στα πλαίσια παγίας πρακτικής της καθ' ημάς ανατολικής αυτοκρατορίας. Οι σωζόμενες αναφορές αφορούν μέρος μόνον των ιερών μονών, δεν παύουν ωστόσο να αποδίδουν την γενικότερη κατάσταση.

Τα παλαιότερα στοιχεία για το νοσηλευτήριο της ι. μονής Μεγ. Λαύρας περιέχονται στον *βίο* του αγ. Αθανασίου και μνημονεύουν ότι τούτο διευθύνετο υπό αδελφού. Σημαντικότερα διαλαμβάνει χρυσόβουλο Ιωάννου ε΄ του Παλαιολόγου αναγόμενο στο έτος 1342 και αναφερόμενο στην απόδοση κληροδοτήματος του αγίου Νήφωνος, αρχικού οργανωτού της όντως εντυπωσιακής μονάδος των εβδομήντα κλινών: και έπειτα προ ετών ο αγιότατος πνευματικός πατέρας της μεγαλειότητός μου ίδρυσε και το νοσοκομείο της ιδίας βασιλικής σεβασμίας μονής και το συνεκρότησε και το φρόντισε,

Σημείωση: Η εικονογράφηση του παρόντος άρθρου έγινε με ευθύνη της σύνταξης.

Ο μοναχός Παύλος, ιατρός. Μονή Μεγίστης Λαύρας, 1935. Φωτογραφία Αγγέλου Σεραϊδάρη. Μουσείο Μπενάκη. Αναδημοσιεύεται από το λεύκωμα "Άγγελος Σεραϊδάρης. Φωτογραφικό οδοιπορικό στο Άγιον όρος", 1935", Αγιορειτική Φωτοθήκη & Μουσείο Μπενάκη-Φωτογραφικό Αρχείο, 1995.

μέχρις ότου να αναπτυχθεί σε μονάδα εβδομήντα κλινών, και φύτευσε στο Άγιο Όρος αμπελώνα και ελαιώνα για την διατροφή και νοσηλεία των ασθενών ... και αποφάσισε εκατό υπέρπυρα από τα έσοδα να δίδονται κάθε χρόνο για την αγορά σακχάρεως, εμπλάστρων και άλλων ειδών που δύσκολα τα προμηθεύεται κανείς και να μεταφέρονται τούτα στο νοσοκομείο για την θεραπεία και ίαση των ασθενούντων μοναχών[6]. Είναι εμφανής η πολλαπλή μέριμνα του γέ-

6. *Επεί δε και το νοσοκομείον της αυτής σεβασμίας βασιλικής μονής ανεδείξατο πρό χρόνων ο αυτός αγιώτατος κατά πνεύμα πατήρ της βασιλείας μου, και συνεστήσατο και περιποιήσατο τούτο και κατέστησε ευρίσκεσθαι εν αυτώ εβδομήκοντα κρεββάτια. κατεφύτευσε δε και εν αυτώ τω Αγίω 'Ορει αμπελώνα και ελαιώνα ένεκα διατροφής και κυβερνήσεως των εν αυτώ κατακειμένων ασθενών ... έταξεν ίνα τα μεν εκατόν από τούτων υπέρπυρα διδώνται κατ' έτος εις αγοράν σακχάρεως, εμπλάστρων και ετέρων ειδών δυσπορίστων και διακομίζωνται εκείσε δια θεραπείαν και ίασιν των εν τω τοιούτω νοσοκομείω κατακειμένων ασθενών μοναχών.*

ροντος για την εξασφάλιση αρίστων συνθηκών νοσηλείας. Αρωγό διάθεση θα επιδείξει, άλλωστε, πέντε έτη αργότερα και Στέφανος ο Δουσάν: *και εις το νοσοκομείον είναι εις μετόχιον η μονή της Ελεούσης μεθ' ων κέκτηται δικαίων και προνομίων* (και η μονή της Ελεούσης ας αποτελέσει μετόχιο του νοσοκομείου με όλα τα ισχύοντα δικαιώματα και προνόμιά της). Το εν λόγω κτίσμα φέρει θολωτή στέγη με κεντρικό πυργίσκο εξαερισμού, κινούμενο στα κωνσταντινουπολιτικά ανάλογα πρότυπα.

Ευεργετηθείσα από τις δωρεές του δεσπότου της Σερβίας Ιωάννου Ούγλεσι, η ι. μονή Βατοπεδίου διαθέτει μετά το 1364 αξιόλογο νοσοκομειακό κτήριο, περί δε το 1430 απασχολεί τον *τιμιώτατον* νοσηλευτή Μωυσή και είκοσι έτη αργότερα *ιατρόν κάλλιστον*. Περαιτέρω, το *τυπικόν* του αγ. Σάββα, αρχαιότερο πάντων στην μνεία υγειονομικού καταστήματος, αναφέρεται ήδη από του 1199 στα σχετικά με το νοσηλευτήριο της ι. μονής Χιλανδαρίου, ενώ νόθο χρυσόβουλο Ρωμανού του Α', αναγόμενο προφανώς στον ιδ' αιώνα, τεκμηριώνει την ανέγερση *ξενώνος, γηροκομείων τε και νοσοκομείων* στην ι. μονή Ξηροποτάμου.

Η ι. μονή Σίμωνος Πέτρας θα τύχει και αυτή της προσοχής του θεοφιλούς Ιωάννου Ούγλεσι, καθώς το χρυσόβουλο του 1364 επιτάσσει την *ίδρυσιν και ανοικοδόμησιν της εκκλησίας, των τε κελλίων και ξενοδοχείων και νοσοκομείων*. Παρομοίων φροντίδων απολαμβάνει και η ι. μονή Εσφιγμένου, όπου ο σέρβος ηγεμών *οικοδομάς πολλάς εποίησεν, εξ ων ίδιον το νοσοκομείον*, χαρακτηριζόμενο ως *μέγα οίκημα θεραπείας*.

Τα αγιορειτικά νοσηλευτήρια καταλαμβάνουν ιδία πτέρυγα των μοναστικών συγκροτημάτων ή αποτελούν ανεξάρτητα κτήρια, διαθέτουν δε πάντοτε εξωτερικό ιατρείο, μαγειρείο και λουτήρες. Ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνεται κατά του ψύχους, ούτως ώστε οι εστίες να συνιστούν ανέκαθεν απαραίτητο εξάρτημα των θαλάμων. Τα περισσότερα, άλλωστε, θεραπευτικά καταστήματα διατηρούν παρεκκλήσιο, τιμώμενο συνήθως στο όνομα της Θεομήτορος, των αγίων Αναργύρων ή του αγίου Παντελεήμονος. Άριστα εξοπλισμένα είναι, περαιτέρω, τα φαρμακεία των μονών. Ζυγοί, αποστακτήρες, μύλοι, ιγδία και ποικίλες πρώτες ύλες –δρόγες ή ορυκτά– μαρτυρούν περί του πλούτου των ιδιοσκευασμάτων και συχνά παραπέμπουν σε φροντισμένους βοτανικούς κήπους. Η ποιότητα της παρεχομένης περιθάλψεως παραμένει ανάλογη αυτής των αστικών κέντρων.

Η ανέλιξη της παρεχομένης στον Άθω υγειονομικής περιθάλψεως αναβιώνει μέσα από τα ιατροφαρμακευτικά χειρόγραφα των βιβλιοθηκών του. Πράγματι. Στις σελίδες των σχετικών κωδίκων τα σχολιασμένα αντίγραφα κλασικών και μεσαιωνικών έργων συνυπάρχουν με *ιατροσόφια* - συμπιληματικά ή συχνά πρωτότυπα συνταγολόγια, στα οποία η γαληνική κληρονομία του παρελθόντος συνδυάζεται αβίαστα με τα πορίσματα της καθημερινής εμπειρίας και τα νεότατα δεδομένα της επιστήμης.

Επίδεση τραύματος. Φωτογραφία αταύτιστου αγιορειτικού φωτογραφικού εργαστηρίου. Χρονολογία: δεκαετία 1920. Αγιορειτική Φωτοθήκη. Αναδημοσιεύεται από το λεύκωμα "Αγιορειτική Φωτογραφία 1", Αγιορειτική Φωτοθήκη & Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος ΕΤΕ, Θεσσαλονίκη 1993.

Αν οι μέσοι χρόνοι αρκούνται συνήθως σε επιμελή απόδοση ή περιστασιακή απλώς κριτική επωνύμων κειμένων –θαυμαστός παραμένει ο διοσκορίδειος κώδικας *Μεγ. Λαύρας Ω75*–, τα λιγοστά *ιατροσόφια* της όψιμης βυζαντινής περιόδου εντυπωσιάζουν με τον πλούτο των στοιχείων και την ορθολογική δόμηση του υλικού. Σε ενδεικτική αναφορά, ο κώδικας *Μεγ. Λαύρας Μ38*, πόνημα του 1403 οφειλόμενο στον ιατρό Θεόδωρο, εξακολουθεί να είναι εν χρήσει περί το 1880, ενώ βελτιωμένες εκδοχές πολλών προτάσεων του χει-

ρογράφου *Ιβήρων 151* του ιε΄ αιώνος διατηρούν επί μακρόν την επικαιρότητά των.

Οι συνταγές της πρώιμης αυτής περιόδου βασίζονται κυρίως στην βορειοελλαδική χλωρίδα, και δή την αγιορειτική, μία από τις πλουσιότερες της χώρας με χίλια πεντακόσια περίπου είδη και υποείδη, από τα οποία αρκετές δεκάδες ενδημικών. Οι εισαγωγές περιορίζονται σε συνήθη ορυκτά και ένιες δρόγες, όπως η σάκχαρη, η καμφορά, το αραβικό κόμμι ή η ινδική αλόη. Στις πλείστες των περιπτώσεων οι παρασκευαστικές οδηγίες είναι ακριβείς, το δοσολογικό σχήμα καταγράφεται με επιμέλεια, τυχόν προφυλάξεις ή παράλληλες δράσεις υποσημειώνονται λεπτομερώς. Ορισμένα παραδείγματα θα δώσουν ανάγλυφο το ύφος των παλαιών τούτων κειμένων:

σκευασία των μηλοκυδωνίων. μηλοκυδωνίων χυλού λίτραι γ΄, μέλιτος λ. γ΄, όξους λ. γ΄, ζιγγιβέρεως ουγγίαι β΄, στάχους ουγγ. α΄.

σκευασία τροχίσκου. χυλού γλυκυρρίζης ουγγ. δ΄, οπίου ουγγ. δ΄, μήκωνος σπέρματος ουγγ. δ΄, υοσκυάμου ουγγ. δ΄, κρόκου ουγγ. β΄, καστορίου ουγγ. β΄, στύρακος ουγγ. β΄, ανίσου ουγγ. β΄, μανδραγόρου ρίζης ουγγ. β΄, οίνου ευώδους το αρκούν.

κηρού ουγγ. στ΄, κολοφωνίας ουγγ. θ΄, πυτίας λ. β΄, ελαίου κοινού λ. δ΄, στέατος ταυρίου λ. α΄, μαστίχης ουγγ. β΄, τήλεως ουγγ. α΄, αλθαίας ρίζης ουγγ. α΄, στέατος αιγείου ουγγ. στ΄, ερίου οισύπου ουγγ. α΄, συμφύχου λ. α΄, μελιλώτων ουγγ. α΄, υσσώπου λ. στ΄, κρόκου ουγγ. α΄, οίνου και ελαίου το αρκούν.

σκευασία δι' αλάτων. λιθαργύρου λ. στ΄, ψιμμυθίου λ. στ΄, ελαίου λ. στ΄, ύδατος θαλασσίου λ. β΄, άλατος κοινού ουγγ. ε΄, κηρού λ. γ΄ (Μεγ. Λαύρας Μ38).

πόσις ωφελούσα πολλά εις τον λιμόν. έπαρε οίνον λευκόν λ. ε΄, ροδόσταμον λ. ε΄, βώλον αρμενιακόν λ. β' και ενώσας δίδου πρωί και εσπέρας.

όταν αναλάβη της φλεγμονής, ωόν οξύνων το λέπος αυτού φρύξας και συνθλάσας, μετ' οίνου αναλαβών χρίε τους οφθαλμούς και θες πανίν.

δενδρολίβανον και δαφνόφυλλα κοπάνιζε πάντα, ανάμιξον μεθ' ύδατος και εκ του αφεψήματος του ζωμού βάζε εις αγγείον, ξηράνας δε εν ηλίω εν καιρώ της χρήσεως πρόκλυζε το στομα οίνω και επίπασον εκ του ξηρίου τα ούλα και τους οδόντας.

βαλών αμμωνιακόν εις ύδωρ του αλός και αποβρέξας, λειάνας αυτό βάλε εις τους οφθαλμούς.

οδοντότριμμα. δενδρολίβανον και δαφνόφυλλα κοπάνιζε πάντα, ανάμιξον μεθ' ύδατος, εκ του αφεψήματος τον ζωμόν βάλε εις αγγείον ξηράνας εν ηλίω. εν καιρώ της χρήσεως πρόκλυζε το στόμα οίνω και επίπασον εκ του ξηρίου τα ούλα και τους οδόντας.

εις πληγήν επάνω. κριθάλευρον βάλε και ρητίνην ξηράν τετριμμένην. έψησον μετ' οίνου εν τριβλίω και ποιήσας ως κόλλαν επίπασον (Ιβήρων 151).

Τό περιεχόμενο των αγιορειτικών *ιατροσοφίων* εκφεύγει των ορίων της λαϊκής θεραπευτικής και κινείται στα πλαίσια των επισήμων γνώσεων της εποχής. Χρησιμοποιούμενα στα μοναστικά νοσοκομεία τουλάχιστον μέχρι των τελευταίων δεκαετιών του ιθ΄ αιώνος, τα χειρόγραφα τούτα συνταγολόγια αποτελούν θεματοφύλακες της ιατροφαρμακευτικής κληρονομίας του παρελθόντος, συγχρόνως δε αποστάγματα της καθημερινής εμπειρίας και εισηγητές των νέων επιτευγμάτων, πολύτιμη αρωγή στην περίθαλψη των αθωνιτών πατέρων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κώδικες

Riccard. gr. 31.
Μεγ. Λαύρας Ω75.
Μεγ. Λαύρας Μ38.
Ιβήρων 151.

Λοιπές πηγές

I.de Mandavilla, *Delle più maravigliose cose*, Μπολόνια 1478.

P. Belon du Mans, *Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce et en Asie*, Παρίσι 1555.

N. de Nicolay, *Les navigations, pérégrinations et voyages faits en la Turquie*, Αμβέρσα 1578.

Ανωνύμου, *Χρονογραφία αρχομένη όπου έληξε Θεοφάνης*, J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, CIX 15-499, Παρίσι 1857/68.

Γεωργίου Κεδρηνού, *Σύνοψις ιστοριών*, *Patrologia Graeca*, CXV 25-1165.

Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, *Περί αλώσεως της Θεσσαλονίκης υπό των λατίνων*, *Patrologia Graeca*, CXXXVI 9-139.

Νικηφόρου Γρηγορά, *Ρωμαϊκής ιστορίας βιβλία λζ΄*, *Patrologia Graeca*, CXLVIII 121-1489.

Ιωάννου Καντακουζηνού, *Ιστοριών βιβλία δ΄*, *Patrologia Graeca*, CLIII 61-1299.

Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Παρίσι 1872.

Σπ. Λάμπρου, "Ισιδώρου Θεσσαλονίκης οκτώ ανέκδοτοι επιστολαί", *Νέος Ελληνομνήμων* 9 (1912) 378.

P. Lemerle, *Archives de l'Athos I-XVIII*, Παρίσι 1945/1994.

Π. Χρήστου, *Διηγήσεις περί των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου*, Θεσ/νίκη 1993.

Δευτερογενείς αναφορές

M. Treu, *Der Philosoph Joseph*, Byzantinische Zeitschrift 8 (1899) 1.

Γ. Σμυρνάκη, *Το Άγιον Όρος*, Αθήναι 1903.

O.Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siecle*, Παρίσι 1913.

R. Guilland, *Essai sur N. Grégoras*, Παρίσι 1926.

F. Halkin, "La vie de saint Niphon", *Analecta Bollandiana*, LVIII 14, (1940).

D. Constantelos, *Byzantine philanthropy and social welfare*, Ν. Υερσέη 1968.

Ι. Μαμαλάκη, *Το Άγιον Όρος διά μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971.

H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Μόναχο 1978.

Ε. Α. Βαρέλλα, "Θεολογικές προϋποθέσεις και πρακτικές εφαρμογές των φυσικών επιστημών κατά τούς λογίους της Θεσσαλονίκης", *Κληρονομία* 21 (1989) 115.

T. Schulz, *Medizin auf dem Berg Athos*, Ντύσσελδορφ 1989.

E. A. Varella, *Pharmazeutische Manuskripte auf Berg Athos*, λα' συνέδριο *Διεθνούς Εταιρείας Ιστορίας της Φαρμακευτικής*, Χαϊδελβέργη 1993, Πρακτικά σ. 13.

T. Miller, *The birth of the hospital in the byzantine empire*, Βαλτιμόρη 1985.

Δ. Κωνσταντέλου, *Πενία, κοινωνία και φιλανθρωπία στον μεταγενέστερο μεσαιωνικό ελληνικό κόσμο*, Θεσσαλονίκη 1994.

Κ. Κωστή, *Στον καιρό της πανώλης*, Ηράκλειο 1995.

Κ. ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ – Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ἐξέταση τῶν μαρτυριῶν ποὺ ἀναφέρονται σὲ φαινόμενα καταστολῆς στὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τὸν ΙΑ' ὡς τὸ Ις' αἰῶνα καταδεικνύει ὅτι οἱ αἰτίες ποὺ ὁδήγησαν στὴν ἐφαρμογὴ κατασταλτικῶν μέτρων σχετίζονται κυρίως μὲ τὴν παράβαση ὁρισμένων διατάξεων τῶν ἀθωνικῶν τυπικῶν, μὲ τὰ αἱρετικὰ φρονήματα μερικῶν μοναχῶν καὶ μὲ τὴν ἀνάγκη περιφρούρησης τῶν μοναστηριακῶν συγκροτημάτων. Τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, ποὺ θὰ ἐκθέσουμε στὴ συνέχεια, θὰ ἀναλυθοῦν μὲ σκοπὸ νὰ παρουσιασθεῖ σφαιρικὴ εἰκόνα τῆς λεπτῆς ἰσορροπίας μεταξὺ ἀνοχῆς καὶ καταστολῆς ποὺ χαρακτήριζε τὴν ἀθωνικὴ πολιτεία ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Θὰ προσπαθήσουμε ἐπίσης νὰ σκιαγραφήσουμε τὸ ρόλο τῆς Θεσσαλονίκης στὴν διατήρηση αὐτῆς τῆς ἰσορροπίας.

Ἕνα φαινόμενο ποὺ ἀναστάτωνε διαρκῶς τοὺς ἁγιορεῖτες καὶ εἶχε προκαλέσει ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τῆς Ι' ἑκατονταετίας τὴ θέσπιση περιοριστικῶν μέτρων, ἦταν ἡ κουρὰ ἀγενείων, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο παράτυπη καὶ παράνομη. Ἡ *Διαθήκη* τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ πρότυπα τῶν ἁγιορειτικῶν τυπικῶν, ὁρίζει ρητά: *Οὐ κτήσῃ μαθητὴν εἰς τὸ κελλίον σου μειράκιον προσπαθῶς· ἀλλ' ἐκ προσώπου ἀνυπόπτου, καὶ ἐκ διαφόρων ἀδελφῶν τὴν ὑπηρεσίαν σου ποιήσεις*[1]. Παρὰ δὲ ταῦτα, ἡ πρώτη ἐμφάνιση ἀγένειου ἐφήβου στὸν Ἄθωνα μαρτυρεῖται ἀκριβῶς στὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνα καὶ φαίνεται ὅτι ἀρχικὰ δὲν προξένησε σοβαρὲς ἀντιδράσεις. Πρόκειται γιὰ τὸν Εὐθύμιο τὸν Ἴβηρα, ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ τὸν πατέρα τοῦ Ἰωάννη, ἔφθασε στὸ Ὄρος μετὰ τὸ 963 καὶ

1. Testamentum Sancti Theodori Studitae, *Patrologia Graeca* 99, στήλη 1821, § ιη'. Πρβλ. R Taft, Mount Athos: A Late Chapter in the History of the Byzantine Rite, *Dumbarton Oaks Papers* 42 (1988), 182-187.

Ἡ εἰκονογράφηση εἶναι προσφορὰ τῆς Ἁγιορειτικῆς Φωτοθήκης.

ὁπωσδήποτε πρὶν ἀπὸ τὸ 969[2]. Γεννημένος γύρω στὰ 952-957, κατὰ τὴν ἄφιξή του στὸ Ὄρος ὁ γεωργιανὸς αὐτὸς ἀριστοκράτης δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ἦταν ἀγένειος[3]. Καὶ αὐτὸς καὶ ὁ πατέρας του ἐγκαταστάθηκαν στὸ νεόδμητη τότε Λαύρα τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτη, ὁ ἱδρυτὴς τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι τοὺς δέχθηκε ἀσμένως μολονότι ὁ Εὐθυμιος δὲν πληροῦσε ἀκόμη τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ γίνει μοναχός[4]. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ φανερώνει πὼς ὁ μοναστικὸς κανόνας περὶ τῶν ἀγενείων δὲν ἐφαρμοζόταν πάντοτε μὲ τὴν ἴδια αὐστηρότητα. Προκαλεῖ ἐντύπωση, ὅμως, ὅτι λίγα χρόνια ἀργότερα τὸ τυπικὸ τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου ἀπαγορεύει διαρρήδην στὴν ἀδελφότητα τῆς Μεγίστης Λαύρας νὰ δέχεται ὡς μοναχοὺς εὐνούχους ἢ παιδιά: *Ἐντέλλομαι δὲ καὶ τοῦτο σὺν ἀσφαλείᾳ πάσῃ καὶ παραγγέλλω τῷ τε καθηγουμένῳ τοῖς τε μετ᾽ αὐτὸν τὰ πρῶτα φέρουσι ἀδελφοῖς, ἵνα μηδέποτε ἐν τῇ καθ᾽ ἡμᾶς λαύρᾳ εὐνοῦχον προσδέξωνται, εἰ καὶ τάχα γέρων ἐστί, μήτε παιδίον, εἴπερ μέλλει εἶναι αὐτοῦ τοῦ τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας διέποντος*[5]. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Λαύρας δὲν ἐπέτρεπε καμμία ἀπολύτως ἐξαίρεση, ἀκόμη καὶ γιὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας. Ἀντίθετα ὅμως, τὸ τυπικὸ τοῦ Τζιμισκῆ (972) δείχνει μιὰ σχετικὰ ἠπιότερη στάση ἀπέναντι στὸ θέμα, ἡ ὁποία διόλου ἀπίθανο να συμμορφωνόταν μὲ τὴν ἤδη ὑπάρχουσα κατάσταση στὸν Ἄθω: *Τοὺς νεωτέρους καὶ ἀγενείους καὶ εὐνούχους ἕνεκεν κουρᾶς τῷ Ὄρει προσφοιτῶντας παντελῶς μὴ παραδέχεσθαι παρεγγυώμεθα μετὰ πάσης ἀσφαλείας, εἰ δέ τις ἀπαραίτητος καὶ ἀναγκαία ἐπισυμβαίη περίστασις ἄνευ βουλῆς καὶ γνώμης καὶ ἐπισκέψεως τοῦ τε πρώτου καὶ τῶν ἡγουμένων ἁπάντων τοῦ Ὄρους διεντελλόμεθα μηδὲν γενέσθαι, μήτε τινὰ προσίεσθαι μήτε ἀποκείρειν. Εἰ δέ τις τῶν ἡγουμένων ἢ τῶν κελλιωτῶν καταφρονήσας τῶν τυπωθέντων εἰσαγάγῃ εἰς τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ ἢ εἰς τὸ κελλίον εὐνοῦχον ἢ παιδίον καὶ παραγγελθεὶς ἅπαξ καὶ δὶς οὐ τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν ἐπιδέξαιτο, τοῦτον παντελῶς τοῦ ὄρους ἐκδιώκεσθαι λυσιτελεῖν ἡγούμεθα*[6]. Τὸ αὐτοκρατορικὸ τυπικὸ ναὶ μὲν ἀπαγορεύει τὴν κουρὰ ἀγενείων, ἀλλὰ προβλέπει εἰδικὴ ρύθμιση γιὰ περιπτώσεις ὅταν ὁ ἀγένειος ἢ ὁ εὐνοῦχος κρίνεται ἀπαραίτητος γιὰ τὴ μοναστικὴ κοινότητα. Ἡ ρήτρα αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα ὑποχώρηση ἀπὸ τὴν ἀνένδοτη στάση τοῦ Ἀθανασίου τῆς Λάυρας, παραμένει ὡστόσο ἀρκετὰ αὐστηρὴ καὶ περιοριστική. Εἶναι ἀναμφίβολο ὅμως ὅτι δὲν τηρήθηκε μὲ συνέπεια, διότι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1004 καὶ 1023 στὸ Ὄρος δροῦσε ἕνας ἀντιγραφέας κωδίκων ὀνόματι Θεοφάνης, γιὰ τὸν ὁποῖο εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀνατράφηκε καὶ μεγάλωσε στὴ μονὴ Ἰβήρων[7].

Τὸ τυπικὸ τοῦ Κωνσταντίνου Μονομάχου (1045) καταφέρεται μετὰ σφοδρότητος κατὰ τῆς εἰσδοχῆς ἀγενείων στὶς μονὲς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἀποκαλύπτοντας ταυτόχρονα ὅτι ἡ παρουσία τους ἐκεῖ μετὰ τὸ 972 εἶχε πυκνώσει ὑπερβολικά, πρᾶγμα ποὺ οἱ λοιποὶ ἁγιορεῖτες δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ ἀνεχθοῦν. Ὁ συντάκτης τοῦ τυπικοῦ, Κοσμᾶς Τζιτζιλούκης, δηλώνει ὅτι εἶχε ρωτήσει τοὺς ἀθωνίτες ἂν θὰ ἐπιθυμοῦσαν νὰ γίνουν διορθώσεις στὸ ἤδη ἰσχύον τυπικὸ τοῦ Τζιμισκῆ: *ἠρωτήσαμεν δὲ καὶ τίνες οἱ τύποι οὓς διορθωθῆναι τῆς βασιλικῆς ἐδέοντο μεγαλειότητος. Καὶ πρό γε πάντων ἔφησαν, τὴν ἐν τοῖς τυπικοῖς αὐτῶν ἀποκειμένην ἀσφάλειαν, ἤγουν τὸ μὴ εὐνούχους ἢ ἀγενείους ἐν τῷ Ὄρει δέχεσθαι ἢ ἀποκείρειν ἢ ἐν ἀγρῷ ἢ ἐν μοναστηρίῳ κατέχειν τούτους, καταφρονηθῆναι παρά τινων καὶ δεῖσθαι πάντως τοσοῦτον κακὸν διορθώσεως*[8]. Γίνεται ἐμφανὲς ὅτι ἡ σχετικὴ παράγραφος τοῦ τυπικοῦ τοῦ Τζιμισκῆ ἦταν εὐρέως γνωστὴ ἀνάμεσα στοὺς ἁγιορεῖτες, ἀλλὰ ἡ τήρησή της εἶχε παραμεληθεῖ σὲ βαθμὸ ποὺ ἡ Σύναξη τῶν Καρυῶν δὲν δίστασε νὰ παρακινήσει ἀμέσως τὸν αὐτοκρατορικὸ ἐντεταλμένο νὰ δώσει λύση στὸ πρόβλημα: *Εὐθὺς οὖν εἰς ἐκδίκησιν τούτου ὁρμηθέντες αὐτοὶ καὶ διόρθωσιν τοῦ προσήκοντος εὕρομεν ἅπαντας ἀπό τε μεγάλων ἕως μικρῶν εὐπειθήσαντας καὶ σὺν προθυμίᾳ πάσῃ ὑποσχόμενους τοῦ Ὄρους ἅπαντα τὰ τοιαῦτα ἀπελάσαι πρόσωπα*[9]. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀπόφαση ἀπελάσεως ἀγενείων ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἡ ὁποία ἐπικυρώθηκε μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ πρώτου Θεοφυλάκτου, τοῦ ἡγουμένου τῆς Λαύρας Νεοφύτου, τοῦ ἡγουμένου τῆς Βατοπεδίου Ἀθανασίου, τοῦ ἡγουμένου τῆς Ἰβήρων Γεωργίου, τοῦ ἴδιου τοῦ Κοσμᾶ Τζιτζιλούκη, καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνωνύμων ἡγουμένων, ἐπιτηρητῶν καὶ γερόντων[10]. Ἡ ρητὴ ἐπισήμανση ὅτι ἡ ἀπέλαση τῶν ἀγενείων *ἐπιτέτραπται γενέσθαι...κοινῇ γνώμῃ καὶ θελήσει* τῆς ἀθωνικῆς Σύναξης ὑποδεικνύει ὅτι πρόκειται γιὰ πραγματικὸ γεγονός, τὸ ὁποῖο θὰ ἔλαβε χώρα λίγο μετὰ τὴν ἡμερομηνία ἀπόλυσης τοῦ τυπικοῦ, δηλαδὴ μετὰ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1045.

Ὡστόσο, ἡ ἐξέταση τῶν πηγῶν μᾶς πείθει ὅτι καὶ πρὸς τὸ τέλος

2. *Archives de l' Athos XIV. Actes d'Iviron I*, εκδ. J. Lefort, N. Oikonomidès καὶ Denise Papachrysanthou μὲ τὴ συνεργασία τῆς Hélène Métrévéli, Paris 1985, 20, σημ. 4-8. Πρβλ. Διονυσία Παπαχρυσάνθου, Ὁ ἀθωνικὸς μοναχισμός. Ἀρχὲς καὶ ὀργάνωση, Ἀθήνα 1992, 228, σημ. 216.

3. *Actes d'Iviron I*, 17, σημ. 5. Πρβλ. Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 228, σημ. 217.

4. Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 228-229, σημ. 218-220.

5. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894 (ἀνατύπωση Amsterdam 1965), 118, στ. 31-35.

6. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 147, στ. 5-15· *Archives de l' Athos VII. Actes du Prôtaton*, ἔκδ. Denise Papachryssanthou, Paris 1975, ἀρ. 7, στ. 101-106, XVI.

7. P. Peeters, Histoires monastiques géorgiennes, *Analecta Bollandiana* 36-37 (1917-1919), 58, στ. 30-34. Γιὰ τὰ χειρόγραφα ποὺ ἀντέγραψε ὁ Θεοφάνης πρβλ. M. Vogel, V. Gardthausen, *Die griechischen Shreiber des Mittelalters und der Renaissanse*, Leipzig 1909, 145· J. Irigoin, Pour une étude des centres de copies byzantins, *Scriptorium* 13 (1959), 200-204. Σχετικὰ μὲ τὴν ταύτιση τοῦ ἀντιγραφέα βλ. Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 228-229, σημ. 219.

8. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 154, στ. 13-19· *Prôtaton*, ἀρ. 8, στ. 44-47, I.

9. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 154, στ. 19-23· *Prôtaton*, ἀρ. 8, στ. 47-49, I.

10. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 154, στ. 23-31· *Prôtaton*, ἀρ. 8, στ. 49-53, I.

τῆς ΙΑ' ἑκατονταετίας ἡ κατάσταση στὸ ἁγιώνυμον Ὄρος μᾶλλον δὲν πρέπει νὰ εἶχε ὑποστεῖ σημαντικὴ βελτίωση. Σύμφωνα μὲ τὸν *Βίο* τοῦ Γεωργίου Ἁγιορείτου, στὰ 1065 οἱ μοναχοὶ τῆς Ἰβήρων ἔφεραν στὸν Ἄθω ὀγδόντα γεωργιανὰ ὀρφανὰ μὲ σκοπὸ νὰ τὰ μεγαλώσουν ἐκεῖ[11], ὁπότε εἶναι πολὺ πιθανὸ ἕνα κείμενο τοῦ ΙΒ' αἰώνα, γνωστὸ ὡς *Διήγησις μερικὴ τῶν ἐπιστολῶν Ἀλεξίου βασιλέως καὶ Νικολάου πατριάρχου, γενομένη κατὰ διαφόρους καιρούς*[12], τὸ ὁποῖο φανερώνει πὼς τὸ πρόβλημα τῶν ἀγενείων ἦταν καὶ πάλι στὴν ἡμερήσια διάταξη, νὰ περιέχει ἀπηχήσεις τῆς φιλανθρωπικῆς αὐτῆς προσπάθειας τῶν Ἰβηριτῶν: *Πάλιν καὶ ἄλλῳ καιρῷ ὑπέμνησάν τινες τὸν βασιλέα κύριον Ἀλέξιον λέγοντες· «Δέσποτα ἡμῶν ἅγιε, εἰ καὶ πρόβατα οὐκ ἔχουσι οἱ ἁγιορεῖται ἢ καὶ ἀγελάδια, ἀλλ' ἔχουσι παιδία καὶ ἀγενείους»*[13]. Μύδροι κατὰ τῶν παίδων καὶ τῶν ἀγενείων στὸν Ἄθω ἐκτοξεύονται σὲ ἀρκετὰ σημεῖα τῆς *Διηγήσεως*[14], ὁπότε τίθεται πλέον πρόβλημα τῆς ἀκριβοῦς χρονολόγησης αὐτῶν τῶν ἀναφορῶν. Ἡ χρονολόγηση, εὐτυχῶς, ἀποβαίνει ἐφικτὴ χάρη στὸ παρεμβαλλόμενο ὄνομα τοῦ λαυριώτη ἡγουμένου Θεοδώρου Κεφαλᾶ, ἡ δράση τοῦ ὁποίου ἀνάγεται στὰ 1107-1116[15]. Καθίσταται σαφὲς ὅτι οἱ παράγραφοι ποὺ στηλιτεύουν τὴν ὕπαρξη ἀγενείων καὶ παίδων στὸ Ὄρος πρέπει νὰ συντάχθηκαν κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ ΙΒ' αἰώνα, πιθανῶς ὡς ἀπόηχος μιᾶς καταστάσεως ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ κατὰ τὸ δεύτερο ἥμισυ τῆς ΙΑ' ἑκατονταετίας. Ἡ ὀξύτητα τοῦ ὕφους καὶ ἡ συχνὴ ἐπανάληψη τῶν κατηγοριῶν σχετικὰ μὲ τοὺς ἀγενείους διευκρινίζουν ὅτι τὸ φαινόμενο εἶχε πάρει σημαντικὲς διαστάσεις, ἀλλὰ δὲν σώζεται οὔτε ἡ παραμικρὴ ἀναφορὰ στὴ ἐπιβολὴ κατασταλτικῶν μέτρων.

Διαφορετικὴ ὑπῆρξε ἡ περίπτωση τοῦ μεγάλου δρουγγαρίου Στεφάνου, ὁ ὁποῖος, παρόλο ποὺ ἦταν εὐνοῦχος, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1078 προσῆλθε στὴ μονὴ Ξενοφῶντος, μόνασε ἐκεῖ ὑπὸ τὸ ὄνομα Συμεὼν καὶ σύντομα ἐξελέγη ἡγούμενος τοῦ ἱδρύματος, τὸ ὁποῖο καὶ ἀνακαίνισε μὲ τὶς δωρεές του[16]. Ὁ ἐξ Ἀθηνῶν καταγόμενος Στέφανος συνοδευόταν ἀπὸ τρεῖς *οἰκείους παῖδας* - τὸν Εὐσέβιο, τὸν Κάνδιδο καὶ τὸν Ἱλαρίωνα. Οἱ ἁγιορεῖτες ὅμως θεώρησαν ὅτι ἡ παρουσία τριῶν ἀγενείων καὶ ἑνὸς εὐνούχου στὴ μονὴ ἀποτελοῦσε προσβολὴ γιὰ τοὺς ἀθωνικοὺς θεσμούς: *μικρὸν ταῖς θηλείαις ὄψεσι ἐκφεύγειν γνωριζομένῳ τὴν εἴσοδον συγχωρεῖν, ἃς ὁ φθόνος εἶδε ταῖς τῶν μοναχῶν ἐνσπείρειν ψυχαῖς*[17]. Τελικά, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1081 ὁ Συμεὼν καὶ οἱ ὑποτακτικοί του ἀπελάθηκαν βίαια ἀπὸ τὸ Ὄρος: *τὸ πλῆθος ἅπαν ἀθροισθέντες τῶν μοναχῶν τὸν ρηθέντα Συμεών, ἔτι γε μὴν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, βίᾳ πολλῇ τοῦ Ὄρους ἐδίωξαν*[18]. Σημειωθήτω ὅμως ὅτι ἡ ἰδιότητα τοῦ ἀγενείου ἢ τοῦ εὐνούχου ἦταν μόνο πρόσχημα· οἱ τρεῖς μαθητὲς τοῦ Συμεὼν εἶχαν συμπεριφερθεῖ μὲ ἀνεπίτρεπτη ἀλαζονεία στὶς γενικὲς συνάξεις τῶν ἀθωνιτῶν καὶ οὐσιαστικὰ αὐτὸ ἦταν τὸ κυρίως αἴτιο τῆς ἀπέλασής τους: *Ἀλλ' ἐν αἷς τῶν πατέρων ἀθροίσεσι καὶ ταῖς τῶν ἡγουμένων ἁπάντων πρὸς τὸ μέσον συναγωγαῖς οἱ τοῦ ἡγιασμένου Συμεὼν μοναχοί, Εὐσέβειος δηλαδή, Κάνδιδός τε καὶ Ἱλαρίων μετακαλούμενοι, τῶν ἄλλων τὰ πρῶτα φέρειν παρεβιάζοντο, ἔν τε τοῖς ὑψηλοτέροις τῆς καθέδρας βαθμίσι καθέζεσθαι καὶ δευτέρους τοὺς λοιπούς, κἂν ὁποῖοι εἶεν, ἐξ οἰήσεως ἐλογίζοντο*[19]. Παρὰ δὲ ταῦτα, ὀκτὼ χρόνια ἀργότερα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1089, ὁ μέγας δρουγγάριος ἐπανῆλθε στὴ μονὴ τῆς μετανοίας του, ἔχοντας ἀνὰ χεῖρας πρόσταγμα τοῦ Ἀλεξίου Α', τὸ ὁποῖο τὸν ἀποκαθιστοῦσε στὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου[20]. Γίνεται λοιπὸν σαφὲς πὼς ἀκόμη καὶ οἱ ἀνώτατοι κρατικοὶ ἀξιωματοῦχοι συναντοῦσαν ἀρκετὲς δυσκολίες ὅταν ξεπερνοῦσαν τὰ ὅρια τῆς ἐπιτρεπόμενης στὸ Ὄρος θεσμικῆς ἀνοχῆς.

11. Peeters, Histoires monastiques, σ. 131-147 (§§ 69, 72, 73, 79 καὶ 81). Πρβλ. καὶ Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 229, σημ. 219.

12. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 163-184. Ἡ *Διήγηση* περιλαμβάνει πέντε ἔγγραφα τοῦ Ἀλεξίου Α', ἕνα τοῦ πατριάρχη Νικολάου Γ' Γραμματικοῦ καὶ ἕνα τῶν ἀθωνιτῶν. Τὸ ὅλο κείμενο ἔχει ἐκπονηθεῖ τμηματικῶς ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ταρχανιώτη, τὸν Ἰωάννη Χορταϊτινὸ καὶ τὸν ἐπίσκοπο Ἀντώνιο (πρβλ. Π. Χρήστου, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἀθωνικὴ πολιτεία - ἱστορία, τέχνη, ζωή*, Ἀθήνα 1987, 126, σημ. 41.

13. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 170, στ. 26-29.

14. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 173 στ. 17-19 καὶ 31-32, 174, στ. 3-6, 175, στ. 9-11, 181, στ. 10-12, 182, στ. 15-17, 183, στ. 29-30.

15. *Archives de l' Athos V, Actes de Lavra I*, ἐκδ. P. Lemerle, A. Guillou καὶ N. Svoronos μὲ τὴν συνεργασία τῆς Denise Papachrysanthou, Paris 1970, 53-55. Γιὰ τὸν πατέρα τοῦ Θεοδώρου, Λέοντα Κεφαλᾶ, πρβλ. καὶ G. Rouillard, Un grand beneficiaire sous Alexis Comnène: Leon Képhalas, *Byzantinische Zeitschrift* 30 (1929-1930), 444-450 καὶ *Lavra I*, 72, σημ. 82, 84, 85 καὶ ἀρ. 44, 45 καὶ 48.

16. *Archives de l' Athos XV. Actes de Xénophon*, ἐκδ. Denise Papachryssanthou, Paris 1986, 13-14. Πρβλ. καὶ Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 229, σημ. 219.

17. *Xénophon*, ἀρ. 1, στ. 37-38.

18. *Xénophon*, ἀρ. 1, στ. 43-44. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ συμβάντος βλ. *Xénophon*, 15.

Σὲ σλαβικὸ χειρόγραφο τῆς πρώην Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας, ποὺ περιέχει τὸ Ἑξαήμερο τοῦ Ἰωάννη Ἐξάρχου Βουλγαρίας, σώζεται ἕνα ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον κωδικογραφικὸ σημείωμα, γραμμένο ἀπὸ κάποιον Θεόδωρο Γραμματικὸ καὶ ἀναφερόμενο σὲ ἀπελάσεις ἀγενείων ποὺ ἔλαβαν χώρα στὸν Ἄθω κατὰ τὰ ἔτη 1263-1264[21]. Ὁ Θεόδωρος εἶχε καρεῖ μοναχὸς στὸ χιλανδαρινὸ πύργο τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτῆρος τὸ 1262. Ἕνα χρόνο μετὰ τὴν κουρά του, ὁ σέρβος πνευματικὸς Δομητιανὸς διαπίστωσε τὴν ἱκανότητά του στὰ σλαβικὰ γράμματα καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἀντιγραφὴ τοῦ συγκεκριμένου κώδικα. Σύντομα ὅμως ὁ πρῶτος Ἀρσένιος[22], συνεπικουρούμενος ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἁγιορειτῶν, ὑποκίνησε διωγμὸ κατὰ τῶν ἀγενείων σὲ ὅλο τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ὁ Θεόδωρος, μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους, ἀπελάθη ὡς σπανός. Ὁ Δομητιανὸς τὸν ἐγκατέστησε στὸ χιλανδαρινὸ μετόχι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μετὰ ἀπὸ κάποιο χρονικὸ διάστημα τὸν ἐπανέφερε στὴ μονή. Ὡστόσο, μιὰ ανα-

19. *Xénophon*, 15 καὶ ἀρ. 1, στ. 39-43.

20. *Xénophon*, 15 καὶ ἀρ. 1, στ. 52-65.

21. A. Gorskij, K. Nevostruev, *Opisanie slavjanskyh rukopisej moskovskoj Sinodal'noj biblioteki*, II, Moskva 1857, No 54· Sabas, episcopus Mojaisky, *Specimina palaeographica codicorum graecorum et slavonicorum bibliothecae mosquensis sinodalis*, Moskva 1863, 25, πίνακας 25, ἀρ. 345 (54)· Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Beograd 1902, ἀρ. 20-21. в лѣто ҂ѕѱѻ … и при блаженѣм и прѣподобнѣмъ ѡтьци нашемъ светогорьсцѣмъ протѣ кирь Ӕрсении, и тъгда прѣдръжещю кръмило хыландарьские лавры прѣподобномоу ѡтьцоу нашемоу игоумено ү кирь Ѥвстаѳию, и вь дьни тѣхь светыхъ написаше се сиѥ книгы въ светѣи горѣ въ пиргоу въ мѣстѣ прѣѡбраженига спасова, въ сихастарии светыѥ богородице хиландарьскыѥ лавры роукою граматика Ѳеодора, а повелѣниемь и потроужденикмъ прѣподобьнаго ѡтьца Доментигана, ѥромонаха, боудоуща тъгда доуховника всего братьства хиланьдарскыѥ лавры … мнѣ же спаноу соущоу пришедьшоу въ светоую гороу, и ѥдино лѣто створшю ми, ѡбрѣте ме сии христолюбивыи ѡтьць мои, и разоумѣ ѡт мене ӕко светыѥ книгы разоумѣю прописовати … въ ты же дьни гонению въставьшю на спаниѥ ѡт прота и ѡт светогорьць и изгнаше многы ѡт светыѥ горы, и мене купно с ними.

22. Σχετικὰ μὲ τὸν πρῶτο Ἀρσένιο πρβλ. Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 357, σημ. 55 καὶ ἀρ. 39.

πάντεχη ἐπίσκεψη τοῦ πρώτου Ἀρσενίου στὴ Χιλανδαρίου, κατὰ τὴν ὁποία διαπιστώθηκε ἡ μὴ τήρηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Πρωτάτου σχετικὰ μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀγενείων, ἀποτέλεσε τὸ αἴτιο τῆς δεύτερης καὶ ὁριστικῆς ἀπέλασης τοῦ Θεοδώρου Γραμματικοῦ ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς μετανοίας του. Παρὰ τὶς προστριβὲς ποὺ εἶχε μὲ τὸν πρῶτο ἐξαιτίας τῆς ἐπιμονῆς του νὰ κρατήσει τὸν Θεόδωρο στὴ Χιλανδαρίου, ὁ Δομητιανὸς μερίμνησε νὰ μὴν χάσει τὸν ἱκανὸ αὐτὸν ἀντιγραφέα καὶ τὸν ἐγκατέστησε ξανὰ στὸ μετόχι τῆς μονῆς στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ περίπτωση αὐτή, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἀποτελεῖ κατ' ὑποτροπὴν παράβαση τῶν ἁγιορειτικῶν τυπικῶν, εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ ἀποκαλύπτει πὼς τὰ ἀσήμου καταγωγῆς ἀγένεια ἄτομα, παρὰ τὴν προστασία ὁρισμένων ἀθωνικῶν κύκλων, εἶχαν πολὺ λιγότερες πιθανότητες νὰ ἀντισταθοῦν ἀποτελεσματικὰ στὶς κατασταλτικὲς ἀποφάσεις τοῦ Πρωτάτου ἀπὸ ὅ,τι οἱ μοναχοὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια καὶ τὶς αὐλικὲς διασυνδέσεις τοῦ μεγάλου δρουγγαρίου Συμεὼν τῆς Ξενοφῶντος.

Φαίνεται ὅτι μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰώνα ἡ παρουσία ἀγενείων στὸ Ὄρος ἀτόνησε ἤ, τοὐλάχιστον, τὸ πρόβλημα ἔπαυσε νὰ ἀσχολεῖ δημόσια τοὺς ἁγιορεῖτες. Κατὰ τὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ ΙΔ' αἰώνα, ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Νήφωνος τοῦ Ἀθωνίτου ἀναφέρει τὴν ὕπαρξη ἑνὸς ἀγένειου ἁγιορείτη, ἀλλὰ δὲν κάνει λόγο γιὰ ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τῶν ὑπόλοιπων μοναχῶν[23]. Παρὰ δὲ ταῦτα, τὸ τυπικὸ τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου (1406) θίγει ἐκ νέου τὸ πρόβλημα καὶ διευκρινίζει ὅτι τὰ μέτρα κατὰ τῶν εὐνούχων καὶ τῶν ἀγενείων πρέπει νὰ λαμβάνονται ὄχι ἐπειδὴ αὐτοὶ δημιουργοῦσαν προβλήματα, ἀλλὰ κυρίως γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ἡ εἴσοδος γυναικῶν στὸ Ὄρος. Τονίζεται ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση ἑνὸς εὐνούχου ἢ ἀγενείου δημιουργοῦσε προηγούμενα, τὰ ὁποῖα θὰ μποροῦσαν νὰ διευκολύνουν τὴν παρείσφρυση μεταμφιεσμένων γυναικῶν στὴ μοναστικὴ πολιτεία: *Μηδένα εὐνοῦχον ἢ ἀγένειον παρὰ τῶν μοναχῶν εἰσδεχθῆναι ἢ δι' ὑπουργίαν τινὸς ἢ διὰ τὸ τὸ μοναχικὸν αὐτὸν ἀμφιάσασθαι σχῆμα· λάθοι γὰρ ἂν ἐντεῦθεν καὶ γυνὴ τῆς μονῆς ἐντὸς τολμήσασα εἰσελθεῖν εἰς ἄνδρα μετασχηματισθεῖσα καὶ τὸν εὐνοῦχον ἢ τὸν ἀγένειον ὑποκριναμένη*[24]. Ἡ προειδοποίηση αὐτὴ εἶναι πιθανὸ νὰ περιέχει ἀπηχήσεις ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Στεφάνου Dušan στὸν Ἄθωνα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χειμώνα τοῦ 1347-1348, διότι τότε ὁ σέρβος τσάρος συνοδευόταν ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ σύζυγό του Ἑλένη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κόρη του[25]. Εἶναι πάντως βέβαιο ὅτι τὸ καθεαυτὸ πρόβλημα τῶν ἀγενείων εἶχε ἤδη ἀλλάξει χαρακτῆρα καὶ αὐτὸ μαρτυρεῖται εὐκρινέστατα ἀπὸ ὅλα τὰ μεταγενέστερα τυπικὰ τοῦ Ὄρους.

Σὲ ἕνα πλαστογράφημα ποὺ φέρει τὸν τίτλο *Τόμος καὶ Τύπος* καὶ εἶναι εὐρύτερα γνωστὸ ὡς τυπικὸ τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου καὶ τοῦ πατριάρχη Ἀντωνίου Δ'[26], προτρέπονται οἱ μοναχοὶ νὰ τηροῦν τὰ ἀκόλουθα: *Παῖδας ἀγενείους εἰς τὸ Ὄρος ὅλως μὴ δεχέσθω, μήτε ἐν μοναστηρίῳ, μήτε ἐν κελλίῳ μήτε ἐν κρυπτῷ, κἂν υἱὸς ἢ συγγενὴς ἢ ἀδελφὸς σαρκικὸς τυγχάνῃ· εἴ τις τοῦτο τολμήσει προσ-*

23. F. Halkin, La Vie de Saint Niphon ermite au Mont Athos (XIVe s.), *Analecta Bollandiana* 58 (1940), 23 (§ 16). Πρβλ. καὶ Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 229, σημ. 219.

24. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 209, στ. 5-9· *Prôtaton*, ἀρ.13, στ. 71-72, XIII. Πρβλ. καὶ Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 286, σημ. 144-145.

25. Βλ. Γ. Σούλης, Ὁ Στέφανος Δουσὰν καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 22 (1953), 82-96 (ἀνατύπωση στὸν τόμο Γ. Σούλης, *Ἱστορικὰ μελετήματα*, Ἀθήνα 1980)· G. Soulis, Tsar Stephen Dushan and Mount Athos, *Harvard Slavic Studies* 2 (1954), 125-139 (ἀνατύπωση στὸν τόμο Γ. Σούλης, *Ἱστορικὰ μελετήματα*, Ἀθήνα 1980)· Mirjana Živojinović, De nouveau sur le séjour de l' empereur Dushan à l' Athos, *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 21 (1982), 119-126· D. Korać, Sveta gora pod srpskom vlašću (1345-1371), *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 31 (1992), 118-122· G. Nikolov, Ženi na Sveta gora prez Srednovekovieto, στό: *Svetogorska obitel Zograf* 2, Sofia 1996, 35-38.

26. Φέρει χρονολογία Μάϊος 1394 καὶ στὰ παλαιότερα χειρόγραφα ἀπαντᾶται καὶ ὡς *Νόμος καὶ Τύπος*. Ἐκδίδεται στὸ πόνημα τοῦ Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 195-203. Συγκεφαλαίωση ὅλων τῶν ἐρευνητῶν ποὺ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ ἔγγραφο ὑπάρχει στὸ *Archives de l' Athos XI, Actes de Lavra IV*, ἔκδ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos καὶ Denise Papachrysanthou μὲ τὴν συνεργασία τοῦ S. Ćircović, Paris 1982, 47-48 (γιὰ πιὸ πρόσφατα στοιχεῖα βλ. Παπαχρυσάνθου, *Μοναχισμός*, 252-253, σημ. 4). Ἡ Mirjana Živojinović, σὲ ἄρθρο της ἀφιερωμένο στὴν γνησιότητα αὐτοῦ τοῦ τυπικοῦ (Mirjana Živojinović, O autentičnosti svetogorskog tipika patrijarha Antonija od maja 1394, *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 12 (1970), 79-87), τονίζει ὅτι, παρὰ τὶς ἐμφανεῖς ἀντιφάσεις ποὺ περιέχει, δὲν πρόκειται γιὰ πλαστογράφημα. Ὡστόσο, ὁ Ν. Οἰκονομίδης θεωρεῖ τὸ τυπικὸ πλαστὸ καὶ φρονεῖ πὼς τὰ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ αὐτὸ εἶναι περιορισμένης σημασίας (*Archives de l' Athos IV, Actes de Dionysiou*, ἔκδ. N. Oikonomidès, Paris 1968, 6, σημ. 11 καὶ *Archives de l' Athos IX, Actes de Kastamonitou*, ἔκδ. N. Oikonomidès, Paris 1978, 4, σημ. 19). Τὴν ἄποψη αὐτὴ δέχεται καὶ ὁ Κ. Χρυσοχοΐδης, ὁ ὁποῖος βάσιμα χρονολογεῖ τὸ τυπικὸ στὰ 1498 (Κ. Χρυσοχοΐδης, Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὄρος στὰ τέλη τοῦ ΙΕ' καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ Ις' αἰώνα, *Ὁ Ἄθως στοὺς 14ο-16ο αἰῶνες (Ἀθωνικὰ σύμμεικτα 4)*, Ἀθήνα 1997, 99-108).

φαῦσαι, ἔστω ἀφορισμένος καὶ κατηραμένος, ὁμοίως καὶ οἱ συνεσθίοντες καὶ πίνοντες μετὰ τούτων τῶν ἀγενείων παίδων, καὶ εἰ μὴ ἐξώσῃ αὐτοὺς ὁ πρῶτος καὶ ἡ Σύναξις τοῦ Ὄρους, ἔστωσαν καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὰ ἐπιτίμια[27]. Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1498, ὁ πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Κοσμᾶς Βατοπεδινός, εἶχε παρουσιάσει τὸ πλαστὸ αὐτὸ κείμενο στὸν πατριάρχη Ἰωακεὶμ Α' πρὸς ἐπικύρωση[28], ὁπότε δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία πώς, ἂν καὶ χαλκευμένο, τὸ ἐν λόγῳ τυπικὸ ἀντικατοπτρίζει τὴν κατάσταση ποὺ ἴσχυε στὸ Ὄρος κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Ἰδιαίτερη ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ φράση *καὶ εἰ μὴ ἐξώσῃ αὐτοὺς ὁ πρῶτος καὶ ἡ Σύναξις τοῦ Ὄρους, ἔστωσαν καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὰ ἐπιτίμια*, ἡ ὁποία καταδεικνύει πὼς οἱ ἀπελάσεις δὲν ἀποτελοῦσαν πλέον τρέχουσα πρακτικὴ στὸν Ἄθω καὶ εἶχαν παραχωρήσει τὴ θέση τους στὴν προσπάθεια ἀπομόνωσης τῶν ἀγενείων καὶ ὅσων τοὺς ἀνέχονταν διὰ ἐπιτιμίων καὶ ἀφορισμῶν. Εἶναι λοιπὸν ἐμφανὲς ὅτι τὸ φαινόμενο ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐνοχλεῖ τοὺς μοναχούς, ἀλλὰ οἱ δυνατότητες καταστολῆς του εἶχαν περιορισθεῖ σημαντικά. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ἑνὸς σιγιλλίου τοῦ Ἰωακεὶμ Α', τὸ ὁποῖο ὁ πατριάρχης ἐξέδωσε τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1498 μὲ σκοπὸ νὰ ἱκανοποιήσει τὰ αἰτήματα ποὺ εἶχαν διατυπώσει οἱ ἁγιορεῖτες ὅταν τοῦ ὑπέβαλαν τὸν πλαστὸ *Τόμο* τοῦ πατριάρχη Ἀντωνίου. Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο αὐτό, ὁ πατριάρχης ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς ἀθωνίτες τὴν ἀκόλουθη προειδοποίηση: *τοὺς δὲ τῶν πατέρων ὅρους καὶ τηρήσει αὐτούς, καὶ ἀγενείους οὐκ εἰσάξει πλέον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὄντας ἐξελάσει καὶ τὰ ἄλλα τηρήσει, τοὺς τοιούτους πάντας τοὺς τηρήσοντας ἔχομεν εὐλογημένους*[29]. Τὰ πράγματα διαγράφονται μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια· τὸ φαινόμενο εἶχε πάρει ἀπειλητικὲς διαστάσεις σὲ ὅλο τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ὁ πρῶτος δὲν διέθετε πλέον ἀρκετὴ ἐξουσία γιὰ θεραπεύσει τὸ κακὸ μόνος του. Χρειαζόταν τὴν ὑποστήριξη τοῦ πατριάρχη, διότι ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν ἀγενείων οἱ ὑποστηρικτὲς τῶν σκληρῶν μέτρων στὴ Σύναξη τῶν Καρυῶν μᾶλλον ἀποτελοῦσαν μειοψηφία. Ἡ ἀποδυνάμωση τοῦ θεσμοῦ τοῦ πρώτου ἐν συγκρίσει μὲ τὸ 1263, ὅταν ὁ προκαθήμενος τοῦ Ἄθω μποροῦσε νὰ διώξει ἀπαρακωλύτως ὅλους ὅσους ἔκρινε ἀπαραίτητο, φανερώνει πὼς ἡ τουρκικὴ κατάκτηση εἶχε ὑπονομεύσει σημαντικὰ τὶς δυνατότητες τῆς ἀθωνικῆς κοινότητας νὰ ἐφαρμόζει ἀποτελεσματικὰ κατασταλτικὰ μέτρα, ἀκόμη καὶ σὲ θέματα παράβασης των γενικῶν διατάξεων τῶν ἁγιορειτικῶν τυπικῶν.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1574 ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ἐξέδωσε ἕνα ἀκόμη τυπικὸ ποὺ σκοπὸν εἶχε νὰ ἐπαναφέρει στὸν Ἄθω τοὺς ἀρχαίους θεσμούς. Τὸ χωρίο ποὺ ἀναφέρεται στοὺς ἀγενείους ἀποκαλύπτει τοὺς δύο κύριους λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους αὐτοὶ εἰσέρχονταν στὸ ἁγιώνυμον Ὄρος· τὴν ἐπιθυμία νὰ μάθουν γράμματα καὶ τὴν συγγένεια: *μηδόλως παῖδας ἀγενείους, μήτε εἶναι μήτε εὑρίσκεσθαι, οὔτε ἐν τοῖς μοναστηρίοις αὐτῶν, οὔτε ἐν κελλείοις ἔνδον τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει τῶν ἁπάντων, οὔτε γραμμάτων*

27. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 199, στ. 6-11.

28. Χρήστου, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, 204, σημ. 8· Δ. Ἀποστολόπουλος, Τὸ Ἅγιον Ὄρος στὰ σωζόμενα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῆς πρώτης μετὰ τὴν ἅλωση περιόδου (1454-1500), *Ὁ Ἄθως στοὺς 14ο-16ο αἰῶνες (Ἀθωνικὰ σύμμεικτα 4)*, Ἀθήνα 1997, 97-98, σημ. 28-31· Χρυσοχοΐδης, *Παραδόσεις*, 99, σημ. 1.

29. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 212, στ. 8-12. Πρβλ. Χρήστου, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, 204, σημ. 8.

τυχόν, ἢ συγγενείας, ἢ παιδεύσεως ἢ οὐδεμιᾶς ἄλλης[30]. Φαίνεται λοιπόν, πὼς στοὺς δύσκολους χρόνους τῆς πρώϊμης Τουρκοκρατίας ἡ πνευματικὴ αἴγλη τοῦ Ἄθω προσείλκυε ἀρκετὰ νέα ἄτομα ποὺ διψοῦσαν νὰ μάθουν γράμματα. Ἡ λεπτομέρεια αὐτή, μαζὶ μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἰσχὺ τῶν ἐξ αἵματος συγγενικῶν δεσμῶν στὴ δομὴ τῶν βαλκανικῶν κοινωνιῶν, ἐκ τῶν προτέρων καταδίκαζαν σὲ μερικὴ ἢ ὁλικὴ ἀποτυχία ὅλες τὶς ἀπόπειρες τοῦ Ἱερεμία τοῦ Τρανοῦ νὰ ἀπαγορεύσει τὴν εἴσοδο ἀνηλίκων στὸ Ὄρος. Θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ἡ φανερὴ ἀδυναμία τῶν ἀθωνικῶν ἀρχῶν νὰ ἀντεπεξέλθουν στὴν ἀθρόα εἰσροὴ παίδων καὶ ἀγενείων ὀφειλόταν καὶ σὲ βαθύτερα αἴτια. Ἡ περίοδος 1498-1574 συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ὀθωμανικῆς δυνάμεως, χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς ὁποίας ἦταν τὰ παιδομαζώματα. Παρόλο ποὺ αὐτὸ δὲν μαρτυρεῖται ἄμεσα, τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τὴ φύση του ἀποτελοῦσε σίγουρο καταφύγιο γιὰ κάθε ἀνήλικο ἄρρενα ποὺ κινδύνευε ἀπὸ τὴ διενέργεια παιδομαζώματος, ὁπότε θὰ ἦταν λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἀρκετοὶ χριστιανοὶ πατέρες ἀπὸ τὶς πλησιόχωρες στὸν Ἄθω περιοχὲς προτιμοῦσαν νὰ στείλουν τοὺς ἄρρενες ἀπογόνους τοὺς γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα στὸ Ὄρος, παρὰ νὰ τοὺς χάσουν γιὰ πάντα.

Μιὰ ἄλλη πτυχὴ τῆς λεπτῆς ἁγιορειτικῆς ἰσορροπίας μεταξὺ ἀνοχῆς καὶ καταστολῆς ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐμφάνιση αἱρετικῶν στὸ Ὄρος. Τὸ γεγονὸς ἔλαβε χώρα περὶ τὸ 1344. Ὁ Γρηγορᾶς τονίζει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ *Μασσαλιανῶν καὶ Βογομίλων*[31] καὶ μνημονεύει μερικὰ ὀνόματα: *τὰ μυσαρὰ μυσταγωγούμενοι δόγματα· ἔτι τὰ περὶ Μωσέα τὸν ζωγράφον καὶ Ἰσαὰκ καὶ Δαβὶδ καὶ Ἰώβ, καὶ ὅσοι βεβήλους ἔχοντες πάμπαν καὶ γλώττας καὶ γνώμας καὶ χεῖρας ὀνόμασι βελτίστων ἀνδρῶν*[32]. Ὁ συγγραφέας δὲν ἀναφέρει ἀπολύτως τίποτε σχετικὰ μὲ τὴν καταστολὴ τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ ἕνα κείμενο, τὸ ὁποῖο σώζεται στὸν ὑπ' ἀριθμὸ 604 ἑλληνικὸ κώδικα τοῦ Βατικανοῦ καὶ παραπέμπει στὰ ἴδια γεγονότα, τὸ 1344 συνεκλήθη εἰδικὴ ἀθωνικὴ σύναξη ποὺ ἔλαβε δραστικὰ μέτρα κατὰ τῶν αἱρετικῶν· ἀποφασίσθηκε νὰ μαστιγώνονται καὶ νὰ ἀπελαύνονται ἀμέσως ὅλοι οἱ Βογόμιλοι ποὺ συλλαμβάνονταν ἐντὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους: *καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν οὐδὲν ἕτερον ὁ βίος αὐτοῖς, ἢ μέθη καὶ τρυφὴ καὶ αἰσχρότης καὶ μωρολογία καὶ βδελυρία καὶ ἀκαθαρσία καὶ ἀσέβεια καὶ ἀθεΐα· καὶ μετά τινα Ἰωσὴφ τῷ Κρητικῷ, Γεωργίῳ, Κυρίλλῳ καὶ Διονυσίῳ, Μωσῇ καὶ Μεθοδίῳ, Μαλαχίᾳ, Θεοφίλῳ καὶ Χαρίτωνι, Θεοδωρήτῳ, Νικάνδρῳ, καὶ τοῖς σὺν αὐτοῖς, τοῖς τὴν δεινὴν καὶ μυσαρὰν τῶν Πογομύλων αἵρεσιν παρ' ἑαυτοῖς δολερῶς καὶ κακούργως κατέχουσι ... εἴ τις εὑρεθείη ἢ τῶν ἐντὸς τοῦ Ὄρους, ἢ καὶ πρὸ τῶν τοῦ Ὄρους φρουρίων τινὰ τούτων ὑποδεξάμενος ἔτι, ἢ συνεργήσας πρὸς τὸ εἰσελθεῖν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἢ ἰδών που μὴ ὑποδείξῃ εὐθὺς ἵνα συλληφθῇ καὶ μαστιχθῇ καὶ ἀπελαθῇ, τῆς ἐκείνου εἴη μερίδος καὶ κληρονομίας, καὶ σωματικὴν τιμωρίαν μεγίστην ἵνα πάσχῃ*[33]. Ἡ ὑπόθεση ὅμως εἶχε καὶ συνέχεια ἡ ὁποία κράτησε ἀρκετὰ χρόνια. Ἀπὸ τὸ κείμενο προκύπτει ὅτι οἱ Βογόμιλοι εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἰβήρων καὶ κυρίως στὴ Μεγίστη Λαύρα, ὅπου μαρτυρεῖται ἡ δράση τῶν αἱρετικῶν Νεόφυτου Παρακηπωροῦ καὶ Γεωργίου[34]. Ἡ εἴδηση αὐτὴ μᾶλλον πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ 1355 ἢ τὸ 1359 ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κάλλιστος εἶχε συστήσει στοὺς Λαυριῶτες την ἀπέλαση μερικῶν μοναχῶν μὲ αἱρετικὰ φρονήματα: *ὡς ἂν ἐξελάσητε τῆς δηλωθείσης ἱερᾶς Λαύρα καὶ πάσης τῆς περιοχῆς καὶ ἐπικρατείας αὐτῆς καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν τῆς ξυναυλίας καὶ ἀναστροφῆς καὶ διαίτης ὑμῶν, ἤγουν τόν τε Ἀθανάσιον τὸν Σπαθᾶν, τὸν παπᾶν Νήφωνα τὸν ἡγουμενεύσαντα καὶ γενόμενον αἴτιον τῆς τοιαύτης στάσεως, τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν μοναχὸν Διονύσιον, Γεννάδιον τὸν ἐκ Βουλγάρων, τὸν παπᾶν Γεννάδιον τὸν Ἴσαυρον, Κοσμᾶν τὸν Ἀλβανίτην. Οὗτοι γὰρ οὐ μόνον ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἑαυτῶν ψυχῆς μέλλουσιν οἰκήσειν ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ Λαύρᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς βλάβην ἑτέρων πολλῶν*[35].

Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐκθέσαμε καθιστοῦν σαφὲς ὅτι στὸ χρονικὸ διάστημα 1344-1359 στὸν Ἄθω καταβάλλονταν σύντονες προσπάθειες νὰ περιορισθεῖ ἡ ἐξάπλωση τῆς βογομιλικῆς αἱρέσεως. Τὰ μέτρα ποὺ λαμβάνονταν ἦταν ἀπὸ τὰ πλέον αὐστηρά, ἀλλὰ δὲν εἶχαν ἄμεσο ἀποτέλεσμα. Ἡ αἵρεση, ἴσως συνεπικουρούμενη ἀπὸ τὴ γενικὴ ἀναστάτωση ποὺ προκάλεσε ἡ ἐπιβολὴ σερβικῆς διοίκησης στὸ Πρωτᾶτο τὸ 1348[36], ἐξακολούθησε νὰ ὑποβόσκει σὲ ὁρισμένα ἱδρύματα, ἐξ ὧν τὸ κύριο φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ Μεγίστη Λαύρα. Ἡ ἀντιμετώπισή της ἐκεῖ ἐπιτεύχθηκε μόλις κατὰ τὰ ἑξηκοστὰ ἔτη τοῦ ΙΔ' αἰώνα, καὶ μάλιστα κατόπιν πατριαρχικῆς παρεμβάσεως. Τὸ πρόβλημα μὲ τὴν ἐμφάνιση Βογομίλων στὸν Ἄθω εἶναι εὐρέως γνωστὸ καὶ ἔχει σχολιασθεῖ ἐπανειλημμένα[37], ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸ Βίο τοῦ πατριάρχη Βουλγαρίας Θεοδοσίου, ἡ αἵρεση μεταδόθηκε στὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ συγκεκριμένα ἐξαιτίας τῶν βέβηλων νουθεσιῶν κάποιας μοναχῆς ὀνόματι Εἰρήνης, ἡ ὁποία εἶχε καταφέρει νὰ ἐπηρεάσει ἐπὶ τὸ αἱρετικότερον τὰ φρονήματα πολλῶν ἀθωνιτῶν[38].

Μιὰ ἐνδιαφέρουσα εἴδηση σχετικὰ μὲ τὸ ποιὸς μποροῦσε νὰ ἐπιληφθεῖ τῆς καταστολῆς γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἁγιορειτικῶν μονῶν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πρώιμης Τουρκοκρατίας περιέχεται σὲ ἕνα χιλανδαρινὸ ἔγγραφο τοῦ Ις' αἰώνα. Πρόκειται περὶ δικαστικῆς ἀποφάσεως ἑνὸς μητροπολίτου ποὺ, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ L. Petit, δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν προκαθήμενο τῆς Θεσσαλονίκης. Στὸ κείμενό της ἀναφέρεται ὅτι κάποιος *Μοσχιανὸς κῦρ Μανουὴλ ἐκίνησε μὲν κατὰ τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ Χελανταρίου καὶ ἐπὶ τοῦ φρονιμωτάτου ἄρχοντος τοῦ Ἐσαίπεκη, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν τοῦ Ἀλυάσπεκη, λέγων ὅτι πέντε σερβόπουλοι ἀπὸ τῆς τοιαύτης μονῆς ἐνήδρευσαν τῷ Στυλειανῷ τῷ Βαμβακᾷ ἐρχομένῳ ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Ὄρους μετὰ ὑπερπύρων αὐτοῦ, καὶ τὸν μὲν Στυλει-*

30. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden*, 216, στ. 18-22. Πρβλ. Χρήστου, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, 204-205, σημ. 10-11.

31. Nicephori Gregorae, *Byzantina historia*, II, ἐκδ. L. Schopen, Bonnae 1830, 714. Πρβλ. καὶ *PG* 148, στήλη 948.

32. *Gregorae*, 718· *PG* 148, στῆλες 952-953.

33. A. Rigo, L' assemblea generale athonita del 1344 su un gruppo di monaco bogomili (ms. Vat. Gr. 604 ff. 11r-12v), *Cristianesimo nella storia* 5, Bologna 1984, 505, στ. 26-33 καὶ 56-61.

34. Rigo, *L' assemblea generale*, 506, στ. 66-87.

35. *Archives de l' Athos X, Actes de Lavra III*, ἐκδ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos καὶ Denise Papachrysanthou, Paris 1979, ἀρ. 135, στ. 16-21. Πρβλ. I. Božilov, *Bŭlgarite vŭv vizantijskata imperija*, Sofia 1995, 277, ἀρ. 252· Κ. Παυλικιάνωφ, Ἡ παρουσία Σλάβων μοναχῶν στὴ Μεγίστη Λαύρα κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, στό: *Ὁ Ἄθως στοὺς 14ο-16ο αἰῶνες*, (Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 4), Ἀθήνα 1997, 79.

36. Πρβλ. D. Korać, *Sveta gora*, 100-103.

37. Πρβλ. D. Obolensky, *The Bogomils*, London 1948, 255-256· D. Angelov, *Bogomilstvoto v Bŭlgaria*, Sofia 1969, 497-503.

38. Žitie i žizn' prepodobnago otca našego Θeodosija, iže v Ternove postničestvovavšegosja, ed. O. Bodjanskij, στό: *Čtenija v imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskih pri Moskovskom universitete*, I, Moskva 1860, 6· Žitie i žizn' prepodobnago otca našego Θeodosija, ed. V. Zlatarski, Sofia 1904, 19.

ανὸν ἔδησαν, τὰ δὲ πράγματα ἔλαβον[39]. Τὸ ἔγγραφο ἀποσαφηνίζει ὅτι οἱ χιλανδαρινοὶ σερβόπουλοι, οἱ ὁποῖοι τελικὰ ἀθωώθηκαν, δὲν ἦταν μοναχοὶ ἀλλὰ λαϊκοί: *ἀνεφάνη ὅτι οὐδαμῶς ἐνέχονται ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ, οὔτε οἱ Χιλανδαρινοί, οὔτε οἱ σερβόπουλοι αὐτῶν*[40]. Γίνεται πρόδηλο ὅτι ἡ ἀδελφότητα τῆς Χιλανδαρίου ὄχι μόνο ἀνεχόταν, ἀλλὰ καὶ πρόσφερε κάλυψη στὶς ληστρικὲς ἐπιδόσεις λαϊκῶν ποὺ βρίσκονταν στὴ μονὴ ὡς βοηθητικὸ προσωπικό. Θὰ ἦταν λοιπὸν λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε πὼς ἡ ἀνοχὴ αὐτὴ ὀφειλόταν στὶς ἀνάγκες περιφρούρησης τῶν ἀθωνικῶν ἱδρυμάτων, ἡ ὁποία διευκολυνόταν σημαντικὰ ἀπὸ τὴν παρουσία λαϊκῶν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀθωνικὲς ὀχυρώσεις ποὺ σώζονται σήμερα εἶναι ἔργα τοῦ Ις' αἰώνα[41].

Συγκεφαλαιώνοντας, ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ Ι' ὡς καὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰώνα, παρὰ τὶς σημαντικὲς διαστάσεις τῶν παρατυπιῶν καὶ τῆς ἀνοχῆς στὸ Ἅγιον Ὄρος, ἡ ἐνεργὸς καταστολὴ τῶν παραβάσεων ἀποτελοῦσε τρέχουσα πρακτικὴ καὶ ἐφαρμοζόταν ἄτεγκτα. Παρὰ δὲ ταῦτα, τὰ ἀποτελέσματά της ἦταν πάντοτε ἀμφιβόλου ἀξίας. Ἡ υἱοθέτηση τοῦ ἰδιόρρυθμου συστήματος, ἡ ὁποία στὰ περισσότερα μοναστήρια τοῦ Ἄθω ὁλοκληρώθηκε πρὸς τὸ τέλος τῆς ΙΔ' ἑκατονταετίας, ὁδήγησε στὴν ἀνατροπὴ τῆς μέχρι τότε ἰσορροπίας. Οἱ καινούριες κοινωνικὲς συνθῆκες ποὺ δημιουργήθηκαν μετὰ τὴν ἔνταξη τοῦ Ὄρους στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία κατέστησαν τὶς παλαιὲς διατάξεις τῶν τυπικῶν δύσχρηστες καὶ δυσεφάρμοστες, ὁπότε ἡ πλάστιγγα ἔγειρε ὁριστικὰ πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀνοχῆς. Ἡ ἀνοχὴ αὐτὴ ἐπιβαλλόταν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν ἀθωνικῶν μονῶν καὶ τοῦ ὀρθόδοξου ποιμνίου, ποὺ ἐξασφάλιζε τὴν ἐπάνδρωσή τους, νὰ ἐπιβιώσουν σὲ ἕνα ἐχθρικὸ καὶ ἀλλόθρησκο κράτος. Ὁ ρόλος τῆς Θεσσαλονίκης στὴν ἐξισορρόπηση τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς καταστολῆς στὴν ἀθωνικὴ χερσόνησο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ σχολιάσαμε πιὸ πάνω, ὑπῆρξε πάντα σημαντικός. Ἡ πόλη αὐτὴ προσέφερε, μὲ τὰ ἁγιορειτικὰ ἀστικὰ μετόχια της, καταφύγιο στοὺς διωκόμενους ἀθωνίτες, ἀλλὰ ἐνίοτε διοχέτευε στὸ Ὄρος αἱρετικὲς ἰδέες ποὺ ἐπέτειναν τὴν ἔνταση μέσα στὴ μοναστικὴ κοινότητα καὶ συνακόλουθα ὁδηγοῦσαν στὴ λήψη αὐστηρῶν κατασταλτικῶν μέτρων.

39. *Actes de l'Athos V. Actes de Chilandar I. Actes grecs*, ἔκδ. L. Petit, *Vizantijskij Vremennik* 17 (1911), Priloženie 1 (ἀνατύπωση Amsterdam 1975), ἀρ. 161, στ. 1-6.

40. *Chilandar*, ἀρ. 161, στ. 8-9. Σχετικὰ μὲ τὴν τελικὴ ἀθώωση βλ. στ. 36-47.

41. Π. Θεοχαρίδης, Παρατηρήσεις στην οἰκοδομικὴ ἱστορία καὶ τὴν ὀχύρωση τῆς μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὸ 16ο αἰώνα, *Μακεδονικὰ* 22 (1982), 444-468· P. Theocharides, Προκαταρκτικὴ θεώρηση τῶν βυζαντινῶν φάσεων τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς Ξενοφῶντος Ἁγίου Ὄρους, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/4 (1982), 443-455· Κ. Παυλικιάνωφ, Ἀπόπειρα τυπολογικῆς συγκρίσεως τῶν τύπων ἐλευθέρως ἱσταμένων ὀχυρῶν πύργων ἀνὰ τὸν μείζονα βυζαντινὸ χῶρο κατὰ τὴν ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο, *Βυζαντιναὶ μελέται* 4 (Ἀθήνα 1992), 466-484.

Θ. ΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ & Ε. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

ΜΕΤΟΧΙ ΤΗΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΓΙΑ ΕΝΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΤΟΙΧΟ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΕ

Στην πολυκατοικία επί της οδού Χαραλάμπους Κυπρίου 6 λειτουργούσε μέχρι πρόσφατα ένα παρεκκλήσι, σε ανάμνηση ναϊδρίου, που υπήρχε παλιότερα στην ίδια θέση. Οι περίοικοι θυμούνται ότι το εκκλησάκι ονομαζόταν "Χριστός"[1]. Ήταν μέσα σε μια αυλή, στην οποία υπήρχαν και άλλα σπίτια[2].

Στο κείμενό του "Πίσω από την Αγιά-Σοφιά", ο Ντίνος Χριστιανόπουλος περιγράφει τη συνοικία της Αγίας Σοφίας και μάλιστα το τμήμα ανάμεσα στο ναό και στην Εγνατία την εποχή του μεσοπολέμου. Αυτή ήταν η παλιά του γειτονιά, μια και ο ίδιος κατοικούσε κάτω από τον Άγιο Αθανάσιο, στην οδό Βασιλέως Καρόλου, τμήμα της οποίας σήμερα αποτελεί η οδός Χαραλάμπους Κυπρίου. Το εξαιρετικά γλαφυρό και λεπτομερέστατο κείμενο του Χριστιανόπουλου έχει ως εξής[3]:

"Ακριβώς απέναντι από μας, μία στενή πόρτα οδηγούσε σε μία άλλη μεγάλη αυλή σαν τη δική μας. Πράγματι, απέναντί μας, δηλαδή απέναντι από το ρουμανικό σχολείο, έβλεπα έναν βυζαντινό τοίχο που μαζί με τον μαντρότοιχο της αυλής προεξείχε αισθητά από τη γραμμή που σχημάτιζαν τα παλιά μέγαρα του δρόμου. [...] ανοίγουμε αυτή τη μυστηριώδη πόρτα που την έβλεπα μονίμως κλειστή και τι να δούμε; Μία τεράστια στενόμακρη αυλή, με πολύ μεγάλο βάθος, πολύ μεγαλύτερο από της δικής μας, και μπαίνοντας δεξιά, ακριβώς πίσω από το βυζαντινό τοίχο, βλέπουμε ένα μικρό παρεκκλήσι! Καθόλου βυζαντινό. Ίσα-ίσα, κάτι το πρόχειρο και μπορώ να πω και κωμικό".

Ο συγγραφέας συνεχίζει με την περιγραφή του παρεκκλησίου. *"Λίγο πιο μέσα προς την αυλή, υπήρχε μια μικρή πορτούλα, από την*

1. Προφορική μαρτυρία της κυρίας Λαναρά, μητέρας της κυρίας Χαϊδής Κεραμοπούλου

2. Η αυλή βρισκόταν στο οικόπεδο του κινηματογράφου "Κλειώ".

3. Ντ. Χριστιανόπουλος, *Πίσω από την Αγια-Σοφιά*, Θεσσαλονίκη, 1997 (ραδιοφωνική αφήγηση στο Σάββα Καλιεντζίδη, φθινόπωρο 1995), σ. 17-21. Από τη θέση αυτή θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον κ. Ντίνο Χριστιανόπουλο για τη διάθεση του χρόνου του και τη βοήθειά του στον εντοπισμό του μετοχίου του Αγίου Παύλου.

οποία χωρούσε ένα μόνο άτομο για να μπει και μόλις άνοιγε αυτή η πορτούλα, έβλεπες μια στενή ξύλινη σκάλα με καμιά δεκαριά σκαλοπάτια. Αφού ανέβαινες τα σκαλοπάτια, έβγαινες σε ένα σανιδένιο ίσιωμα, το οποίο έπαιζε ρόλο παρεκκλησιού, που βία βία χωρούσε δεκαπέντε ως είκοσι το πολύ άτομα. Είχε ένα υποτυπώδες ιερό, που δεν χωρούσε παρά μόνο τον παπά. Αμφιβάλλω αν είχε και Αγία Τράπεζα... Όταν ανεβήκαμε στο εκκλησάκι, είδαμε ότι είχε πολλές αράχνες στο ταβάνι, πενιχρές εικόνες, δυο-τρεις καντήλες και δυο-τρία κεριά. Ουσιαστικά υπήρχε ένα μισοσκόταδο, μια υψηλή οροφή χειρίστης ποιότητας (ήταν φτιαγμένη μαζί με όλη αυτή την κατασκευή) και εκεί πρωτάκουσα τους Χαιρετισμούς...". Η μητέρα του συγγραφέα του είχε αφηγηθεί ότι, όπως είχε μάθει από τις άλλες γυναίκες της γειτονιάς, το πρόχειρο αυτό κτίσμα ήταν άλλοτε βυζαντινή εκκλησία, η οποία σε κάποια πυρκαγιά ή σεισμό καταστράφηκε *"και η ευσέβεια των κατοίκων την ξαναέκανε έστω και πρόχειρη"*.

Εντυπωσιακή είναι η περιγραφή του βυζαντινού τοίχου. *"Ο τοίχος ήταν από τα ωραιότερα βυζαντινά κτίσματα της Θεσσαλονίκης, που μόνο δύο εκκλησίες μπορούσαν να τον συναγωνιστούν: ο τοίχος του ιερού των Αγίων Αποστόλων (που, όπως ξέρετε, είναι ένα αρχιτεκτονικό κομψοτέχνημα με πλίνθους) και ο τοίχος των Αγίων Ταξιαρχών στην άνω πόλη. Ο τοίχος λοιπόν ήταν καταπληχτικός. Όλος με κεραμίδι. Απάνω απάνω είχε μια τριγωνική επίστεψη, σαν του Αγίου Νικολάου του Ορφανού, και όλος ο υπόλοιπος τοίχος θα ήταν ύψους έξι μέτρων και μήκους τεσσάρων. Αλλά το τι παιχνίδια έκαναν οι βυζαντινοί μαστόροι με τα τούβλα, είναι άλλο πράγμα! Βέβαια το Ιησούς Χριστός Νικά σε εμφανή θέση κάτω από τη μέση της τριγωνικής επίστεψης, απάνω απάνω τουβλάκια να βγαίνουν λίγο πιο έξω, να δημιουργούν ωραίες κόγχες και ωραίες γωνίες".* Ο -κατά τον συγγραφέα- βυζαντινός τοίχος κατεδαφίστηκε στην περίοδο 1965-1970.

Και ο συγγραφέας συνεχίζει: *"Αυτή η αυλή με το εκκλησάκι ήταν εντελώς διαφορετική από τη δική μας. Δεν ήταν τετράγωνη και ούτε περιβάλλονταν από τρεις μεριές από σπίτια ή σπιτάκια. Ήταν μία πάρα πολύ μακρουλή αυλή με τεράστιο βάθος, όπου μπαίνοντας δεξιά ήταν αυτό το ταλαίπωρο εκκλησάκι και αριστερά ήταν μία σειρά από πάνω από έξι ή ίσως και οκτώ μονόπατα και δίπατα σπιτάκια. Κάθε σπιτάκι, βέβαια, και μία οικογένεια. Ήταν λοιπόν τα σπιτάκια αυτά παρατεταγμένα στη σειρά. Βέβαια καμιά ιδέα για Βυζάντιο. Τα σπιτάκια πρέπει να ήταν ίσως των τελευταίων χρόνων του τουρκοκρατίας. Το παράξενο είναι πως τα σπιτάκια ήταν χτισμένα μόνο από τη μία πλευρά της αυλής. Από την άλλη, που υπήρχε το εκκλησάκι, είχε έναν κήπο που κατέληγε σε έναν μαντρότοιχο που έκλεινε αυτή την αυλή. Ο κήπος ήταν πολύ μεγάλος [...] Προφανώς το εκκλησάκι για να έχει έναν τέτοιο αριστουργηματικό τοίχο δεν μπορεί να ήταν συνοικιακό παρεκκλήσι... Αυτό ήταν αρχοντικό, και τηρουμένων των αναλογιών πρέπει να ήταν καθολικό μοναστηριού. Υποψιάζομαι λοιπόν ότι στα ερείπια του καθαυτό μοναστηριού έγινε ο κήπος, ενώ τα απέναντι σπιτάκια δεν ήταν τίποτε άλλο παρά νεώτερα κτίσματα επάνω στα παλιότερα κελιά των καλογήρων [...]. Τόση ομοιομορφία, τόση επιμονή στο χτίσιμο μόνο από τη μια μεριά, τόση στενότητα χώρου, όλα αυτά με έκαναν να σκεφτώ πως είχα μπροστά μου την περίπτωση, όχι εσωτερικής λαϊκής γειτονιάς αλλά ενός μικρομονάστηρου το οποίο ελλείψει χώρου έχτισε από το μια μεριά το καθολικό του, την τράπεζά του και το αρχονταρίκι του, και από την απέναντι πλευρά παρέταξε αλλεπάλληλα τα κελιά των καλογήρων"*[4].

Η περιγραφή της οργάνωσης του χώρου της αυλής, με μικρά κτίσματα από τη μια μεριά, εκκλησία και άδειο τόπο πίσω από αυτήν από την άλλη, είναι ανάλογη με την οργάνωση του χώρου στην εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπους στην οδό Εξαδακτύλου, που είναι μετόχι της μονής Σίμωνος Πέτρας του Αγίου Όρους[5]. Θυμίζει ακόμα την περιγραφή της Νέας Παναγίας, όπως ήταν στις αρχές του 20ού αιώνα[6], αλλά και την περιγραφή των ακινήτων που αγόρασε ο επίσκοπος Θεοφάνης, στα μέσα του 16ου αιώνα, στην περιοχή του Αγίου Αθανασίου: δηλαδή αυλή που περιείχε οικήματα, μία παλαιά εκκλησία και κενό τόπο πίσω από αυτήν[7]. Αν κρίνουμε από την περίπτωση της Νέας Παναγίας, ο κενός τόπος πρέπει να ήταν το κοιμητήριο των μοναχών[8]. Αυτός είναι ο πιθανότερος λόγος για τον οποίον δεν οικοδομήθηκε και το κηπάριο πίσω από το εκκλησάκι της οδού Βασιλέως Καρόλου.

Ανατρέχοντας στην τοπογράφηση και κτηματογράφηση της Θεσσαλονίκης[9] που έγινε στα 1918-1920, οι πίνακες της οποίας φυλάσσονται στο γραφείο της πολεοδομίας, μπορούμε να εντοπίσουμε το οικόπεδο για το οποίο μιλά ο Ντ. Χριστιανόπουλος. Πρόκειται για το οικόπεδο 20 του 313ου οικοδομικού τετραγώνου της πυρικαύστου ζώνης Θεσσαλονίκης, το οποίο έχει εμβαδόν 547,25 $μ^2$. Πραγματικά, όπως φαίνεται και από τον αντίστοιχο φάκελο, το οικόπεδο ανήκει στη μονή του Αγίου Παύλου του Αγίου Όρους. Εκτός από τον πίνακα που περιλαμβάνει τα όρια των οικοπέδων (εικόνα 1) παραδίδεται και άλλος πίνακας του ιδίου τετραγώνου που απεικονίζει τα περιγράμματα των κτισμάτων μέσα σε κάθε οικόπεδο, καθώς και τα ύψη τους (εικόνα 2). Η οργάνωση του χώρου στο συγκεκριμένο οικόπεδο δεν ανταποκρίνεται ακριβώς στην περιγραφή του Ντ. Χριστιανόπουλου, με την εξαίρεση του τοίχου που προεξέχει στο δρόμο. Πρέπει όμως να σημειωθεί η χρονική απόσταση ανάμεσα στην διενέργεια της τοπογράφησης (1919) και στην τοποθέτηση της περιγραφής (1939).

Η ύπαρξη ναϊδρίων σε ιδιόκτητες αυλές κατοικιών δεν ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο στην πολεοδομική οργάνωση της παλαιάς πόλης, ίχνη της οποίας διατηρήθηκαν έως και την δεκαετία του 1950. Ο υφιστάμενος ναός του Σωτήρος[10] και τα κατεστραμμένα παρεκκλήσια της Αγίας Παρασκευής και της Παναγίας της Ελεού-

4. Για το βυζαντινό ναΐδριο, με βάση την αφήγηση του Ντ. Χριστιανόπουλου, μνεία κάνει και η Ε. Μαρκή, "Η Αγία Σοφία και τα προσκτίσματά της μέσα από τα ανασκαφικά δεδομένα", *Θεσσαλονικέων Πόλις*, πρώτη περίοδος, τχ. 1, 61.

5. Θ, Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, *Θρησκευτική αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία φάση της τουρκοκρατίας 1839-1912. Εκκλησίες - Συναγωγές - Τζαμιά.* Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 261-284.

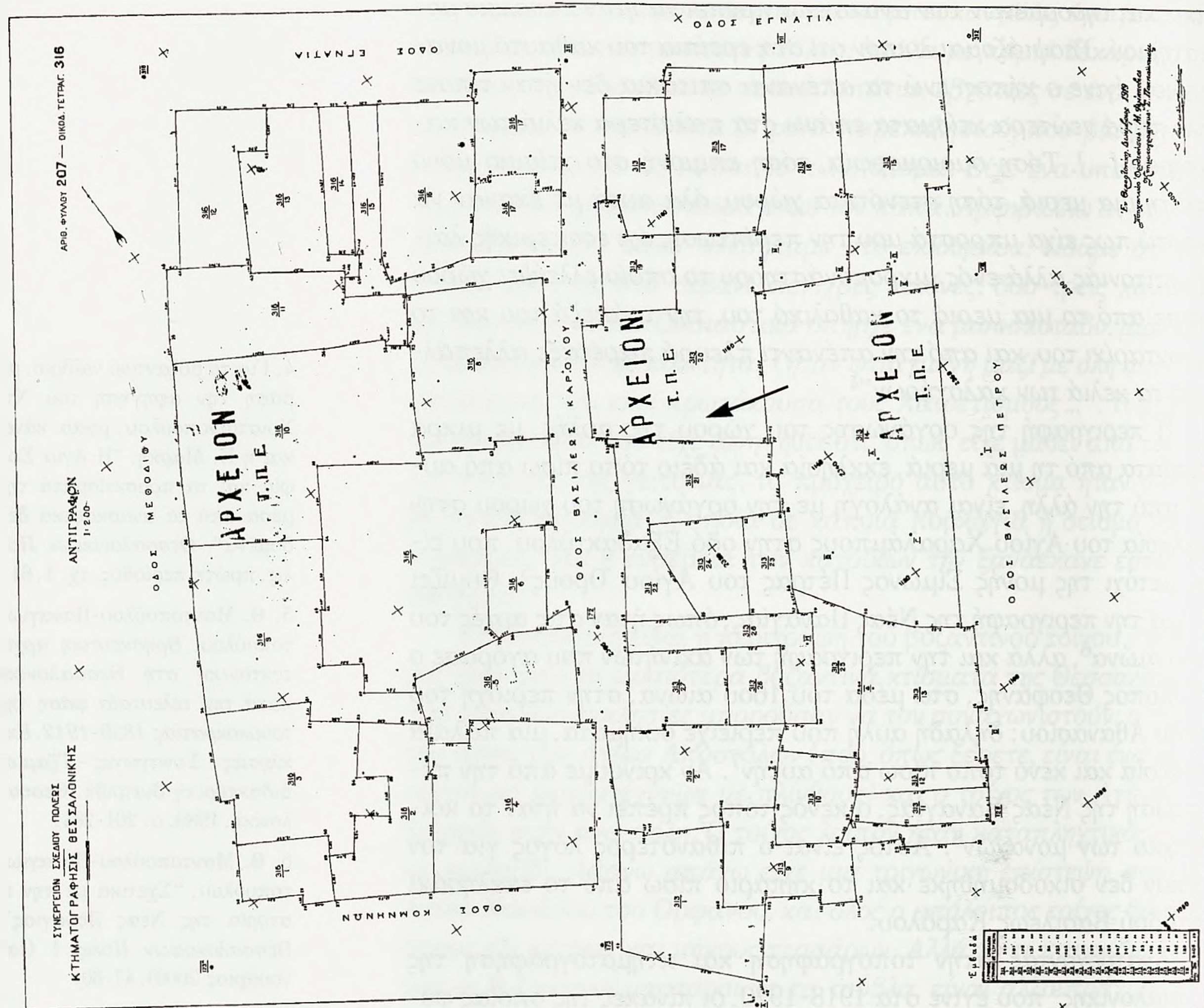
6. Θ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, "Σχετικά με την ιστορία της Νέας Παναγίας", *Θεσσαλονικέων Πόλις* 1 (Ιανουάριος 2000), 47-60.

7. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 259.

8. Θ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, *ό.π.*, 50.

9. Θ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, "Ναοί και μονές της Θεσσαλονίκης μέσα από το Κτηματολόγιο και την κτηματογράφηση της πόλης" *17ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης*, Αθήνα, 1997, σ. 40-41.

10. Δ. Ξυγγόπουλος, *Τέσσερις μικροί ναοί της Θεσσαλονίκης εκ των χρόνων των Παλαιολόγων*, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 67-75. Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, "Το εγκαίνιο του ναού του Σωτήρος στη Θεσσαλονίκη", *Η Θεσσαλονίκη* (επιστημονική επετηρίδα ΚΙΘ), 1 (1985), 205-217.

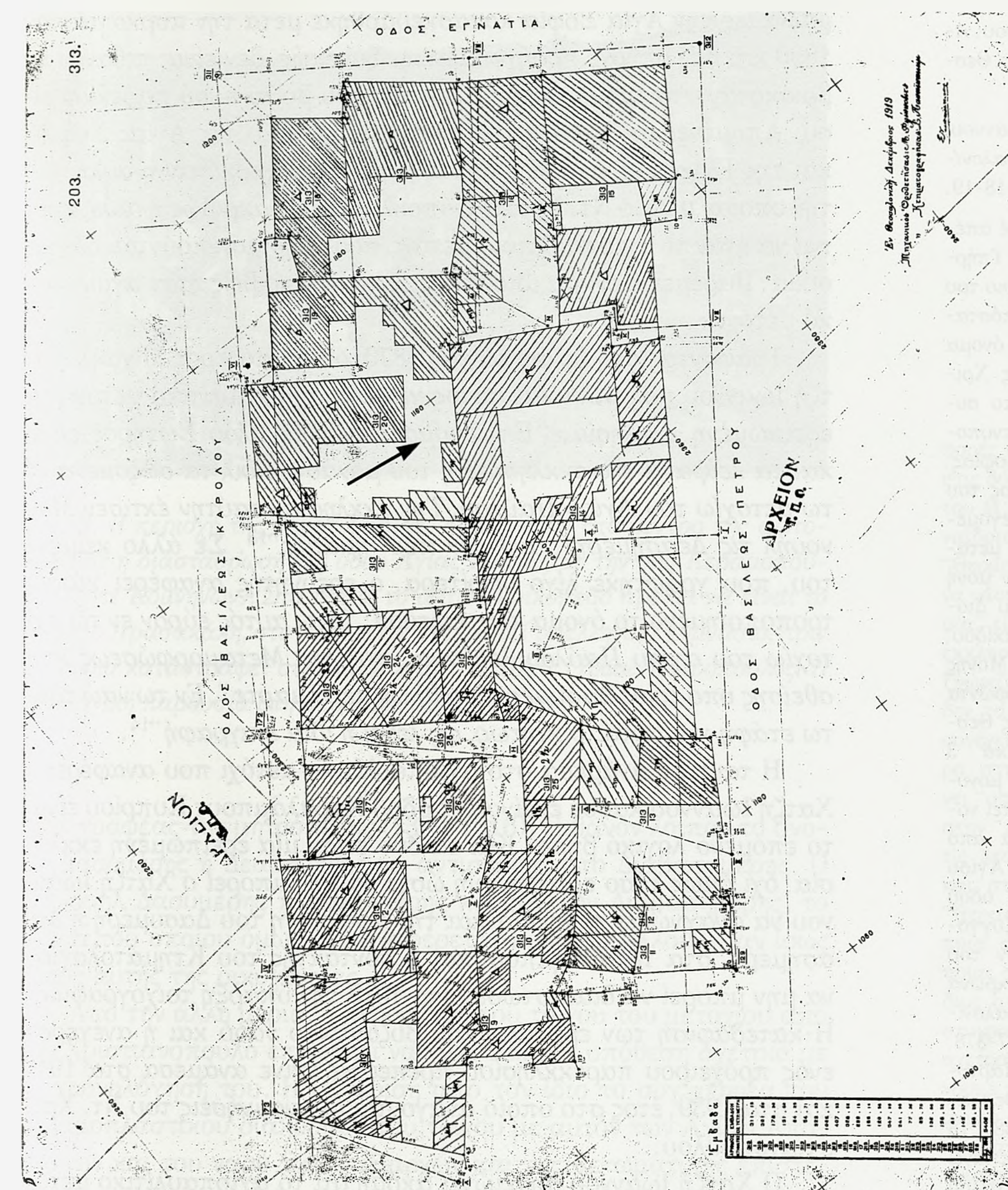

Εικ. 1. Τοπογραφικό σχέδιο που περιλαμβάνει τα οικοδομικά τετράγωνα με τα όρια των εσωτερικών τους οικοπέδων εκατέρωθεν της οδού Βασιλέως Καρόλου, μεταξύ των παλαιών οδών Κομνηνών (στο ύψος της σημερινής Κεραμοπούλου) και Εγνατίας (πριν από τη διαπλάτυνσή της). Το επίμαχο οικόπεδο είναι το 313/20. Το σχέδιο προήλθε από τη συνένωση δύο πινάκων της κτηματογράφησης. (Αρχείο Πολεοδομίας Θεσσαλονίκης).

σας (στην περιοχή της Παναγούδας)[11] ή το παρεκκλήσι της Αγίας Τριάδας στην Νέα Παναγία είναι οι πιο γνωστές περιπτώσεις. Είναι όμως ιδιαίτερα ξεχωριστό το γεγονός ότι στην περίπτωση του παρεκκλησίου της οδού Βασιλέως Καρόλου -εκτός από το ναό- διατηρήθηκε η αρχική μοναστηριακή οργάνωση: ενιαία αυλή, μικρά κτίσματα στη θέση των παλαιών κελιών και άχτιστο το τμήμα πίσω από τον ναό, όπως ακριβώς συνέβη στη Νέα Παναγία και στον Άγιο Χαράλαμπο.

Εκτός από την κτηματογράφηση, την υπόθεση του Ντ. Χριστιανόπουλου ότι η αυλή απέναντι από το σπίτι του ήταν αυτό που απέμεινε από ένα παλιό μοναστηριακό σχήμα, έρχεται να επιβεβαιώσει μία γραπτή μαρτυρία, από τον κώδικα της Ι. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, με τίτλο "Γενικόν Κτηματολόγιον της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης" που χρονολογείται στα 1918: *"Εις οικίαν ήτις ευρίσκεται εν οδώ Βασιλέως Καρόλου και είναι μετόχιον της Μονής Αγ. Παύλου υπάρχουσιν ερείπια Βυζαντινού παρεκκλησίου, μετά τοιχογραφιών. Ο αψιδωτός τοίχος του παρεκκλησίου είναι καταφανής εκ της οδού."*[12].

11. Α. Βακαλόπουλος, "Τρεις οικίαι βυζαντινού ρυθμού εν Θεσσαλονίκη", *Παγκαρπία μακεδονικής γης*, Θεσσαλονίκη 1980, 191-198. Του ίδιου, "Το εν Θεσσαλονίκη παρεκκλήσιον Παναγίας της Ελεούσης και ο περί αυτό χώρος", *Παγκαρπία*, 239-250. Γ. Θεοχαρίδης, "Η Νέα Μονή Θεσσαλονίκης", *Μακεδονικά* 3 (1953-1955), 348. Ε. Χεκίμογλου, "Το βυζαντινό παρεκκλήσι της Αγίας Ελεούσας στην περιοχή της Παναγούδας", Θεσσαλονίκη: τουρκοκρατία και μεσοπόλεμος, Θεσσαλονίκη 1996, 22-28.

Εικ. 2. Τοπογραφικό σχέδιο του τετραγώνου 313, που απεικονίζει τα περιγράμματα των κτισμάτων μέσα σε κάθε οικόπεδο, καθώς και τα ύψη τους. Με πυκνή διαγράμμιση απεικονίζονται τα διώροφα κτίσματα και με αραιή διαγράμμιση τα μονώροφα κτίσματα. Αρχείο Πολεοδομίας Θεσσαλονίκης).

Η οδός Βασιλέως Καρόλου, στα 1918, ξεκινούσε από την παραλία και έφτανε μέχρι την Εγνατία. Όμως, το τμήμα από την πα-

12. Κώδικας, *Γενικόν Κτηματολόγιον της Ελλ. Ορθοδόξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης*, σ. 136-137.

ραλία ως την Αγία Σοφία κατασκευάσθηκε μετά την πυρκαγιά του 1890 και δεν υπήρχε προηγουμένως. Συνεπώς, δεν είναι πιθανόν να βρισκόταν στο τμήμα αυτό το ερείπιο του βυζαντινού παρεκκλησίου. Απομένει το μικρό τμήμα της οδού, μεταξύ της Αγίας Σοφίας και της Εγνατίας, ακριβώς δηλαδή εκεί που βρισκόταν η αυλή, για την οποίαν μιλά ο Ντ. Χριστιανόπουλος. Αυτή ακριβώς η αυλή πρέπει να ήταν το αγιοπαυλίτικο μετόχι, που χρησιμοποιούνταν ήδη ως οικία. Παρέμεινε ενιαία ιδιοκτησία, επειδή ακριβώς ήταν αγιορειτικό μετόχι.

Γράφοντας στη δεκαετία του 1870, ο παλαιότερος Μιχαήλ Χατζή Ιωάννου μας μιλά και αυτός για ένα αγιοπαυλίτικο μετόχι, με ερειπωμένη εκκλησία: *"Επ' ονόματι του Μεγάλου Σωτήρος είναι και τα λείψανα της εκκλησίας ή του μοναστηριού, τα σωζόμενα εν τω μετοχίω του Αγίου Παύλου. Την εκκλησίαν ταύτην έκτισεν Μανουήλ τις Δεασημέρης, ανθ' ων περ' ήμαρτε"*[13]. Σε άλλο κείμενό του, που γράφτηκε λίγο νωρίτερα, ο ερευνητής αναφέρει κάπως τροποποιημένο το όνομα του κτήτορα: *"εγώ αυτός εύρον εν τω μετοχίω του αγίου Παύλου λείψανα ναού της Μεταμορφώσεως κτισθείσης υπό τινος Δασυμέρη "ανθ' ων περ ήμαρτε". Εν τω ναώ τούτω ετάφη και αυτός ο κτήτωρ, ως λέγει η ιδία επιγραφή"*[14].

Η ταύτιση ανάμεσα στο αγιοπαυλίτικο μετόχι που αναφέρει ο Χατζή Ιωάννου και σε εκείνο της οδού Χαραλάμπους Κυπρίου είναι το επόμενο λογικό βήμα. Και τα δύο είχαν μία ερειπωμένη εκκλησία, όχι όμως τόσο ερειπωμένη ώστε να μην μπορεί ο Χατζή Ιωάννου να αναγνωσει το όνομα και την αφιέρωση του Δασυμέρη ή Δεασημέρη, στα 1875 περίπου, και ο συντάκτης του Κτηματολογίου να μην μπορεί να διαπιστώσει στα 1918 την ύπαρξη τοιχογραφιών. Η κατεδάφιση των ερειπίων του βυζαντινού ναού και η ανέγερση ενός πρόχειρου παρεκκλησίου πρέπει να έγινε ανάμεσα στα 1918 και στα 1939, έτος στο οποίο ανάγονται οι αναμνήσεις του Ντ. Χριστιανόπουλου.

Ο Χατζή Ιωάννου σημειώνει ακόμη ότι το αγιοπαυλίτικο μετόχι και ο αφιερωμένος στη Μεταμόρφωση του Σωτήρα ναός του βρισκόταν "στην ίδια ευθεία" με το ναό του Σωτήρος[15], στη σημερινή Εγνατία, παρέχοντας ένα ακόμη πειστήριο για να ταυτίσουμε το μετόχι που εξέτασε ο ίδιος με εκείνο του κώδικα του 1918 και κατ' επέκταση με αυτό της οδού Χαραλάμπους Κυπρίου.

Το όνομα Δασυμέρης ή Δεασημέρης δεν είναι γνωστό από τις γραπτές πηγές. Όμως υπάρχει πιθανότητα ο Χατζή Ιωάννου να έκανε λάθος στην ανάγνωση, μια και ήδη αναγράφει το όνομα διαφορετικά δύο φορές[16]. Πραγματικά στις αρχές του 14ου αιώνα στη Θεσσαλονίκη ζει η οικογένεια Διαβασημέρη, μέλη της οποίας κατέχουν επίλεκτες θέσεις στη Μητρόπολη της πόλης. Ο Δημήτριος Διαβασημέρης[17] ήταν κληρικός και γραφέας της Μητρόπολης (1304-1339), ταβουλάριος (1309-1339), πανεντιμότατος (1309-1328), σκευοφύλακας (1321-1327, μεγαλοναΐτης (1321-1339) και τέλος οικονόμος της Μητρόπολης (1328-1339). Ο Θεόδωρος Διαβασημέρης

13. Μιχαήλ Χατζή Ιωάννου, *Αστυγραφία Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 1880, σ. 101.

14. Μιχαήλ Χατζή Ιωάννου, *Θερμαΐς, ήτοι περί Θεσσαλονίκης*, εν Αθήναις, 1870, σ. 18-19.

15. Αυτ. 19. Οι δύο ναοί απέχουν περί τα 200 μέτρα. Υπήρχε και ένα ακόμη μονύδριο του Σωτήρος, σε κοντινή απόσταση: "μονύδριον το εις όνομα τιμώμενον του Σωτήρος Χριστού του Θεού ημών, το συγκείμενον τω ναώ της ενυποστάτου λόγου Θεού Σοφίας, παρά το ευώνυμον μέρος του μάκρωνος, επάνω των λεγομένων σκαλίων", το οποίο μεταβιβάστηκε το 1502 στην μονή Διονυσίου. Βλ. Ευθυμίου Διονυσιάτου-Στ. Π. Κυριακίδου, "Έγγραφα της Ιεράς Μονής του Αγίου Διονυσίου αφορώντα εις αγνώστους ναούς της Θεσσαλονίκης", *Μακεδονικά* 3 (1955), 365. Η θέση του μονυδρίου αυτού έχει ταυτιστεί νοτιότερα και δυτικότερα από εκείνο του μετοχίου Αγίου Παύλου, στο ύψος της οδού Κεραμοπούλου. Βλ. Α. Ξυγγόπουλος, "Το μονύδριον του Σωτήρος το κατά τον μάκρωνα της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης", *Μακεδονικά* 3, 377-378. Πρβλ. Ι. Φουντούλης, "Μαρτυρίαι περί των ναών της Θεσσαλονίκης", ΕΕΘΣ, 1976, 138: "18 Αυγούστου (...) εις τον επάνω της βορείου πύλης του μεγάλου νάρθηκος ναόν του Σωτήρος". Ο Π. Παπαγεωργίου έκανε λόγο σε επιστολή του για κάποιο παρεκκλήσι της Αγίας Σοφίας, "αντικρύ του Πρασακάκη, εις τας δύο κολόνας της επί της οδού θύρας, ένθα κατώκει ο Χότζας". Βλ. Ι. Βασδραβέλλης, "Συμπληρωματικά για τον Πέτρο Παπαγεωργίου", *Μακεδονικά* 7 (1966-1967), 154. Πρβλ. Ε. Μαρκή, ό. π., 60. Το θέμα της σχέσης (ήταν το ίδιο ή διαφορετικά;) ανάμεσα στο αγιοπαυλίτικο μετόχι και στο μονύδριο της Αγίας Σοφίας δεν εμπίπτει στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

16. Είναι αξιοσημείωτες οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο ολιγόλεκτες αναφορές του Μ. Χατζή Ιωάννου περί το ναΐδριο του Σωτήρος. Στην "Θερμαΐδα" μιλάει για "λείψανα ναού", ενώ στην "Αστυγραφία" είχε μιλήσει για "λείψανα εκκλησίας ή μοναστηρίου". Γνώριζε κάποια στοιχεία, που δεν τα έλαβε υπόψη του στη συνέχεια; Ως προς τον κτήτορα, στην "Θερμαΐδα" σημειώνει "υπό τινος Δασυμέρη", ενώ στην "Αστυγραφία" "Μανουήλ τις Δεασημέρης" (με διαφορά και στην ορθογραφία). Στην "Θερμαΐδα" μνημονεύει κάποια επιγραφή, βάσει της οποίας στον ναό τάφηκε και ο ίδιος ο κτήτωρ, ενώ στην "Αστυγραφία" δε γίνεται καμία σχετική μνεία. Επίσης, σημειώνουμε τη σιωπή του Χατζή Ιωάννου για τις τοιχογραφίες: προφανώς, αναγνώρισε ότι ο ναΐσκος ήταν "της Μεταμορφώσεως" ("Θερμαΐς") ή του "Μεγάλου Σωτήρος" ("Αστυγραφία") με βάση τις τοιχογραφίες, που όπως είδαμε σώζονταν και στα 1918. Κάνει εντύπωση ότι ο προσεκτικός λόγιος δεν αναφέρεται σ' αυτές. Τέλος, εντύπωση κάνει ένα από τα ελάχιστα γραμματικά λάθη του, που βρίσκεται στο σχετικό εδάφιο στη "Θερμαΐδα": "λείψανα ναού της Μεταμορφώσεως *κτισθείσης* υπό...".

Εικ. 3. Η περιοχή της Αγίας Σοφίας. Διακρίνεται στο κέντρο της φωτογραφίας η διασταύρωση της οδού Αγίας Σοφίας με την οδό Κεραμοπούλου (τότε Κομνηνών). Στα δεξιά, το άκτιστο οικόπεδο πρέπει να είναι το ακίνητο Πρασακάκη, στο οποίο είχε στεγαστεί το ελληνικό γυμνάσιο, πριν το κτίριο καταστραφεί στην πυρκαγιά του 1890. (Ηλίας Πετρόπουλος, Η οθωμανική παρουσία στη Θεσσαλονίκη).

ήταν γραφέας της μητρόπολης (1309-1316). Πιθανόν λοιπόν το όνομα Δασυμέρης ή Δεασημέρης να αντιστοιχεί στο Διαβασημέρης. Ο Μανουήλ Δασυμέρης ή Δεασημέρης και μάλλον Διαβασημέρης, το όνομα του οποίου όμως δεν αναφέρεται πουθενά αλλού, ήταν ίσως μέλος αυτής της οικογένειας.

Από την άλλη μεριά, η περιγραφή του τοίχου του μετοχίου από τον Χριστιανόπουλο επιτρέπει να γίνει κάποια υπόθεση σχετικά με τη χρονολόγησή του. Η σύγκριση από τον ίδιο το συγγραφέα του κεραμοπλαστικού διακόσμου του τοίχου με αυτόν των Αγίων Αποστόλων και του ναού των Ταξιαρχών και της αετωματικής επίστεψης με αυτήν του Αγίου Νικολάου Ορφανού οδηγεί στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για κατασκευή της ιδίας με των ναών αυτών εποχής, δηλαδή των αρχών του 14ου αιώνα.

Η πιθανή χρονολόγηση του τοίχου συμπίπτει με τη χρονική διάρκεια της δράσης της οικογένειας Διαβασημέρη στη Θεσσαλονίκη. Από την άλλη μεριά η θέση του μετοχίου ή μονυδρίου στα βόρεια της Αγίας Σοφίας, που ήταν τότε η Μητρόπολη της Θεσσαλονίκης, δηλαδή η λειτουργία του ουσιαστικά ως προσκτίσματος της Μητρόπολης, συμβάλλει θετικά στο συσχετισμό του με την παραπάνω οικογένεια.

Η αναζήτηση άλλου αγιοπαυλίτικου μετοχίου στη Θεσσαλονίκη απέβη άγονη, λόγω της σιωπής των δημοσιευμένων πηγών[18]. Η μοναδική μνεία για δεύτερο μετόχι της μονής αφορά μία οικία που βρισκόταν δυτικώς της Παναγούδας, μπροστά στον νάρθηκα του ναού. Όμως η οικία αυτή, που προηγουμένως ανήκε σε ενορίτη της Παναγούδας, όχι μόνο δεν διέθετε καμία εκκλησία, αλλά και έμενε

17. Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, v.3, (Wien, 1978), σ. 36.

18. Ούτε ο Β. Δημητριάδης, ό.π. μνημονεύει κάτι σχετικό.

στην κατοχή του μοναστηριού μόνον οκτώ χρόνια, από το 1811 ως το 1819[19]. Δεν μπορεί, κατά συνέπεια να έχει σχέση με αυτήν που είδε ο Χατζή Ιωάννου στη δεκαετία του 1870. Στη διατύπωση πάντως των εγγράφων του εφήμερου αγιοπαυλιτικού μετοχίου της Παναγούδας, υπάρχει η έκφραση "*νέον μετόχι αγιοπαυλίτικον*", που δείχνει ότι ήδη υφίστατο και κάποιο άλλο μετόχι της μονής Αγίου Παύλου στη Θεσσαλονίκη.

Περιέργως, ούτε το μετόχι της Παναγούδας, ούτε εκείνο της Χαραλάμπους Κυπρίου μνημονεύονται στα έγγραφα της μονής Αγίου Παύλου[20]. Αντίθετα, σε πρόσταγμα του Ιωάννου Ζ' Παλαιολόγου του έτους 1406, μνημονεύεται ένα σπίτι στη Θεσσαλονίκη, το οποίο προ καιρού είχε δωρίσει στη μονή Αγίου Παύλου ο Ραδοσθλάβος Σάμια. Ο δωρητής είχε πεθάνει πρόσφατα[21].

Ο Ο. Tafrali, παρακινημένος από τις αναφορές του Χατζή Ιωάννου, δοκίμασε να επισκεφτεί το μετόχι του Αγίου Παύλου, αλλά ο ιδιοκτήτης δεν του επέτρεψε την είσοδο. Ο Tafrali τοποθετεί αορίστως το μετόχι "στα δυτικά του Αγίου Γεωργίου"[22].

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να καταλήξουμε ότι το βυζαντινό μονύδριο του Δασυμέρη, Δεασημέρη ή μάλλον Διαβασημέρη, αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος, κατέστη, άγνωστο πότε (πάντως προ του 1811), μετόχι της μονής Αγίου Παύλου και βρισκόταν στην οδό Χαραλάμπους Κυπρίου.

Τελειώνοντας πρέπει να παρατηρήσουμε την ενδιαφέρουσα οργάνωση του χώρου στο οικόπεδο 14, το οποίο βρίσκεται ακριβώς πίσω από το μετόχι, πάντα στο υπ' αριθμό 313 οικοδομικό τετράγωνο. Το οικόπεδο αποτελεί ενιαία ιδιοκτησία, με ιδιοκτήτη, όπως προκύπτει από τους φακέλους της κτηματογράφησης, τον Γεώργιο Πράσα. Το εμβαδόν του οικοπέδου ανέρχεται σε 1082,14$μ^2$, και είναι κατά πολύ μεγαλύτερο των υπολοίπων οικοπέδων του τετραγώνου, τα οποία είναι της τάξης των 100-300$μ^2$. Η δόμηση στο εσωτερικό του οικοπέδου οργανώνεται γύρω από μια μεγάλη αυλή με δύο μικρές εξόδους προς το δρόμο. Στο κέντρο της αυλής υπάρχει ένα κτίσμα, που δεν γνωρίζουμε τι είναι. Όλα τα κτίσματα είναι μονώροφα, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα του ιδίου οικοδομικού τετραγώνου που είναι διώροφα και τριώροφα. Η οργάνωση αυτή, σε συνδυασμό με πληροφορίες από γραπτές πηγές για τις πολλές μοναστηριακές ιδιοκτησίες στην περιοχή του Αγίου Αθανασίου, οδηγεί στην υπόθεση ότι πρόκειται για τα υπολείμματα κάποιου μοναστηριού ή μετοχίου, το οποίο πέρασε σε ιδιωτικά, αλλά ελληνικά χέρια, υπόθεση που ωστόσο απαιτεί περαιτέρω έρευνα.

19. Γ. Στογιόγλου, "Ο εν Θεσσαλονίκη ναός της Παναγούδας εξ ανεκδότων πηγών (1757-1905", *ΕΕΘΣ ΑΠΘ* 19 (1975), σ. 355 και 363.

20. Κρ. Χρυσοχοΐδη, *Ιερά Μονή Αγίου Παύλου*, [Εθνικόν Ίδρυμα Ερευνών, Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Σύμμεικτα, τόμος τέταρτος], Αθήνα 1981.

21. Αυτ., σ. 259. Υπάρχει και η αναφορά σε ένα ακίνητο στην περιοχή των Ασωμάτων, το οποίο κατείχε η μονή *Εσφιγμένου* στα 1259, μαζί με άλλα ακίνητα (σελ. 255). Είναι άγνωστο όμως αν αυτό το ακίνητο των Ασωμάτων περιήλθε ποτέ στη μονή Αγίου Παύλου.

22. Ο. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, σ. 183. Ο Tafrali συγχέει το "μετόχι του Αγίου Παύλου", με την "εκκλησία του Αγίου Παύλου". Τη σύγχυση παρέλαβε και ο Janin, ο οποίος επίσης δεν αντιλήφθηκε ότι επρόκειτο περί αγιοπαυλιτικού μετοχίου. R, Janin, *Les eglises et les monasteres des grands centres byzantins*, Paris, 1975, σ. 416.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Βιβλιοθήκες στη Θεσσαλονίκη

Μ. ΚΑΜΠΟΥΡΗ

ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ: ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ

“ΟΙ ΝΕΕΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΕΣ”

Η ταξινόμηση μιας βιβλιοθήκης είναι
η άσκηση με ηρεμία και απλότητα
της τέχνης της κριτικής (J. L. Borges)

Με τον τίτλο “Les Nouvelles Alexandries” παρουσιάστηκε τον Μάρτιο του 1998, στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μία έκθεση για τις Νέες Σύγχρονες Μεγάλες Διεθνείς και Ελληνικές Βιβλιοθήκες[1]. Η έκθεση αυτή, συνέχεια κατά κάποιον τρόπο της όλης προετοιμασίας για τα εγκαίνια της Νέας Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας στο Tolbiac[2] (Τολμπιάκ), της γνωστής και ως βιβλιοθήκης Mitterand[3], τον Δεκέμβριο του 1996, κατέδειξε την επικαιρότητα του θέματος και έδωσε την ευκαιρία ανασκόπησης του θεσμού των βιβλιοθηκών στην εποχή της κυριαρχίας του Internet.

Τα εγκαίνια του φιλόδοξου αρχιτεκτονικού κτίσματος – της Νέας Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας – έργο του διάσημου αρχιτέκτονα Dominique Perrault[4] (Εικ. 1), προκάλεσαν άπειρες αντιδράσεις και συζητήσεις θετικές και αρνητικές (Εικ. 2). Η πολυσυζητημένη βιβλιοθήκη στο Τολμπιάκ, έδωσε τη δυνατότητα σε μελετητές και διανοούμενους, σε ιστορικούς ή ειδικούς του θεσμού, σε πολιτικούς και αρχιτέκτονες να στοχαστούν και να αναρωτηθούν για το ρόλο και τις καινούριες τάσεις της αρχιτεκτονικής των γιγαντιαίων βιβλιοθηκών, που, ως γνωστόν, ανεγείρονται συνεχώς στον πλανήτη μας, από τη μακρινή Ισλανδία μέχρι την Κίνα και από τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ιαπωνία, την Ταϊβάν μέχρι την Ισπανία και την Αλγερία[5].

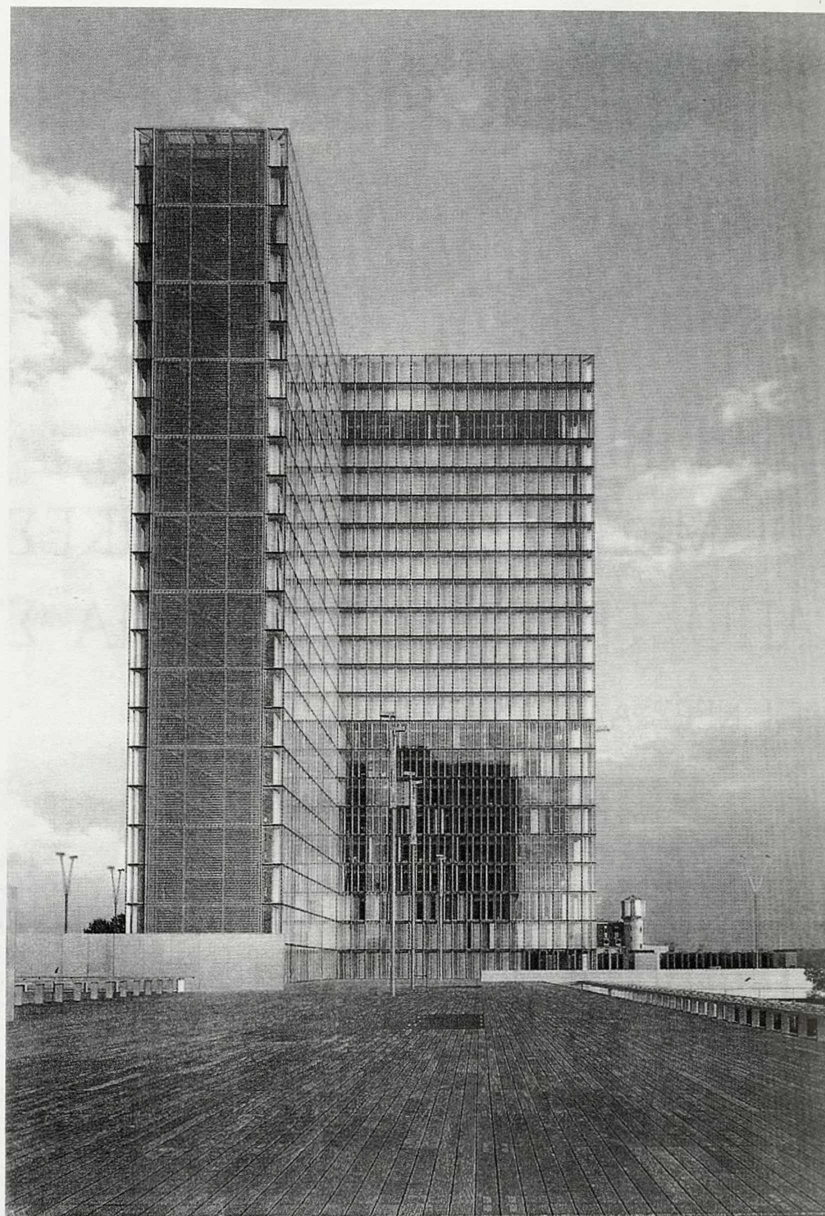
1. Το κείμενο αυτό, βελτιωμένο με μικρές προσθήκες, αποτέλεσε ανακοίνωση στην Ημερίδα που πραγματοποιήθηκε στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων με την ευκαιρία της έκθεσης με θέμα: “Οι μεγάλες βιβλιοθήκες από την Αλεξάνδρεια στο Παρίσι. Nouvelles Alexandries”. Η έκθεση διοργανώθηκε από το Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Α.Π.Θ., το Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης, το Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής και το Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, με την υποστήριξη του Υπουργείου Παιδείας, από τις 16 Μαρτίου έως τις 4 Απριλίου του 1998.

2. Η Παλαιά Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων (BNP) στην οδό Richelieu, στην καρδιά του Παρισιού, κοντά στο Λούβρο και στην Όπερα Garnier, παρέμεινε ως κέντρο των συλλογών και του εξειδικευμένου υλικού: χειρόγραφα, χαλκογραφίες και φωτογραφίες, μουσικές παρτιτούρες, χάρτες, νομίσματα και ντοκουμέντα σχετικά με τις τέχνες του θεάματος.

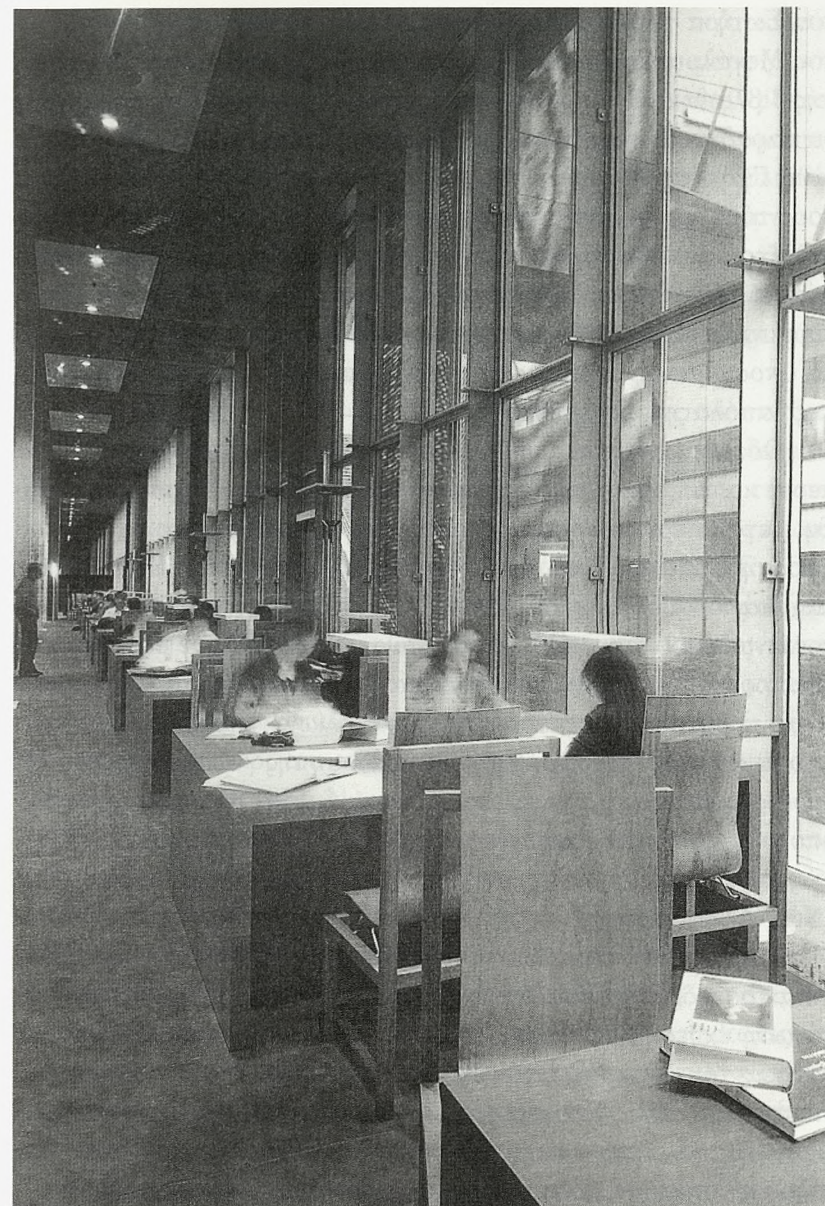
3. Η Νέα Βιβλιοθήκη, στις όχθες του Σηκουάνα, στη συνοικία Τολμπιάκ, προορίζεται να στεγάσει όλο το έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό. Για τη βιβλιοθήκη αυτή, η οποία εντάσσεται στην πολιτική των "μεγάλων έργων" που εδώ και είκοσι χρόνια πραγματοποιούνται στη γαλλική πρωτεύουσα, ο Fr. Mitterand, στο λόγο του στις 14 Ιουλίου του 1988, είχε διατυπώσει τα εξής: "...Μια βιβλιοθήκη που να μπορεί να λαμβάνει υπόψη όλα τα δεδομένα της γνώσης σε όλους τους τομείς και που να μπορεί κυρίως να μεταδίδει αυτή τη γνώση σε όσους ερευνούν, σε όσους μελετούν, σε όσους νοιώθουν την ανάγκη να μάθουν. [...] Θα μπορεί αυτή η Εθνική βιβλιοθήκη να συνδεθεί με το σύνολο των μεγάλων ευρωπαϊκών πανεπιστημίων και θα έχουμε τότε ένα απαράμιλλο εργαλείο έρευνας και εργασίας. Αυτό φιλοδοξώ να κάνω και θα το κάνω".

4. Η βιβλιοθήκη έχει τη μορφή τεσσάρων πύργων σε σχήμα ανοιχτού βιβλίου, που κτίστηκαν γύρω από έναν κήπο 12.000 τ.μ., μέσα σε μια μεγάλη έκταση 60.000 τ.μ., στις όχθες του Σηκουάνα, ώστε να συνθέτουν ένα ευάερο και ευχάριστο σύνολο.

5. Τα εγκαίνια της έκθεσης-μανιφέστο στις 17.12.96 θα εντάξουν την οργάνωση αυτή στην ιστορία των μεγάλων εγκυκλοπαιδικών εγχειρημάτων. Άλλωστε, η ίδια βιβλιοθήκη, παράλληλα με άλλους της στόχους αποσκοπεί στο να εμπλουτίσει το έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό της, δίνοντας έμφαση στο εγκυκλοπαιδικό πνεύμα, στον τομέα των επιστημών, των τεχνικών και της οικονομίας σε διεθνή κλίμακα. Στην έκθεση παρουσιάστηκαν, εκτός από τη Νέα Βιβλιοθήκη Τολπιάκ των Παρισίων και την υπό κατασκευή βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, οι εξής διεθνείς μεγάλες Βιβλιοθήκες: η Εθνική Βιβλιοθήκη της Αλγερίας (που για την ώρα παραμένει κλειστή), η Βασιλική και Πανεπιστημιακή της Κοπεγχάγης, η Δημοτική Βιβλιοθήκη της Χάγης, του Λονδίνου, των Επιστημών, της Βιομηχανίας και του Εμπορίου της Νέας Υόρκης. Επίσης, η Εθνική Βιβλιοθήκη της Καταλονίας στη Βαρκελώνη, του Ελεύθερου Πανεπιστημίου των Βρυξελλών, του Ρέικιαβικ, του Ζάγκρεπ, της Μαδρίτης και μερικές ακόμη. Από ελληνικής πλευράς παρουσιάστηκαν: η Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη του Α.Π.Θ., η Δημοτική της Βέροιας, η Πανεπιστημιακή της Κρήτης στο Ρέθυμνο και άλλες.

Εικ. 1. Η νέα Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας στο Τολμπιάκ. Ένας από τους τέσσερις πύργους-βιβλία. Αρχιτέκτονας D. Perrault (1996). Πηγή: Εφημερίδα της έκθεσης με τίτλο "Nouvelles Alexandries".

Εικ. 2. Η νέα Εθνική Βιβλιοθήκη στο Τολμπιάκ. Αναγνωστήριο με θέα στον εσωτερικό κήπο. Αρχιτέκτονας D. Perrault (1996). Πηγή: Actualités de la Bibliothèque Nationale de France, nº 6, 1997.

Επομένως, δε θα ήταν υπερβολή να δεχτούμε ότι η αρχιτεκτονική του τέλους του 20ού αιώνα και ιδιαίτερα της τελευταίας δεκαετίας, του '90, είναι αφιερωμένη στις βιβλιοθήκες "στους ναούς της γνώσης" που, μαζί με τα μουσεία, τους άλλους επίσης "πολυτελείς ναούς" της μάθησης και της αισθητικής καλλιέργειας, μπορούν να θεωρηθούν ως οι νέοι καθεδρικοί ναοί του πολιτισμού μας. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι μουσείο και βιβλιοθήκη, μαζί με άλλες συγγενείς δραστηριότητες, φιλοξενούνται πολλές φορές στο ίδιο κτίριο, οικοδομώντας με αυτόν τον τρόπο το λεγόμενο "πολιτιστικό κέντρο". Τέτοια παραδείγματα κτηρίων με ποικίλες πολιτισμικές λειτουργίες αναφέρονται από την αρχαιότητα ακόμη. Οι δύο παραπάνω τύποι κτηρίων, σημαντικά αστικά σήματα στο σχέδιο της πόλης, παίζουν ουσιαστικό ρόλο στον εκπολιτισμό και εκδημοκρατισμό της κοινωνίας με την ελεύθερη πρόσβαση και την απρόσκοπτη πληροφόρηση που μας παρέχουν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γνωστή σε όλους μας Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.

Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας ιδρύθηκε από τον Πτολεμαίο

τον Σωτήρα το 238 π.Χ., θέλοντας να πραγματοποιήσει το όραμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου[6], την οργάνωση δηλαδή μιας οικουμενικής βιβλιοθήκης. Η προσπάθεια αποτέλεσε το πρώτο ολοκληρωμένο παράδειγμα συγκέντρωσης όλων των τότε γνωστών γραπτών πηγών. Για τους στόχους αυτού του θεσμού, τις δραστηριότητες, για τους τόμους των ειληταρίων ή κυλίνδρων που περιείχε και για το ρόλο του ως πολιτιστικού κέντρου στην αρχαία Αλεξάνδρεια έχουν γραφεί πάρα πολλά[7]. Σήμερα στη θέση της αρχαίας βιβλιοθήκης ένα ευρύ εργοτάξιο, υπό την αιγίδα της Ουνέσκο, ολοκληρώνει την πολλά υποσχόμενη νέα κατασκευή, σύμβολο πάνω από όλα του μύθου της "απόλυτης" βιβλιοθήκης.

Ωστόσο, η κατασκευή των τεράστιων βιβλιοθηκών από τη μία μεριά και η κυριαρχία του Internet από την άλλη δημιουργούν όλο και μεγαλύτερο προβληματισμό τονίζοντας το οξύμωρο σχήμα που παρατηρείται ανάμεσα στις δύο αυτές λειτουργίες. Έτσι λοιπόν, ενώ διάφοροι σύγχρονοι "προφήτες", μελλοντολόγοι, ιστορικοί και κοινωνιολόγοι αναγγέλλουν το θάνατο του βιβλίου εξαιτίας του ηλεκτρονικού υπολογιστή[8], την ίδια στιγμή αυξάνεται με ρυθμούς χωρίς προηγούμενο η παραγωγή των βιβλίων και κάθε είδους έντυπου υλικού. Και ενώ η μάθηση και διάδοση της γνώσης αρχίζουν και κυριαρχούνται από την εξ αποστάσεως ή μέσα από την οθόνη του υπολογιστή εκπαίδευση, νέες μεγάλες βιβλιοθήκες ανοίγουν διαρκώς τις πόρτες τους, οι οποίες πολύ παραστατικά ονομάζονται "Νέες Αλεξάνδρειες".

Το άνοιγμα στο κοινό της Νέας Γαλλικής Βιβλιοθήκης στο Τολμπιάκ συνοδεύτηκε από ένα εξαιρετικής σημασίας γεγονός, την οργάνωση έκθεσης με τίτλο "Tous les savoirs du monde" (Όλες οι γνώσεις του κόσμου), αφιερωμένης στην ιστορία του εγκυκλοπαιδισμού, από τους Σουμέριους έως τις σημερινές ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες. Πλούσιο οπτικοακουστικό υλικό και ένας πολύτιμος κατάλογος[9] υπήρξαν τα αποτελέσματα συστηματικής ερευνητικής και επιστημονικής εργασίας στο θέμα αυτό. Με αφορμή την Ημερίδα για την αρχιτεκτονική των βιβλιοθηκών και ως επισκέπτης της έκθεσης αυτής, θα ήθελα να καταθέσω εδώ μερικές εντυπώσεις ή καλύτερα μερικές σκέψεις για τη μακρόχρονη ανθρώπινη πορεία της μάθησης και τις μεταμορφώσεις της μέχρι τη σημερινή εποχή της πραγματικής επανάστασης της πληροφορικής.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Η επιθυμία των ανθρώπων να χωρέσουν σ' ένα βιβλίο το κυριότερο μέρος της γνώσης ή να συγκεντρώσουν σε ένα μόνο οικοδόμημα όλες τις πηγές της γνώσης υπήρξε εδώ και χιλιετίες μια έμμονη αναζήτηση, ένα "ουτοπικό" πάθος που έφτασε μερικές φορές μέχρι την υπερβολή, το οποίο τους δύο τελευταίους αιώνες πήρε ανεξέλεγκτες διαστάσεις από τις εκδοτικές πρωτοβουλίες και τις φιλόδοξες προθέσεις των βιβλιοθηκών.

6. Κατά μία άλλη εκδοχή η Αλεξανδρινή Βιβλιοθήκη δημιουργήθηκε το 322 π.Χ. από τον Δημήτριο Φαληρέα, μαθητή του Αριστοτέλη, κατόπιν εντολής των Πτολεμαίων της Αιγύπτου. Σύμφωνα με την παράδοση, που κινείται σε επίπεδο φαντασίας, η καταστροφή της τοποθετείται στον 7ο αιώνα, επί χαλίφη Ομάρ, στον οποίο αποδίδονται και τα εξής χαρακτηριστικά λόγια: "Αν το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης συμφωνεί με το Κοράνι, δε μας χρειάζεται η βιβλιοθήκη. Αν πάλι το περιεχόμενό της διαφωνεί με το Κοράνι, είναι εξίσου άχρηστη, αφού η μία και μοναδική αλήθεια είναι καταγεγραμμένη στο ιερό μουσουλμανικό βιβλίο".

7. Κ. Στάικος, Βιβλιοθήκες. Κατάλογος Έκθεσης. Αθήνα 1997, σ. 23-33. Mostafa El. Abbadi, Η ζωή και η μοίρα της αρχαίας βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, Μετ. Λένα Κασίμη, εκδ. Σμίλη.

8. Κάτι αντίστοιχο αναμενόταν να γίνει και με την έκρηξη της εικόνας.

9. Κατάλογος της Έκθεσης: "Tous les savoirs du monde". Encyclopédies et bibliothèques de Sumer au XXIème siècle. Bibliothèque Nationale de France / Flammarion. Paris 1996.

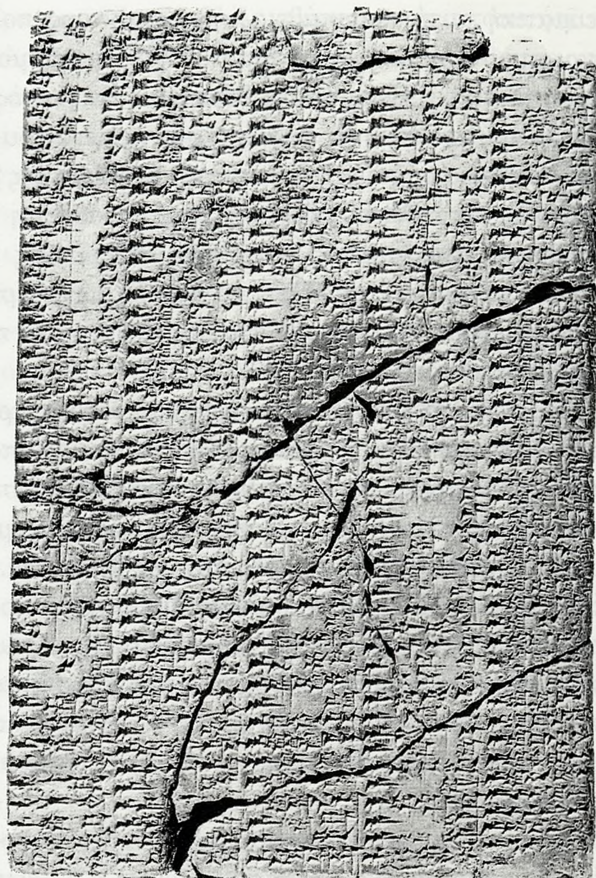
Η πνευματική αυτή προσπάθεια, ήδη από τους πολιτισμούς που άνθισαν στην αρχαία Μεσοποταμία, πήρε και τη μορφή ενός μεγάλου ερωτηματικού. Είναι άραγε δυνατόν ο άνθρωπος να θέσει υπό τον έλεγχο του γραπτού λόγου, μέσα στα κείμενά του, την ατελείωτη ποικιλία του κόσμου; Το ιδανικό της οικουμενικής βιβλιοθήκης, η αναζήτηση της τέλειας έκφρασης της γλώσσας, η δομή του εγκυκλοπαιδισμού είναι μορφές αυτής της ανθρώπινης βούλησης που αναζητά να εγγράψει στις λέξεις το σύνολο των ενεργειών και των πραγμάτων, είτε αυτά ανήκουν στο παρελθόν ή στο παρόν, είτε αυτά που πρόκειται να συμβούν.

Στην ιστορία του πολιτισμού σημειώνονται τέτοιες προσπάθειες που σε άμεση σχέση με το φαινόμενο του εγκυκλοπαιδισμού, έχουν ως στόχο, θα μπορούσαμε να πούμε, τη συγκέντρωση, την ταξινόμηση και την εξάπλωση της γνώσης. Εγκυκλοπαιδισμός, χωρίς εγκυκλοπαίδειες, χαρακτηρίζει πολλές αρχαίες κοινωνίες. Ένα ταξίδι διαμέσου της ιστορίας του εγκυκλοπαιδισμού, από τους αρχαίους ανατολικούς πολιτισμούς μέχρι τον αιώνα μας, θα μας πείσει για αυτήν τη φυσική τάση των ανθρώπων για γνώση και μάθηση που τόσο χαρακτηριστικά συνοψίζεται στην αριστοτελική ρήση: "Πάντες οι άνθρωποι του ειδέναι ορέγονται φύσει" (Αριστοτέλους, "Μετά τα Φυσικά" 980$^{\alpha}$, 21).

Οι Σουμέριοι, στη Μεσοποταμία, θεωρούνται οι πρώτοι που ανακάλυψαν τη γραφή από τις αρχές της τρίτης π.Χ. χιλιετίας και οργάνωσαν χώρους για τη φύλαξη και ταξινόμηση του γραπτού υλικού, για την καλύτερη εξυπηρέτηση και λειτουργία των κοινωνικών ομάδων τους. Πήλινες πινακίδες σε σφηνοειδή γραφή, με κείμενα όχι μόνο σχετικά με τον καθημερινό βίο, τις διοικητικές πράξεις, τις αποφάσεις, αλλά και κείμενα λογοτεχνικά ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφές, φυλαγμένα σε ειδικούς χώρους (Εικ. 3). Τη συνήθεια αυτή συνέχισαν και άλλοι πολιτισμοί της περιοχής, όπως οι Ασσυροβαβυλώνιοι. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Ασσουρμπανιπάλ, ο Σαρδανάπαλος των ελληνικών πηγών, ο οποίος τον 7ο αι. π.Χ. στη Νινευή, είχε την πρόθεση να συγκεντρώσει σ' ένα χώρο, που οι αρχαιολόγοι ονομάζουν "Οίκο των Πινακίδων", κάθε γραπτό κείμενο σχετικό με την κοινωνική, πνευματική και θρησκευτική παράδοση όλων των λαών που έζησαν στις περιοχές μεταξύ των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη.

Η ελληνική αρχαιότητα, με τη συμβολή της σ' όλους τους τομείς της πνευματικής και καλλιτεχνικής έκφρασης, υπήρξε εξίσου δημιουργική και στο θέμα των βιβλιοθηκών. Ένας μεγάλος αριθμός δημόσιων και ιδιωτικών βιβλιοθηκών που διασώθηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα της αρχαιότητας, Αθήνα, Πέργαμο, Έφεσο, Αιγές, πιστοποιεί για τις προόδους στον τομέα αυτό, των οποίων τα ερείπια και μόνο φτάνουν για να προκαλέσουν το σεβασμό και θαυμασμό μας.

Οι αρχαίες πηγές δείχνουν ότι δύο βασικές αρχές, σημαντικές

Εικ. 3. Μεγάλη λίστα με ονόματα των Σουμέριων θεών. Κάτω Μεσοποταμία, αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. Παρίσι, Λούβρο. Πηγή: Κατάλογος της Έκθεσης με τίτλο "Tous les savoirs du monde". Bibliothèque Nationale de France, Flammarion 1996.

για την πορεία της μάθησης, η κατάταξη και η απαρίθμηση των ειδών, χαρακτηρίζουν το έργο των μεγάλων φιλοσόφων της αρχαιότητας. Ο Αριστοτέλης με το σύνολο του έργου του, ο Πλίνιος με τη "Φυσική Ιστορία" και ο Πτολεμαίος με τη "Γεωγραφία" του αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα, αλλά και διαφορετικά πρότυπα, επιστημονικής σκέψης.

Κατά το Μεσαίωνα, στη χριστιανική Ανατολή και Δύση, η γνώση θεωρείται ένα ιδανικό της σοφίας, που κατακτάται με την ανάγνωση των ιερών κειμένων και των ιερών γραφών. Η διάκριση της γνώσης σε κοσμική και θρησκευτική ήταν κοινό χαρακτηριστικό των πολιτισμών αυτής της περιόδου, τόσο του δυτικού και του βυζαντινού, όσο του ισλαμικού και του ιουδαϊκού κόσμου. Η αντίληψη αυτή υπήρξε καθοριστική ως προς την κατάκτηση και συσσώρευση της γνώσης.

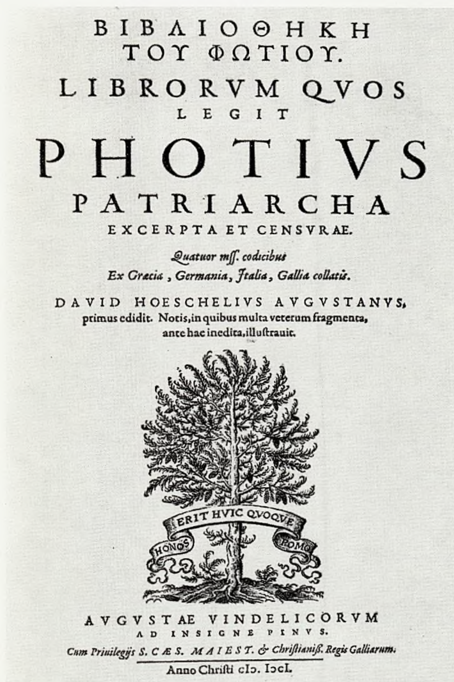
Η αγάπη για τα βιβλία συνεχίστηκε σε όλη τη μεσαιωνική περίοδο, ανεξάρτητα αν μόνο ένα μικρό ποσοστό ανθρώπων είχε σχέση με την ανάγνωση και τη μάθηση, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη των βιβλιοθηκών και τη διαρκώς αυξανόμενη συλλογή χειρογράφων. Σταθμός στην εξέλιξη των βιβλιοθηκών αποτελεί η τεράστια διάδοση των ορθοδόξων μοναστηριών (Εικ. 4) και των δυτικών αβαείων. Τα τελευταία από τον 11ο αιώνα και εξής, με αξιοθαύμαστο ζήλο, παρήγαν και συνέλεγαν χειρόγραφα ακόμη και μη θρησκευτικού χαρακτήρα.

Εικ. 4. Η βιβλιοθήκη της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο. Άποψη ενός κλίτους της βιβλιοθήκης. Πηγή: Η Βιβλιοθήκη της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, Αθήνα 1995.

Η νέα κατηγορία των βιβλιοθηκών, οι μοναστηριακές, –στο Βυζάντιο χρονολογούνται από τον 8ο αιώνα– έχουν διασώσει έναν τεράστιο πλούτο χειρογράφων και άλλων πολύτιμων πολιτιστικών αγαθών[10]. Τα scriptoria των μοναστηριών –τα οργανωμένα εργαστήρια συγγραφής και αντιγραφής χειρογράφων– αποτέλεσαν φυτώρια φιλοσοφικής σκέψης και θεολογικού στοχασμού (Εικ. 5). Χά-

10. Βλέπε, "Επτά Ημέρες" της Καθημερινής, 24.11.96, αφιέρωμα στο θεσμό των βιβλιοθηκών: "Από την κλασική αρχαιότητα έως τις μέρες μας".

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ.
LIBRORVM QVOS
LEGIT
PHOTIVS
PATRIARCHA
EXCERPTA ET CENSVRAE.
Quatuor mss. codicibus
Ex Graecia, Germania, Italia, Gallia collatis.
DAVID HOESCHELIVS AVGVSTANVS,
primus edidit. Notis, in quibus multa veterum fragmenta,
ante hac inedita, illustrauit.

AVGVSTAE VINDELICORVM
AD INSIGNE PINVS.
Cum Priuilegijs S. CÆS. MAIEST. & Christianiss. Regis Galliarum.
Anno Christi cIↃ. IↃcI.

Εικ. 5. Η Βιβλιοθήκη του Φωτίου (9ος αι.) είναι ο αρχαιότερος κατάλογος που σώθηκε σε μορφή βιβλίου που σχολιάζει ή περιγράφει το θέμα ενός από τα 279 κεφάλαια του βιβλίου. Αποτελεί την πρώτη εκτεταμένη καταγραφή με σχόλια ενός εκτεταμένου έργου φιλολογικής σημασίας. Πηγή: Κ. Σπ. Στάικος, Βιβλιοθήκες, Αθήνα 1997.

ρη στα βυζαντινά και δυτικά μοναστήρια ένα μεγάλο μέρος της αρχαίας σοφίας έφθασε μέχρι τις μέρες μας. Το αστυνομικής πλοκής αριστουργηματικό μυθιστόρημα του U. Eco, "Το όνομα του Ρόδου", μας δίνει μια υπέροχη εικόνα της διαμάχης γύρω από τα θεμιτά όρια της γνώσης και την υπεροχή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας[11]. Εικονογραφημένα βυζαντινά, γοτθικά, αραβικά, περσικά και εβραϊκά χειρόγραφα με εκπληκτικής τέχνης μικρογραφίες, δείγματα της αγάπης της τέχνης αυτής, αποτελούν πολύτιμους θησαυρούς των σύγχρονων μουσείων, των μονών και άλλων πολιτιστικών ιδρυμάτων.

Τεράστια ώθηση επίσης στο θεσμό των βιβλιοθηκών δόθηκε από το 13ο αι. και εξής, με την ίδρυση πανεπιστημίων, οπότε και πολλαπλασιάσθηκαν οι πανεπιστημιακές ή κολεγιακές βιβλιοθήκες[12]. Οι βιβλιοθήκες της Οξφόρδης και της Σορβόννης αποτελούν, χωρίς αμφιβολία, τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα του είδους αυτού.

Τομή στη συγκέντρωση της γνώσης αποτέλεσε η αλλαγή στον τρόπο καταγραφής των πληροφοριών. Η υιοθέτηση του κώδικα, του γνωστού με τη σημερινή μορφή βιβλίου από φύλλα περγαμηνής, αντί των ειληταρίων ή ρολών ουσιαστικά διευκόλυνε τους τρόπους ανάγνωσης και αντιγραφής.

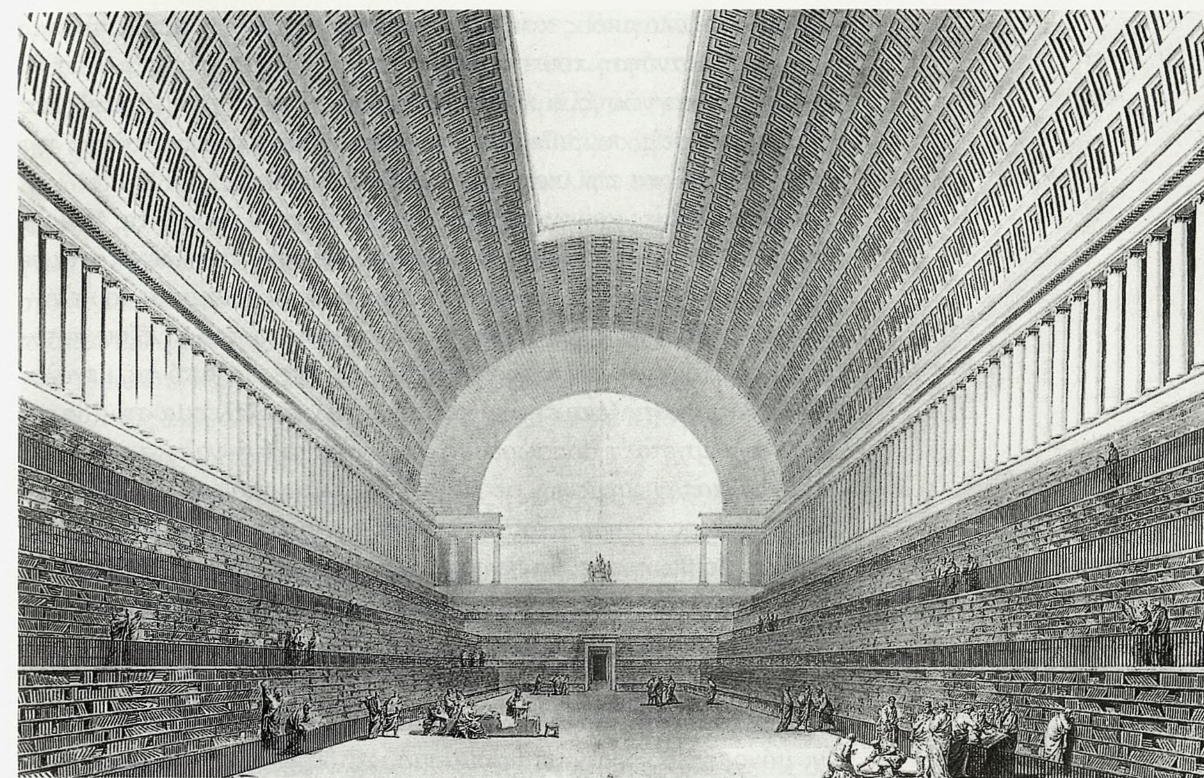
Ωστόσο, θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι η κατάκτηση της γνώσης αρχίζει με την Αναγέννηση. Από τη χειρόγραφη παράδοση περνάμε στην τυπογραφική (1453) και το πιο σημαντικό γεγονός είναι ότι ο κύκλος αυτών που έχουν πρόσβαση στη μάθηση μεγαλώνει διαρκώς. Τότε εμφανίζονται και οι πρώτες αυθεντικές εκδόσεις του Βιτρουβίου (1ος αι. π.Χ.), του Rabelais (1494-1553), του Budé (1467-1540) και άλλων ουμανιστών της Αναγέννησης[13].

Η ιταλική αναγέννηση στο πλαίσιο μιας γενικότερης ανανέωσης της αρχιτεκτονικής, με βάση τα ελληνορωμαϊκά πρότυπα, θα μας κληροδοτήσει εξίσου σημαντικές βιβλιοθήκες, έργα των μεγαλύτερων αρχιτεκτόνων της, όπως τη Λαυρεντιανή της Φλωρεντίας (1523) του Μιχαήλ Αγγέλου ή τη Μαρκιανή της Βενετίας (1535) του αρχιτέκτονα Ιάκωβου Σανσοβίνο[14].

Στην περίοδο του ευρωπαϊκού κλασικισμού (17ος-18ος αι.) συμβαίνει μια βαθιά αλλαγή. Ο Bacon (1561-1626) υποστηρίζει ότι η πρόοδος βρίσκεται μέσα στην εμπειρική μέθοδο, ενώ οι Leibniz (1646-1716) και Descartes (1596-1650) θέτουν τις βάσεις της σύγχρονης επιστημονικής αντίληψης, θεωρώντας πλέον τη μέθοδο ως το βασικό στοιχείο της γνώσης. Την περίοδο αυτή η εγκυκλοπαίδεια, δεν είναι μόνο μία συλλογή όλων των κειμένων που μας κληροδότησε η αρχαιότητα, που έχουν διαβαστεί, ξαναδιαβαστεί και σχολιαστεί· γίνεται η ιστορία των προοδευτικών ανακαλύψεων, η τέχνη των εφευρέσεων και των ευρετηριάσεων.

Η πραγματική όμως ακμή αυτού που εννοούμε με τον όρο Εγκυκλοπαίδεια συμπίπτει με τον αιώνα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Η "Εγκυκλοπαίδεια" του Diderot (1713-1784) και του D' Alembert (1717-1783) αποτελεί το χαρακτηριστικότερο εγκυκλοπαιδικό και εκδοτικό εγχείρημα, καρπός του οποίου υπήρξε το κολοσσιαίο, στην πρώτη του έκδοση έργο, αποτελούμενο από 17 τόμους κειμένων και 11 τόμους πινάκων[15]. Η προσπάθεια αυτή χαρακτηρίζεται από τρεις θεμελιώδεις αρχές: της συγκέντρωσης κάθε μορφής γνώσης, της ταξινόμησης και της δυνατότητας πρόσβασης στη γνώση αυτή. Η γνωστή ουτοπική μελέτη του αρχιτέκτονα E. L. Boullée για τη Νέα Βασιλική Βιβλιοθήκη των Παρισίων (1784), όχι μόνο θα αποτελέσει σχεδιαστική αναφορά για οποιαδήποτε μελλοντική επεξεργασία, αλλά και σύμβολο μιας νέας εποχής, όπου η βιβλιοθήκη θεωρείται θεμελιώδες εργαλείο για την πρόοδο της κοινωνίας (Εικ. 6). Τα παραδείγματα βιβλιοθηκών που ανεγείρονται στις μεγάλες πνευματικές και καλλιτεχνικές πρωτεύουσες και τα νέα πανεπιστημιακά κέντρα της Ευρώπης είναι εξαιρετικά πολυπληθή.

Είναι γεγονός ότι ο άνθρωπος διαμέσου των διαφόρων πολιτισμών και διαμέσου των αιώνων θα υιοθετήσει εξαιρετικά ποικίλους τρόπους οργάνωσης της γνώσης: θεοκεντρικούς, ανθρωποκεντρι-

Εικ. 6. Προσχέδιο της Βασιλικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας του Etienne-Louis Boullée (1785). Προοπτική του εσωτερικού. Παρίσι Bn. F. Estampes. Πηγή: Κατάλογος της Έκθεσης με τίτλο "Tous les savoirs du monde". Bibliothèque Nationale de France, Flammation 1996.

11. Umberto Eco, "Το όνομα του Ρόδου", εκδ. Γνώση, 1985.

12. Εγκαταστάσεις πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών προ του 13ου αι. αναφέρονται για ορισμένες ιταλικές πόλεις και το Παρίσι. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί η Bodleian Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, άμεσα συνδεδεμένη με τον βαθιάς ουμανιστικής παιδείας Thomas Bodley (1554-1613), ο οποίος πρόσφερε την περιουσία του και τα βιβλία του για την υποστήριξη του θεσμού. Βλέπε: D. Rogers, The Bodleian Library and its Treasures 1320-1700, Aidan Ellis, 1991.

13. Βιτρούβιος, ρωμαίος αρχιτέκτονας που έζησε τον 1ο αι. π.Χ. Του οφείλουμε το πολύτιμο για την αρχαιότητα σύγγραμμα "De Architectura", πηγή έμπνευσης πολλών διάσημων αρχιτεκτόνων της Αναγέννησης. Fr. Rabelais, γάλλος συγγραφέας, δημιουργός του Gargantua και του ξακουστού πατέρα του Pantagruel. Ανήσυχο και φιλοπερίεργο πνεύμα εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο τον ουμανισμό της αναγέννησης, στη χώρα του και στην εποχή του. Guill. Budé, γάλλος ανθρωπιστής που συνετέλεσε στη διάδοση και τη μελέτη της ελληνικής γλώσσας και στην ίδρυση του Collège de France.

14. Fr. – Yv. Pauwels – Lemerle, L' architecture de la Renaissance, Flammarion, Paris 1998, σ. 136-141 και 158-163.

15. Κατάλογος της Εθνικής Βιβλιοθήκης Παρισίων: "Tous les savoirs du monde", ό.π., σ. 424-425.

κούς, μεθοδολογικούς και θα χρησιμοποιήσει μεταφορικές εικόνες για την κατανόηση του ονείρου αυτού. Το δέντρο της γνώσης, ο ωκεανός της γνώσης, ο κύκλος της γνώσης με μορφή μηχανής και άλλοι επιτυχείς συμβολισμοί εκφράζουν συγχρόνως το δέος, την αγωνία αλλά και την ικανοποίηση του ανθρώπου.

Στις αρχαίες κοινωνίες τη συγκέντρωση του υλικού της γνώσης (επιγραφές, χειρόγραφα, πινακίδες πήλινες κ.ά.) την είδαν πάντα σε σχέση με την εξουσία. Το γεγονός της συσσώρευσης και του ελέγχου κάθε μορφής γνώσης βρήκε στο πρόσωπο του κινέζου αυτοκράτορα, τον καλύτερο της εκφραστή. Κάθε μία από τις μεγάλες δυναστείες συνέχιζε αυτή την παράδοση με αποτέλεσμα στο 18ο αιώνα να ανέρχεται η συσσώρευση στο μνημειακό σύνολο των 800.000 σελίδων, καταχωρημένων σε 10.000 κεφάλαια, που καταλαμβάνουν ένα ολόκληρο οίκημα μέσα στην απαγορευμένη πόλη του Πεκίνου. Βέβαια, δε θα πρέπει να θεωρηθεί ότι μόνο οι άνθρωποι της εξουσίας ήταν δυνατόν να πραγματοποιήσουν το έργο της συγκέντρωσης των στοιχείων της γνώσης. Καλλιεργημένοι Άραβες, λόγιοι του Βυζαντίου, μοναχοί του Μεσαίωνα, ουμανιστές της Αναγέννησης, γοητευμένοι από την ελληνορωμαϊκή πνευματική κληρονομιά, και όχι μόνο, επιδόθηκαν με θαυμασμό και δίψα στο έργο της συγκέντρωσης της αρχαίας γραμματείας.

Ο 19ος και ο 20ός αιώνας είναι "η εποχή των λεξικών", της παιδείας, της μόρφωσης, της εκπαίδευσης. Είναι η εποχή της συνεχούς αναπαραγωγής των γνώσεων και της ανάπτυξης της εκδοτικής βιομηχανίας. Panckoucke, Larousse, Brockhaus, Britannica, Ulmann, Pléiades, είναι μερικά από τα αντιπροσωπευτικά εκδοτικά ονόματα του θριαμβεύοντα εγκυκλοπαιδισμού. Παράλληλα, είναι η εποχή της κατασκευής των μεγάλων εγκυκλοπαιδικών βιβλιοθηκών του Λονδίνου, Παρισιού, Βερολίνου και άλλων πολλών ευρωπαϊκών πόλεων (Εικ. 7). Ωστόσο, ο πυρετός αυτός για την κατάκτηση της γνώσης θα πρέπει να σημειωθεί ότι προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής. Το χειρόγραφο ενός ατέλειωτου μυθιστορήματος του Flaubert (1821-1880), με ήρωες τους Bouvard και Pécuchet (1881) να ενσαρκώνουν την "εγκυκλοπαίδεια της ανθρώπινης βλακείας", θεωρήθηκε ότι αποτελεί ένα καλό δείγμα της κριτικής αυτής ματιάς[16].

Εικ. 7. Η παλιά Εθνική Βιβλιοθήκη Richelieu στο Παρίσι. Ένα από τα τμήματα περιοδικών. Πηγή: Actualités de la Bibliothèque Nationale de France, n° 6, 1997.

Στο τέλος του 19ου αιώνα μέσο της γνώσης δεν είναι πλέον μόνο το χαρτί. Καινούργιες δυνατότητες εμφανίζονται όπως: η φωτογραφία, ο κινηματογράφος, ο φωνογράφος που στοιχειοθετούν νέες πηγές εμπειρίας και μνήμης και προσφέρουν εκπληκτικές δυνατότητες συνεχούς ανάπτυξης και διάδοσης της γνώσης.

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

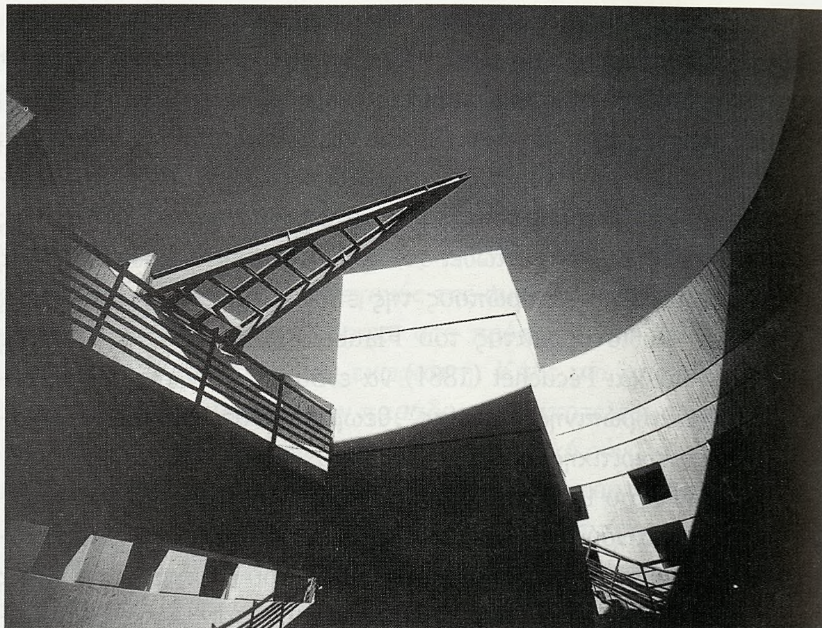
Η εποχή μας, ο αιώνας των νέων τεχνολογιών, της ηλεκτρονικής επανάστασης, έχει προκαλέσει πράγματι μια τεράστια αναστάτωση στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των βιβλιοθηκών, σε ολόκληρο τον κόσμο. Όσο και αν η αλλαγή αυτή έχει θεωρηθεί ως μία μάταιη αποθήκευση πληροφοριών, η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή είναι συγχρόνως μια αναμφισβήτητη πρόοδος στην τεχνική της παραγωγής και αναπαραγωγής κειμένων, μια σημαντική εξέλιξη στο μέσο και στη φύση του υλικού και κυρίως στους τρόπους ανάγνωσης. Τα τρία αυτά καινούργια βασικά χαρακτηριστικά αλλάζουν βαθιά και τον εγκυκλοπαιδικό σχεδιασμό.

Οι διαπιστώσεις αυτές θέτουν πολλά ζητήματα, αλλά κυρίως μας κάνουν να αναρωτηθούμε πάνω στη σχέση αναγνώστη και βιβλίου στην ψηφιακή εποχή. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το νεοεμφανιζόμενο ηλεκτρονικό βιβλίο (e-book), –η νέα κατάκτηση της εποχής–, το ηλεκτρονικό εμπόριο, και κυρίως το διαδίκτυο, ανατρέπουν τις συνήθειές μας, όσο και αν ο νομπελίστας γερμανός συγγραφέας Γκίντερ Γκρας σε συνέντευξή του είναι κατηγορηματικά καθησυχαστικός, λέγοντας ότι "τίποτε δε θα αντικαταστήσει το βιβλίο..."[17]. Πάντως, βέβαιο είναι ότι όλα αλλάζουν και μάλιστα με γοργότατους ρυθμούς.

Μεγαλύτερη ωστόσο αναστάτωση, με άγνωστα αποτελέσματα για το μέλλον της μάθησης και της κοινωνίας, προκαλούν η εξ αποστάσεως ή μέσω του ηλεκτρονικού υπολογιστή εκπαίδευση (on line), η λήψη των τίτλων σπουδών (πτυχίων) μέσω του διαδικτύου και η εμφάνιση των εικονικών πανεπιστημίων που παρά τον υπάρχοντα στους πανεπιστημιακούς κύκλους σκεπτικισμό, ήδη είναι μια πραγματικότητα. Έτσι, μία εκπαίδευση χωρίς βιβλία, χωρίς πανε-

16. Και σε μια άλλη νεανική νουβέλα του με τον τίτλο "Βιβλιομανία" ο Φλωμπέρ ασχολείται με τις υπερβολές και τις ακραίες συνέπειες του πάθους της βιβλιομανίας. Η νουβέλα εκδόθηκε στα ελληνικά σε μετάφραση Ε.Χ. Γονατά, εκδ. Στιγμή, 1985.

17. Βλέπε "Καθημερινή", 24.10.99. Αναδημοσίευση της συνέντευξης του νομπελίστα συγγραφέα από το περιοδικό Focus, λίγο μετά τη βράβευση του με το τελευταίο Νόμπελ λογοτεχνίας του 20ού αιώνα. Σχετικά με το μέλλον του βιβλίου δε φοβάται ότι θα υποκατασταθεί από τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας, πιστεύει όμως ότι η πραγματική λογοτεχνία θα επιβιώσει στο βαθμό που θα είναι ανατρεπτική.

Εικ. 8. Νέα μονάδα της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Α.Π.Θ. (1999). Αρχιτέκτονες: Μ. Κωτσιόπουλος, Μόρφω Παπανικολάου, Ειρήνη Σακελλαρίδου.

πιστήμια, χωρίς καθηγητές σε τι μπορεί να αποσκοπεί για το μέλλον των βιβλιοθηκών;

Βέβαια, όλο αυτό το ταξίδι στον κόσμο της γνώσης ή καλύτερα της πληροφόρησης δεν είναι και σήμερα χωρίς αμφισβήτηση. Η αμφιβολία συνοδεύει αυτό το παγκόσμιο όνειρο. Από τη μια μεριά η ποικιλία του κόσμου είναι πολύ μεγαλύτερη από αυτή που μπορούν να περιλάβουν όλες οι φιλοσοφικές προσεγγίσεις και οι εγκυκλοπαίδειες. Και από την άλλη, εδώ βρίσκεται και το οξύμωρο σχήμα, βιβλία και βιβλιοθήκες μεταμορφώνονται όλο και πιο πολύ σε κόσμους ανεξάντλητους και άπειρους, σε κόσμους χαοτικούς. Άλλωστε, για τον αργεντινό συγγραφέα Jorge Luis Borges η βιβλιοθήκη, που τη θέλει ως πρότυπο του σύμπαντος, ορίζεται ως εξής: "Το σύμπαν (που άλλοι το λένε η βιβλιοθήκη) αποτελείται από έναν ακαθόριστο και ίσως άπειρο αριθμό εξαγωνικών στοών, με τεράστιους αεραγωγούς στη μέση, περιφραγμένους με πολύ χαμηλά κάγκελα. Από οποιοδήποτε εξάγωνο, φαίνονται οι πάνω και οι κάτω όροφοι, ατελείωτα" και αλλού, "Η βιβλιοθήκη είναι μια σφαίρα, το ακριβές κέντρο της οποίας είναι οποιοδήποτε εξάγωνο και η περιφέρειά της απροσπέλαστη", θέλοντας μ' αυτόν τον τρόπο να τονίσει την ατέρμονη μορφή της[18] (Εικ. 8). Έτσι, κείμενα ή κτήρια που αποβλέπουν στο να κλείσουν το σύμπαν μέσα στα εξώφυλλα ή στους τοίχους τους φτάνουν στο να το υποκαταστήσουν, προτείνοντας έναν κόσμο από χαρτί "il mondo di carta" πιο πραγματικό και από τον πραγματικό, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Πιραντέλλο σε μια νουβέλα του, το 1922 (Εικ. 9).

18. Ο Jorge Luis Borges (1899-1988) διορίστηκε το 1955 διευθυντής της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Αργεντινής, σύντομα όμως άρχισε η σταδιακή τύφλωσή του. Βλέπε το κείμενο "Η Βιβλιοθήκη της Βαβέλ" που περιλαμβάνεται στον τόμο "Μυθοπλασίες" του Μπόρχες που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Ύψιλον σε μετάφραση Αχ. Κυριακίδη το 1990. Επίσης, στο τομίδιο "Περί Βιβλιοθηκών", εκδ. Άγρα, Αθήνα 1993, σ. 39-60.

Εικ. 9. Νέα μονάδα της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Α.Π.Θ. (1999). Αρχιτέκτονες: Μ. Κωτσιόπουλος, Μόρφω Παπανικολάου, Ειρήνη Σακελλαρίδου.

Όλα αυτά μας κάνουν να ξεχνούμε, όπως πολύ σοφά αναφέρει και ο παραπάνω λατινοαμερικανός συγγραφέας και ποιητής Borges (στο Nota Sobre, Buenos Aires, 1960), ότι ένα βιβλίο είναι περισσότερο από μια δομή λόγου, ή δομές κειμένων· είναι ο διάλογος που αναπτύσσεται με τον αναγνώστη, είναι οι σκέψεις που μας παρασύρει να κάνουμε, είναι οι ανεξίτηλες εικόνες που αφήνει στη μνήμη μας. Και αυτός ο διάλογος είναι χωρίς τέλος.

Σήμερα οι βιβλιοθήκες, όσο και αν κρατούν τη συμβολική τους σημασία, δεν είναι μόνο "οίκος" του βιβλίου, αλλά και των οπτικοακουστικών συστημάτων, δεν είναι μόνο ο κόσμος του γραπτού λόγου, αλλά και κάθε είδους ψηφιακού μέσου (CD-rom, δισκέτας κ.ά.)

Η βιβλιοθήκη από την αρχή της εμφάνισής της ως θεσμός και ως ιδέα, υπήρξε ένας σημαντικός χώρος πολλαπλών δραστηριοτήτων, τόπος συνάντησης ανθρώπων και βιβλίων, χώρος καθοριστικός για τη διάδοση της γνώσης. Αντικείμενο σχεδιασμού μεγάλων αρχιτε-

Εικ. 10. Η Βιβλιοθήκη των Μηλεών, μία από τις παλαιότερες του ελλαδικού χώρου, μαρτυρεί την εκπαιδευτική άνθηση της περιοχής στα χρόνια της τουρκοκρατίας (αρχές 19ου αι.). Η βιβλιοθήκη, με την επιγραφή "Ψυχής άκος", μετρούσε την εποχή της ίδρυσής της 4.000 τόμους βιβλίων που συνεχώς εμπλουτιζόταν. Πηγή: Αφιέρωμα της Καθημερινής, "Επτά Ημέρες", στις βιβλιοθήκες, 24/11/96.

κτόνων και καλλιτεχνών, δεν έπαψε να αποτελεί αντικείμενο λογοτεχνικής έμπνευσης και δημιουργικής φαντασίας. Με καυστική, ή παιχνιώδη διάθεση, ονειρική ή κριτική στάση, ξετυλίγεται η βιβλιοθήκη μέσα από τα έργα γνωστών ελλήνων και ξένων συγγραφέων, άλλοτε ως ουτοπία ή ως τόπος ερωτικών συναντήσεων, άλλοτε ως τόπος οργάνωσης φόνων ή ως χώρος παθιασμένων συλλεκτών, ως χώρος μνήμης και ως τόπος ανευρέσεων κρυμμένων θησαυρών, ενδεικτικών ερμηνειών της πολυσημαντότητάς της[19]. Κάπως έτσι άλλωστε και με ακόμη περισσότερες ελευθερίες φαντάζεται και σχολιάζει την ιδανική βιβλιοθήκη ο γνωστός U. Eco σε ένα κείμενο με τίτλο στα λατινικά, "De Biblioteca"[20].

Η βιβλιοθήκη, υλική ή άϋλη, παραδοσιακή ή ηλεκτρονική, ας ευχηθούμε ότι δε θα πάψει να είναι "ψυχής άκος", "ψυχής ιατρείον", ναός του πνεύματος, κιβωτός της μνήμης (Εικ. 10). Οι παραπάνω χαρακτηρισμοί και άλλοι παρόμοιοι, που συνηθίζονται σε επιγραφές βιβλιοθηκών, φανερώνουν τον ευεργετικό χαρακτήρα της για την ψυχή και το πνεύμα[21]. Ας ελπίσουμε ότι όλη αυτή η ψηφιακή επανάσταση, που στις βιβλιοθήκες φαίνεται ότι βρίσκει την πλήρη εφαρμογή της δε θα αποβλέπει στη δημιουργία ηλεκτρονικών εγκεφάλων, αλλά ατόμων με γνώσεις επαρκείς, κρίση και ικανότητες σωστής αξιολόγησης και επιλογής, ανθρώπων με ελεύθερο στοχασμό.

19. "Περί Βιβλιοθηκών", εκδ. Άγρα, 1993. Το τομίδιο αποτελεί μια βιβλιοφιλική ανθολογία κειμένων για βιβλιοθήκες, γραμμένων από γνωστούς έλληνες και ξένους συγγραφείς ή ποιητές.

20. Το κείμενο του U. Eco, μετάφραση της Αλόης Σιδέρη από τα ιταλικά, περιλαμβάνεται στον μικρό τόμο "Περί Βιβλιοθηκών", ό.π., σ. 65-95.

21. Στη μικρή τοπική βιβλιοθήκη της Κοινότητας Μηλεών Πηλίου, υπάρχει εξωτερικά η ενδεικτική επιγραφή "ψυχής άκος", ενώ σε πολλές μοναστηριακές βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους συνηθίζονται οι επιγραφές: "ψυχής ιατρείον", "ψυχής λουτρόν" κ.ά. Επίσης, πάνω από τη μνημειώδη θύρα της κατεξοχήν μπαρόκ βιβλιοθήκης (1758) του αβαείου του St. Gall υπάρχει η ελληνική ρήση "ψυχής ιατρείον".

Π. ΑΔΑΜ - ΒΕΛΕΝΗ

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ελάχιστοι Θεσσαλονικείς γνωρίζουν ότι στο υπόγειο της γωνιακής οικοδομής στη συμβολή των οδών Ολύμπου και Αγνώστου Στρατιώτου διασώζονται τμήματα ενός μνημειακού δημόσιου οικοδομήματος, που ταυτίστηκε από τους ανασκαφείς του ως η βιβλιοθήκη της πόλης κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους (2ος-3ος αι. μ.Χ.). Οι πρώτες οργανωμένες βιβλιοθήκες του αρχαίου κόσμου εμφανίζονται στα ελληνιστικά χρόνια. Οι βιβλιοθήκες στη ρωμαϊκή περίοδο εντάσσονται σε αγορές ή στον ευρύτερο χώρο τους. Το οικοδόμημα, που χωροθετήθηκε σε άμεση συνάρτηση με την αγορά της πόλης, αμέσως στα νότια, ήταν ένα ορθογώνιο δρομικό κτίσμα, στον τύπο της βασιλικής, διαστάσεων 16x23μ., το οποίο έχει από επτά ορθογώνιες κόγχες σε κάθε μακριά πλευρά, τέσσερις ορθογώνιες και μια κεντρική ημικυκλική αψίδα στη βόρεια στενή πλευρά και τρία μνημειακά ανοίγματα στην άλλη.

Ο κεντρικός χώρος ήταν μεγάλη πολυτελής αίθουσα με αρμονικές αναλογίες και μαρμάρινο δάπεδο. Η κύρια είσοδος ήταν στη νότια πλευρά, για να υπάρχει στενή επικοινωνία με την αγορά, που εκτείνεται αμέσως στα νότια. Η διαμόρφωση της εσωτερικής βόρειας πλευράς με κεντρική μεγάλη αψίδα, δύο ορθογώνιες κόγχες και τρεις ψευδοπαραστάδες, τοποθετημένες συμμετρικά, τονίζουν τον κατά μήκος άξονα της αίθουσας. Τα στοιχεία αυτά δίνουν στο κτήριο τις χαρακτηριστικές τυπολογικές ομοιότητες με άλλες βιβλιοθήκες του ρωμαϊκού κόσμου, όπως στο Τίμγαδ, στην Έφεσο, στη Ρώμη.

Το οικόπεδο, όπου βρέθηκε μεγάλο τμήμα της βιβλιοθήκης, ανασκάφτηκε δύο φορές. Την πρώτη, το 1924, η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε. Τότε είχαν βρεθεί τα τμήματα του υπερφυσικού μεγέθους αγάλματος της Αθηνάς καθώς και σημαντικός αριθμός γλυπτών που κοσμούσαν το κτήριο. Η ανασκαφική έρευνα, που ακο-

λούθησε πενήντα χρόνια αργότερα, το 1973, προκειμένου να ανεγερθεί μια καινούργια οικοδομή, αποκάλυψε την παλαιότερη φάση του αρχαίου οικοδομήματος κι αρκετά ακόμη στοιχεία, ώστε να ταυτιστεί το κτήριο με βεβαιότητα ως βιβλιοθήκη.

Στις βιβλιοθήκες υπήρχε συνήθως ένα άγαλμα της Αθηνάς, της προστάτιδας θεότητας της σοφίας και των γραμμάτων. Στη βιβλιοθήκη της Θεσσαλονίκης το άγαλμα της θεάς θα κοσμούσε τη μεγαλύτερων διαστάσεων κεντρική κόγχη. Το υπερφυσικών διαστάσεων αυτό άγαλμα ήταν ακρόλιθο, ορισμένα μέλη του, δηλαδή, ήταν κατασκευασμένα από μάρμαρο και το υπόλοιπο σώμα ήταν φτιαγμένο από ξύλο, αντίγραφο ρωμαϊκών χρόνων.

Τα ακρόλιθα αγάλματα γινόταν, για να μιμηθούν τα χρυσελεφάντινα αγάλματα, αφού το κόστος των τελευταίων ήταν ιδιαίτερα υψηλό και δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστεί σε όλες τις περιπτώσεις. Έτσι, τα μαρμάρινα μέλη λειαίνονταν και γυαλίζονταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι πρόκειται για ελεφαντοστέινα, ενώ το ξύλο, από το οποίο κατασκευάζονταν τα υπόλοιπα μέλη του σώματος, επενδυόταν με φύλλο χρυσού, για να μοιάζουν ότι φτιάχτηκαν από το ευγενέστερο και πολυτιμότερο μέταλλο.

Από το άγαλμα της Αθηνάς στη βιβλιοθήκη της Θεσσαλονίκης ήταν μαρμάρινα το κεφάλι, το δεξιό χέρι και το δεξιό σκέλος, ενώ τα υπόλοιπα τμήματά του από ξύλο δε διατηρήθηκαν. Το άγαλμα, δηλαδή, είχε από μάρμαρο τα γυμνά μέλη καθώς και όσα τμήματα του σώματός του καλύπτονταν από το χιτώνα. Τα μαρμάρινα μέλη του αγάλματος της Αθηνάς της Θεσσαλονίκης είναι καλά στιλβωμένα, ώστε να μιμούνται με άριστο τρόπο την υφή του ελεφαντοστού. Τα υπόλοιπα, που τα κάλυπτε ο πέπλος και το ιμάτιο, ήταν από ξύλο.

Το πρωτότυπο άγαλμα της Αθηνάς σε αυτόν τον τύπο, που επικράτησε να λέγεται η Αθηνά των Μεδίκων, είχε λατρευτικό χαρακτήρα και ήταν χρυσελεφάντινο ή ακρόλιθο. Κατά μία παλαιότερη άποψη πρόκειται για απόδοση της χάλκινης Αθηνάς Προμάχου στην Ακρόπολη. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του καθηγητή Γ. Δεσπίνη, που δημοσίευσε το άγαλμα, η στάση του δεξιού χεριού, με τα δάκτυλα κλεισμένα να σχηματίζουν μια οπή, δείχνει ότι πρέπει να αναπαρασταθεί υψωμένο να κρατάει το δόρυ. Το πρωτότυπο έργο αυτού του τύπου ανάγεται στον 5ο αι. π.Χ. και ο καλλιτέχνης του θα πρέπει να ανήκε στο φειδιακό κύκλο, αν δεν ήταν, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, ο ίδιος ο Φειδίας.

Τα μαρμάρινα και τα ξύλινα κομμάτια συνδέονται μεταξύ τους στο συγκεκριμένο άγαλμα με έναν πολύ ιδιαίτερο τρόπο: με σφηνοειδείς πελεκίνους, με συνδέσμους δηλαδή που "συρταρώνουν" τα κομμάτια μεταξύ τους, για να επιτυγχάνεται απόλυτη συναρμογή των δύο διαφορετικών υλικών, του μάρμαρου και του ξύλου. Η κατασκευή του απαιτούσε ιδιαίτερες ικανότητες και τεχνικές γνώσεις. Αποτελούνταν από δύο μέρη: έναν εσωτερικό σκελετό, τον κάναβο, και από διάφορα εξωτερικά κομμάτια που προσαρμόζονταν γύρω του.

Η γραφική αποκατάσταση του αγάλματος είναι εύκολη, καθώς ο τύπος της Αθηνάς των Μεδίκων μας παραδίδεται σε μια μεγάλη σειρά αντιγράφων (Εικ. 1). Από τη μελέτη της κεφαλής του αποδείχτηκε ότι το αντίγραφο του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης κατασκευάστηκε στα τελευταία χρόνια του Αδριανού ή στην πρώιμη εποχή των Αντωνίνων. Στις αρχές, ωστόσο, του 3ου αι. μ.Χ., πιθανότατα τις παραμονές της εκστρατείας του Καρακάλλα (211-217 μ.Χ.) στην Ανατολή, μεταρρυθμίστηκε, με πολύ προσεγμένες επεμβάσεις, σε πορτρέτο της Ιουλίας Δόμνας (Εικ. 2), για να τιμηθεί η αυτοκράτειρα, κατά τη συνήθη τακτική των ρωμαϊκών χρόνων να αποθεώνονται οι ηγέτες, προσλαμβάνοντας αναγνωρίσιμους τύπους θεοτήτων ή περίφημων αγαλμάτων της ελληνικής αρχαιότητας.

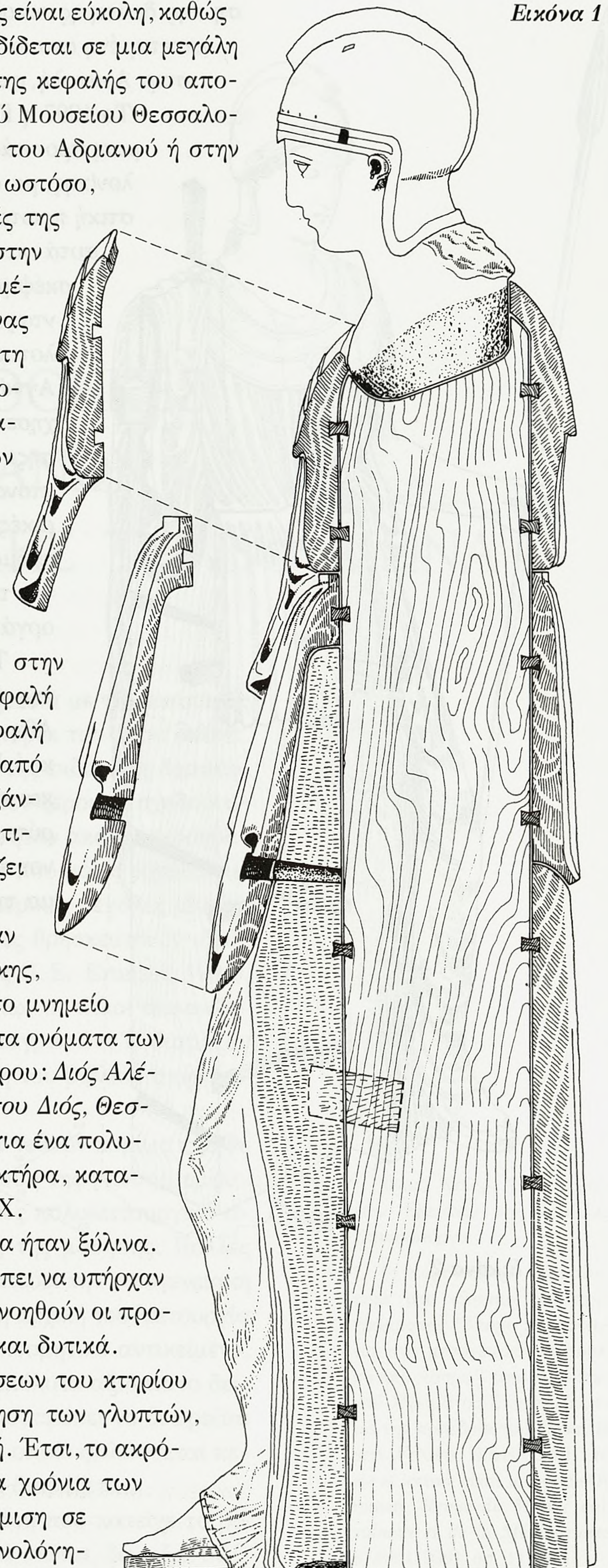
Οι μικρότερες κόγχες του κεντρικού οικοδομήματος της βιβλιοθήκης διακοσμούνταν από άλλα γλυπτά, πολλά κομμάτια από τα οποία βρέθηκαν στην ανασκαφή. Εκεί βρέθηκε μια κεφαλή που αποδίδεται στην Ήρα στον τύπο της Borghese, μια ανδρική κεφαλή που απεικονίζει Δία ή Ποσειδώνα, μία κεφαλή Σαράπιδος και μία κεφαλή που θεωρήθηκε από ορισμένους ως πορτρέτο του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Πρόκειται για γλυπτά ενός πολύ σημαντικού εργαστηρίου, ίσως αττικού, που ακμάζει στα τελευταία χρόνια των Αντωνίνων.

Στο ίδιο κτήριο, πάνω σε βάθρα, υπήρχαν και τα αγάλματα της βασίλισσας Θεσσαλονίκης, του Αλεξάνδρου Γ΄ και του γιου του. Από το μνημείο αυτό διασώθηκαν τρία ενεπίγραφα βάθρα με τα ονόματα των μελών της οικογένειας του Μεγάλου Αλεξάνδρου: *Διός Αλέξανδρον βασιλέα, Αλέξανδρον Αλεξάνδρου του Διός, Θεσσαλονίκην Φιλίππου Βασίλισσαν*. Πρόκειται για ένα πολυπρόσωπο σύνταγμα, ίσως λατρευτικού χαρακτήρα, κατασκευασμένο στο δεύτερο μισό του 2ου αι. μ.Χ.

Τα ράφια για τη φύλαξη των παπύρων θα ήταν ξύλινα. Εκτός από αυτή την κεντρική αίθουσα θα πρέπει να υπήρχαν και άλλα προσκτίσματα, όπως αφήνουν να εννοηθούν οι προεκτάσεις του βόρειου τοίχου στα ανατολικά και δυτικά.

Στο χρονολογικό προσδιορισμό των φάσεων του κτηρίου καθοριστικό στοιχείο αποτελεί η χρονολόγηση των γλυπτών, αφού τα ανασκαφικά στοιχεία είναι ανεπαρκή. Έτσι, το ακρόλιθο άγαλμα της Αθηνάς χρονολογείται στα χρόνια των Αντωνίνων (98-192 μ.Χ.), ενώ η μεταρρύθμιση σε πορτρέτο της Ιουλίας Δόμνας οδηγεί στη χρονολόγη-

Εικόνα 1

Εικόνα 2

ση της δεύτερης οικοδομικής φάσης, που ίσως σχετίζεται με μια εκτεταμένη ανακαίνιση ενόψει της επίσκεψης του αυτοκράτορα στην Ανατολή, στα χρόνια των Σεβήρων (193-268 μ.Χ).

Το 1997 η Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων στα πλαίσια μιας προσπάθειας ευπρεπισμού των υπογείων της Θεσσαλονίκης, με αφορμή το γεγονός ότι η πόλη ήταν πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης, πρότεινε ορισμένα από αυτά να διαμορφωθούν προκειμένου να γίνουν επισκέψιμα ή και μικροί εκθεσιακοί χώροι. Συμβάλλοντας προς αυτή την κατεύθυνση προχώρησε σε πιλοτική μελέτη διαμόρφωσης του υπογείου στην Αγνώστου Στρατιώτου, η οποία, όμως, δεν ευτύχησε να υλοποιηθεί λόγω έλλειψης χρηματοδότησης. Η μελέτη, που εκπονήθηκε από τον αρχιτέκτονα Α. Πιστιόλη, προέβλεπε στερεώσεις και μερικές αναστηλώσεις των τοίχων του κεντρικού τμήματος της βιβλιοθήκης, ξεχωριστή πρόσβαση για το κοινό, ενώ εξασφάλιζε ικανό χώρο για την οργάνωση μικρών περιοδικών εκθέσεων.

Το ίδιο έτος προχώρησε σε αναδιαμόρφωση της έκθεσης των τμημάτων του αγάλματος της Αθηνάς, στην αίθουσα γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, με εποπτικό υλικό και ευσύνοπτα κείμενα, προκειμένου να γίνει ευρύτερα γνωστό και, όσον το δυνατόν, πιο κατανοητό στο ευρύ κοινό το λαμπρό αυτό οικοδόμημα της αυτοκρατορικής Θεσσαλονίκης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ε. Καμπούρη, Η Βιβλιοθήκη της Θεσσαλονίκης, *Θεσσαλονίκη* 1(1985) 89 κ.ε.

Γ. Δεσπίνης, Το ακρόλιθο άγαλμα της Αθηνάς από τη Θεσσαλονίκη, *Αρχαία Μακεδονία* II (1977) 95 κ.ε.

Γ. Δεσπίνης, Ακρόλιθα, Αθήνα 1975.

Γ. Δεσπίνης - Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου - Ε. Βουτυράς, Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997.

Μ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ*

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ[1]

Υπάρχουν πολλές αξιόλογες εργασίες σχετικά με την ανάπτυξη της τυπογραφίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία του 19ου αιώνα. Γνωρίζουμε επίσης αρκετά καλά την ιστορία της εκδοτικής δραστηριότητας κατά την ίδια περίοδο. Αντίθετα, δεν ξέρουμε σχεδόν τίποτε για τη διάδοση του βιβλίου –είτε αυτό ήταν ακόμη χειρόγραφο είτε προερχόταν ήδη από τα τυπογραφεία που μόλις είχαν ιδρυθεί– στην οθωμανική κοινωνία. Εκτός από μερικές μεγάλες ιδιωτικές βιβλιοθήκες ή κάποιες πλούσιες συλλογές θρησκευτικών ιδρυμάτων για τις οποίες υπάρχουν πληροφορίες (I. E. Erunsal, 1991), σε ποια χέρια βρίσκονταν τα βιβλία των οποίων οι τίτλοι εμφανίζονται σήμερα στις σελίδες των πολύτιμων καταγραφών; Τί διάβαζαν οι υπηκόοι του σουλτάνου; Ποια ήταν η θέση του βιβλίου στην καθημερινή ζωή;

Τα ερωτήματα αυτά αξίζει τον κόπο να τεθούν κυρίως επειδή το βιβλίο, ως προνομιακό μέσο για τη μετάδοση της γνώσης, εμφανίζεται στον οθωμανικό οικογενειακό χώρο ως πολυλειτουργικό αντικείμενο. Δεν ανοίγει μόνο τους δρόμους της μάθησης. Πολλές φορές έχει απλά ρόλο φυλακτού που προστατεύει την οικογενειακή εστία από το κακό. Σε μερικές περιπτώσεις, η αρχική του λειτουργία μπορεί να είναι η χρησιμοποίησή του ως διακοσμητικό αντικείμενο. Ακόμη, εφόσον το βιβλίο δεν αποτελεί ένα απόλυτα αξιόπιστο δείκτη του επιπέδου μόρφωσης του κατόχου του, πρέπει να θεωρείται ως έμβλημα κύρους και κοινωνικής ισχύος, το οποίο φυλάσσεται περισσότερο για να επιδεικνύεται, παρά για να διαβάζεται.

Η προσπάθεια να προσδιορίσουμε τη θέση που κατείχε το βιβλίο στα "συνηθισμένα" ανώνυμα οθωμανικά σπίτια, δεν εξαντλεί-

* Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών της Γαλλίας, Στρασβούργο.

1. Το παρόν άρθρο δημοσιεύτηκε στο πλαίσιο του προγράμματος "Άτομο και κοινωνία στο μεσογειακό μουσουλμανικό κόσμο" του Ευρωπαϊκού Ιδρύματος Επιστημών, υπό την προεδρία του Robert Ilbert. Fréderic Hitzel (εκδ.), Livres et lecture clans le monde Ottoman, *Revue du Monde musulman et de la Méditerranée*, 87/88 (1999), σσ. 111-141.

Εικονογραφημένη σελίδα κορανίου κατασκευασμένη από τον καλλιγράφο Σείχη Χαμντουλάχ για το σουλτάνο Βαγιαζίτ Β΄. Μουσείο Τοπκαπί. Αναδημοσιεύεται από τον τόμο Traditional Turkish Arts, επιμέλεια Mehmet Ozel, έκδοση Γενικής Διεύθυνσης Καλών Τεχνών, Υπουργείο Πολιτισμού της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Η εικονογράφιση του άρθρου έγινε με ευθύνη της σύνταξης.

ται μόνο στην κατανόηση πνευματικών κόσμων για τους οποίους δε γνωρίζουμε πολλά πράγματα. Στοχεύει επίσης στην ανίχνευση πολιτιστικών στοιχείων, αισθητικών προτιμήσεων, κοινωνικών και οικονομικών ιεραρχιών. Είναι ακόμη ένας έμμεσος τρόπος να υπολογιστεί το ποσοστό αναλφαβητισμού της οθωμανικής κοινωνίας.

Έχοντας ως βάση τα ερωτήματα αυτά, οι σελίδες που ακολουθούν δεν προτείνουν μια συνθετική προσέγγιση του θέματος της ανάγνωσης στην οθωμανική αυτοκρατορία κατά την περίοδο των τελευταίων μεταρρυθμίσεων και, παρεμπιπτόντως, της αρκετά αργοπορημένης ανάπτυξης της τυπογραφίας. Μια τέτοια άσκηση θα ήταν μάλλον πρώιμη. Αποτελούν απλά μια μελέτη περιπτώσεων, αυστηρά οριοθετημένη, που αφορά στους μουσουλμάνους κατόχους βιβλίων στη Θεσσαλονίκη. Χρησιμοποιήθηκαν, κατά κύριο λόγο, οι καταγραφές κληρονομιών που περιλαμβάνονται στα κατάστιχα του Ιεροδικείου. Πρόκειται για "κλασική πηγή", εξαιρετικού ενδιαφέροντος για τη μελέτη του αραβικού και οθωμανικού κόσμου, η οποία ωστόσο θέτει σοβαρούς περιορισμούς στους ερευνητές. Με άλλα λόγια, η εργασία που παρουσιάζεται εδώ, θα πρέπει να θεωρηθεί απλό προσχέδιο.

Εφόσον έγινε αυτή η διευκρίνιση, μένει ακόμη να σημειωθεί γιατί επιλέχθηκε η Θεσσαλονίκη ως πόλη-δείγμα. Καταρχήν, για "τεχνικούς" λόγους. Τα ιεροδικαστικά κατάστιχα που φυλάσσονται στο *Ιστορικό Αρχείο της Μακεδονίας* (Θεσσαλονίκη), παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή χρονική ακολουθία. Ωστόσο, αν η περίπτωση της Θεσσαλονίκης αξίζει να εξετασθεί, είναι επειδή πρόκειται για οθωμανική πόλη, αντιπροσωπευτική και ταυτόχρονα μοναδική, που συγκεντρώνει όλα τα παράδοξα των tanzimat. Αντιπροσωπευτική για τον ιδιαίτερα ποικιλόμορφο πληθυσμό της: μουσουλμάνοι, εβραίοι, ρωμιοί, σλαβόφωνοι, βλάχοι, τσιγγάνοι και κάθε λογής ευρωπαίοι συμβιώνουν χωρίς κανένα από τα στοιχεία αυτά να αποτελεί πλειοψηφία. Αντιπροσωπευτική για την οικονομική της ζωή: βιοτεχνία και εμπόριο συνιστούσαν τη μερίδα του λέοντος εν αναμονή της βιομηχανοποίησης που αργούσε να έρθει. Αντιπροσωπευτική επίσης για τη συνύπαρξη εκσυγχρονισμού και παραδοσιακών τρόπων ζωής: πίσω από τη βιτρίνα των καινοτομιών, εύκολα διακρίνει κανείς την επιβίωση των σταθερών αξιών. Αντιπροσωπευτική, τέλος, για τη δημογραφική της πορεία: με 35.000 κατοίκους γύρω στο 1830, που θα ανέλθουν σε 100.000 στην καμπή του αιώνα, εντάσσεται στην κατηγορία των πόλεων μεσαίου μεγέθους. Μοναδική παράλληλα για τη συχνότητα των επαφών της με την Ευρώπη, τη διαπερατότητά της σε όλες τις μορφές ιδεολογικής και πολιτικής ανατροπής, τη σχετικά γρήγορη ανάπτυξή της, από τη δεκαετία του 1890, σε διοικητική και στρατιωτική μητρόπολη της οθωμανικής Ρούμελης. Μοναδική κυρίως για τον πρωταγωνιστικό ρόλο που θα διαδραματίσει, μεταξύ 1908 και 1912, ως "κοιτίδα" της επανάστασης των Νεοτούρκων.

ΠΗΓΗ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ

Οι μουσουλμανικές καταγραφές κληρονομιών έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενο πολλών εργασιών και δεν είναι αναγκαίο να τις παρουσιάσουμε εδώ (C. Establet - J.P. Pascual, 1994, M. Anastassiadou, 1997). Ας τονιστεί μόνο ότι μοιάζουν με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές συμβολαιογραφικές πράξεις κι έχουν προκαλέσει, όπως οι τελευταίες, το ενδιαφέρον των ιστορικών του βιβλίου, στο βαθμό που καταγράφουν μεταξύ άλλων αντικειμένων, τα συγγράμματα που είχε στην κατοχή του ο κληρονομούμενος.

Κάθε καταγραφή παρέχει πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με το θανόντα: όνομα και πατρώνυμο, τόπο διαμονής, οικογενειακή κατάσταση, δικαιούχους (τέκνα, σύζυγοι, πιστωτές, συγγενείς εν ζωή), κατάλογο περιουσιακών στοιχείων, πιστώσεις και οφειλές, συνολικό ποσό -ακαθάριστο και καθαρό- της κληρονομιάς και, ενδεχομένως, μια σειρά ειδικών στοιχείων. Τα περιουσιακά στοιχεία που ανήκαν στο θανόντα περιγράφονται συνήθως πολύ συνοπτικά. Όταν πρόκειται για βιβλία, η έλλειψη επαρκών στοιχείων καθιστά τον προσδιορισμό τους ιδιαίτερα δύσκολο ή ακόμη και αδύνατο. Ωστόσο, οι υπηρεσίες του ιεροδίκη (kadi) δεν ήταν οι μόνες που πρόδιδαν κάποια αμέλεια σχετικά με την περιγραφή των βιβλίων. Οι καταγραφές κληρονομιών που έγιναν από συμβολαιογράφους στη Γαλλία παρουσιάζουν τα ίδια περίπου προβλήματα: ανακρίβεια στη μεταγραφή των τίτλων των βιβλίων, χονδρική εκτίμηση της αξίας τους, πλήρη έλλειψη στοιχείων, όπως η χρονολογία έκδοσης ή ο αριθμός σελίδων -πληροφορίες ωστόσο χρήσιμες, αν όχι απαραίτητες, για τη βέβαιη αναγνώριση ενός έργου- κλπ. (Ο A. Labarre, 1971, υπογράμμισε τα προβλήματα που τίθενται από αυτό το είδος της πηγής).

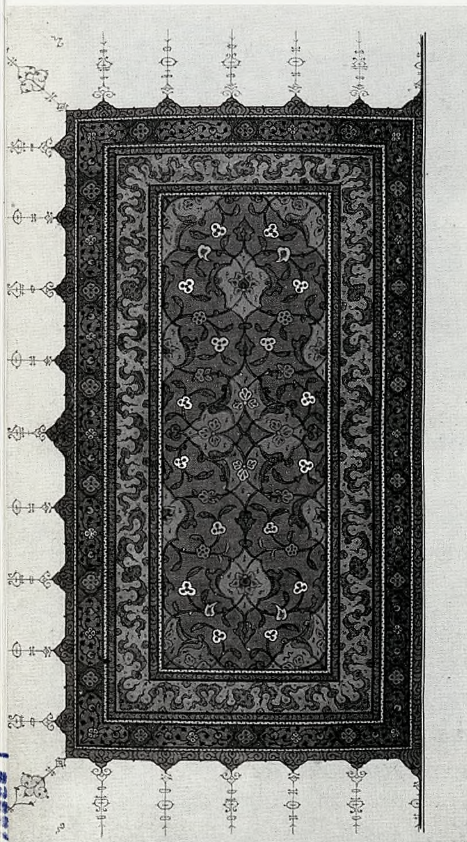
Πέρα όμως από αυτά τα εμπόδια, τι ανέλπιστο εύρημα! Μακριά από τις μεγάλες βιβλιοθήκες, τις αφιερωμένες στον εγκωμιασμό κάποιου δημοσίου προσώπου ή ενός θεοσεβούς δωρητή, να λοιπόν, χάρη στις κληρονομίες, οι ταπεινές προσωπικές συλλογές των ανωνύμων υποτελών του σουλτάνου. Τα καθημερινά αναγνώσματα των απλών ανθρώπων. Το βιβλίο μέσα στο καθημερινό του περιβάλλον, αντικείμενο ανάμεσα σε άλλα αντικείμενα, σημείο μεταξύ άλλων σημείων.

Στα κατάστιχα του καδή που φυλάσσονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, οι καταγραφές κληρονομιών ανέρχονται σε αρκετές χιλιάδες. Μια εξαντλητική έρευνα στα πλαίσια αυτής της εργασίας δε θα ήταν βέβαια ρεαλιστική. Ο τρόπος που επιλέχθηκε ήταν η διεξαγωγή της μελέτης βάσει δειγματοληπτικών καταμετρήσεων. Χρησιμοποιήθηκαν 15 κατάστιχα (defter) που καλύπτουν μια περίοδο επτά δεκαετιών[2]. Το πρώτο έγγραφο χρονολογείται στο Μάιο του 1828. Το τελευταίο συντάχθηκε τον Οκτώβριο του 1905. Ανάμεσα σε αυτούς τους δύο χρονικούς πόλους, διαθέτουμε κληρονομιές για τις χρονιές 1828, 1837-38, 1847-48, 1858-59, 1860, 1878-79, 1889, 1890-

Αναλόγιο του 19ου αιώνα, με δυτικές επιδράσεις. Μουσείο Τοπκαπί. Αναδημοσιεύεται από τον τόμο Traditional Turkish Arts, επιμέλεια Mehmet Ozel, έκδοση Γενικής Διεύθυνσης Καλών Τεχνών, Υπουργείο Πολιτισμού της Τουρκικής Δημοκρατίας.

2. Πρόκειται για κατάστιχα του Ιεροδικείου της Θεσσαλονίκης, τα οποία φέρουν τους αριθμούς 219 (2 *zilkade* 1243-17 *rebi-ül-evvel* 1244), 234 (22 *zilhicce* 1252-27 *zilkade* 1253), 249 (5 *cemazi-ül-evvel* 1263-27 *rebi-ül-âhir* 1264), 251 (5 *cemazi-ül-evvel* 1264-20 *safer* 1265), 267A (*cemazi-ül-evvel* 1274-28 *rebi-ül-âhir* 1274), 269 (19 *şevval* 1275-15 *rebi-ül-evvel* 1276), 281 (5 *şevval* 1283-9 *muharrem* 1286), 283 (17 *cemazi-ül-evvel* 1284-3 *ramazan* 1284), 305 (15 *şaban* 1295-22 *şevval* 1296), 316 (13 *cemazi-ül-evvel* 1308-19 *muharrem* 1309), 322 (1318-1319 h.), 323 (1318-1319 h.), 324 (1322-1323 h.), 325 (1322-1323 h.), 326 (1329).

Εικονογραφημένη εναρκτήρια σελίδα κορανίου, κατασκευασμένη από τον καλλιγράφο Σεΐχη Χαμντουλάχ για το σουλτάνο Βαγιαζίτ Β' το 1496. Μουσείο Τοπκαπί. Αναδημοσιεύεται από τον τόμο Traditional Turkish Arts, επιμέλεια Mehmet Ozel, έκδοση Γενικής Διεύθυνσης Καλών Τεχνών, Υπουργείο Πολιτισμού της Τουρκικής Δημοκρατίας.

91, 1898-1900, 1901, 1904-1905, 1911. Παρ' όλο που οι δειγματοληπτικές καταμετρήσεις πραγματοποιήθηκαν καταρχήν ανά δεκαετία, χρειάστηκε ωστόσο, προς το τέλος του αιώνα να ληφθούν δείγματα με συχνότερο ρυθμό. Αυτο οφείλεται στο ότι την εποχή αυτή το Ιεροδικείο της Θεσσαλονίκης (πιθανότατα κάτω από την επίδραση της βαθμιαίας κοσμικοποίησης του οθωμανικού δικαστικού μηχανισμού και της σύστασης των πρώτων συμβολαιογραφείων) δεν καταγράφει στο εξής παρά ένα μηδαμινό αριθμό κληρονομιών. Για να εξισορροπηθεί η ένδεια εγγράφων των αρχών του 20ού αιώνα κρίθηκε απαραίτητο να μελετηθούν πέντε διαδοχικά κατάστιχα του τέλους της περιόδου που καλύπτουν τις χρονιές 1899-1911.

Τα 15 αυτά κατάστιχα συγκεντρώνουν συνολικά 835 καταγραφές κληρονομιών, που αφορούν τόσο σε κατοίκους της Θεσσαλονίκης όσο και σε άλλα άτομα προερχόμενα εκτός των τειχών, από τα γειτονικά χωριά. Από τις 835 αυτές κληρονομιές μόνο 54 περιέχουν, ανάμεσα στα άλλα αντικείμενα που ανήκαν στο θανόντα, ένα τουλάχιστον βιβλίο. Μεταφρασμένος σε ποσοστά, ο αριθμός αυτός δηλώνει ότι μόνο 6,46% των μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης που απασχόλησαν μετά το θάνατό τους τις υπηρεσίες του Ιεροδικείου εντάσσονταν στην κατηγορία των κατόχων βιβλίων.

Πρόκειται αναμφίβολα για ποσοστό εξαιρετικά μικρό, κυρίως αν το συγκρίνουμε με τα αποτελέσματα των ερευνών σχετικά με τη διάδοση του βιβλίου στις κοινωνίες της δυτικής Ευρώπης[3]. Οι καδήδες της Θεσσαλονίκης εργάζονταν με λιγότερη επιμέλεια απ' όσο οι γάλλοι συμβολαιογράφοι; Ή μήπως αδιαφορούσαν συστηματικά για παλιά βιβλία δίχως εμπορική αξία; Είναι μια υπόθεση που θα μπορούσαμε να επεκτείνουμε, αλλά δε στηρίζεται σε καμία χειροπιαστή απόδειξη. Ίσως θα πρέπει απλά να θεωρήσουμε ότι η ανάγνωση δεν ενδιέφερε καθόλου τους Θεσσαλονικείς μας και ότι το βιβλίο, στη μουσουλμανική κοινωνία του 19ου αιώνα, έπαιζε δευτερεύοντα ρόλο στη μετάδοση της γνώσης. Αλλά και σε αυτή την περίπτωση, είναι προτιμότερο να αποφευχθούν οι βιαστικές υποθέσεις. Ωστόσο, ένα άλλο δεδομένο έρχεται να ενισχύσει αυτή την ερμηνεία των πραγμάτων. Πράγματι, οι εν λόγω κληρονομιές περιλαμβάνουν στο σύνολό τους λιγότερους από 100 διαφορετικούς τίτλους. Στις εργασίες που έχουν αφιερωθεί στις ιδιωτικές βιβλιοθήκες της δυτικής Ευρώπης, τα έργα που έχουν καταγραφεί απαριθμούνται σε χιλιάδες[4].

ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΝΑΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΗ "ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ" ΚΟΡΑΝΙΑ ΚΑΙ ΕΝ' ΑΜ

Από τις 54 κληρονομιές που εξετάστηκαν για την παρούσα μελέτη, 24 (δηλαδή 42,3%) περιέχουν ένα και μοναδικό βιβλίο. Στις 9 από τις 10 περιπτώσεις το βιβλίο αυτό είναι ένα Κοράνι (Kelâm-i kadim) ή ένα En'âm-i şerif. Με τον τίτλο En'âm οι γραφείς που αναλάμβαναν την καταγραφή των κληρονομιών χαρακτήριζαν μια συλλογή

3. Στο Amiens – το 16ο αιώνα!, αναφέρονται βιβλία σε περίπου 20% των απογραφών που ανέλυσε ο A. Labarre, 1971, 61.

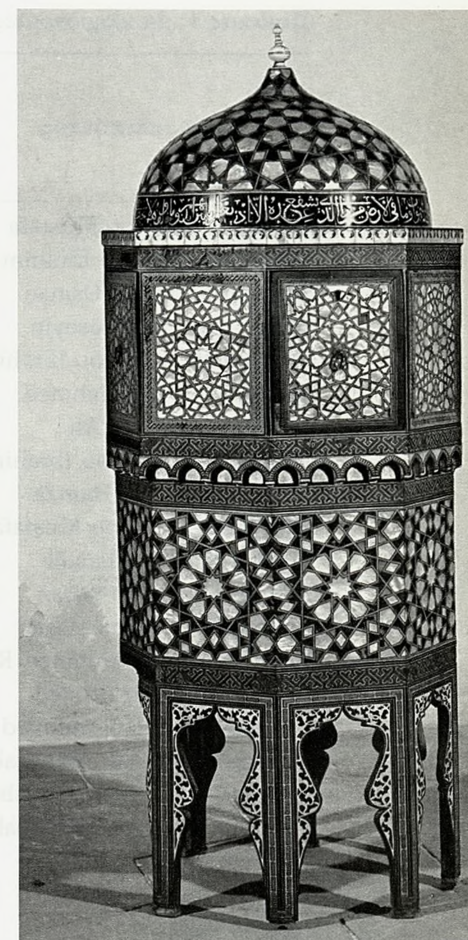
4. Στο Παρίσι, ο H. J. Martin, 1969, 472-554, κατέγραψε περίπου 15.000 διαφορετικούς τίτλους του 17ου αιώνα· στο Amiens, ο A. Labarre, 1971, 146 κ.επ., αναγνώρισε περισσότερους από 2.000.

εδαφίων του Κορανίου που περικλείει το κεφάλαιο των "αγελών" (al-'anâm). Το μικρό αυτό βιβλίο, που ο κάτοχός του έφερε συνήθως σε μια εσωτερική τσέπη κοντά στο στήθος, είχε περισσότερο ρόλο φυλαχτού παρά κορανικής ανθολογίας.

Κατά την ανάγνωση του πίνακα 1, ο σχεδόν τέλειος συσχετισμός ανάμεσα στην αξία που αποδίδεται στο Kelâm-i kadim ή στο En'âm και στο ύψος της κληρονομιάς είναι φανερός. Τα Κοράνια βρίσκονται κατά κανόνα στις μεγάλες κληρονομιές, από 6.000 έως 230.000 γρόσια, ενώ τα En'âm καταγράφονται σε μεσαίες περιουσίες (130-3.500 γρόσια).

Όσον αφορά στα Κοράνια, η έρευνα μας αποκαλύπτει μια μεγάλη κλίμακα αξιών. Υπάρχουν Κοράνια για όλα τα βαλάντια. Τα πιο ακριβά εκτιμώνται πάνω από 1000 γρόσια, ενώ βρίσκουμε και αντίτυπα που δεν αξίζουν σχεδόν τίποτε. Στα En'âm, αντίθετα, οι αξίες διαφοροποιούνται λιγότερο και σπάνια ξεπερνούν τα 20 γρόσια. Είναι αλήθεια ότι από τις 10 συλλογές αυτού του τύπου που περιλαμβάνονται στον Πίνακα 1, οι 6 εμφανίζονται σε κληρονομιές του 1828. Την εποχή αυτή, το μεγαλύτερο μέρος των Θεσσαλονικέων ζουν πολύ φτωχικά. Μετά το θάνατό τους, ο κατάλογος των περιουσιακών τους στοιχείων δύσκολα ξεπερνά τις τρεις ή τέσσερις γραμμές. Μερικές δεκαετίες αργότερα, η κατάσταση είναι εντελώς διαφορετική. Η γενικευμένη άνοδος του βιοτικού επιπέδου της αστικής κοινωνίας έχει ως αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των Kelâm-i kadim, έργων σχετικά ακριβών και μέχρι τότε σπάνιων (M. Anastassiadou, 1997, κεφ. 11 και 12).

Αν και το μεγαλύτερο μέρος των En'âm βρίσκεται στις πιο παλιές κληρονομιές, μερικά από αυτά εμφανίζονται και σε σχετικά πρόσφατα έγγραφα. Από το σύνολο των εγγράφων που μελετήθηκαν, επισημαίνουμε τέσσερα που χρονολογούνται από το 1858 έως το 1878. Τρία από αυτά ανήκαν σε στρατιωτικούς. Πρόκειται, και στις τρεις περιπτώσεις, για άτομα που είχαν ολοκληρώσει τη σταδιοδρομία τους, χωρίς να καταφέρουν να ξεπεράσουν τις κατώτερες βαθμίδες του στρατού. Πεθαίνοντας άκληροι, άφησαν και οι τρεις πίσω τους περιουσίες που θα μπορούσαμε χωρίς δισταγμό να τις χαρακτηρίσουμε πενιχρές. Ο Murad, γιος του Ismail, ήταν ιππέας της χωροφυλακής (ΑΘ, κατάστιχο 267Α, 18)[5], ο Mehmed Ekmeleddin efendi, γιος του Abdullah, είχε θέση γραμματέα τάγματος (ΑΘ, κατ. 305, 6), ο Murad ağa είχε τελειώσει τη ζωή του ως φύλακας ορεινών περασμάτων (ΑΘ, κατ. 305, 57). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η κύρια λειτουργία των En'âm-i şerif που είχαν στην κατοχή τους ήταν να τους προφυλάσσουν από τους κινδύνους της στρατιωτικής ζωής. Επρόκειτο, πιθανώς, για ένα είδος εμβλήματος, ένα σημάδι που δήλωνε ότι ανήκουν σε ένα κοινωνικό σώμα το οποίο, περισσότερο από άλλα, έπρεπε να μπορεί να βασίζεται στην προστασία της θρησκείας. Αυτό δεν είναι παρά μια απλή υπόθεση. Στην πραγματικότητα, ένας μεγάλος αριθμός άλλων στρατιωτικών, των

Βιβλιοθήκη (έπιπλο για τη φύλαξη) κορανίου. Αρχές 16ου αιώνα. Μουσείο τουρκικής και ισλαμικής τέχνης. Αναδημοσιεύεται από τον τόμο Traditional Turkish Arts, επιμέλεια Mehmet Ozel, έκδοση Γενικής Διεύθυνσης Καλών Τεχνών, Υπουργείο Πολιτισμού της Τουρκικής Δημοκρατίας.

5. *Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας*, Ιεροδικείο, *Αρχεία της Θεσσαλονίκης* (στο εξής ΑΘ).

Πίνακας 1. 24 κληρονομιές που περιέχουν ένα μόνο βιβλίο

Όνομα εκλιπόντος	Ακαθάριστη αξία της κληρονομιάς (σε γρόσια)	Φύση του έργου	Εκτιμώμενη τιμή του έργου (σε γρόσια)	Ημερομηνία Πράξης
Hüseyin, γιος του Mustafa	542	En' âm	3	18 Ιουνίου 1828
Mehmed, γιος του Ibrahim	11.010	En' âm	8	29 Ιουνίου 1828
Ibrahim, γιος του Osman	7.517	Mushaf	7	5 Αυγούστου 1828
Adem, γιος του Hüseyin	138	En' âm (ve tesbih)	1	25 Αυγούστου 1828
Nimetullah, γιος του Ibrahim	707	En' âm	3	30 Αυγούστου 1828
Hasan, γιος του Mehmed	450	En' âm	3,5	27 Σεπτεμβρίου 1828
Ibrahim, γιος του Ali	48,5	En' âm	13	27 Σεπτεμβρίου 1828
Hanus (;), κόρη του Ibrahim	61.322	Kelâm-i kadim	75	2 Σεπτεμβρίου 1837
Hafize, κόρη του Hamza	6.371	Kelâm-i kadîm	72	13 Οκτωβρίου 1837
Süleyman, γιος του Mustafa	2.222	Kelâm-i kadîm	83	10 Απριλίου 1858
Murad, γιος του Ismail	1.868	En' âm	7	10 Απριλίου 1858
Behram, γιος του Şaban	94.742	En' âm (θήκη)	150	5 Ιουλίου 1858
Abdullah, γιος του Hasan	3.291	En' âm	23	31 Ιουλίου 1858
Hasan, γιος του Mehmed Raşid	22.509	Kelâm-i kadîm	400	6 Νοεμβρίου 1858
Fatma, κόρη του Ahmed	8.258	Kelâm-i kadîm	200	21 Νοεμβρίου 1858
Hüseyin, γιος του Mehmed	17.859	Kelâm-i kadîm	55	7 Μαρτίου 1859
Mehmed, γιος του Abdullah	20.564	Kelâm-i kadîm	200	16 Ιουνίου 1859
Mehmed Şakir γιος του Abdullah	228.099	Kelâm-i kadîm	770	12 Οκτωβρίου 1859
Mehmed, γιος του Abdullah	2.669	En' âm	15	13 Μαρτίου 1878
Ibrahim	1.699	Kelâm-i kadîm	28	26 Ιουλίου 1879
Mustafa	1.877	En' âm	2	2 Οκτωβρίου 1879
Ahmed Hilmi	38.648	Mirât	70	19 Αυγούστου 1901
Halil, γιος του Hüseyin	2.505	Kitâb	35	21 Απριλίου 1905
Zehra, κόρη του Mustafa	94.221	Kelâm-i kadîm	100	15 Οκτωβρίου 1905

οποίων οι κληρονομιές είχαν καταγραφεί από τους ιεροδίκες, δεν κατείχαν κανένα En'âm, κάτι που δείχνει τουλάχιστον ότι δεν είχαν όλα τα μέλη του οθωμανικού στρατού την ίδια ανάγκη έκφρασης και επίδειξης της ευσέβειάς τους.

Κατά γενικό κανόνα, οι Θεσσαλονικείς μας είχαν στο σπίτι τους, στην καλύτερη περίπτωση, ένα μόνο Κοράνι ή En'âm. Μερικοί όμως είχαν περισσότερα. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται κυρίως στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Όταν μια κληρονομιά περιλαμβάνει δύο ή τρία Κοράνια, επρόκειτο ίσως για αντικείμενα που ο αποθανών είχε κληρονομήσει. Είναι όμως επίσης πιθανό αυτή η αύξηση ιερών βιβλίων μέσα στην ίδια εστία να συνδέεται με την εμφάνιση, από το 1871, των πρώτων έντυπων Κορανίων και την αισθητή πτώση των τιμών των έργων αυτών. Έτσι, δίπλα σε ένα πολύτιμο αντίτυπο, πιθανότατα χειρόγραφο, μπορούσαν να υπάρχουν στο εξής ένα ή περισσότερα μικρής αξίας. Ως προς αυτό, η περίπτωση του ταμπάκη Hanafız, γιού του Mehmed, είναι αρκετά χαρακτηριστική (ΑΘ, κατ. 305, 110). Η καταγραφή της κληρονομιάς του,

που συντάχτηκε στις 2 Οκτωβρίου 1879, περιλαμβάνει τρία Κοράνια (Kelâm-i kadim). Ένα από αυτά εκτιμήθηκε σε 248 γρόσια. Με άλλα λόγια, την εποχή αυτή, ένα Κοράνι αποτελεί ήδη, χάρη στην εξέλιξη της τυπογραφίας, ένα αντικείμενο σχετικά φθηνό και η απόκτησή του δεν προϋποθέτει ιδιαίτερη οικονομική θυσία εκ μέρους του κατόχου του.

Γιατί όμως αυτοί που δεν έχουν κανένα άλλο βιβλίο είναι κάτοχοι ενός Kelâm-i kadim ή ενός En'âm-i şerif; Προφανώς, διότι τα έργα αυτά, με την προϋπόθεση ότι ένα από τα μέλη της οικογένειας μπορεί να διαβάζει αραβικά, συνοδεύουν τη θρησκευτική πρακτική. Επίσης, επειδή το Κοράνι, τοποθετημένο σε περίοπτη θέση, πιστοποιεί ότι η οικογένεια ανήκει στο ισλάμ και την προστατεύει από το κακό, ακόμη και αν σε αυτήν κανείς δεν μπορεί να ψάλλει τα εδάφιά του. Τέλος, επειδή πρόκειται ενίοτε για αντικείμενο ιδιαίτερα πολύτιμο, προορισμένο να δηλώσει το κοινωνικό κύρος του κατόχου του. Ας μην ξεχνούμε ακόμη ότι το Κοράνι, όπως και η Βίβλος, είναι "φορέας", κατά κάποιο τρόπο, της οικογενειακής μνήμης: στις πρώτες λευκές σελίδες οι πιστοί κατέγραφαν – και καταγράφουν ακόμη – γεννήσεις, θανάτους, γάμους κι άλλα γεγονότα που σημάδεψαν την πορεία της οικογένειας.

Το Κοράνι είναι από πολλές απόψεις ανεπανάληπτο και μοναδικό βιβλίο. Ο χαρακτήρας του αυτός τονίζεται από τη θέση που κατέχει στις κληρονομιές. Εκτός από σπάνιες περιπτώσεις, είναι συστηματικά το πρώτο αντικείμενο που καταγράφεται από τους γραφείς του Ιεροδικείου.

ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΣΕ ΔΟΣΗ ΟΜΟΙΟΠΑΘΗΤΙΚΗ

Ακόμη κι όταν τύχαινε οι Θεσσαλονικείς μας να έχουν περισσότερα από ένα βιβλία, σπάνια πιο πολλά, σε 9 μόνο περιπτώσεις καταγράφονται πάνω από 30 έργα, ενώ στις υπόλοιπες 21 κληρονομιές δεν υπερβαίνεται το όριο των 10 (Πίνακας 2).

Στις μικρές αυτές συλλογές κυριαρχεί το θρησκευτικό βιβλίο. Σε πολυάριθμες πράξεις, βρίσκουμε είτε πολλά αντίτυπα του Κορανίου, είτε ένα Κοράνι συνοδευόμενο από ένα En'âm είτε κάποιον άλλο παρόμοιο συνδυασμό. Έχουμε ήδη επισημάνει την περίπτωση του Hanafız που κατείχε, στο τέλος της ζωής του, 3 Κοράνια. Μπορούμε ακόμη να αναφέρουμε το παράδειγμα της Hadice, κόρης του el-hacc Ömer ağa και συζύγου του Ismail ağa, η κληρονομιά της οποίας περιέχει δύο τυπωμένα Κοράνια (ΑΘ, κατ. 305, 4). Ο Ahmed Süleyman efendi, γιός του Kahraman, που βρέθηκε νεκρός σε ένα από τα χάνια της Θεσσαλονίκης, μετέφερε στις αποσκευές του ανάμεσα σε άλλα προσωπικά αντικείμενα, ένα Κοράνι που εκτιμήθηκε για 500 γρόσια καθώς και ένα προσευχητάρι (Delâ'il-i şerif) αξίας 40 γροσιών (ΑΘ, κατ. 305, 11). Αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός από αυτή τη θρησκευτική λογοτεχνία, οι κληρονομιές των τριών αποθανόντων δεν αναφέρουν κανένα άλλο έργο.

Πίνακας 2. 21 κληρονομιές που περιέχουν από 2 έως 30 βιβλία

Όνομα εκλιπόντος	Ακαθάριστη αξία της κληρονομιάς (σε γρόσια)	Αριθμός βιβλίων	Συνολική αξία της "βιβλιοθήκης" (σε γρόσια)	Ημερομηνία πράξης
Hasan, γιος του Hüseyin	715	4	63	26 Μαΐου 1828
Abdullah, γιος του Mehmed	33.090	6	813	4 Ιουνίου 1828
Ahmed, γιος του Hasan	18.163	7	856	1 Απριλίου 1837
Mehmed Said	67.826	18	1.800	21 Αυγούστου 1837
Emin, γιος του Mustafa	71.841	12	261	1 Οκτωβρίου 1837
Ahmed, γιος του Ali	8.060	8	390	6 Απριλίου 1858
Nüzhat, κόρη του Yusuf Muhlis	308.306	2	400	27 Ιουλίου 1858
Kâmile, κόρη του Abdullah	8.371	9	37	31 Ιουλίου 1858
Mustafa Nuri, γιος του Ömer	1.624.291	2	1.503	11 Οκτωβρίου 1858
Mehmed Timur	10.015	5	293	6 Ιουλίου 1859
Mustafa Mazhar, γιος του Mehmed	713.511	3	39	12 Οκτωβρίου 1859
Adas, γιος του Abubekr	89.186	29	1.033	19 Σεπτεμβρίου 1860
Abdulkader, γιος του Mehmed Tahir	67.807	4	300	1 Οκτωβρίου 1860
Hadice, κόρη του Ömer	8.491	2	496	7 Μαρτίου 1878
Ömer, γιος του Mustafa	4.711	10	82	19 Μαΐου 1878
Sadık, γιος του Abdullah	800	2	64	12 Ιουνίου 1878
Ahmed Süleyman, γιος του Kahraman	20.279	2	540	14 Ιουνίου 1878
Kâmil, γιος του Mustafa Hafız	15.073	5	565	3 Σεπτεμβρίου 1879
Hanafız, γιος του Mehmed	80.044	3	277	2 Οκτωβρίου 1879
Galib, γιος του Ali	3.919	4	25	1 Ιουλίου 1890
Iskender, γιος του Yusuf	942.698	8	1.855	17 Αυγούστου 1899

Ωστόσο, αν το θρησκευτικό βιβλίο κατέχει μια τόσο σημαντική θέση στα ιεροδικαστικά κατάστιχα, αυτό οφείλεται επίσης ίσως στο ότι ο καδής δεν αναγνωρίζει τα άλλα βιβλία και συνεπώς τα παραλείπει. Πράγματι, οι υπόλοιποι τόμοι που ανήκαν στο θανόντα χαρακτηρίζονται συχνά με το μοναδικό γενικό όρο "βιβλίο" (kitâb). Έτσι, για παράδειγμα, δε γνωρίζουμε ποια ήταν τα τέσσερα "βιβλία", εκτός από το Κοράνι, που είχε ο Mehmed Timur ağa (ΑΘ, κατ. 269, 39). Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της Kâmile hatun, κόρης του Abdullah, που πέθανε αδιάδοχη (ΑΘ, κατ. 269, 7). Η Kâmile είχε 9 βιβλία, ανάμεσα στα οποία κι ένα Κοράνι. Ο γραφέας που ασχολήθηκε με την καταγραφή επισημαίνει την παρουσία 6 μικρών βιβλίων (sagir kitâb) τα οποία εκτίμησε συνολικά σε 37 γρόσια, αλλά δυστυχώς δεν παρέχει καμιά άλλη πληροφορία σχετικά με αυτά. Η περίπτωση του Ömer, γιού του Mustafa (ΑΘ, κατ. 305, 19-20), και αυτή του Hasan, γιού του Hüseyin (ΑΘ, κατ. 219, 4), είναι όμοιες.

Σε κάθε περίπτωση, το βιβλίο φαίνεται ότι ήταν, στην εποχή που μας απασχολεί, ένα εξαιρετικά σπάνιο αντικείμενο στη μουσουλμανική κοινωνία της Θεσσαλονίκης. 54 κάτοχοι βιβλίων σε ένα σύνολο 835 ατόμων: η μετριότητα του ποσοστού αξίζει να υπογραμμιστεί. Η κατοχή ενός ή περισσότερων βιβλίων δεν ήταν καθόλου συνηθισμένο φαινόμενο· αρκούσε ωστόσο για να δικαιολογεί τη θεώρηση των κατόχων τους ως "ξεχωριστών ατόμων".

Όπως φαίνεται από τα παρακάτω παραδείγματα, οι καταγραφές κληρονομιών μας επιτρέπουν να γνωρίσουμε από κοντά αυτές τις εξαιρετικές περιπτώσεις μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης.

Η κληρονομιά της Hadice, κόρης του el-hacc Ömer ağa και συζύγου του Ismail ağa (ΑΘ, κατ. 305, 4), που συντάχθηκε στις 7 Μαρτίου 1878, περιέχει δύο τυπωμένα Κοράνια (basma) τα οποία εκτιμήθηκαν σε 200 και 296 γρόσια αντίστοιχα. Η περιουσία της Hadice, που ανερχόταν στο ακαθάριστο ποσό των 8.491 γροσίων, προερχόταν κυρίως από την προίκα της. Η αποθανούσα διέθετε ένα εντυπωσιακό απόθεμα από πετσέτες κουζίνας, πετσέτες μπάνιου, τραπεζομάντηλα και πετσετάκια, υφάσματα, κεντητές κουβέρτες κλπ. Ο ιεροδικαστής καταγράφει ακόμη μιντέρια με μεγάλα μαξιλάρια, κιλίμια, αρκετά σκεύη κουζίνας, τρία χαλάκια προσευχής και μερικά ρούχα. Ουσιαστικά, τίποτε ιδιαίτερο που να διαφοροποιεί τη Hadice από τις άλλες γυναίκες της γενιάς της. Καμιά ένδειξη που να τεκμηριώνει μια κάποια εξοικείωσή της με τον κόσμο του γραπτού λόγου. Γιατί λοιπόν είχε δύο Κοράνια; Πιθανόν για να δείξει την προσήλωσή της στο ισλάμ. Εκτός και αν τα είχε κληρονομήσει από τον πατέρα της, ο οποίος, όπως υποδεικνύει ο τίτλος του el-hacc, είχε πάει τουλάχιστον μια φορά στη ζωή του για προσκύνημα στη Μέκκα. Ο el-hacc Ömer ağa ήταν άνθρωπος ιδιαίτερα ευσεβής, εκτός κι αν ενδιαφερόταν κυρίως να συλλέγει εξωτερικά δείγματα θρησκευτικότητας.

Ο Galib bey, γιός του Ali bey, ήταν πριν από το θάνατό του καϊμακάμης στην Karaferya (Βέροια) (ΑΘ, κατ. 316, 157, αρ. 337). Ένας οθωμανός προϊστάμενος διοικητικής περιφέρειας που δεν κατάφερε να πλουτίσει: το ακαθάριστο ποσό της κληρονομιάς που άφησε δεν ξεπερνά τα 4.000 γρόσια. Οι 4 κληρονόμοι του – τρεις σύζυγοι και μια κόρη – αρκέστηκαν σε 1.500 γρόσια, αφού αφαιρέθηκαν οι οφειλές και τα υπόλοιπα χρέη της κληρονομιάς. Αν κρίνουμε από την καταγραφή των περιουσιακών του στοιχείων, που έγινε την 1η Ιουλίου 1890, το εσωτερικό του σπιτιού του πρώην καϊμακάμη ήταν εξαιρετικά λιτό. Έξι μιντέρια παραγεμισμένα με άχυρο, μερικά μεγάλα μαξιλάρια, δύο χαλιά σε κακή κατάσταση και τρία παλιά ξύλινα σεντούκια αποτελούσαν τη βασική επίπλωση. Το μαγκάλι, που έχει επίσης καταγραφεί, ήταν μάλλον το κύριο μέσο θέρμανσης του σπιτιού. Ωστόσο, στην κληρονομιά περιλαμβάνονταν επίσης ένας καθρέφτης, ένα επιτραπέζιο ρολόι και ένα ψηλό τραπέζι, πιθανές ενδείξεις μιας διστακτικής υιοθέτησης τρόπων ζω-

ής που προέρχονταν από τη Δύση. Εκπλήσσει, τέλος, η σχετική πολυμορφία των προσωπικών αντικειμένων που ανήκαν στο Galib bey. Εκτός από μια ετερόκλητη γκαρνταρόμπα, ο καϊμακάμης άφησε πίσω του όπλα (δύο πιστόλια και ένα τουφέκι), ένα ζευγάρι κιάλια, καπνό, ένα χαλάκι προσευχής, ένα χρυσό ρολόι τσέπης με την αλυσίδα του και τέσσερα βιβλία: τρεις τόμους ενός ιστορικού έργου δύσκολα αναγνωρίσιμου (Tarih-i ali) κι ένα μοναδικό τόμο του γνωστού Meşâhir-î islâm (Οι επιφανείς άνδρες του ισλάμ) του Hamid Vehbi efendi[6]. Ακόμη και αν αυτή η ισχνή συλλογή απέχει πολύ από το να συνιστά πραγματική βιβλιοθήκη, ο άνθρωπός μας μοιάζει να ήταν ένας "εγγράμματος": αυτό τουλάχιστον συμπεραίνουμε από το μελανοδοχείο και τα δύο ζευγάρια γυαλιά που περιλαμβάνονται στη λίστα των αντικειμένων που είχε στην κατοχή του.

Ο Mehmed Sa'id efendi ήταν γραμματέας του επαρχιακού συμβουλίου (ΑΘ, κατ. 234, 20-21). Μαζί με τη σύζυγό του Ümmühân και τα τρία ενήλικα παιδιά του, ζούσε στη συνοικία Pinti Hasan, μια περιοχή που συγκέντρωνε άτομα μετρίου εισοδήματος (M. Anastassiadou, 1997, 227, 256). Το ακαθάριστο ποσό της κληρονομιάς του – 67.826 γρόσια – αντιστοιχεί σε ευκατάστατο τρόπο ζωής. Ωστόσο, η καταγραφή των περιουσιακών του στοιχείων, που έγινε μετά το θάνατό του, στις 21 Αυγούστου 1837, περιλαμβάνει αποκλειστικά προσωπικά είδη. Δεν αναφέρονται πουθενά "οικιακά" αντικείμενα, έπιπλα, σκεύη κουζίνας ή εργαλεία. Όμως, μολονότι είναι αδύνατο να επαναφέρουμε το γραμματέα μας στο καθημερινό του περιβάλλον, μπορούμε τουλάχιστον να σχηματίσουμε μια ελάχιστη ιδέα για τα ενδιαφέροντά του. Ο Mehmed Sa'id διέθετε, όπως και πολλοί άλλοι άνθρωποι της εποχής του, διάφορα είδη για καπνιστές, ένα σερβίτσιο του καφέ, μερικά χαλάκια προσευχής, ένα κομπολόι, καθώς και ένα αξιοσημείωτο σύνολο ρούχων. Η μικρή του συλλογή βιβλίων (18 τόμοι μεταξύ των οποίων ένα Κοράνι κι ένα προσευχητάρι), καθώς και ένα σκάκι, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, όταν ζούσε, ο αποθανών αφιέρωνε κάποιες από τις ελεύθερες ώρες του σε πνευματικές δραστηριότητες.

Ούτε η Hadice ούτε ο Galib bey ούτε ακόμη και ο Mehmed Sa'id μοιάζουν να ήταν ένθερμοι λάτρεις των γραμμάτων. Τα βιβλία φαίνεται ότι κατείχαν δευτερεύουσα θέση στη ζωή τους. Το υλικό περιβάλλον στο οποίο περνούσαν την καθημερινότητά τους μπορεί να συγκριθεί με αυτό των υπόλοιπων μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης: ίδια μαγειρικά σκεύη, υφάσματα και σκεπάσματα, ίδιοι καναπέδες, μιντέρια και μαξιλάρια, ίδια παντελόνια, σακάκια, μποτίνια, παπούτσια. Ωστόσο, καθένας από αυτούς αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση. Εκτός από μερικά βιβλία, ο ένας είχε ένα μελανοδοχείο, ο άλλος ένα σκάκι. Η Hadice διακρινόταν για την οικογενειακή της καταγωγή. Σημάδια που αρκούν για να θεωρήσουμε τους ανώνυμους αυτούς, για τους οποίους δεν ξέρουμε σχεδόν τίποτε, ως φιγούρες εξαιρετικές, ως ξεχωριστές περιπτώσεις ατόμων.

6. Ο Cl. Huart, 1885, 427 αναφέρει ότι το έργο αυτό, που κυκλοφόρησε από το τυπογραφείο Mihran και χρονολογείται περί το 1300-1301 h./1882-84, πρέπει να αποτελούσε μια "ιστορική βιβλιοθήκη σε εκατό τεύχη" τα οποία συγκεντρώνονται σε οκτώ ή εννέα τόμους: Hamid Vehbi, *Meşâhir-î islâm*, Κωνσταντινούπολη, Mihran Matbaası, 4 τομ., s.d. (S. Özege, 1965, αρ. 10609).

ΕΝΝΕΑ "ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ"

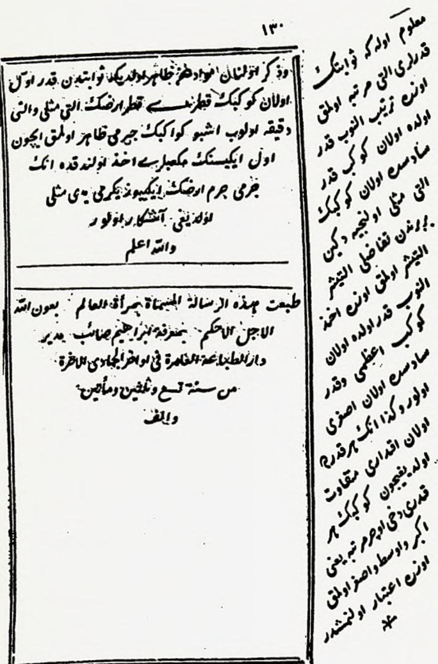
Εκτός από εκείνους που δεν είχαν να επιδείξουν παρά δύο ή τρία βιβλία, υπήρχαν και αυτοί – ολιγάριθμοι – που κατείχαν μια πραγματική "βιβλιοθήκη", δηλαδή πάνω από τριάντα έργα. Από τις 835 κληρονομιές που μελετήθηκαν, μόνο 9 (δηλαδή 1,1% του συνόλου) περιέχουν συλλογές που ξεπερνούν αυτό το όριο. Πρόκειται σχεδόν πάντοτε για βιβλιοθήκες που περιλαμβάνουν από 30 έως 60 τόμους. Μόνο σε δύο περιπτώσεις καταμετρήθηκαν περισσότεροι από 100 τόμοι (Πίνακας 3).

Αξίζει να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτών των "εξαιρετικών" συλλογών –για την ακρίβεια, 7 από αυτές– ανήκαν σε άτομα που πέθαναν μετά το 1880. Μια παρεμφερής παρατήρηση αφορά και στις πιο περιορισμένες συλλογές (2 έως 30 τόμοι): από τις 20 κληρονομιές αυτής της κατηγορίας, μόνο 5 χρονολογούνται πριν από το 1858. Μπορούμε να συμπεράνουμε, μέχρις αποδείξεως του εναντίου, ότι το βιβλίο άρχισε να κάνει μια πραγματική, αν και διστακτική ακόμη, εμφάνιση στα μουσουλμανικά σπίτια της Θεσσαλονίκης κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και ακόμη περισσότερο επί Abdülhamid II (1876-1909).

Ωστοσο, ακόμη και στα χρόνια που σημαδεύτηκαν, τηρουμένων των αναλογιών, από μια κάποια διάδοση του βιβλίου οι "βιβλιοθήκες" δε συνιστούν, ως προς την αγοραστική τους αξία, παρά ένα ελάχιστο μέρος της κληρονομιάς. Δύο παραδείγματα: οι 131 τόμοι που ανήκαν στον Emin ağa, γιο του Halil, υπολογίζονται από τον καδή σε 66 γρόσια, δηλαδή λιγότερο από 0,5% του ακαθάριστου ποσού της κληρονομιάς (ΑΘ, κατ. 305, 77). Τα 33 βιβλία του Mehmed Tahir efendi, γιου του Yusuf, αντιπροσωπεύουν το 1,6% του συνόλου (ΑΘ, κατ. 316, 100, απ. 217). Μοναδική εξαίρεση, η περίπτωση του Hüseyin Hami efendi, γιού του Abdullah. Οι 42 τόμοι που βρέθηκαν ανάμεσα στα προσωπικά του είδη εκτιμώνται σε 594

Πίνακας 3. 9 κληρονομιές που καταγράφουν περισσότερους από 30 τόμους

Όνομα εκλιπόντος	Ακαθάριστη αξία της κληρονομιάς (σε γρόσια)	Αριθμός βιβλίων	Συνολική αξία της "βιβλιοθήκης" (σε γρόσια)	Ημερομηνία πράξης
Hasan Akif, γιος του Ali	1.248	32	175	18 Ιουνίου 1828
Hüseyin Hami, γιος του Abdullah	1.357	42	594	30 Νοεμβρίου 1859
Emin, γιος του Halil	13.547	131	66	10 Οκτωβρίου 1879
Hüseyin Hüsni, γιος του Ömer	1.008.454	35	413	6 Μαρτίου 1887
Mehmed Tahir, γιος του Yusuf	77.375	33	1.300	29 Ιουλίου 1890
Hadice, κόρη του Abdullah	2.957	50	265	3 Μαρτίου 1900
Kudret bey	191.004	129	540	17 Ιουνίου 1901
Ali Sa'ib, γιος του Abdullah	598	40	33	26 Ιουλίου 1901
Emin Ali	1.678	35	200	28 Μαΐου 1905

Τελευταία σελίδα του Mir'at-i âlem.

Πρώτες σελίδες του Mir'at-i âlem.

7. S. Özege, 1965, αρ. 3225: *divan-ı Hafiz*, Tebriz, Dar-üt Tıbaat-ül Mahsusa, 1259 h./ 1843, σ. 418.; id., αρ. 3226: *divan-ı Hafız-ı şirazî*, Κωνσταντινούπολη, 1257 h./ 1841-42, σ. 259; id., αρ. 3227: *divan-ı Hafiz şirazî*, Κωνσταντινούπολη, Ahter matbaası, 1302 h./ 1884-85, σ. 280.; id., αρ.5298: *Hafiz divanı*, 1264 h./1847-48, σ. 183.

8. *Tuhfetü'l-Ahyar fı'l-Hikemi ve'l-Emsali ve'l Eş'ar*, βλέπε A. S. Levend, 1973, 394. Ιστορικός και εγκυκλοπαιδιστής, ο Kâtib Çelebi (1609-1657), γνωστός επίσης στην Ευρώπη με το όνομα Hadji Kalfa, κυριαρχεί με την επιβλητική παρουσία του στην οθωμανική πνευματική ζωή του 17ου αιώνα. Δύο αιώνες μετά, το έργο του θα εξακολουθεί να διαβάζεται από πολύ κόσμο.

γρόσια, ποσό που αντιστοιχεί στο 43,77% της κληρονομιάς (ΑΘ, κατ. 269, 22).

Άλλη παρατήρηση: αν παραπάνω διαπιστώσαμε ένα ξεκάθαρο και άμεσο συσχετισμό ανάμεσα στην αξία που αποδίδεται στα Κοράνια και το ακαθάριστο συνολικό ποσό της κληρονομιάς, δεν συμβαίνει το ίδιο όταν πρόκειται για "βιβλιοθήκες" που απαριθμούν περισσότερους από 30 τόμους. Στις μισές από αυτές τις περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με άτομα με μικρή περιουσία που η αξία της δεν υπερβαίνει τα 2.000 γρόσια. Προφανώς, στην Οθωμανική αυτοκρατορία, όπως και σε άλλα μέρη, η αγάπη για τα γράμματα και τις επιστήμες ήταν μάλλον ασύμβατη με το χρήμα. Υπάρχουν ωστόσο και ευκατάστατοι "βιβλιόφιλοι": πέντε από τους εκλιπόντες μας έφυγαν αφήνοντας πίσω τους σημαντικές περιουσίες – όπως στην περίπτωση του Hüseyin Hüsni efendi (ΑΘ, κατ. 316, 153-155, αρ. 333) του οποίου η κληρονομιά ξεπερνούσε τα 1.000.000 γρόσια.

Τί ακριβώς διάβαζαν οι λιγοστοί αυτοί Θεσσαλονικείς, τους οποίους – βιαστικά σίγουρα – χαρακτηρίζουμε ως "βιβλιόφιλους"; Μέχρι αυτό το σημείο της εργασίας, έχουμε συναντήσει στις κληρονομιές σχεδόν μόνο θρησκευτικά βιβλία.

Εδώ όμως το τοπίο αλλάζει. Καθένας από τους 9 κατόχους βιβλίων που εξετάζουμε εμφανίζεται με τις προτιμήσεις του και τα ενδιαφέροντά του. Οι περιπτώσεις αυτές είναι τόσο σπάνιες, που αξίζει να τις παρουσιάσουμε κάθε μια ξεχωριστά.

Ένας ντόπιος διανοούμενος της δεκαετίας του 1820

Ο Hasan Akif efendi (ΑΘ, κατ. 219, 33), γιος του Ali, σύζυγος της Zeytun και πατέρας δύο ενήλικων κοριτσιών, της Rukiye και της Fatma, αφήνει μια κληρονομιά που δεν έχει τίποτε το αξιοζήλευτο: το σύνολο των αγαθών του εκτιμάται –πριν αφαιρεθούν τα έξοδα διαδοχής– σε 1.248 γρόσια. Η καταγραφή, που πραγματοποιήθηκε στις 18 Ιουνίου 1828, αριθμεί μερικά ρούχα, διάφορα είδη για καπνιστές, τέσσερα τουφέκια, μιντέρια με 13 μαξιλάρια, σκεπάσματα και δύο σεκρετέρ, από τα οποία το ένα σε κακή κατάσταση. Ο ιεροδικαστής επισημαίνει ακόμη την παρουσία 32 βιβλίων. Δυστυχώς, δε μπαίνει στον κόπο να σημειώσει τους τίτλους όλων των τόμων. Μόνο 10 από αυτούς έχουν περιγραφεί, οι υπόλοιποι 22 χαρακτηρίζονται απλώς ως "βιβλία". Για ποιο λόγο ο καδής είναι τόσο επιλεκτικός; Ίσως –όπως αναφέραμε ήδη παραπάνω– επειδή δεν ενδιαφέρεται παρά για ένα συγκεκριμένο είδος λογοτεχνίας. Αν ακολουθήσουμε όμως μια τέτοια υπόθεση, τότε αναγκαστικά οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι οι καταγραφές κληρονομιών μας ενημερώνουν κυρίως για τον πνευματικό κόσμο του ιεροδικαστή παρά για αυτόν του αποθανόντος! Όπως και να έχει, ο κατάλογος των βιβλίων του Hasan Akif efendi μας δίνει μια κάποια ιδέα για τις προτιμήσεις του ως αναγνώστη. Καμία έκπληξη! Ο άνθρωπός μας δεν ενδιαφερόταν παρά για τις σταθερές αξίες. Είχε ένα αντίτυπο του απαραίτητου divan του Πέρση ποιητή Hafiz[7], το Tuhfetül-akhyâ του Kâtib Çelebi[8], μια συλλογή ποιημάτων του Şevket[9] κι ένα τόμο mesnevi, πιθανότατα το περίφημο μυστικιστικό ποίημα του Mevlana Celaleddin-i Rumi[10]. Η κληρονομιά περιλαμβάνει επίσης ένα βιβλίο με τίτλο Kissa-i Leylâ ve Mecnun, λαϊκό μυθιστόρημα που γράφτηκε και ξαναγράφτηκε ένα σωρό φορές. Όσον αφορά στη θρησκευτική λογοτεχνία, τα ίδια κλασικά γούστα! Ο Hasan Akif efendi κατείχε ένα menâkib-i hazret-i mevlânâ, έργο που διηγείται τη ζωή του Celaleddin-i Rumi και το Tarikatül muhammediye του Mehmed efendi Birgivi, ένα από τα πρώτα βιβλία θρησκευτικής ηθικής που διαδόθηκε ευρύτατα χάρη στην τυπογραφία[12]. Τέλος, βρίσκουμε στη βιβλιοθήκη του ένα από τα "μπέστ σέλλερ" της εποχής, που τυπώθηκε το 1802 σε 800 αντίτυπα, το αραβο-τουρκικό λεξικό του Mehmed bin Mustafa el-Vani, γνωστό με το όνομα Vânkûli lugatı[13].

Πρώην σκλάβος ή εξισλαμισμένος;

Προτού εγκατασταθεί με τη σύζυγό του στη συνοικία Kasımiye της Θεσσαλονίκης, ο Hüseyin Hami efendi (ΑΘ, κατ. 269, 22) γιος του Abdullah, κατοικούσε στη Gümülcine (Κομοτηνή). Ο κατάλογος των περιουσιακών του στοιχείων, που συντάχθηκε στις 30 Νοεμβρίου

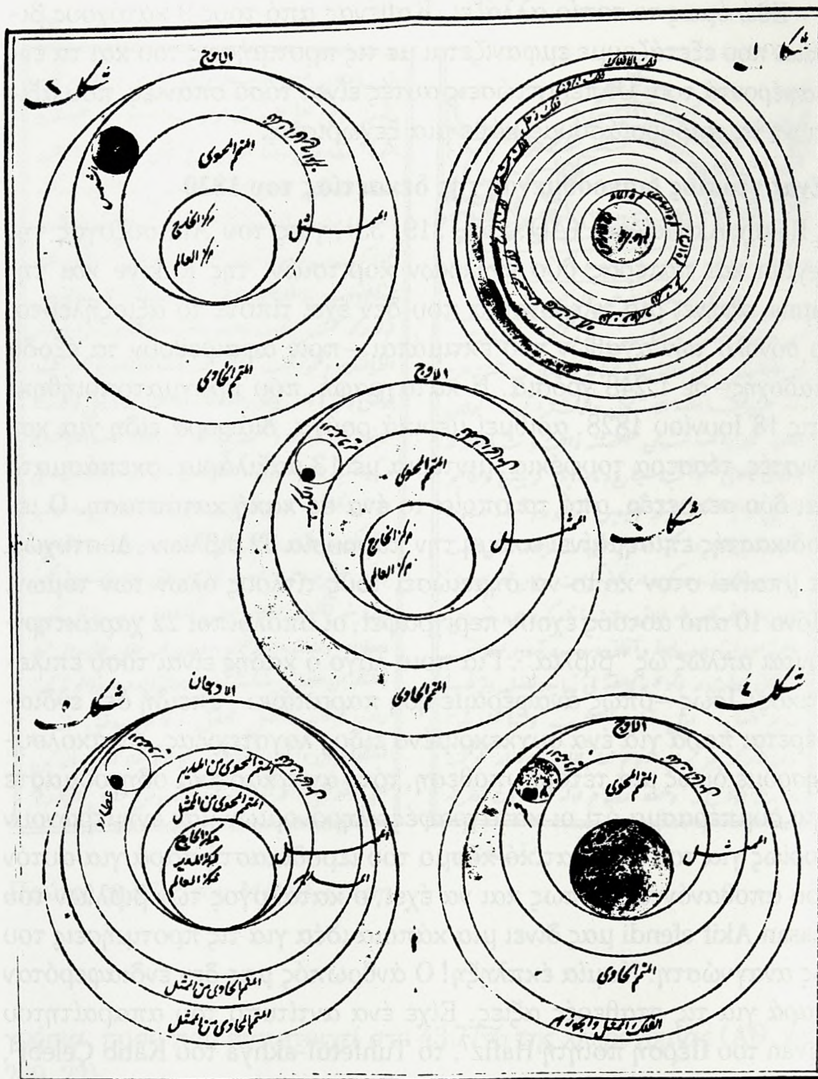
9. Το συγκεκριμένο *divan* δεν ήταν δυνατό να αναγνωριστεί. Ο A.S. Levend, 1973, 342, αναφέρει πολλούς ποιητές με το όνομα Şevket.

10. Ο Mevlâna Celâleddin-i Rûmi (1207-1273), ιδρυτής του μυστικιστικού τάγματος των *mevlevi*, συνέθεσε τα *mesnevi* του στα περσικά. Ο κλασικός αυτός της ανατολίτικης λογοτεχνίας, ο οποίος γράφει έργα σε στίχο με θέματα που αντλεί από τη λαϊκή λογοτεχνία, έχει πολλές φορές μεταφραστεί στα τουρκικά. Είναι αδύνατο, εδώ, να γνωρίζουμε εάν πρόκειται για μια από τις μεταφράσεις ή για το πρωτότυπο στην περσική γλώσσα, το οποίο διαβαζόταν ακόμα πολύ από τους εγγράμματους Οθωμανούς.

11. Ο A. S. Levend, 1973, 436, αναφέρει ότι το έργο αυτό ενός ανώνυμου συγγραφέα βρίσκεται μεταξύ των χειρογράφων της βιβλιοθήκης Nuruosmaniye στην Κωνσταντινούπολη. Πρόκειται ίσως για συνοπτική έκδοση του *Menâqibu'l-ârifîn* του Ahmet Arifi Eflaki (1286;-1360;) από τις πολλές που εκδόθηκαν το 19ο αιώνα.

12. Ο Mehmed Efendi Birgivi (1523-1573), επιφανής λόγιος μουσουλμάνος ο οποίος ανήκε στο τάγμα των *bayrami*, συνέθεσε το *Tarikat-ul muhammedîye* στα αραβικά. Εδώ πρόκειται ίσως για το λεπτομερή σχολιασμό στην οθωμανική γλώσσα τον οποίο αναφέρει ο A. Kabacalı, 1987, 84. Βλέπε επίσης S. Özege, 1965, αρ. 15786: *Tarikat-ı Muhammediye şerhi*, με σχόλια του Recep efendi bin Ahmet. Κωνσταντινούπολη, 2 τόμοι, χχ.

13. Μια πρώτη έκδοση πραγματοποιήθηκε από τον Ibrahim Müteferrika το 1729. 1ος τόμος: 19+666 σ., 2ος τόμος: σσ. 2+756+10, τιράζ: 1000 αντίτυπα. Πρβ. σχετικά με την έκδοση αυτή A. Kabacalı, 1987, 34. Σχετικά με την έκδοση στις αρχές του 19ου αιώνα (K. Beydilli, 1995, 181 και passim).

Ένα παράδειγμα από την εικονογράφιση του Mir'at-i âlem.

1859, δεν αποτελεί καταγραφή κληρονομιάς. Με την πράξη αυτή, ο καδής ανακήρυξε τον άνθρωπό μας "αγνοούμενο", μετά από αίτημα της μοναδικής του κληρονόμου, της γυναίκας του. Πράγματι, στις 30 Νοεμβρίου 1859 συμπληρώνονταν 15 χρόνια που ο Hüseyin Hami δεν είχε δώσει σημεία ζωής. Πέθανε; Έφυγε; Δε θα το μάθουμε ποτέ. Ας σημειωθεί όμως ότι ο χαρακτηρισμός του ως "ibn-i Abdullah" (κατά λέξη "γιός του δούλου του Θεού") δεν ήταν τυχαίος: αυτός αποδιδόταν συχνά σε άτομα που είχαν πρόσφατα ασπαστεί το ισλάμ, σε παιδιά αγνώστων γονιών ή σε πρώην σκλάβους (σχετικά με τους γιούς και τις κόρες του Abdullah, βλ. H. Sahillioğlu, 1985, 43-112 και σχετικά με τη δουλεία, βλ. E. Toledano, 1982). Υπήρχε κάποια σχέση ανάμεσα στην εξαφάνιση του Hüseyin Hami και στην καταγωγή του; Δυστυχώς, δεν έχουμε στοιχεία για αυτό και η οποιαδήποτε σχετική υπόθεση θα είχε μόνο μυθιστορηματική

αξία. Ας σημειώσουμε, ωστόσο, ότι οι περισσότεροι από τους "γιούς του Abdullah" των οποίων γνωρίζουμε την κληρονομιά χαρακτηρίζονται από μια άτυπη οικογενειακή και κοινωνική πορεία (άγαμος βίος, απουσία παιδιών, ισχνή περιουσία, κλπ.).

Πρώην σκλάβος ή μουσουλμάνος "ερχόμενος από αλλού", ο Hüseyin Hami ήταν, σε κάθε περίπτωση, ένας άνθρωπος καλλιεργημένος, με γνώσεις της αραβικής και περσικής γλώσσας. Σε αντίθεση με άλλους, η κληρονομιά του περιέχει μόνο βιβλία, 42 σε αριθμό. Κατ' αρχήν, μερικές συλλογές "δικαστικών αποφάσεων" (fetva): το *Riyâzu'r-rahme* του περίφημου şeyh-ül-islam Feyzullah efendi (;-1703+) (M.T. Bursalı, 1133h/1914-15, I, 394), το *Behcetü'l-fetâvâ* του Abdullah efendi, ενός λογίου που απέκτησε επίσης τον τίτλο του şeyh-ül-islam (;-1743+) (M.T. Bursalı, 1133h/1914-15, I. 363), και τέλος ένα μεγάλο σύνολο fetva που εκδόθηκαν από τον şeyh-ül-islam Çatalcalı Ali efendi και συγκεντρώθηκαν το 1829 με τον τίτλο *Fetâvây 'Ali efendi* από τον Ibni Ahmed el-Kefeni Salih efendi (A. Kabacalı, 1987, 64, έργο 12+875 σ., τυπωμένο το 1829). Εκτός από τις συλλογές αυτές, ο Hüseyin Hami είχε ακόμη μια σειρά αμιγώς θρησκευτικών έργων. Επισημαίνουμε την ύπαρξη ενός Κορανίου, ενός προσευχηταρίου (du'âname), ένα σχολιασμό του 78ου κεφαλαίου του Κορανίου (η "αναγγελία", Tefsîr-i sûre-i nebe') κι ένα κείμενο που πραγματεύεται τις αρετές και τις αξίες του Abu Eyyûb Ensari (*Cilâ el-kulûb*, έργο του Abd-ül-Hafiz bin Osman el-Kari, λογίου του Χετζάς)[14]. Ο άνθρωπός μας όμως διέθετε κατά κύριο λόγο βιβλία γραμματικής, λεξικά και διάφορα σχολικά εγχειρίδια. Κέρδιζε τον επιούσιο παραδίδοντας μαθήματα γλώσσας; Σε αυτή τη σκέψη μας οδηγεί η βιβλιοθήκη του όπου βρίσκουμε μεταξύ άλλων δύο βιβλία αραβικής γραμματικής και συντακτικού (*Sarf ve nahv cümlesi*; *Sarf cümlesi y'arab*)[15], ένα αραβο-τουρκικό λεξικό για μαθητές, το *Sübhe-i Sibyân*[16] κι ένα μνημειώδες έμμετρο περσο-τουρκικό λεξικό του ποιητή Sünbülzade Vehbi (;-1809+) που αποτελεί ένα σχολιασμό του *Tuhfe-i Vehbi*, άλλο κρίσιμο έργο της τουρκο-περσικής λεξικογραφίας[17]. Πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι ο Hüseyin Hami ενδιαφερόταν και για τη λογοτεχνία, τη ρητορική και την ηθική. Ανάμεσα στα βιβλία του, βρίσκουμε και το *Ahlâk-i alâ'i* του Kınalızade Ali Çelebi efendi (1510-1579), έργο προσωπικής, οικογενειακής και πολιτικής ηθικής που φαίνεται ότι γνώρισε μεγάλη επιτυχία μετά την έκδοσή του το 1833 από τα τυπογραφεία του Bulak στην Αίγυπτο[18].

Ασυνήθιστη περίπτωση, ο Hüseyin Hami μας είναι γνωστός αποκλειστικά μέσα από τα 42 βιβλία του. Εκτός από αυτά, η "κληρονομιά" του δεν περιέχει παρά μερικά ρούχα, ένα πιστόλι και τρεις κατσαρόλες.

Έμπορος βιβλίων

Η περίπτωση του Emin ağa (ΑΘ, κατ. 305, 77), γιού του Halil, είναι πολύ διαφορετική από τις δύο προηγούμενες. Για να αντεπεξέλθει

14. S. Özege, 1965 αρ. 2367: *Cilâ-ül kulûb*, Κωνσταντινούπολη, Mihran matbaası, 1298 (1880/81) σ. 61. Ο Cl. Huart, 1882, 189, αναφέρει επίσης την έκδοση αυτού του έργου.

15. Πιθανώς το έργο που αναφέρει ο K. Beydilli, 1995, 257-258, να είναι ένα μικρό βιβλίο 72 σελίδων το οποίο εκδόθηκε το 1819 από το τυπογραφείο του Σκούταρι. Ο K. Beydilli αναφέρει επίσης κάποια sarf cümlesi τα οποία βρίσκονταν αποθηκευμένα στο τυπογραφείο του *Mühendishane*.

16. Γνωστό επίσης και με το όνομα *Mahmudiye*, 33 σελίδες. Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1801 από το τυπογραφείο του *Mühendishane*. Το τυπογραφείο του Σκούταρι (*Üsküdar matbaası*) έκανε δύο νέες εκδόσεις, το 1818 και το 1830 αντίστοιχα. Σχετικά με το έργο αυτό, A. Kabacalı, 1987, 54 και 61. Ο S. Özege, 1965, αναφέρει τις ακόλουθες εκδόσεις: αρ. 9516: *Lügat-ı sübha-ı sibyan*, 1329 (1911), 39 σ., αρ. 9517: *Lügat-ı sübhat-ı-üs sibyan*, Κωνσταντινούπολη, 1307h./ 1889-90, σ. 39, δώδεκα εκδόσεις με τίτλο *Sübha-ı sibyan* [έτη 1216 h./1801-02, 1224 h./1809-10, 1249 h./1833-34, 1249 h./ 1833-34, 1251 h./1835-36, 1257 h./1841-42, 1259 h./1843, 1264 h./1847-48, 1268 h./1851-52, 1269 h./1852-53].

17. *Tuhfe-i Şerh-i hayatî*, έργο του Seyyid Ahmet Hayatî. Η πρώτη έκδοση είναι του 1798 και πραγματοποιήθηκε στο τυπογραφείο του *Mühendishane* (2+503 σελίδες). Το ίδιο τυπογραφείο επανέκδωσε το έργο αρκετές φορές (1804, 1809, 1817, 1823, 1826, 1829). K. Beydilli, 1995, 130-131 και 254, A. Kabacalı, 1987, 53. S. Özege, 1965, αρ. 16796: *Tuhfe şerhi*, Şerheden: Ahmet. Istanbul, 1286 (1869/70), σ. 511.

18. Αφιερωμένο στο *beylerbeyi* της Συρίας, τον Αλί Πασά, το έργο αυτό γράφτηκε το 1564, όταν ο συγγραφέας ήταν καδής της Δαμασκού, και τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1833. Πρβλ. *Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi*, 1977, I, 55.

στις ανάγκες της πολυάριθμης οικογένειάς του, ο Emin ağa εργαζόταν ως τελάλης (δημόσιος κήρυκας, αλλά και μεσίτης). Παρ' όλο που η ηλικία του δεν αναφέρεται, δεν πρέπει να έφυγε πρόωρα από τη ζωή: τα πέντε παιδιά του –δύο γιοι και τρεις κόρες– ήταν όλοι ενήλικες τη στιγμή του θανάτου του. Στις 10 Οκτωβρίου 1879, η καταγραφή των περιουσιακών του στοιχείων εκτιμά την κληρονομιά στα 16.789 γρόσια. Αλλά από το σύνολο αυτό, τα 14.000 γρόσια αντιστοιχούσαν στην αξία ενός σπιτιού του οποίου ο αποθανών ήταν ιδιοκτήτης. Μετά την αφαίρεση των εξόδων της διαδοχής και των χρεών, το ποσό που απομένει είναι ασήμαντο: 850 γρόσια που θα μοιραστούν η χήρα και οι απόγονοι. Στο παθητικό όμως της κληρονομιάς αναγράφεται, μεταξύ άλλων, και μια οφειλή –που υπερβαίνει τα 11.000 γρόσια– προς τον Süleyman, τον πρωτότοκο γιό του Emin. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι ο Süleyman κληρονομεί το πατρικό σπίτι.

Ωστόσο, η κληρονομιά του Emin ağa είναι ενδιαφέρουσα όχι τόσο για τις πληροφορίες που παρέχει σχετικά με τις οικογενειακές σχέσεις, όσο για τα 131 βιβλία που ο τελάλης κατείχε κατά τη στιγμή του θανάτου του. Πρόκειται για την πιο εκτεταμένη "βιβλιοθήκη" από όλες όσες μελετήθηκαν. Όταν δούμε τα πράγματα από πιο κοντά, διαπιστώνουμε ότι ένα μεγάλο μέρος αποτελείται από "βιβλία" (kitâb), χωρίς άλλη διευκρίνηση. Εκτός από αυτά έχουν καταγραφεί 4 έντυπα Κοράνια, 11 tanburiye (ίσως κάποιο εγχειρίδιο για την εκμάθηση ταμπούρλου), 40 αντίτυπα μιας περίφημης πραγματείας λογικής που έχει τίτλο Fenarî mecmuâsı[19], 62 en'âm-i şerif. Είναι προφανές ότι ο Emin ağa δεν αναζητούσε στα βιβλία τη γνώση αλλά τα προς το ζην. Τα 62 en'âm και τα 40 fenâri προορίζονταν για πώληση, όπως και τα 46 αδιάβροχα, τα 71 σακάκια και τα 50 παντελόνια που περιλαμβάνονταν επίσης στην κληρονομιά.

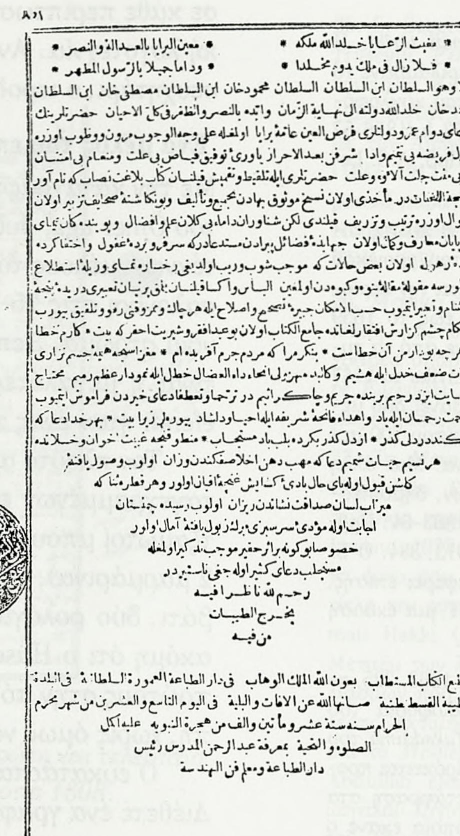
Μια γυναικεία "βιβλιοθήκη";

Η Hadice hatun (ΑΘ, κατ 322, 376, αρ. 846), κόρη του Abdullah, ήταν η σύζυγος του Mehmed Sukri efendi, γιου του Ali, πρώην δημοσίου θησαυροφύλακα (mal müdürü) στο Avrethisar (Γυναικόκαστρο). Για κάποιο λόγο που δεν αναφέρεται στη πηγή μας, ο Mehmed Şukri βρισκόταν, τη στιγμή του θανάτου της γυναίκας του, κρατούμενος στις φυλακές της Edirne (Ανδριανούπολη). Η καταγραφή της κληρονομιάς της Hadice, που συντάχθηκε στις 3 Μαρτίου 1900, περιέχει μια πολυποίκιλη επίπλωση: μιντέρια και καναπέδες, τραπέζια και τραπεζάκια, καρέκλες, καθρέφτες, κονσόλες επενδυμένες με μάρμαρο, ντουλάπες και σεντούκια, μαξιλάρια, ρολόγια, λάμπες και καντηλέρια, σεκρετέρ, χαλιά. Έχουν επίσης καταγραφεί 20 περίπου διακοσμητικοί πίνακες (levha), άφθονα κλινοσκεπάσματα, ένα πλήρες σετ σκευών κουζίνας. Αντίθετα, η γκαρνταρόμπα της Hadice ήταν μάλλον περιορισμένη: δύο-τρία φορέματα, πουκάμισα, ασπρόρουχα, δύο ζευγάρια παπούτσια. Παραδόξως, η καταγραφή περιέχει και αρκετά "ανδρικά" είδη: παντελόνια, παλτά, σακάκια, φέσια, μπαστούνια, κομπολόγια, είδη καπνιστή. Αντικείμενα που ανήκαν στο σύζυγο της Hadice;

Αν αυτό αληθεύει, βρισκόμαστε μπρος σε μια εξαιρετική κληρονομιά που καταγράφει το σύνολο των οικιακών αντικειμένων, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει συνήθως όπου λαμβάνονται υπόψη μόνο τα περιουσιακά στοιχεία που θεωρούνται ότι ανήκαν αποκλειστικά στον αποθανόντα.

Είναι αδύνατο έτσι να ξέρουμε τίνος ήταν στην πραγματικότητα τα 50 βιβλία, τα δύο σεκρετέρ και το μελανοδοχείο των οποίων την κυριότητα αποδίδει ο καδής στη Hadice. Οι τίτλοι των βιβλίων θα μπορούσαν ενδεχομένως να χρησιμοποιηθούν ως ενδεικτικό στοιχείο. Αλλά, ο γραφέας δε σημείωσε τίποτε! Τα μόνα αναγνώσματα που έκρινε απαραίτητο να περιγράψει είναι οι –ημιτελείς– συλλογές της Ikdam, μιας από τις πιο σημαντικές εφημερίδες της εποχής, και του Ma'lûmât, ωραίου εικονογραφημένου περιοδικού. Αν και δε γνωρίζουμε με λεπτομέρειες τι διάβαζαν ο πρώην θησαυροφύλακας του Avrethisar και η σύζυγός του, είμαστε σίγουροι ότι,

Πρώτη και τελευταία σελίδα του Lehcetü'l - lugat.

19. Έργο του Şemseddin Mehmed bin Hemzat-ul-Fenari (;1430-31+), ιδρυτή της *fenariyye*, ενός από τους κλάδους του μυστικού τάγματος των *rufai*. Ο Cl. Huart, 1880, 425, αναφέρει την εκτύπωσή του στη δεκαετία του 1870. Άλλη μια έντυπη έκδοση του Fenari κυκλοφόρησε το 1824. Πρβ. σχετικά K. Beydilli, 1995, 330. O S. Özege, 1965, αναφέρει τις παρακάτω εκδόσεις: αρ. 4303: Κωσταντινούπολη, Matbaa-i amire, 1253h./1837-38), 110 σ., αρ. 4304: Κωσταντινούπολη, Matbaa-i amire, 1263 h./ 1846-47, σ. 104.

σε κάθε περίπτωση, δεν ενδιαφέρονταν καθόλου για τη θρησκευτική λογοτεχνία. Αν είχαν στο σπίτι τους ένα Κοράνι ή κάποιο προσευχητάρι, ο ιεροδικαστής δε θα είχε παραλείψει να το αναφέρει.

Ένα μέλος του επαρχιακού συμβουλίου Θεσσαλονίκης

Με την καταγραφή της κληρονομιάς του Hüseyin Hüsni efendi, γιού του Ömer aga, συζύγου της Nezihe hanım και πατέρα δύο ανήλικων τέκνων, μέλους του επαρχιακού συμβουλίου, που πέθανε στη Θεσσαλονίκη στις 25 Ιανουαρίου 1887, αλλάζουμε κλίμακα και κοινωνικό στρώμα. Ξεπερνώντας τα 1.000.000 γρόσια, η κληρονομιά του είναι η μεγαλύτερη από όσες έχουν εξεταστεί. Ο Hüseyin Hüsni efendi ήταν ένας πολύ πλούσιος άνθρωπος.

Τον πλούτο αυτό μαρτυρούν η ποσότητα και η ποικιλία των καταγεγραμμένων επίπλων: 19 μιντέρια, 6 καναπέδες, 17 λάμπες, 3 τζαμωτοί μπουφέδες, 7 χαμηλά τραπέζια και 5 ψηλά (από τα οποία 2 μαρμάρινα), 41 κουρτίνες, 9 μεγάλοι καθρέφτες, ένα μεγάλο κρεβάτι, δύο ρολόγια, 11 πολυθρόνες και 42 καρέκλες! Ας σημειωθεί ακόμη ότι ο Hüseyin Hüsni efendi πρέπει να ήταν ανάμεσα στους πρώτους στην πόλη που χρησιμοποίησαν σόμπες, όπως στην Ευρώπη, χωρίς όμως να έχει εγκαταλείψει τα μαγκάλια.

Ο ευκατάστατος αυτός Θεσσαλονικιός ήταν άτομο μορφωμένο. Διέθετε ένα γραφείο εξοπλισμένο με διάφορα είδη μπροστά από το οποίο περνούσε πιθανόν ένα μέρος του χρόνου του βυθισμένος στα χαρτιά του. Στην κληρονομιά αναγράφονται 12 φάκελοι με έγγραφα σε κακή κατάσταση. Προσωπικές σημειώσεις ή διοικητικά χαρτιά;

Παραδόξως, η συλλογή των βιβλίων του Hüseyin Hüsni efendi ήταν αρκετά περιορισμένη. Συνολικά 35 τόμοι, ιστορικά έργα κατά κύριο λόγο. Η καταγραφή περιλαμβάνει, ανάμεσα σε άλλους τίτλους, 5 τόμους μιας οθωμανικής ιστορίας, που συντάχθηκε από τον Hayrullah efendi, συγγραφέα των μέσων του 19ου αιώνα (1817-1866)[20], 5 ακόμη τόμους του περίφημου χρονικού του Mustafa Naim Naima (;-1716+)[21], τους δύο πρώτους τόμους από τα "Προλεγόμενα" του Ibn Haldun, του οποίου μας είναι γνωστές πολλές μεταφράσεις στην τουρκική γλώσσα[22]. Ο καδής καταγράφει επίσης το *Haber-i sahih* του Mehmed Mazhar Fevzi, μια πολύτομη ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατίας που εκδόθηκε μεταξύ 1873 και 1876 και κάλυπτε την περίοδο από τον Osman Gazi μέχρι το Selim II[23]. Τέλος, μαζί με μια πιθανή "Ιστορία της Γλώσσας" (*Tarih lugati*), που δεν καταφέραμε να προσδιορίσουμε, ο κατάλογος περιλαμβάνει ένα έργο με τίτλο *Hadika-i vüzera* (Ο κήπος των υπουργών), έργο του Osman Zade Tayib που περιέχει τις βιογραφίες 108 μεγάλων βεζίρηδων, από την εποχή του Alauddin paşa μέχρι τον τελευταίο μεγάλο βεζίρη του Mustafa II, το Rami paşa. Το χρήσιμο αυτό ευρετήριο γράφτηκε κατά παραγγελία ενός άλλου μεγάλου βεζίρη, του Damad Ibrahim paşa, εκδόθηκε το 1855 και περιελάμβανε διάφορα παραρτήματα[24].

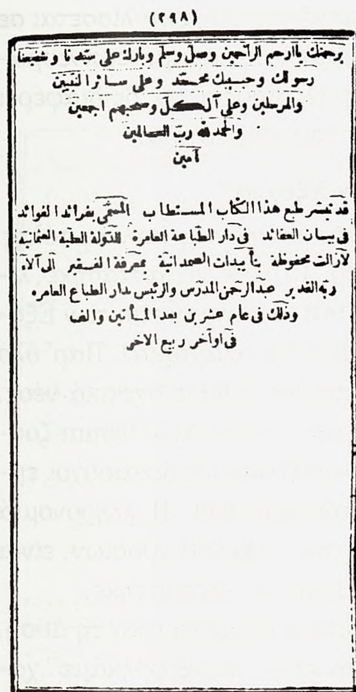
20. *Hayrullâh efendî târîhî*. Η πλήρης έκδοση περιλάμβανε 16 μικρούς τόμους που κυκλοφόρησαν μεταξύ 1273 h./1856-57 και 1292h./1875. Πρβ. A.S. Levend, 1973, 387.

21 *Na'îma târîhî*. Η πρώτη τυπωμένη έκδοση του χρονικού αυτού που καλύπτει την περίοδο από το 1591 έως το 1659 πραγματοποιήθηκε από τα τυπογραφεία Müteferrika το 1147 h./1734. Περιλαμβάνει δύο μεγάλα δίπτυχα περίπου 700 σελίδων το κάθε ένα. Μια άλλη έκδοση, έξι τόμων, δημοσιεύτηκε το 1280 h./1863-64: Πρβ. A. S. Levend, 1973, 384. Ο S. Özege, 1965, αναφέρει επίσης, υπό τον αρ. 12021, μια έκδοση του 1259 h./1843.

22. Ο M. Bianchi, 1863, 225, αναφέρει την κυκλοφορία του 3ου τόμου των *Mukaddima* του Ιμπν Χαλντούν. Πρόκειται προφανώς για τη μετάφραση στα οθωμανικά την οποία έκανε ο Cevdet paşa. Μια άλλη μετάφραση του *şeyh-ül-islâm* Pirizâde Muhammed Sahib Efendi (;-1794+), κυκλοφόρησε το 1858. Οι μεταγενέστερες μεταφράσεις αναφέρονται στο *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, τόμ. 4, 318-319, χχ.

23. A. S. Levend, 1973, 378. O S. Özege, 1965, δίνει σχετικά με αυτό το έργο, υπ' αρ. 5228, τις ακόλουθες πληροφορίες: 1ος τόμος, Κωνσταντινούπολη, τυπογραφείο αρ. 13 στην αγορά Χατζόπουλου στο Beyoğlu, 1290 h./1873-74), 2ος τόμος, Κωνσταντινούπολη, 1290h./ 1873-74, 3ος τόμος, Κωνσταντινούπολη, La Turquie ve Şark matb., 1291 h./1874-75, 4ος τόμος, Κωνσταντινούπολη, La Turquie ve Şark matb., 1291 h./1874-75, 5ος τόμος, Κωνσταντινούπολη, Hacı Izzet efendi matb., 1293 h./1876.

24. A. S. Levend, 1973, 366. S. Özege, 1965, αρ. 5286: *Hadikat-ül vüzera*, Κωνσταντινούπολη, Ceride-i Havadis matb., 1271h./1854-55, 133+86+50+23+4 σ.

AmentüSerhi: Τυπογραφείο Σκούταρι. Ιούλιος 1805. Πρώτη και τελευταία σελίδα. Επανατύπωση από το ίδιο τυπογραφείο το Μάρτιο 1808.

Λάτρης της ιστορίας, ο Hüseyin Hüsni efendi δε φαίνεται να είχε μεγάλη αγάπη για τη λογοτεχνία. Η κληρονομιά του δεν απαριθμεί παρά τρία έργα με λογοτεχνικό χαρακτήρα: ένα μυθιστόρημα του Ahmed Midhat efendi που δημοσιεύτηκε το 1875 με τίτλο Hüseyin fellâh tarihi[25]. Ένα divan του Θεσσαλονικιού ποιητή Meşhuri Ahmed efendi (1783-1857) που δημοσιεύτηκε το 1875[26] και ένα σχολιασμό των *Mesnevi* του Mevlânâ Celâleddin Rumi (Mesnevi şerhi)[27].

Μεταξύ άλλων έργων που καταγράφονται, ας σημειώσουμε ακόμη ένα βιβλίο με παραμύθια (*Masâl kitâbı*), ένα οθωμανικό λεξικό (*lugat-i ' osmânî*) κι ένα Halebi, είδος σύνοψης του οθωμανικού δικαίου[28]. Με έκπληξη παρατηρούμε ότι δεν υπήρχε στη βιβλιοθήκη αυτή ουσιαστικά κανένα θρησκευτικό βιβλίο. Το μόνο έργο τέτοιου είδους είναι ένα evrâd, μικρή συλλογή εδαφίων του Κορανίου που χρησιμοποιούνταν για καθημερινή απαγγελία.

Συνολικά, μια σχετικά "μοντέρνα" συλλογή, αν ληφθεί υπόψη μόνη η χρονολογία έκδοσης των έργων. Λίγο καιρό πριν από το θάνατό του, ο Hüseyin Hüsni efendi, αγόραζε ακόμη βιβλία που είχαν πρόσφατα εκδοθεί. Στην ουσία, ωστόσο, τίποτε εξαιρετικά καινούριο. Όπως το μεγαλύτερο μέρος των υπόλοιπων Θεσσαλονικέων βιβλιοφίλων, ο Hüseyin Hüsni δεν ενδιαφέρεται παρά για τις σταθερές αξίες –χρονικά, λεξικά, συλλογές ποιημάτων, μουσουλμανικό δίκαιο– και μοιάζει να αγνοεί τα έργα της φωτισμένης διανόησης

25. S. Özege, 1965, αρ. 6522: *Hüseyin Fellah*, Κωνσταντινούπολη, Kirkanbar matbaası, 1292 h./1875, 367 σ. Σχετικά με τον Ahmed Midhat efendi (1844-1912), συγγραφέα εξαιρετικά παραγωγικό, βλ. π.χ. C. Kudret, *Ahmet Mithat*, Άγκυρα, TDK, 1962.

26. *Meşhuri divâni*. Μια συνοπτική παρουσίαση του συγγραφέα υπάρχει στο *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, τόμος 6, 1986, σ. 294.

27. Τα *Mesnevi* του Mevlânâ Celâleddin Rûmi ενέπνευσαν πολλούς σχολιαστές. Ο A.S. Levend, 1973, 433 αναφέρει ένα έργο που φέρει αυτόν τον τίτλο και αποδίδεται στον Ismail Hakki Celvetî (;-1760+). Μεταξύ των λεπτομερών σχολιασμών που χαίρουν μεγαλύτερης εκτίμησης εμφανίζεται και το *Mesnevi şerhi* του Sarı Abdullah efendi (1584-1660), μεγάλου λόγιου στην υπηρεσία του οθωμανικού κράτους. Το έργο του αναφέρεται μεταξύ άλλων από τον S. Özege, 1965, αρ. 10599: *Mesnevi şerhi*, 1ος τόμ., Κωνσταντινούπολη, Tavsir-i Evkâr matb., 1287 h./ 1870-71, τόμος 2 έως 5, Κωνσταντινούπολη, Matbaa-i Amire, 1288 h./1871-72. Βλ. επίσης M. Belin, 1871, 143 (αρ. 10) του ίδιου, 1873, 542-543.

28. S. Özege, 1965, αρ. 5367: *Halebi-i kebir tercümesi*, σ. 128., s.d. Με τους αρ. 5368 έως 5375 έχουν συγκεντρωθεί πολλές εκδόσεις της Matbaa-i-amire: 1253 h./1837-38, 299 σ., 1258 h./1842, 299 σ., 1268 h./ 1851-52, 299 σ., 1269 h./1852-53, 299 σ., 1273 h./1856-57, 309 σ., 1279 h./1862-63, 299 σ., 1301 h./1883-84, 269 σ., 1309 h./1891-92, 270 σ. Βλ. επίσης Cl. Huart, 1887, 355, αρ. 21, που αναφέρει τα "στοιχεία του κανονικού δικαίου του Ibrahim Halebi, συγγραφέα του *Mülteka*, με σημειώσεις στο περιθώριο. Εκτυπώθηκε υπό την επιμέλεια του Hadji Ali Yekta efendi, υφηγητή του πανεπιστημίου της Αγ. Σοφίας.

της εποχής του. Παρ' όλο που η καθημερινή του ζωή εκτυλίσσεται σε ένα πολύ εξευρωπαϊσμένο οικιακό περιβάλλον, παραμένει πνευματικά πιστός στην οθωμανική παράδοση. Ως προς αυτό, δε διαφέρει σε τίποτε από τους άλλους ανθρώπους του καιρού του.

Ένας πρόκριτος από το "προάστιο των Εξοχών"

Κάτοικος της συνοικίας Hacci Ismail, στο κέντρο της παλιάς πόλης, ο Kudret bey (ΑΘ, κατ. 323, 239-240, αρ. 1516) εγκαταστάθηκε, λίγο πριν το θάνατό του, τον Ιούνιο του 1901, στο προάστιο των Εξοχών (γνωστό επίσης με το όνομα Hamidiye ή Καλαμαριά). Παρ' όλο που η ηλικία του δεν αναφέρεται, πρέπει να πέθανε σχετικά νέος. Ήταν παντρεμένος χωρίς παιδιά και η μητέρα του Ayşe hanım ζούσε ακόμη. Καθώς δεν υπήρχαν άμεσοι απόγονοι, ως δικαιούχοι εμφανίζονται οι δύο ανήλικοι γιοι του αδελφού του. Η κληρονομιά του, που ανέρχεται στο σεβαστό ποσό των 200.000 γροσίων, είναι από τις πιο υψηλές στο σύνολο του υλικού που εξετάστηκε.

Ένα οικιακό περιβάλλον ολοκληρωτικά φερμένο από τη Δύση. Φυσικά, όπως και σε όλα τα άλλα σπίτια που "επισκεφθήκαμε" χάρη στις κληρονομιές, υπήρχαν και στο σπίτι του Kudret bey αντικείμενα που μύριζαν Ανατολή: χαλιά από μαλλί, μαξιλάρια, μιντέρια. Παράλληλα όμως με αυτά, μια πληθώρα άλλων που μαρτυρούν ολοκληρωτική υιοθέτηση του ευρωπαϊκού τρόπου ζωής! Χαλιά à la franca, καναπέδες επενδυμένοι με εμπριμέ υφάσματα, κονσόλες, καθρέφτες, τραπέζια, λάμπες, πίνακες... Ο αποθανών είχε και σεκρετέρ από ξύλο καρυδιάς και μια τζαμωτή βιβλιοθήκη (camlı kütüphane), όπου πιθανότατα φύλαγε τους 129 τόμους της συλλογής του.

Επιτέλους, ένας Οθωμανός ανοιχτός στις καινοτομίες; Ίσως. Αλλά όσον αφορά στα πνευματικά ζητήματα, είναι δύσκολο να αποφανθούμε με βεβαιότητα, μια και ο ιεροδικαστής που ανέλαβε την καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων του Kudret bey δίνει, για μια ακόμη φορά, την εντύπωση ότι έριξε μια αφηρημένη ματιά στα αναγνώσματα του εκλιπόντος. Από τα 129 τόμους που καταμετρήθηκαν, περιγράφηκαν μόνο οι 42, ενώ οι υπόλοιποι κατατάχθηκαν χονδρικά με το χαρακτηρισμό "διάφορα βιβλία" για μια συνολική αξία 248 γροσίων.

Αν κρίνουμε με βάση τους 42 τόμους των οποίων γνωρίζουμε τους τίτλους, ο Kudret bey, αντίθετα με ό,τι θα νόμιζε κανείς, φαίνεται ότι είχε αρκετά ποικίλα ενδιαφέροντα. Εκτός από δύο έντυπα Κοράνια, κατείχε ένα αντίτυπο –επίσης έντυπο– του *Muhammediye*, έργο του Yazıcıoğlu Mehmed (15ος αιώνας) αφιερωμένο στη ζωή του Προφήτη[29], καθώς και ένα έργο του σεΐχη Şemseddin Ahmed Sivasî (πέθανε το 1597) σχετικά με τη ζωή των τεσσάρων πρώτων χαλίφηδων με τίτλο *Menakib-i çihâr yâr-i güzin*[30]. Στην κληρονομιά αναφέρονται επίσης τρεις τόμοι του *Meşahir-i islâmiye* του δημοσιογράφου Hamdi Vehbi (;-1902+), μια συλλογή με βιογραφίες επιφανών ανδρών, των οθωμανών σουλτάνων, μερικών λογίων και

Στο εργαστήριο του Hafız-Mehmet efendi, στο παζάρι των χαρακτών, αρ. 13, 1303". Σχετικά με τον Ibrahim bin Mehmed bin Ibrahim el-Halebi, βλέπε "Al-Halabi", EI^2, III, 92-93.

29. Σχετικά με το κλασικό αυτό έργο της θρησκευτικής τουρκικής λογοτεχνίας πρβ. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, τόμ. 6, 1986, 420-421. Ο S. Özege, 1965, αρ. 11220 αναφέρει ένα *muhammediye* που δημοσιεύτηκε στο Καζάν, από το τυπογραφείο Ludvik Şots, 1845, σ. 300.

30. Χρωστάμε στο Şemseddin Ahmed Sivasî πολλά εποικοδομητικά διηγήματα. Το *Menakıb-i çihar yâri güzin, rıdavanullahu teâlâ aleyhim ecmain* έχει αναφερθεί από το S. Özege, 1971-1979, 1102. Η πρώτη έκδοση που κυκλοφόρησε το 1258h./1842, απαριθμεί 10+550 σσ. Ο S. Özege αναφέρει άλλες επτά εκδόσεις: 1264 h./1847-48, 1278 h./1861-62, 1290 h./1873-74, δύο εκδόσεις το 1309 h./1891-92, 1312 h./1894-95, 1325 h./1907-08.

٨٦

ويا اغزى ويا بورنى بللو ايسه بتون اوغلان
طوغرمش كبى نفاس اولور اكر هيچ برى بللو
دكلسه نفاس اولماز لكن اوچ كون يادخى ارتق
اقارسه حيض اولور اكر حيضدن كسيله لى اون بش
ويادخى ارتق اولوب ده دوشور ديسه واكر اوچ
كوندن اكسكده كسلسه ويادخى حيض كسيلاليدن
اون بش كون اولمامش اولسه حيض دكلدر بورن
قانى كبيدر نمازن قيله اورجن دوته اريله يانه غسل
لازم دكلدر تم تصنيفه بعون الله تعالى
واطفه تقريبا ٩٧٠

اشبو رساله مرغوبه اندرون همايونده موجوده
مصنف خطيله اولان نسخه دن تحرير اولنوب بعده
مقابله وتصحيح اولنمش نسخه دن طبع وتمثيل اولنمشدر
على يد اضعف العباد عبد الرحمن المدرس المامور
بعمل الطبع بدار الطباعة الجديدة المعمورة
فى مدينة اسكدار فى شهر جمادى الاخرة
لسنة ثمانية عشر بعد المائتين والف
من هجرة من له العز والشرف
ووفقنا صاحب الخيرات

رساله بركوى

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذى هدانا للاسلام وجعلنا من امة
محمد عليه الصلوة والسلام والصلوة والسلام
على جميع الانبياء والمرسلين خصوصا منهم على
افضل المخلوقين محمد واله وصحبه اجمعين
امابعد فهذه وصية الفقير الحقير المعترف بالعجز
والتقصير محمد بن بير على عفا عنهما العفو العلى
لنفسه ولجميع المكلفين كتبها بالتركية ليعم نفعها

بيان الصفات السلبية

اول وصيتم اولدركه ايده ز شهادت ايدرن عبادته
لايق ومستحق يوقدر الا الله تعالى واردر شريكى
ونظيرى يوقدر كيمه دن وقوشانمه دن

Risale-i Birgivî - Üsküdar luatbaan. Σεπτέμβριος 1803. Πρώτη και τελευταία σελίδα.

μεγάλων μορφών του ισλάμ (A.S. Levend, 1973, 452. Ο S. Özege, 1965, αρ. 10609 αναφέρει μια έκδοση σε 4 τόμους, Κωνσταντινούπολη, Mihran Matbaası, x.x.).

Άλλος τομέας που αντιπροσωπεύεται σε μεγάλο βαθμό στη βιβλιοθήκη του Kudret: η ιστορία. Πρώτο πρώτο, ένα κλασικό έργο που έχουμε ήδη συναντήσει κι αλλού, το χρονικό του Na'ima. Στον κατάλογο που συνέταξε ο καδής περιλαμβάνεται κι ένα από τα αξιοσημείωτα στολίδια της οθωμανικής ιστοριογραφίας της εποχής των Μεταρρυθμίσεων, το Tarih-i Cevdet, μνημειώδες δωδεκάτομο έργο[31] που συνέγραψε ο Cevdet paşa, πολιτικός άνδρας που κατάφερε να συνδυάσει τις ιδιότητες τόσο του διοικητικού όσο και του νομικού και ιστορικού. Εκτός από το έργο αυτό, που θα πρέπει να θεωρηθεί, αν μεταφερθούμε στο πνεύμα της εποχής του, ως ένα από τα σύμβολα του οθωμανικού εκσυγχρονισμού, η καταγραφή περιέχει ακόμα ένα τόμο του Destûr, σύνολο νόμων του οθωμανικού κράτους, η δημοσίευση του οποίου είχε αρχίσει προς το τέλος της βασιλείας του Abdülaziz (1861-1876)[32]. Και το έργο αυτό συμβολίζει τον οθωμανικό εκμοντερνισμό. Για να μείνουμε στο ίδιο κλίμα, αναφέρουμε επίσης την παρουσία, μεταξύ των βιβλίων του Kudret

31. Ο A. S. Levend, 1973, 158, 336, 386. M. Belin, 1871, 136, επισημαίνει την κυκλοφορία του 4ου τόμου, *Id.*, 1873, 532, τόμοι 7 και 8, *Id.*, 1877, σ. 138, τόμος 9, Cl. Huart, 1885, 423, τόμοι 10,11 και 12, *Id.*, 1887, 385, προοίμια δώδεκα τόμων που επανατυπώθηκαν χωριστά καθώς και μια δεύτερη τετράτομη έκδοση που συντάχθηκε σε νέα διάταξη, επαναθεωρήθηκε και διορθώθηκε από το συγγραφέα.

32. Ο M. Belin, 1873, 542, αναφέρει αυτό το "Σύνολο των οθωμανικών νόμων" και διευκρινίζει ότι πρόκειται για μια "νέα έκδοση, που βρίσκεται στο στάδιο της εκτύπωσης, η οποία ξεκίνησε υπό την υπουργία του S. E. Ahmed Vefyq efendi και υπό την καθοδήγησή του". Είχε τιράζ 12.000 αντιτύπων.

Tuhfe-i Vehti (λεξικό περσο-τουρκικό). Τυπογραφείο του Muhendishane 1798. Πρώτη και τελευταία σελίδα. Έκδοση Ιούνιος 1800.

bey, ενός Manta Kristo. Πρόκειται πιθανότατα για το Comte de Monte-Cristo, το μυθιστόρημα του Alexandre Dumas, είτε στο γαλλικό πρωτότυπο είτε σε τουρκική μετάφραση[33].

Εκτός από τα έργα αυτά που φέρουν έντονα τα σημάδια της εποχής τους, βρίσκουμε ακόμη το divan του Osman Vasıf Enderuni (;-1824+), ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της παραδοσιακής ποίησης παρ' όλες τις προσπάθειες που κατέβαλε ο συγγραφέας του να προσεγγίσει την καθομιλούμενη γλώσσα[34]. Μαζί με τα θρησκευτικά βιβλία που έχουν ήδη αναφερθεί το divan αποτελούσε αντιστάθμισμα στο Manta Krtisto και στις άλλες "μοντέρνες εκδόσεις" της βιβλιοθήκης. Πώς να χαρακτηρίσουμε τον Kudret bey; "Πολιτιστικό κράμα" όπως τόσοι και τόσοι σύγχρονοί του; Δεν έχουμε, για να στηρίξουμε μια τέτοια υπόθεση, παρά ελάχιστες ενδείξεις. Μερικούς τίτλους σε μια βιβλιοθήκη στην ουσία ανώνυμη, κάποια οικιακά αντικείμενα το μήνυμα των οποίων δεν είναι πάντοτε εύκολο να αποκωδικοποιήσουμε. Τί να σκεφτεί κανείς για παράδειγμα για το "πολυφθαρμένο χαλί" που αναφέρεται στην κληρονομιά; Ότι είχε χρησιμοποιηθεί και φθαρεί τόσο πολύ που είχε πια χάσει κάθε εμπορική αξία; Ή μήπως ότι επρόκειτο για κειμήλιο που είχε περάσει από γενιά σε γενιά;

Υπερχρεωμένος και βιβλιόφιλος

Η καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων του Mehmed Tahir efendi, γιού του Yusuf (ΑΘ, κατ. 316, 100, αρ. 217) συνιστά μια περίπτωση κληρονομιάς όπου το παθητικό είναι μεγαλύτερο από το ενεργητικό. Οι οφειλές του αποθανόντος ξεπερνούν τα 85.000 γρόσια, ενώ η συνολική αξία των αντικειμένων που καταγράφονται από τον καδή στις 29 Ιουλίου 1890 δεν υπερβαίνει τα 77.000 γρόσια. Τρία σπίτια που εκτιμώνται συνολικά σε 73.000 γρόσια περίπου αποτελούν το κύριο μέρος της κληρονομιάς. Δυστυχώς, οι κληρονόμοι του Mehmed Tahir efendi, η σύζυγός του και τα δύο ανήλικα παιδιά του, δεν πήραν τίποτε από την ακίνητη περιουσία του θανόντος. Τουλάχιστον, δεν είχαν την υποχρέωση να εξοφλήσουν τους πολυάριθμους δανειστές που εμφανίστηκαν[35].

Εκτός από τα τρία σπίτια και μερικά ρούχα, η κληρονομιά του Mehmed Tahir efendi περιλαμβάνει μόνο βιβλία: 33 τόμοι συνολικής αξίας 1300 γροσίων. Στη μικρή αυτή βιβλιοθήκη ξαναβρίσκουμε το ενδιαφέρον των Θεσσαλονικέων για την ιστορία. Πάνω από το ένα τρίτο της συλλογής αφορά σε αυτό τον τομέα. Τίτλοι που έχουμε ήδη συναντήσει: 6 τόμοι του χρονικού του Hayrullah efendi, 3 τόμοι του *Haber-i sahih* του Mehmed Mazhar Fevzi. Αλλά και έργα που δεν εμφανίζονται στους άλλους καταλόγους, κυρίως τρεις τόμοι ενός ιστορικού και γεωγραφικού λεξικού (*Lugat-i tarihiye ve cografiye*) που κυκλοφόρησε κατά τη δεκαετία του 1880[36] και ένα τόμο από μια "ιστορία των Προφητών" (*Tarih-i enbiyâ*)[37].

Όπως τα περισσότερα από τα άλλα άτομα των οποίων γνωρί-

33. Η κληρονομιά του Kudret bey συντάχθηκε στις 17 Ιουνίου 1901. Ήδη υπήρχε, πολύ καιρό πριν από την ημερομηνία αυτή, μια μετάφραση στα τουρκικά του συγκεκριμένου μυθιστορήματος: πρβ. M. Belin, 1873, 549: *Monte-Christo*, του Αλέξανδρου Δουμά, μετάφραση που έγινε από την συντακτική ομάδα του Diogene. Τιμή για κάθε τεύχος: 2 γρόσια. Βλ. επίσης Cl. Huart, 1882, 186, *Monte-Cristo*, μετάφραση στα τουρκικά του μυθιστορήματος του Α. Δουμά, 1298 (1880/81). Σχετικά με τις μεταφράσεις αυτές, πρβ. Cevdet Kudret, 1965, I, 11-14.

34. O S. Özege, 1971-1979, αναφέρει πολλές εκτυπώσεις: Divan-ı gulşen efkâr-ı vâsif-i enderunî, τυπογραφείο του Μπουλάκ (Αίγυπτος), 1257h./1841, 11+35+71+55+16+130 σ., Κωνσταντινούπολη, Takvimhane-i Amire, 1257h./1841, 371 σ., Κωνσταντινούπολη Takvimhane-i Amire, 1285 h./1868-69, 168+144 σ.

35. Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με το μουσουλμανικό νόμο, αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει στο ρωμαϊκό νομικό σύστημα, η οφειλή είναι αυστηρά προσωπική. Εφόσον ο κληρονόμος του αποθανόντος δεν είναι ο προσωπικός οφειλέτης του δανειστή, ο τελευταίος δεν έχει καμία αξίωση. Δεν μπορεί να απαιτήσει παρά τα περιουσιακά στοιχεία που άφησε ο οφειλέτης του: Louis Milliot, *Introduction à l' étude du droit musulman*, Παρίσι, Sirey, 1953, 447-448.

36. Cl. Huart, 1885, 437: *Lugat-ı tarihiye ve cografıye* (λεξικό ιστορίας και γεωγραφίας), 7 τόμοι.

37. O S. Özege, 1965, αναφέρει περισσότερες εκδόσεις με αυτόν τον τίτλο. Αρ. 15627: Raşid [πιθανότατα Raşid Aşkî bey, +1916], *Tarih-i enbiya*, Κωνσταντινούπολη, 1323 h./1905-1906 102 σ. Αρ. 15628: *Tarih-i enbiya*, του M. Nuri Seyda, Κωνσταντινούπολη, Şirket-i Müret-

Η πρώτη και τελευταία σελίδα του Subhe-i sibyan. Πρώτη έκδοση 1801-02.

ζουμε την κληρονομιά, έτσι και ο Mehmed Tahir είχε στο σπίτι του θρησκευτικά έργα: 4 αντίτυπα του Κορανίου (από τα οποία 3 έντυπα), ένα σχολιασμό των *Mesnevi* του Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi, ένα *muhammediye*, ένα έργο του Sarı Abdullah efendi (1584-1660) με τίτλο *Semeratü-l-fu' âd*[38] (ένα είδος Ιερής Ιστορίας από τη δημιουργία του κόσμου μέχρι την ακμή του ισλάμ), ένα ανώνυμο έργο αφιερωμένο στο βίο του ιδρυτή του μυστικού τάγματος των Kadiri, Abdülkader Geylani[39], ένα έργο, που δεν έχει χαρακτηριστεί, του sufi ποιητή Ahmed Bincan, ένα μικρό βιβλίο του επιφανούς σεΐχη του τάγματος των Celveti, Ismail Hakkı Bursevi (1653-1725) με τίτλο Risâle-i hüseyiniye (S. Özege, 1965, αρ. 13562, 40 σ., χ.χ.) και τέλος ένα βιβλίο του ίδιου σεΐχη, του οποίου μας είναι γνωστά πολλά έντυπα έργα από το 19ο αιώνα, το οποίο θεωρείται από τον καδή ως αρκετά γνωστό, ώστε να περιγράφεται μόνο από το όνομα του συγγραφέα[40]. Αναμφίβολα, ο Mehmed Tahir efendi είχε αδυναμία στη μυστικιστική λογοτεχνία. Στο τέλος του 19ου αιώνα, υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη αρκετά μοναστήρια δερβίσηδων. Η επαφή με αυτούς τους χώρους επικοινωνίας με το θείο αποτελούσε πιθανότατα σημαντικό μέρος της ζωής του.

Εκτός από τα ιστορικά έργα και τις πραγματείες περί σουφισμού, βρίσκουμε ακόμα μερικά "διάφορα" που παρουσιάζουν σχε-

tibiye matbaası, 1315h./ 1897-98, 77 σ. Εδώ, πρόκειται μάλλον για άλλο έργο, καθώς η κληρονομιά του Mehmet Tahir efendi συντάχθηκε το 1308h./ 1890.

38. Ο M. Belin, 1873, 526, δίνει τις ακόλουθες πληροφορίες για το έργο αυτό: Semeratü-l-fu 'âd (Οι καρποί της καρδιάς). Έργο φιλοσοφίας και θρησκευτικής ιστορίας που αποτελείται από πέντε κεφάλαια και γράφτηκε το 1034h./1624-25, από τον Sarı Abdullah, *reis ül-kuttâb*, ενός από τους πιο διακεκριμένους λόγιους της Ρωμυλίας. Έκδοση που έγινε με βάση ένα χειρόγραφο διορθωμένο από το συγγραφέα, 311 σ., Αυτοκρατορικό Τυπογραφείο.

39. *Menâib-i 'Abdülkâder*. Ο A. S. Levend, 1973, 437, αναφέρει ένα *Menâkib-i Abdü'l-Kadir-i Geylanî* αγνώστου συγγραφέα, που φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη Süleymaniye (Κωνσταντινούπολη).

40. Η κληρονομιά αναφέρει μόνο το όνομα Ismâil Hakki. Ωστόσο, μπορεί επίσης να πρόκειται για το divan του Ismail Hakki Kütahi, που τυπώθηκε το 1286h./1869-70, 48 σ. Πρβ. S. Özege, 1971-1979, 290.

τικό ενδιαφέρον. Καταρχήν, ένας τόμος του Halebi, του κλασικού τούτου έργου του μουσουλμανικού δικαίου που διατηρούσε μια αναμφισβήτητη δημοτικότητα, παρ' όλο που το οθωμανικό νομικό σύστημα είχε εξελιχθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ύστερα από την επίδραση των Μεταρρυθμίσεων. Βρίσκουμε επίσης ένα σχολικό εγχειρίδιο που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στην εποχή του και είχε επανεκδοθεί πολλές φορές, το *Talim-i kira' at* του Arakel efendi και του Muallim Naci[41]. Τέλος, το παραμύθι "των επτά νεράιδων" (*Hikâye-i haft peyker*), θέμα που ανέλυσαν συχνά οι κλασικοί ποιητές και του οποίου κυκλοφόρησαν πολλές διασκευές[42].

Δύο στρατιωτικοί

Τέλος, δύο στρατιωτικοί, ο Ali Saib efendi, γιος του Abdullah (ΑΘ, κατ. 323, 262, αρ. 5) και ο Emin Ali efendi (ΑΘ. κατ. 324, 322, αρ. 1856). Ο πρώτος είχε 40 τόμους, ο δεύτερος 35. Αλλά τόσο για τον ένα όσο και για τον άλλο δε διαθέτουμε παρά συνολικές εκτιμήσεις, χωρίς την παραμικρή ένδειξη σχετικά με το περιεχόμενο των συλλογών. Υποθέτουμε ότι αυτές δεν πρέπει να είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον καδή.

Είναι λοιπόν αδύνατο, εδώ, να προσδιορίσουμε τις "βιβλιοθήκες". Μπορούμε όμως να κάνουμε γνωριμία με δύο χαμηλόβαθμους του οθωμανικού στρατού, αντιπροσωπευτικών, μέχρι ένα σημείο, των στρατιωτών εκείνων που ήταν επιδεκτικοί στις ανατρεπτικές ιδέες και που λίγα χρόνια αργότερα ρίχτηκαν στην περιπέτεια της επανάστασης των Νεότουρκων.

Ο Ali Saib efendi, από το Χαρπούτ, γιός του Abdullah, δεύτερος γραμματέας τάγματος, πεθαίνει μόνος, χωρίς κληρονόμους, στο νοσοκομείο της Θεσσαλονίκης. Η καταγραφή της κληρονομιάς του, που έγινε στις 26 Ιουλίου 1901, φανερώνει έναν άνδρα που πέρασε τα τελευταία χρόνια της ζωής του μέσα στη φτώχεια. Το ενεργητικό ανέρχεται μόλις στα 600 γρόσια. Στο σύνολο αυτό, τα 40 βιβλία που καταμετρήθηκαν δεν αντιπροσώπευαν, σύμφωνα με την εκτίμηση του ιεροδικαστή, παρά 33 γρόσια. Προφανώς, τίποτε το ιδιαίτερα πολύτιμο: ούτε ακριβές βιβλιοδεσίες ούτε σοφά λόγια. Τα μόνα έργα που ξεφεύγουν από τη ανωνυμία είναι ένα Κοράνι και ένα En'âm-i şerif αξίας 10 γροσίων, δηλαδή σχεδόν το ένα τρίτο της συνολικής αξίας της "βιβλιοθήκης". Εκτός από τα βιβλία αυτά, ο Ali Saib δεν είχε σχεδόν τίποτε: μια κουβέρτα, ένα στρώμα, ένα μαξιλάρι, ένα καθρέφτη, ένα σπαθί, παλιά ρούχα, ένα ρολόι, παπούτσια και λίγο χρήμα σε ρευστό.

Ο Emin Ali efendi, ταγματάρχης, που πέθανε το 1905, πέρασε το τέλος του βίου του σε πιο άνετες συνθήκες. Ο κατάλογος με τα περιουσιακά του στοιχεία περιέχει ρούχα καλύτερης ποιότητας από αυτά του Ali Saib (κυρίως καινούρια κοστούμια "ευρωπαϊκού τύπου"), διάφορα σπαθιά, έναν ηλεκτρικό φανό, ένα ζευγάρι κιάλια, μια χτένα, ένα ψαλίδι, ένα βαμβακερό στρώμα, ένα μαξιλάρι και

41. Ο S. Özege, 1965, αναφέρει πολυάριθμες εκδόσεις: αρ. 15467: Κωνσταντινούπολη, Matbaa-i Ebuzziya, 1301h./ 1883-84, 80 σ., αρ. 15468: Κωνσταντινούπολη, Tozliyan şirket-i mürettibiye matb., 1303h./ 1885-86, 215 σ., αρ. 15469: Κωνσταντινούπολη, A. Asaduryan matb., 1309h./1891-92, αρ. 15470: Κωνσταντινούπολη, mekteb-i sanayi matb., 1309h/ 1891-92, 132 σ., αρ. 15471: Κωνσταντινούπολη, Nişan Berbeyan matb., 1311h./1893-94, 128 σ., αρ. 15472: Κρήτη, Fendiye matb., 1312h./1894-95, 65 σ., αρ. 15473: Κωνσταντινούπολη, Nişan Berbeyan matb., 1313h./1895-96, 112 σ., αρ. 15474: Κωνσταντινούπολη, Araks matb., 1323h./ 1905-1906, 96 σ., αρ. 15475: Κωνσταντινούπολη, Araks matb., 1323h./ 1905-1906, 2 kısım, αρ. 15476: Κωνσταντινούπολη, Araks matb., 1324h./1906-1907, 143 σ.

42. Ο A. S. Levend, 1973, αναφέρει σε διάφορα σημεία του έργου του, τουλάχιστον έξι διαφορετικές εκδοχές αυτού του μύθου. Πρβ. S. Özege, 1971-1979, *Tercüme-i hikaye-i haft peyker*.

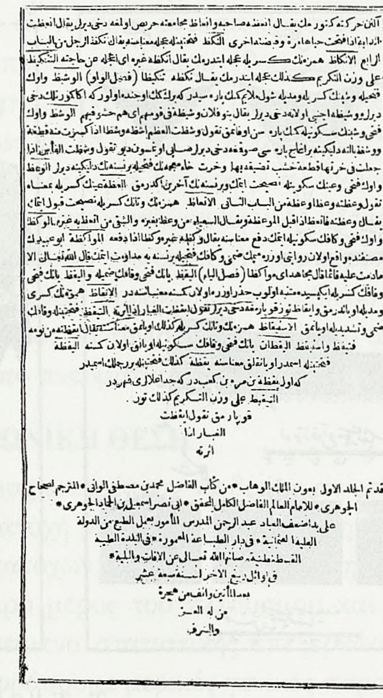
ένα σεντούκι. Η αξία των 35 βιβλίων που διέθετε εκτιμάται χοντρικά σε 200 γρόσια. Όλα δείχνουν ότι δεν υπήρχε το παραμικρό θρησκευτικό έργο που να αξίζει να καταγραφεί. Αντίθετα, ο ιεροδικαστής έκρινε απαραίτητο να αναφέρει την ύπαρξη μιας συλλογής φωτογραφιών και κάποιων χαρτών και σχεδίων. Παρ' όλη την ισχνή περιουσία του, ο Emin Ali efendi δίνει την εντύπωση ενός στρατιωτικού σαγηνευμένου από την τεχνική πρόοδο, διατεθειμένου να περιφρονήσει την παράδοση. Αποτελεί μια από τις σπάνιες περιπτώσεις, μεταξύ των αποθανόντων, που είχαν στο οικιακό τους περιβάλλον φωτογραφίες, και τούτο παρ' όλη την καχυποψία με την οποία το ισλάμ συνέχιζε να αντιμετωπίζει αυτό το είδος των εικόνων.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ Ή ΕΝΤΥΠΑ;

Ένα ερώτημα που τίθεται όσον αφορά στα έργα που έχουν καταγραφεί στις κληρονομιές είναι αν αυτά ήταν χειρόγραφα ή έντυπα. Αρκετά συχνά, ο ιεροδικαστής που είναι υπεύθυνος για τη σύνταξη της πράξης θεωρεί απαραίτητο να προσδιορίσει, δίπλα στον τίτλο του βιβλίου, αν πρόκειται για έντυπο έργο (basma). Η Hadice hatun, για παράδειγμα, κόρη του el-hacc Ömer ağa, είχε στην κατοχή της, όπως είδαμε, δύο τυπωμένα Κοράνια. Έντυπα ήταν και τα τρία Κοράνια που βρίσκονταν στο σπίτι του Mehmed Tahir efendi. Η συλλογή του Kudret bey περιελάμβανε επίσης πολλά έντυπα βιβλία, ανάμεσα στα οποία δύο Κοράνια, ένα muhammediye, μια ανθολογία (mecmu'a) κι ένα έργο με τίτλο *Kara Davud*. Εφόσον ο καδής σε ορισμένες περιπτώσεις παρέχει αυτή την πληροφορία, δε θα έπρεπε να θεωρήσουμε ότι, a contrario, όλα τα έργα που δε συνοδεύονται από το χαρακτηρισμό basma ήταν χειρόγραφα; Μια τέτοια υπόθεση θα φαινόταν λογική, αν αυτοί που συνέτασσαν τις πράξεις κληρονομιάς, διακρίνονταν για την επιμέλειά τους. Αλλά είχαμε ήδη αρκετές φορές την ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι η καταγραφή των βιβλίων γινόταν με τρόπο κάθε άλλο παρά συστηματικό.

Στην πραγματικότητα, ακόμη και όταν η πράξη δε διευκρινίζει ότι πρόκειται για έντυπο, αυτό θα πρέπει να θεωρείται αυτονόητο. Καταρχήν, επειδή ένα μεγάλο μέρος των έργων που καταγράφονται δεν υπήρχε κανένας λόγος να βρίσκονται στα χέρια άγνωστων επαρχιωτών, όσο πλούσιοι κι αν ήταν αυτοί. Έπειτα, διότι οι περισσότεροι από τους κατόχους βιβλίων, ιδιαίτερα όσοι είχαν μια μικρή ήδη συλλογή, έζησαν σε μια εποχή που το τυπωμένο βιβλίο είχε πια επικρατήσει και μόνο μερικά θρησκευτικά βιβλία, κυρίως το Κοράνι, συνέχιζαν να κυκλοφορούν ως χειρόγραφα.

Η ιστορία της τυπογραφίας στην οθωμανική γλώσσα με αραβικούς χαρακτήρες ξεκίνησε στην Τουρκία στις αρχές του 18ου αιώνα, επί Ahmed III (A. Kabacalı, 1987, K. Beydilli, 1995, S. Kuneralp, 1992). Με την υποστήριξη του Παλατιού, ο Ibrahim Müteferrika, ένας Ούγγρος που προσχώρησε στο ισλάμ, τύπωσε το 1728, στην Κωνσταντινούπολη, μια τουρκική γραμματική για τους Ευρω-

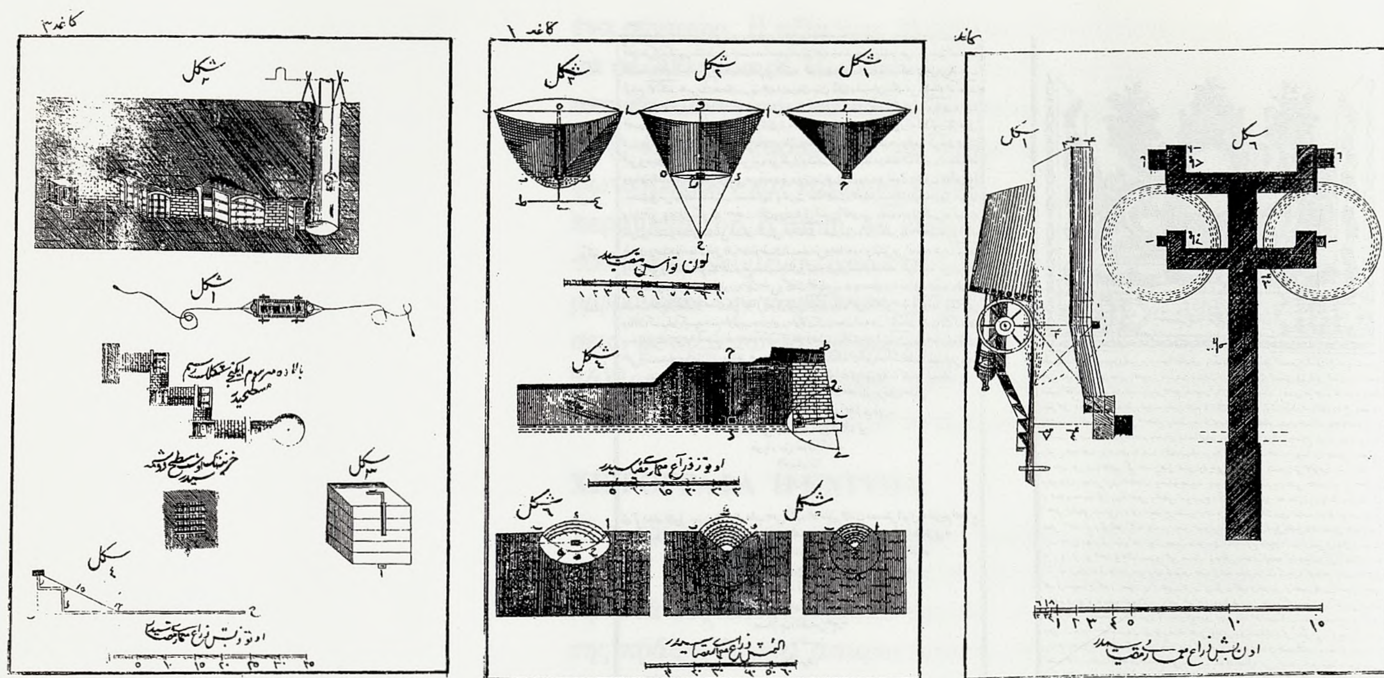

Λεξικό του Vankuli. Vankuli lugati. Πρώτη και τελευταία σελίδα.

παίους εμπόρους. Αντιμέτωπος με το συντηρητισμό αλλά και την αδιαφορία των διανοουμένων που έμεναν προσκολλημένοι στη χειρόγραφη παραγωγή, δυσκολεύτηκε να προχωρήσει το εγχείρημά του. Σε διάστημα 16 χρόνων δραστηριότητας δεν κατέφερε να τυπώσει παρά μόνο 17 έργα. Έναν αιώνα περίπου αργότερα, το 1796, ιδρύεται στο Hasköy το Mühendishane-i berr-i hümayûn, το οποίο μεταφέρεται το 1802 στο Σκούταρι και μετονομάζεται σε αυτοκρατορικό τυπογραφείο (Dârü't-tıbaa). Εξαιρετικά δραστήριο κατά το δεύτερο μισό του 19ου αώνα, το κρατικό τυπογραφείο (Matbaa-i amire) τυπώνει τα πρώτα του βιβλία το 1831.

Η Ευρώπη βλέπει με δυσπιστία αυτή την οθωμανική παραγωγή. Το 1889, ο Huart θεωρεί ότι τα πιεστήρια της Ανατολής δεν είναι σε θέση να παρέχουν παρά "κακογραμμένα ορνιθοσκαλίσματα, η ανάγνωση των οποίων είναι εκατό φορές πιο δύσκολη και προβληματική από ό,τι ενός χειρογράφου" (Cl. Huart, 1889, 428). Η σκληρή αυτή άποψη πρέπει ασφαλώς να εκληφθεί ως γνώμη ενός μελετητή της Ανατολής που αναπολεί με νοσταλγία τα χειρόγραφα του παλιού καλού καιρού. Στην πραγματικότητα, την ίδια εποχή που ο διακεκριμένος συνεργάτης του *Journal Asiatique* ασκούσε τέτοιες κριτικές, τα τυπογραφεία και η εκδοτική δραστηριότητα ήταν, τόσο στην οθωμανική πρωτεύουσα όσο και σε πολλές επαρχιακές πόλεις, σε πλήρη έξαρση.

Κι αυτό δε συνέβαινε μόνο επειδή η οθωμανική τυπογραφία είχε ήδη πίσω της πολλές δεκαετίες, αλλά και γιατί είχε γνωρίσει, σε

Το Telhîsü'l - eskâl (εγχειρίδιο γεωμετρίας).

αυτό το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, μια εξαιρετική ανάπτυξη. Εύκολα συμπεραίνουμε από αυτά ότι οι συλλογές των Θεσσαλονικέων μας αποτελούνταν κυρίως από έντυπα βιβλία. Κάτι που ενισχύει τη άποψη ότι τα χειρόγραφα ήταν σπάνια στις κληρονομιές που μελετήθηκαν είναι ότι σχεδόν όλα τα έργα των οποίων γνωρίζουμε με ακρίβεια τον τίτλο –84 συνολικά– αποτέλεσαν αντικείμενο τουλάχιστον μιας τυπογραφικής έκδοσης πολλά χρόνια πριν από το θάνατο του κατόχου τους. Σε μερικές περιπτώσεις πρόκειται μάλιστα για μπεστ-σέλερ των οθωμανικών εκδόσεων. Επίσης, για ένα σημαντικό αριθμό έργων που καταγράφονται στις κληρονομιές, δεν τίθεται καν το ερώτημα του τρόπου διανομής τους, γιατί κυκλοφόρησαν μόνο σε έντυπη μορφή. Ένα παράδειγμα μεταξύ άλλων: η οθωμανική ιστορία του Cevdet paşa, μνημειώδες έργο σε δώδεκα τόμους που δημοσιεύτηκε μεταξύ 1860 και 1890.

Για ποιο λόγο λοιπόν ο ιεροδικαστής θεωρεί χρήσιμο να διευκρινήσει για ορισμένα βιβλία ότι είναι έντυπα και παραλείπει να το σημειώσει για άλλα που επίσης ήταν τυπωμένα; Η εξήγηση είναι απλή. Μια προσεκτική ματιά στις κληρονομιές φανερώνει ότι ο χαρακτηρισμός "έντυπο" συνοδεύει κατά κύριο λόγο τα βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου. Σε αυτό τον τομέα, και κυρίως όταν επρόκειτο για Κοράνι, ο κανόνας ήταν το χειρόγραφο αντίγραφο. Αυτές οι εργασίες των αντιγραφέων άντεξαν στον ανταγωνισμό με την τυπογραφία για μεγάλο διάστημα κι αυτό κυρίως λόγω της έντονης καχυποψίας που επικρατούσε απέναντι στα κείμενα που έβγαιναν

από τα τυπογραφεία. Ακόμη κι αν κάποια έντυπα θρησκευτικού περιεχομένου χρονολογούνται από τις αρχές του 19ου αιώνα (A. Kabacalı, 1987, 79-80), η πρώτη απόπειρα για τυπογραφική αναπαραγωγή του Κορανίου έγινε μόλις το 1871. Στην πραγματικότητα δεν επρόκειτο καν για εκτύπωση, αλλά για λιθογραφικές εκδόσεις ή φωτογκραβούρες χειρογράφων γνωστών καλλιγράφων[43]. Μέσα σε ένα κλίμα τόσο δυσμενές για τη διάδοση του Θείου Λόγου μέσω της τυπογραφίας, ο χαρακτηρισμός ενός θρησκευτικού βιβλίου ως "εντύπου" ήταν σίγουρα ένας τρόπος να τονιστεί η μικρή του αξία, τόσο ως εμπορεύματος όσο κι από πνευματική άποψη.

ΚΑΤΟΧΗ ΒΙΒΛΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΣΗ

Τέλος, οι πράξεις κληρονομιών μας επιτρέπουν να δούμε αν υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα σε κατοχή βιβλίων και κοινωνική θέση. Δυστυχώς, οι 54 περιπτώσεις κατόχων βιβλίων που μελετήθηκαν αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μικρό μέρος του πληθυσμού και δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο στατιστικής επεξεργασίας. Μας επιτρέπουν, ωστόσο, να εκφράσουμε μερικές γενικές παρατηρήσεις.

Πρώτη διαπίστωση: οι κάτοχοι βιβλίων είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία άνδρες. Παρ' όλο που στα ιεροδικαστικά κατάστιχα οι κληρονομιές γυναικών είναι σχεδόν το ίδιο πολυάριθμες με αυτές των ανδρών, οι γυναίκες δεν αντιπροσωπεύουν περισσότερο από 14,8% των περιπτώσεων. Πρόκειται πάντα για άτομα που διέθεταν αξιόλογη περιουσία.

Δεύτερο χαρακτηριστικό: το μεγαλύτερο μέρος των κατόχων βιβλίων διαθέτουν έναν τίτλο: hatun, hanım για τις γυναίκες, ağa, efenti, bey και paşa για τους άνδρες. Οι πιο πλούσιες "βιβλιοθήκες" ανήκουν στους efendi, δηλαδή τους "εγγράμματους", κάτι που, φυσικά, δεν ξαφνιάζει. Αντίθετα, έκπληξη προκαλεί η πενία βιβλίων όσον αφορά σε άτομα που ανήκαν στις υψηλότερες βαθμίδες της κοινωνικής κλίμακας. Οι περισσότεροι από αυτούς που χαρακτηρίζονται ως bey ή paşa δε διέθεταν παρά ένα πολύ περιορισμένο αριθμό βιβλίων (λιγότερους από 10 τόμους).

Το υλικό μας μας επιτρέπει ακόμη να ερευνήσουμε τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι κάτοχοι των βιβλίων. Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, τα άτομα που είχαν στο σπίτι τους μια "βιβλιοθήκη" προέρχονταν είτε από το στρατό είτε από τη δημόσια διοίκηση (γραφείς, γραμματείς, κτλ.). Όσον αφορά στους στρατιωτικούς, εκτός από μερικές ιδιαίτερες περιπτώσεις, το σύνηθες πρότυπο φαίνεται να είναι αυτό του κατόχου ενός μόνο βιβλίου, κατά κανόνα κάποιου θρησκευτικού έργου ή του Κορανίου. Παραδόξως, δε βρίσκουμε μέσα στις κληρονομιές εκείνους τους παθιασμένους με την ανάγνωση αξιωματούχους του στρατού στους οποίους αναφέρεται η λογοτεχνία σχετικά με τα ιδεολογικά κινήματα στην οθωμανική αυτοκρατορία του τέλους του 19ου αιώνα. Ο ταγματάρχης

43. Ο Cl. Huart, 1885, 230, αναφέρει ότι η πιο αξιοσημείωτη ειδικότητα του τυπογραφείου Osmaniye ήταν η αναπαραγωγή, με φωτογκραβούρα, του κειμένου του Κορανιού. Για την εκτύπωση του Κορανιού, πρβλ. επίσης τις σημειώσεις του ίδιου συγγραφέα το 1882 (σ. 174) και 1885 (σ. 246).

Emin Ali efendi και ο γραμματέας τάγματος Ali Saib efendi, που είχαν 35 και 40 βιβλία αντίστοιχα, αντιπροσωπεύουν σπάνιες περιπτώσεις για να είναι απόλυτα πειστικές.

Εν τέλει, ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στην κατοχή βιβλίων και στο ύψος της περιουσίας; Όλα τα στοιχεία που διαθέτουμε τονίζουν την ύπαρξη απόλυτης αντιστοιχίας μεταξύ αξίας των βιβλιοθηκών και ακαθάριστου ποσού κληρονομιάς. Ωστόσο, είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι οι "πλούσιοι" δε διάβαζαν περισσότερο από τους "φτωχούς". Μάλλον το αντίθετο συνέβαινε. Οι πιο πλούσιες συλλογές –που αποτελούνταν από βιβλία με μικρή, μηδαμινή αγοραστική αξία– βρίσκονταν στα χέρια των efendi που ανήκαν κατά κανόνα στην κατηγορία μέσων ή ακόμη και χαμηλών εισοδημάτων. Αντίθετα, οι πιο εύποροι άρεζαν τα ακριβά βιβλία ή τα πολύτιμα χειρόγραφα και κατά κανόνα προτιμούσαν την εμπορευματική αξία από την ποσότητα ή το περιεχόμενο. Τουλάχιστον αυτό αφήνουν να εννοηθεί τα έγγραφα που εξετάστηκαν.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Αυτό που συνάγεται από τις κληρονομιές είναι ότι το βιβλίο αποτελούσε, στη μουσουλμανική κοινωνία της Θεσσαλονίκης του 19ου αιώνα, ένα αντικείμενο ιδιαίτερα σπάνιο. Ακόμη και οι εγγράμματοι και οι σχετικά μορφωμένοι δεν είχαν στο σπίτι τους παρά μερικά χρονικά, δύο τρεις ποιητικές συλλογές και κάποια θρησκευτικά έργα, όταν δεν αρκούνταν σε ένα και μόνο Κοράνι ή σε αποσπάσματά του.

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν η πηγή μας αντανακλά πιστά την πραγματικότητα ή αν, αντίθετα, παρέχει μια παραποιημένη εικόνα. Για να μπορέσουμε να δώσουμε μια πειστική απάντηση, θα έπρεπε να πολλαπλασιάσουμε τις στατιστικές μετρήσεις στα αρχεία, να συγκρίνουμε τα αποτελέσματα των καταγραφών μας με δεδομένα άλλων πηγών, να μελετήσουμε παράλληλες καταστάσεις σε άλλες αστικές κοινωνίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Αν θέτουμε σε αμφισβήτηση τα συμπεράσματα στα οποία μας οδηγεί η ανάλυση των κληρονομικών πράξεων, είναι επειδή αυτά δε συμφωνούν με όσα γνωρίζουμε για τον οθωμανικό εκσυγχρονισμό. Ξέρουμε, για παράδειγμα, ότι από το 1828 ως το 1839, 436 βιβλία τυπώθηκαν στην οθωμανική επικράτεια και ότι προς το τέλος του αιώνα τα 90 τυπογραφεία της Πόλης, στα οποία θα πρέπει να προστεθούν κι αυτά της επαρχίας (για τα οποία δε γνωρίζουμε πολλά πράγματα) είχαν στο ενεργητικό τους πολλές χιλιάδες τίτλους (πάνω από 4.000 τίτλοι μετρήθηκαν μόνο για τα πρώτα 15 χρόνια της βασιλείας του Abdülhamid II: J. Strauss, 1992, 6). Πώς να εξηγήσει κανείς ότι έχουν εντοπιστεί μόνο 84 διαφορετικά έργα στην κατοχή του συνόλου των 54 αποθανόντων των οποίων εξετάστηκαν οι κληρονομιές;

Έχουν πραγματοποιηθεί πολλές και σημαντικές μελέτες σχετικά με τη ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην Οθωμανική αυτοκρατορία των Μεταρρυθμίσεων. Πιο συγκεκριμένα, γνωρίζουμε ότι το 1900 στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν πολλές δεκάδες σχολεία, μερικά παραδοσιακού πνεύματος, άλλα και πολλά άλλα – κυρίως όσα δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία του Κράτους – που ήταν ανοιχτά στις παιδαγωγικές αρχές που προέρχονταν από την Ευρώπη. Πού είναι λοιπόν οι άνθρωποι που εκπαιδεύτηκαν στα ιδρύματα αυτά; Γιατί οι κληρονομιές δεν αναφέρουν, σε μια πόλη που διέθετε σημαντική σχολική υποδομή, παρά μόνο έναν ασήμαντο αριθμό κατόχων βιβλίων; Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ο περιοδικός τύπος ειδικότερα γνώρισε, τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και σε πολλές επαρχιακές μητροπόλεις, αλματώδη ανάπτυξη. Πώς γίνεται να μη βρίσκουμε κανένα ίχνος από τις πολυάριθμες εφημερίδες και περιοδικά της εποχής στις πράξεις που συντάχθηκαν από τον καδή;

Τα έγγραφα που μελετήσαμε μας οδηγούν σε εικονοκλαστικές υποθέσεις: αναποτελεσματικότητα του οθωμανικού εκπαιδευτικού μηχανισμού, κυρίως του μέρους που ήταν εξαρτημένο από το κράτος, συντηρητισμός των διανοουμένων ή ακόμη και – σε κάποιες σπάνιες περιπτώσεις – των συμβόλων του οθωμανικού εκσυγχρονισμού, της αστικής γραφειοκρατίας και του στρατού, μεγάλη στενότητα του κοινού στο οποίο αφορούσε η παραγωγή έντυπων βιβλίων. Για να είμαστε ειλικρινείς, τα δεδομένα που παρέχουν οι κληρονομιές δεν είναι τα μόνα που διαθέτουμε, ώστε να οδηγούμαστε σε τέτοιες υποθέσεις. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα ότι στις αρχές του 19ου αιώνα τα περισσότερα έργα δεν τυπώνονταν σε περισσότερα από 800 αντίτυπα. Ο κανόνας μάλιστα ήταν 200 με 300 αντίτυπα (A. Kabacalı, 1987, K. Beydilli, 1995). Προς το τέλος του αιώνα, η εκτύπωση 2000 αντιτύπων αποτελούσε ακόμη έναν αριθμό εξαιρετικό (J. Strauss, 1992, 5). Εξάλλου, από τις εργασίες τις σχετικές με το οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής των μεταρρυθμιστών σουλτάνων συνάγεται ότι η παραδοσιακή παιδεία (ανατολικές γλώσσες, θρησκευτικά, καλλιγραφία, ανάλυση και ερμηνεία του Κορανίου, ηθική, λογοτεχνία) συνέχιζαν να έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτό τον τομέα (B. Kodaman, 1980). Ξέρουμε ακόμη ότι ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού –κυρίως τα μικρά κορίτσια– δεν πήγαιναν στο σχολείο και ότι ο αριθμός αυτών που δε γνώριζαν γραφή, αλλά ούτε και ανάγνωση, ήταν πολύ υψηλός[44].

Ωστόσο, αν καταλήγουμε σε τέτοια αντιφατικά συμπεράσματα, είναι πιθανό να ευθύνεται –εν μέρει– και η φύση του υλικού που μελετήθηκε. Το μουσουλμανικό δίκαιο δεν προβλέπει τη σύνταξη πράξης κληρονομιάς παρά μόνο σε ορισμένες "προβληματικές" περιπτώσεις: απουσία γνωστών κληρονόμων, ύπαρξη ενός ή περισσότερων ανήλικων δικαιούχων, προστριβές ανάμεσα σε δικαιούχους, κληρονομιές βεβαρυμένες με χρέη, περιουσιακά στοιχεία που πρέπει να επιστραφούν στο κράτος κ.ά. Με άλλα λόγια, το σύνολο του υλικού που μελετήθηκε αποτελείται μόνο από ιδιαίτερες περιπτώσεις, καθώς οι συνηθισμένες καταστάσεις δεν εμφανίζονται σε κα-

44. Ο K. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914*, Madison: University of Winsconsin Press, 1985, σ. 221, δίνει για το έτος 1894/95, στατιστικές σχετικά με τον αλφαβητισμό, όπου παρατηρούνται αρκετά υψηλά ποσοστά ανθρώπων που γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση (από 50 έως 90% ανάλογα με τις επαρχίες). Ο Karpat παραδέχεται ωστόσο ότι πρόκειται για πλασματικούς αριθμούς. Η πρώτη απογραφή εκ μέρους της Τουρκικής Δημοκρατίας, που πραγματοποιήθηκε το 1927 –πριν από την αλλαγή του αλφαβήτου–, μας πληροφορεί ότι μόνο το 17,4% του ανδρικού πληθυσμού και το 4,6% του γυναικείου πληθυσμού γνώριζε γραφή και ανάγνωση. (C.O. Tütengil, "1927 yılında Türkiye", στο *Atatürk' ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri*, Άγκυρα: TTK, 1980, 56).

μιά κληρονομική πράξη. Κι αν οι κάτοχοι βιβλίων ήταν πιο σπάνιοι σε αυτές ακριβώς τις ιδιαίτερες περιπτώσεις από ό,τι στο σύνολο του πληθυσμού; Η υπόθεση δεν είναι παράλογη. Διαπιστώσαμε, για παράδειγμα, ότι ένα σημαντικό μέρος των αποθανόντων ήταν "γιοι του Abdullah", άνθρωποι που διακρίνονταν για τις άτυπες προσωπικές τους ιστορίες. Ας σημειωθεί ακόμη ότι από το 1870, με την προοδευτική κοσμικοποίηση του οθωμανικού δικαστικού μηχανισμού και την ίδρυση των δικαστηρίων nizamiye, η πελατεία του ιεροδικαστή μειώνεται αισθητά. Οι οικογένειες που εξακολουθούν αυτή την εποχή να απευθύνονται στον καδή –ενώ υπάρχουν ήδη οι συμβολαιογράφοι– το κάνουν πιθανόν λόγω συντηρητισμού και ξεχωρίζουν από τους σύγχρονούς τους. Με άλλα λόγια, αν δε βρήκαμε στα ιεροδικαστικά κατάστιχα πολλούς αναγνώστες "μοντέρνων" έργων, είναι ίσως επειδή αυτοί βρίσκονται αλλού.

Συμπερασματικά, ένα μπερδεμένο συνοθύλευμα αβεβαιοτήτων και ερωτημάτων. Ο φάκελος αξίζει αναμφίβολα να παραμείνει ανοιχτός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

"Bibliographie. Annuaire impérial ottoman de 1267", *Journal Asiatique*, Απρίλιος-Μάιος 1851, 481-485.

Anastassiadou Meropi, 1997, *Salonique, 1830-1912. Une ville ottomane à l'âge des Réformes*, Leiden, E. J. Brill.

—— 1993, "Les inventaires après décès de Salonique à la fin du XIXe siècle: source pour l' étude d'une société au seuil de la modernisation", στο *Turcica*, XXV, 97-135.

Belin M., 1877, "Bibliographie ottomane ou notice des livres turcs imprimés à Constantinople durant les années 1290 et 1293 de l'Hégire", στο *Journal Asiatique*, Φεβρουάριος-Μάρτιος, 1877, 122-147.

—— 1873 "Bibliographie ottomane ou notice des livres turcs imprimés à Constantinople durant les années 1288 et 1289 de l'Hégire", στο *Journal Asiatique*, Μάιος-Ιούνιος, 1873, 522-563.

—— 1871, "Bibliographie ottomane ou notice des livres turcs imprimés à Constantinople durant les années 1286 et 1287 de l'Hégire", στο *Journal Asiatique*, Αύγουστος-Σεπτέμβριος, 1871, 125-157.

—— 1869, "Bibliographie ottomane ou notice des livres turcs imprimés à Constantinople durant les années 1284 et 1285 de l'Hégire", στο *Journal Asiatique*, Ιούλιος 1869, 65-95.

—— 1868, "Bibliographie ottomane ou notice des livres turcs imprimés à Constantinople durant les années 1281, 1282 et 1283 de l'Hégire", στο *Journal Asiatique*, Απρίλιος-Μάιος 1868, 465-491.

Beydilli Kemal, 1995, *Türk Bilim ve Matbaacılık tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, Κωνσταντινούπολη: Eren.

Bianchi M., 1863, "Bibliographie ottomane ou Notice des ouvrages publiés dans les imprimeries turques de Constantinople et en partie dans celles de Boulac, en Egypte, depuis les derniers mois de 1856 jusqu' à ce moment" στο *Journal Asiatique*, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1863, 217-271.

Bursalı Mehmed Tahir, 1338 h./ 1919-20, *Osmanlı Muellifleri*, Κωνσταντινούπολη: Amire Matbaası, 3 τόμ.

Djinguiz Mohammed, 1907, "Les titres en Turquie", στο *Revue du Monde Musulman*, III, 244-258.

Erünsal Ismail E., 1991, *Türk Kütüphaneleri tarihi. Kuruluştan Tanzimat'a kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Άγκυρα, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2 τόμοι.

Establet Colette et Pascual Jean-Paul, 1994, *Familles et fortunes à Damas. 450 foyers damascains en 1700*, Δαμασκός, Γαλλικό Ινστιτούτο Δαμασκού.

Huart Cl., 1891, "Bibliographie ottomane. Notice des livres turcs, arabes et persans, imprimés à Constantinople durant la periode 1306-1307 de l'Hégire (1889-1890)", στο *Journal Asiatique*, Μάιος-Ιούνιος, 1891, 357-411.

—— 1889, "Bibliographie ottomane. Notice des livres turcs, arabes et persans, imprimés à Constantinople durant la periode 1304-1305 de l'Hégire (1887-1888)", στο *Journal Asiatique*, Απρίλιος-Ιούνιος, 1889, 428-489.

—— 1887a, "Bibliographie ottomane. Notice des livres turcs, arabes et persans, imprimés à Constantinople durant la periode 1297-1298 de l'Hégire (1880-1881)", στο *Journal Asiatique*, Φεβρουάριος-Μάρτιος, 1887, 164-207.

—— 1887b, "Bibliographie ottomane. Notice des livres turcs, arabes et persans, imprimés à Constantinople durant la periode 1302-1303 de l'Hégire (1885-1886)", στο *Journal Asiatique*, Απρίλιος-Ιούνιος, 1887, 350-415.

—— 1885a, "Bibliographie ottomane. Notice des livres turcs, arabes et persans, imprimés à Constantinople durant la periode 1299-1301 de l'Hégire (1882-1884)", στο *Journal Asiatique*, Φεβρουάριος-Απρίλιος, 1885, 229-269.

—— 1885b, "Bibliographie ottomane. Notice des livres turcs, arabes et persans, imprimés à Constantinople durant la periode 1299-1301 de l'Hégire (1882-1884)", στο *Journal Asiatique*, Μάιος-Ιούνιος, 1885, 415-463.

—— 1880, "Bibliographie ottomane. Notice des livres turcs, arabes et persans, imprimés à Constantinople durant la periode 1294-1296 de l'Hégire (1877-1879)", στο *Journal Asiatique*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος, 1880, 411-439.

Kabacalı Alpay, 1987, *Türk Yayın Tarihi*, Κωνσταντινούπολη, Gazeteciler Cemiyeti Yay.

Kodaman Bayram, 1980, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Κωνσταντινούπολη, Ötünken.

Kudret Cevdet, 1967, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, Κωνσταντινούπολη, Varlık yay, τόμ. 1 και 2.

Kuneralp Sinan, 1992, "Les débuts de l'imprimerie à Istanbul au XVIIIe siècle", P. Dumont (έκδ.), *Turquie. Livres d'hier, livres d'aujourd'hui*, Στρασβούργο-Κωνσταντινούπολη, Εκδόσεις Isis, 1-4.

Labarre Albert, 1971, *Le livre dans la vie amiénoise du XVIe siecle. L'enseignement des inventaires après décès. 1503-1576*, Paris-Louvain, Εκδ. Nauwelaerts.

Levend Agâh Sırrı, 1973, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Άγκυρα, Türk Tarih Kurumu.

Marion Michel, 1978, *Recherches sur les bibliothèques privées à Paris au milieu du XVIIIe siècle*, Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Martin Henri-Jean, 1988, *Histoire et pouvoirs de l'écrit*, Παρίσι, Ακαδημαϊκή Βιβλιοθήκη Perrin.

—— 1969, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle (1598-1701)*, 2 τόμοι, Γενεύη, Droz.

Özege Seyfettin, 1971-1979, *Eski Harflere Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Κωνσταντινούπολη, 5 τόμοι.

—— 1965, *Alfabetik Kataloğu Seyfettin Özege Bağış Kitapları*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, 4 τόμοι.

Pakalın Zeki M., 1983 (3η έκδ.) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Κωνσταντινούπολη, 3 τόμοι.

Sahillioğlu Halil, 1985, "Slaves in the Social and Economical Life in Bursa in the Late 15th and Early 16th Centuries" στο *Turcica*, XVII, 43-112.

Strauss Johann, 1992, "Les livres et l'imprimerie à Istanbul, 1800-1908", P. Dumont (έκδ.), *Turquie. Livres d'hier, livres d'aujourd'hui*, Στρασβούργο-Κωνσταντινούπολη, Εκδόσεις Isis, 5-24.

Toledano Ehud, 1982, *The Ottoman Slave Trade and its Suppression*, Princeton University Press.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1977-1990, Κωνσταντινούπολη, Dergâh Yay., εκδόθηκαν 7 τόμοι.

Vatin Nicolas (έκδ.), 1996, *Oral et écrit dans le monde turco-ottoman*, Aix-en-Provence, στο *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, αρ. 75-76, Edisud.

Veinstein Gilles και Triandafyllidou-Baladié Yolande, 1980, "Les inventaires après décès ottomans de Crète", in *Probate Inventories, A New Source for the Historical Study of Wealth, Material Culture and Agricultural Developement. Papers presented at the Leeuwenborch Conference (Wageningen, 5-7 Μαΐου 1980)*, εκδόθηκαν υπό την επιμέλεια των Ad Van der Woude και Anton Schuurman, Wageningen, Afdeling Agrarische Geschiedenis Landbouwhogeschool, 191-204.

Veinstein Gilles, 1992, "Les inventaires après décès des campagnes militaires. Le cas de la conquête de Chypre", στο *Bulletin of the Turkish Studies Association*, 293-305.

Σ. ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ

ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Η ιστορία των σχολείων της ελληνικής κοινότητας Θεσσαλονίκης κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας συνδέεται άμεσα με το γενικότερο διοικητικό πλαίσιο και τις ανακατατάξεις των μέσων του 19ου αιώνα, την ιστορία της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της πόλης και την περίοδο έξαρσης των εθνικών ανταγωνισμών στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Ο ρόλος που διαδραμάτισε η εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη αποκτά για την ελληνική κοινότητα τις πραγματικές του διαστάσεις, αν ληφθούν υπόψη οι παραπάνω ιδιαιτερότητες. Ο αγώνας για τα γράμματα αντιμετώπισε εδώ έναν οξύ ανταγωνισμό, καθώς η ελληνική κοινότητα είχε να αντιπαλέψει, από τον πρώτο ακόμη αιώνα της Τουρκοκρατίας, με πληθυσμιακά ανώτερες κοινότητες, την τουρκική και την εβραϊκή. Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ο ανταγωνισμός επεκτάθηκε και προς τις άλλες ευρωπαϊκές και βαλκανικές εθνότητες και ο ρόλος της εκπαίδευσης συνδέθηκε επειγόντως με τη διατήρηση και ανύψωση του εθνικού φρονήματος αρχικά και την εθνική εξέγερση στη συνέχεια. Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης, λοιπόν, χρειάστηκε να καταβάλει τεράστιες προσπάθειες για να φωτίσει "την ψυχήν και την διάνοιαν των Μακεδόνων εις τον δρόμον της πνευματικής και εθνικής αυτών αναγεννήσεως"[1]. Ο Π. Κοντογιάννης, γυμνασιάρχης στη Θεσσαλονίκη από το 1906 μέχρι το 1908, σημειώνει με έμφαση "*Καμία πόλις της Τουρκίας δεν έχει να επιδείξη, αναλόγως του πληθυ-*

1. Γ. Χατζηκυριακού, "Η εν Μακεδονία εκπαίδευσις κατά τους επί Τουρκοκρατίας χρόνους", *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 4, (1928) σ. 121.

σμού της, τόσον πλήθος σχολείων, όσον η Θεσσαλονίκη. Αι προπαγάνδαι των καθολικών και των διαμαρτυρομένων αφ' ενός, αι αντιζηλίαι και οι πολιτικοί πόθοι των φυλών της Μακεδονίας αφ' ετέρου, έγιναν αιτία, ώστε να ιδρυθούν εις την Θεσσαλονίκην σχολεία άπειρα, σχολεία δημοτικά, εμπορικά, παρθεναγωγεία, σχολεία επαγγελματικά, σχολεία των κοινοτήτων και σχολεία ιδιωτικά....Εις τα σχολεία δε ταύτα προσέρχονται όχι μόνον τα τέκνα των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, αλλά και πολλά άλλα –ταύτα δε ίσως είναι εν τω συνόλω τα περισσότερα– από το εσωτερικόν της Μακεδονίας καταγόμενα"*[2]. Τα παραπάνω αποσπάσματα μαρτυρούν ότι η Θεσσαλονίκη, πνευματικό-μητροπολιτικό κέντρο κατά τους βυζαντινούς χρόνους, παρουσιάζει στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας - ως αναμφισβήτητη πρωτεύουσα ολόκληρου του μακεδονικού χώρου – σημαντική πολιτιστική και εκπαιδευτική εξέλιξη.

Στο χώρο της κοινοτικής εκπαίδευσης, από το 1870 και εξής, οι ρυθμοί επιταχύνονται και η βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων είναι αισθητή σε όλες τις βαθμίδες. Η παρουσία του Μητροπολίτη Ιωακείμ (1874-1878) ευνοεί, οπωσδήποτε, την ανοδική πορεία και στα εκπαιδευτικά θέματα. Στη δεκαετία του 1870 αρχίζει τη δραστηριότητά του, το 1872, ως συντονιστικό όργανο των σχολείων "Ο εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος", το Ελληνικό Σχολείο συμπληρώνει τις γυμνασιακές τάξεις και το σχολικό έτος 1874-1875 αναγνωρίζεται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών ως ισότιμο με τα γυμνάσια του ελεύθερου κράτους, στο Παρθεναγωγείο συγκροτείται γυμνασιακό τμήμα και τάξη για τις υποψήφιες δασκάλες, από το 1874 καθιερώνεται η συνδιδακτική μέθοδος στο δημοτικό σχολείο, εκδηλώνεται ενδιαφέρον για τη λειτουργία "Σχολείου του Λαού", και, τέλος, ο "Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων" ιδρύει το 1876 το Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης με πρώτο διευθυντή το γνωστό παιδαγωγό Χαρίσιο Παπαμάρκου. Η εκπαιδευτική αυτή ανάπτυξη, βέβαια, στηρίζεται σε μια πολύχρονη παράδοση, αφού από το β' μισό του 18ου αιώνα την πνευματική ζωή της πόλης σφράγισε η αυστηρή προσωπικότητα του Αθανάσιου Πάριου, ενώ το έργο του στο "Ελληνομουσείο" συνέχισαν, ως τις αρχές του 19ου αιώνα, ο μαθητής του Αναστάσιος Καμπίτης και ο Ιωνάς Σπαρμιώτης. Στο α' μισό του 19ου αιώνα υπάρχουν ενδείξεις για τη συνέχιση της λειτουργίας σχολείων στη Θεσσαλονίκη, αλλά η εκπαιδευτική κίνηση χαρακτηρίζεται σαφώς από υποτονικότητα και καχεξία. Λειτουργεί αλληλοδιδακτικό σχολείο και ελληνική σχολή. Η περίοδος της αισθητής ανάκαμψης των εκπαιδευτικών θεμάτων, όμως, οριοθετείται από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής[3].

ΟΙ ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ένας τομέας της ζωής του ελληνισμού κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας που σχετίζεται άμεσα με την ιστορία του ελληνικού βιβλίου και την ανάπτυξη της εκπαίδευσης, είναι η συγκρότηση και η λειτουργία σχολικών βιβλιοθηκών.

2. Π. Μ. Κοντογιάννη, "Θεσσαλονίκη", *Παναθήναια*, έτ. 13 (1912) σ. 5-10.

3. Σιδηρούλας Ζιώγου-Καραστεργίου, "Η εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας", στο Ι. Χασιώτη (επιμ.), *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη. Ιστορία και Πολιτισμός*. Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1997, τόμ. Β', σ. 238-259, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Σύμφωνα με μαρτυρία του Μ. Γεδεών, από τα μέσα του 17ου αιώνα αρχίζουν να εμφανίζονται σχολεία που διαθέτουν με τον καιρό πλούσιες βιβλιοθήκες. "*Η τάσις του γένους προς σύστασιν και διατήρησιν σχολείων*", γράφει, "*...συνεπληρούτο συχνάκις δια συστάσεως βιβλιοθηκών, χρησίμων εις σωτηρίαν αρχαίων θησαυρών και προς διάδοσιν κοινοφελών γνώσεων. Οδύνης έρρηξε κραυγήν δικαιότατα ο συντάκτης του "Λογίου Ερμού" κατά το άκουσμα της συλήσεως τινών αρχαίων ελληνικών χειρογράφων ... Η σύστασις άρα βιβλιοθηκών ήν πόθος κοινός, όστις ου μόνον απέβλεπεν εις διάδοσιν γνώσεων ωφελίμων αλλά και προς φύλαξιν χαρτίων πολυτιμήτων*"[4]. Ιδιαίτερα από το 18ο αιώνα και εξής το βιβλίο κάνει ολοένα και περισσότερο αισθητή την παρουσία του και χρησιμοποιείται προκειμένου να καλύψει τις πολλές και διαφορετικές αναζητήσεις στο κατώφλι των νέων καιρών και στον κατεξοχήν αιώνα της μάθησης[5]. Ο Χρ.Πατρινέλης επισημαίνει ότι "*...κατά τις τελευταίες πέντε ή έξι δεκαετίες πριν από την επανάσταση το νεοελληνικό βιβλίο, και ειδικότερα το λεγόμενο "νεωτερικό", υπήρξε ένα από τα κύρια όργανα ανανέωσης ή και ριζικής αλλαγής της νεοελληνικής πολιτιστικής ζωής*"[6].

Ο Αδαμάντιος Κοραής με πάθος διακήρυσσε την ανάγκη να ιδρυθούν σχολεία και βιβλιοθήκες για το φωτισμό των νέων και, σύμφωνα με σχετική πληροφορία που δημοσιεύεται στον "Λόγιο Ερμή", οι σημαντικότερες βιβλιοθήκες στις αρχές του 19ου αιώνα λειτουργούν στα Ιωάννινα, στη Ζαγορά και τις Μηλιές του Πηλίου, στο Βουκουρέστι, στη Σμύρνη, στη Χίο και στη Θεσσαλονίκη[7]. Η άρρηκτη σχέση σχολείου και βιβλιοθήκης φαίνεται καθαρά όταν απεικονίζονται σχολικές τάξεις. Δύο εικόνες, μία από Αλφαβητάριο του 1820 και μία από αίθουσα της Ανώτερης Σχολής της Πάτμου δείχνουν με σαφήνεια ότι η βιβλιοθήκη αποτελεί βασική προϋπόθεση της σχολικής τάξης[8].

ἈΛΦΑΒΗΤΑ΄ΡΙΟΝ
ΜΙΚΡΟ΄Ν
ΠΡΟ΄Σ ΕΥ΄ΚΟΛΟΝ ΜΑ΄ΘΗΣΙΝ ΤΩ͂Ν ΠΑΙΔΙ΄ΩΝ.
ἘΝ ΒΙΕ΄ΝΝΗ ΤΗ͂Σ ΑΥ΄ΣΤΡΙ΄ΑΣ.
Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Δ. Δαβιδοβίτζη.
1820.

Εικ. 1. Αλφαβητάριο 1820.

4. Μ. Γεδεών, "Η πνευματική κίνησις του γένους ημών κατά τα πρώτα του ΙΘ' αιώνος έτη", *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτ. Η, (1888), σ. 382-383.

5. Αικατερίνης Κουμαριανού-Λουκίας Δρούλια - Ε. Layton (επιμ.), *Το ελληνικό βιβλίο (1476-1830)*, Αθήνα, 1986, σ. 190 κ. ε.

6. Χ. Γ. Πατρινέλη, *Το Ελληνικό βιβλίο κατά την Τουρκοκρατία (1474-1820)*, Θεσσαλονίκη, 1981, σ. 3.

7. *Ερμής ο Λόγιος*, 1 Ιουλίου 1812, σ. 193 υπ (γ).

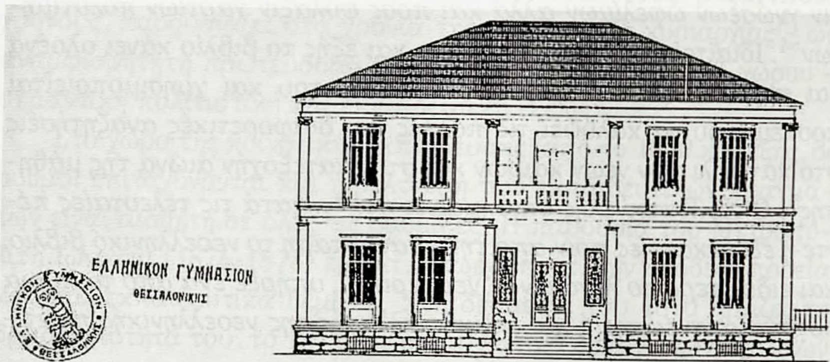
8. Αικατερίνης Κουμαριανού κ.ά., ό.π., σ. 151 και 172.

Εικ. 2. Ανώτερη Σχολή Πάτμου.

ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτουργούν στη Θεσσαλονίκη κατά το 19ο αιώνα και συνδέονται άμεσα με το θέμα που μας ενδιαφέρει –τη λειτουργία δηλαδή σχολικής βιβλιοθήκης– είναι το Γυμνάσιο[9], το Ανώτερο Κεντρικό Παρθεναγωγείο[10] για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και η Κεντρική Αστική Σχολή[11] για την πρωτοβάθμια. Το Γυμνάσιο (σήμερα 1ο Γυμνάσιο) αποτελεί την κο-

Το σχέδιο του κτιρίου του Ελληνικού Γυμνασίου Θεσσαλονίκης από την έκδοση «Νεώτερα μνημεία της Θεσσαλονίκης», εκδ. Υπουργείου Πολιτισμού - Υπουργείου Β. Ελλάδας, 2300 χρόνια Θεσσαλονίκης, 1985, σ. 92. Αριστερά ο τίτλος του Γυμνασίου και η σφραγίδα από αρχειακό υλικό.

Εικ. 3. Το κτίριο του Ελληνικού Γυμνασίου Θεσσαλονίκης ("Νεώτερα μνημεία Θεσσαλονίκης"). Αριστερά, ο τίτλος και η σφραγίδα του γυμνασίου από αρχειακό υλικό.

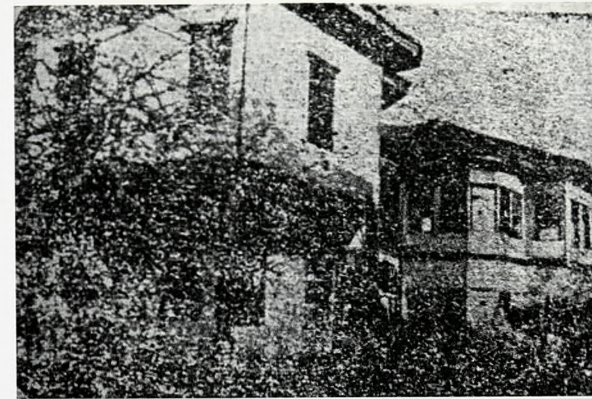

Εικ. 4. Κεντρική Αστική Σχολή (αρχείο 34ου Δημοτικού Σχολείου Θεσσαλονίκης).

9. Βλ. αναλυτικά για τη λειτουργία του σχολείου αυτού την αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία της Βασιλικής Πετρίδου, *Το Ελληνικό Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης (1874-1914). Προσέγγιση της οργάνωσης και λειτουργίας της Μέσης Εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη κατά τα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Θεσσαλονίκη, 1997.

10. Βλ. σχετικά Αικατερίνης Δαλακούρα, *Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης (1854-1914). Μια πρώτη προσέγγιση της εκπαίδευσης των θηλέων στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, Ι.Α.Ν.Ε. - αρ. 7, εκδ. Αφών Κυριακίδη, 2000.

11. Βλ. σχετικά Φιλιώς Τουλουμτζή, *Η πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας. Οι περιπτώσεις των Αστικών Σχολών, Κεντρικής Αστικής Σχολής, Αστικής Σχολής Αναλήψεως, Αστικής Σχολής Βαρδαρίου*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη, 1997.

Εικ. 5. Το παλαιό παρθεναγωγείο της Θεσσαλονίκης (Αγγελική Μεταλλινού, "Παλαιά Θεσσαλονίκη", τόμος Β', 1940).

Εικ. 6. Μ. Βουγιούκα, διευθύντρια Ανωτέρου Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης.

ρυφή της εκπαιδευτικής ιεραρχίας, κυριαρχεί στη γενικότερη πνευματική ζωή της πόλης και για το λόγο αυτό η σημαντικότερη βιβλιοθήκη ανήκει στο ίδρυμα αυτό. Δεύτερη, σε σειρά σπουδαιότητας, είναι η βιβλιοθήκη του Ανώτερου Κεντρικού Παρθεναγωγείου (σήμερα 15ο Γυμνάσιο) και ακολουθεί εκείνη της Κεντρικής Αστικής Σχολής (σήμερα 34ο Δημοτικό Σχολείο). Οι εκδόσεις του 18ου και 19ου αιώνα που υπάρχουν στη Βιβλιοθήκη του Παρθεναγωγείου είναι σχετικά λίγες (βλ. χρονολογικό κατάλογο στο παράρτημα), ενώ η βιβλιοθήκη της Αστικής Σχολής περιλαμβάνει εκδόσεις από τις αρχές του 20ού αιώνα και εξής. Θα πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου εξυπηρετούσε τις διδακτικές ανάγκες όλων των σχολείων της πόλης, αφού το μεγαλύτερο μέρος του διδακτικού προσωπικού για τα δύο εκπαιδευτικά ιδρύματα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνάσιο - Ανώτερο Παρθεναγωγείο) ήταν κοινό, οι ίδιοι καθηγητές, δηλαδή, δίδασκαν και στα δύο σχολεία. Επιπρόσθετα, οι πηγές της εποχής φανερώνουν ότι η λειτουργία της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση και με τη βιβλιοθήκη του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου της πόλης, αφού για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα συστεγάζονται[12].

Ως άμεσα συνδεδεμένο με το θέμα των σχολικών βιβλιοθηκών επισημαίνεται και το γεγονός ότι από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής λειτουργούν στη Θεσσαλονίκη τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία και στο β' μισό του 19ου αιώνα έχουμε και τις πρώτες εκδόσεις σχολικών βιβλίων[13], αρκετές από τις οποίες συμπεριλαμβάνονται και στους ειδικούς καταλόγους των βιβλίων που εγκρίνονται από το 1880 και εξής για σχολική χρήση από την Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή.

Η συγκρότηση βιβλιοθηκών στη Μητρόπολη της Θεσσαλονίκης, στη Μονή Βλατάδων και στην Ελληνική Σχολή της πόλης μαρτυρεί-

12. Βλ. σχετικά με τη μεταφορά κατά το 1886 των βιβλίων και των επίπλων του Συλλόγου στο κτήριο του Γυμνασίου και την επιστροφή τους το 1888 στο Γρ. Γράβαρη, *ΙΔ' - ΙΕ' - ΙΣΤ' έτος του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, Έκθεσις πεπραγμένων*, Αθήναι, 1889.

13. Ευανθίας Μαχαιρά, *Οι κατάλογοι των εγκεκριμένων σχολικών βιβλίων από την Κεντρική Πατριαρχική Εκπαιδευτική Επιτροπή (1880-1914)*, Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη, 2001.

ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΗ ΗΘΙΚΗ
ΗΤΟΙ
ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΟΥ ΙΩΣΗΦ ΚΑΙ ΠΑΥΛΑΚΗ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1850

Εικ. 7. Από τις πρώτες εκδόσεις σχολικών βιβλίων.

ται από το α΄ μισό του 19ου αιώνα από εκκλησιαστικές και εκπαιδευτικές, κυρίως, πηγές. Οι περιηγητές επίσης και οι "κυνηγοί" των χειρογράφων και των πολύτιμων εκδόσεων των κλασικών συγγραφέων μας δίνουν μέσα από τις αναζητήσεις τους πολύτιμες πληροφορίες για την ύπαρξη, τη συγκρότηση και τη λειτουργία βιβλιοθηκών στη Θεσσαλονίκη από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι την απελευθέρωση. Ιδιόχειρα, τέλος, κτητορικά και αφιερωματικά σημειώματα στα βιβλία που έχουν περισωθεί συμπληρώνουν την εικόνα.

Η πρώτη αναφορά για το συστηματικό ενδιαφέρον των Θεσσαλονικέων για τη σύσταση βιβλιοθήκης συναντάται το 1812 στον "Λόγιο Ερμή", όπου επισημαίνεται ότι "η κοινότης των Χίων και η των Θεσσαλονικέων αμιλλώνται νυν περί συστάσεως βιβλιοθηκών"[14]. Ο γερμανός νομομαθής K. S. Zacharia von Lingenthal μας δίνει τη σαφέστερη για το α΄ μισό του 19ου αιώνα περιγραφή των βιβλιοθηκών της Θεσσαλονίκης (Μονής Βλατάδων, Μητρόπολης και του Σχολείου της Μητρόπολης)[15], ενώ ο γνωστός λόγιος Μηνάς Μηνωίδης στις αναφορές που κάνει το 1841-42 στη γαλλική κυβέρνηση για τον προσδιορισμό σπάνιων εκδόσεων στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία συμπεριλαμβάνει και τη βιβλιοθήκη της Θεσσαλονίκης στο σχετικό κατάλογο[16]. Σύμφωνα, τέλος, με πληροφορίες του ρώσου αρχιμανδρίτη Πορφυρίου Ουσπένσκι η βιβλιοθήκη περιέχει το 1859 πολλά διδακτικά βιβλία και ολίγα χειρόγραφα[17].

Συγκρότηση, περιεχόμενα και λειτουργία της Βιβλιοθήκης του Γυμνασίου κατά το 19ο αιώνα. Ο ρόλος του κλήρου, των δασκάλων και των λογίων

Οι κυριότερες φάσεις της συγκρότησης κατά το 19ο αιώνα και της διάλυσης κατά τον 20ό αιώνα της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης μας έχουν απασχολήσει σε ειδική εισήγηση[18] και για το λόγο αυτό θα επικεντρώσουμε τώρα το ενδιαφέρον μας κυρίως στις πληροφορίες για το περιεχόμενο και τον τρόπο λειτουργίας της βιβλιοθήκης αυτής. Επισημαίνουμε και στο σημείο αυτό ότι οι δύο ημερομηνίες - σταθμοί για την ιστορία της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου είναι το 1849, που ο μητροπολίτης Κοζάνης Βενιαμίν δώρισε ένα μεγάλο μέρος της βιβλιοθήκης του και το 1873, που ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ιωακείμ δώρισε στο Γυμνάσιο τα χειρόγραφα της Μητρόπολης.

Τα περιεχόμενα της βιβλιοθήκης μπορούν να χωριστούν στις παρακάτω περιόδους.

Πρώιμη περίοδος (μέχρι το 17ο αιώνα) - Τα χειρόγραφα

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Π. Παπαγεωργίου, η ιστορία της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης συνδέεται άμεσα με την ιστορία της πόλης και των πολύ σημαντικών ιεραρχών της, αφού τα χειρόγραφα που ο μητροπολίτης Ιωακείμ δώρισε το 1873 στη βιβλιοθήκη του Γυμνασίου "... πιθανώτατα το πάλαι ανήκοντα εις τας βιβλιοθήκας του σοφωτάτου μητροπολίτου Ευσταθίου (1175), του

14. *Ερμής ο Λόγιος*, 1 Ιουλίου 1812, σ. 194.

15. Π. Κ. Ενεπεκίδη, "Θεσσαλονίκη 1838", Εφημ. *Μακεδονία*, 8 Απριλίου 1979 και Απ. Βακαλόπουλου, "Η Θεσσαλονίκη στα 1838. Αναμνήσεις του Γερμανού νομοδιδασκάλου και ιστορικού του Δικαίου Karl Eduard Zacharia από ένα ταξίδι του στην Ανατολή στα χρόνια 1837 και 1838" στο *Θεσσαλονίκεια και άλλα Μακεδονικά μελετήματα δημοσιευμένα μεταξύ 1981-1990*, Θεσσαλονίκη, 1991.

16. Γ. Παπάζογλου, *Χειρόγραφα και βιβλιοθήκες της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης*, Κομοτηνή, 1993.

17. Ηρ. Βαλσαμάκη, "Πληροφορίαι περί της Ανωτέρας Ελληνικής Σχολής Θεσσαλονίκης υπό του επισκεφθέντος αυτήν τω 1859 Π. Ουσπένσκι", *Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας*, αρ. 38, Αθήναι, 1967.

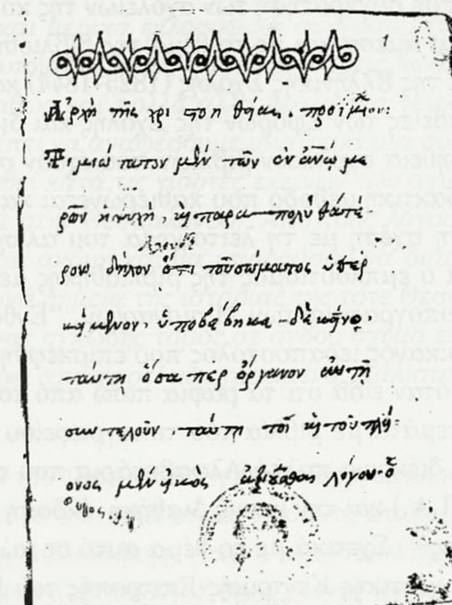
18. Σιδηρούλας Ζιώγου-Καραστεργίου, "Η Βιβλιοθήκη του Γυμνασίου της Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης", *Πρακτικά ΙΣΤ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 335-355.

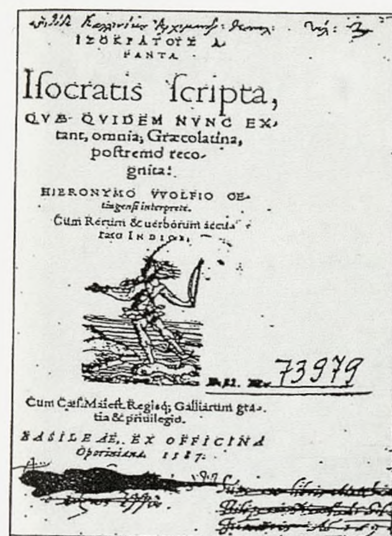
Εικ. 8. "Τριώδιον", β΄ μισό 14ου αιώνα.

Εικ. 9. Αντ. Βυζαντίου, "Χριστοήθεια", αρχές 19ου αιώνα.

Εικ. 10. Αντ. Βυζαντίου, "Χριστοήθεια", αρχές 19ου αιώνα.

Εικ. 11. Ιδιόχειρο κτητορικό σημείωμα του ιερομόναχου Καλλίνικου, "αρχιμανδρίτου εκ Θεσσαλονίκης".

αγίου Γρηγορίου του Παλαμά και άλλων της Θεσσαλονίκης αρχιερέων". Τα χειρόγραφα αυτά, "υπέρ τα 300", μέχρι τότε φυλάσσονταν στη Μητρόπολη "...εν υπογείω θόλω εν τη βορεία πτέρυγι του Αγίου Βήματος"[19]. Η ιστορία της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου, επομένως, αποκτά τις πραγματικές της διαστάσεις, αν σκεφτούμε ότι συνεχίζει την ιστορία των βιβλιοθηκών του μητροπολίτη Ευσταθίου και Γρηγορίου του Παλαμά[20].

Περίοδος β΄ - 18ος αιώνας

Από το 18ο αιώνα η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης προσκαλούσε φημισμένους δασκάλους, όταν το επέτρεπαν οι περιστάσεις και τα οικονομικά της. Στο συστηματικά οργανωμένο σχολείο με την επωνυμία "Ελληνομουσείον" διδάσκουν από το α΄ μισό του 18ου αιώνα ως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αι. οι δάσκαλοι: Ιωάννης Ιωάννου (Γιαννακός), μοναχός Παχώμιος, Κοσμάς Μπαλάνος, Αθανάσιος Πάριος, ιερομόναχος Ακάκιος, Αναστάσιος Καμπίτης, Ιωνάς Σπαρμιώτης, Δούκας Αποστολίδης. Οι λόγιοι αυτοί δημιουργούν τον πυρήνα της βιβλιοθήκης που ενισχύεται, παράλληλα, από άλλους δωρητές, κληρικούς και κοσμικούς. Αναφέρουμε το παράδειγμα του ιερομόναχου Καλλινίκου "αρχιμανδρίτου εκ Θεσσαλονίκης", του οποίου ιδιόχειρα κτητορικά σημειώματα με την παραπάνω ένδειξη καταγράφονται σε πολλούς τόμους της βιβλιοθήκης που μελετούμε. Τα ιδιόχειρα κτητορικά σημειώματα των δασκάλων Ιωνά Σπαρμιώτη και Δούκα Αποστολίδη, που υπάρχουν σε παλαιά βιβλία, φανερώνουν ότι οι βιβλιοθήκες των δασκάλων αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα της προσπάθειας αυτής στη Θεσσαλονίκη στο β΄ μισό του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα[21].

Περίοδος γ΄ - α΄ μισό 19ου αιώνα

Η συστηματικότερη συγκρότηση των σχολείων της κοινότητας μετά το 1825 συνδέεται άμεσα και με το θέμα της βιβλιοθήκης. Σε αδημοσίευτο κώδικα της Ελληνικής Σχολής (1825-1844) καταγράφονται σχετικές προσπάθειες των Εφόρων της Σχολής και διατίθενται ποσά για την προμήθεια σχολικών βιβλίων που έχουν σχέση, κυρίως, με την αλληλοδιδακτική μέθοδο που καθιερώνεται κατά την περίοδο αυτή[22]. Άμεση σχέση με τη λειτουργία του αλληλοδιδακτικού σχολείου έχει και ο εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης με σχετικές εκδόσεις από τα τυπογραφεία των Μισιοναρίων. "Ενθουσιάστηκα", γράφει ένας αμερικανός ιεραπόστολος που επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη το 1834, "όταν είδα ότι τα ράφια πίσω από το γραφείο του δασκάλου ήταν γεμάτα με βιβλία του τυπογραφείου της Μάλτας. Ανάμεσα σ' αυτά διέκρινα πολλά Αλφαβητάρια που είχαν τυπωθεί στο Andover (Η.Π.Α.) και την Καινή Διαθήκη, έκδοση της Αγγλικής Βιβλικής Εταιρείας[23]. Σχετικά με το θέμα αυτό σε κώδικα της Εκκλησιαστικής Πνευματικής Κεντρικής Επιτροπής του Πατριαρχείου των ετών 1836-1383, που διερευνά τη δράση των Μισιοναρίων, αναφέρεται ότι υπάρχουν στη βιβλιοθήκη της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης βιβλία εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά που έχουν εκδώσει αμερικάνικες και αγγλικές ιεραποστολές[24]. Πρόκειται για τα παρακάτω βιβλία:

1) Μελέτη σωτηρίας, 2) Γνησιότης της Παλαιάς και Νέας Διαθήκης, 3) Αριθμητική των παίδων στοιχειώδης, 4) Δεήσεις των ημερών της εβδομάδος, 5) Μικρός φιλόσοφος, 6) Ανατροφή των θηλυκών, 7) Ιστορία τριών αδελφών, 8) Κατήχησις της μητέρας, 9) Αλφαβητάριον, 10) Λόγος προς τους υιούς Ισραήλ, 11) Σύνοψις Ιεράς ιστορίας, 12) Βίος και κόποι του αιδεσίμου Ιωάννου Ευαγγελικού Αποστόλου και 13) Γράμμα αποχαιρετιστήριον του Ιωνά Κίνγκ.

Στα 1838 ο γερμανός νομομαθής K.S. Zacharia von Lingenthal μας δίνει τη σαφέστερη για το α΄ μισό του 19ου αι. περιγραφή των βιβλιοθηκών: Μονής Βλατάδων, Μητρόπολης και του Σχολείου της Μητρόπολης. Για τη βιβλιοθήκη του τελευταίου αναφέρει:

Στο Σχολείο της Μητροπόλεως

Μια άλλη συστατική επιστολή εκ μέρους του μητροπολίτου είχε σαν αποτέλεσμα να γίνω δεκτός από τον διδάσκαλο του σχολείου της μητροπόλεως, έναν σεβάσμιο γέροντα με ιδιαίτερη φιλοφροσύνη. Την ώρα εκείνη παραδίδει ακριβώς γραμματική περιστοιχισμένος από είκοσι περίπου μαθητές, που κάθονταν άτακτα σε ένα μακρύ θρανίο προς τον τοίχο. Αμέσως σταμάτησε το μάθημα και με οδήγησε, συνοδεία όλων των μαθητών του, στο δωμάτιο όπου βρισκόταν η βιβλιοθήκη. Εδώ ήσαν τοποθετημένα βιβλία και χειρόγραφα άνω κάτω μέσα σε ντουλάπα ή πάνω σε ράφια. Κατάλογος δεν υπήρχε, ενώ τα βιβλία ήσαν αραδιασμένα χωρίς κανένα συγκεκριμένο σχέδιο. Τα τυπωμένα βιβλία ήσαν κλασικοί συγγραφείς, λεξικά και τα λοιπά, ενώ τα χειρόγραφα –41 τον αριθμό– ήσαν, κατά μέγα μέρος, του 18ου αιώνα και περιλάμβαναν σχολικά βιβλία, γραμματικές και μερικά φιλοσοφικά συγγράμματα του Κορυδαλλέα. Ωστόσο, υπήρχαν εκτός αυτών και τρεις κώδικες νομικού περιεχομένου καθώς και πολλά άλλα θεολογικά χειρόγραφα. Από τα τελευταία πρέπει να αναφέρουμε ιδιαίτερα μια συλλογή λόγων που έχουν εκφωνηθεί κατά τις γιορτές εκείνων των αγίων που λατρεύονται ιδιαίτερα στην Θεσσαλονίκη. Από τους λόγους αυτούς πολλοί είναι ανέκδοτοι ακόμη και θα μπορούσαν να διαφωτίσουν βέβαια μερικά σκοτεινά σημεία της ιστορίας της τότε Θεσσαλονίκης. Ο κώδικας είναι ένας ογκώδης τόμος σε όγδοο σχήμα εν μέρει από περγαμηνή εν μέρει από χαρτί και γραμμένος μάλιστα κατά το 14ο και 15ο αιώνα[25].

Στα μέσα του 19ου αιώνα η βιβλιοθήκη εμπλουτίζεται σημαντικά. Το έτος 1849 αποτελεί σημαντικότατο σταθμό στο χρονικό συγκρότησης της βιβλιοθήκης, γιατί ο μητροπολίτης Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν (Καρίπογλου) δωρίζει στη σχολή ένα κομμάτι της πλούσιας βιβλιοθήκης του. Πρόκειται για 300 περίπου βιβλία από το 16ο έως το 19ο αι.[26]. Παράλληλα, όπως είναι εμφανές από σχε-

19. Ολόκληρο το σχετικό παράθεμα έχει ως εξής: "*Υπέρ τα 300 χειρόγραφα, τα πλείστα μεμβράνινα, εφυλάσσοντο εν υπογείω θόλω εν τη βορεία πτέρυγι του αγίου Βήματος, εξ' ής έτει 1873 ευρωτιώντα και σηπόμενα εξαγαγών εις φώς ο Παναγιώτατος και Θειότατος Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Ιωακείμ Γ' ο από Θεσσαλονίκης κατέθηκεν εν τη βιβλιοθήκη του τότε γυμνασίου (της έπειτα αστικής σχολής), τύχη αγαθή. Τις δ' η κατόπιν τύχη των χειρογράφων; Εκ του τότε γυμνασίου μετεκομίσθησαν ταύτα έτει τω 1880 εις την οικίαν του μακαρίτου Ι. Πρασσακάκη, το νέον γυμνάσιον, και εξ αυτού, κινδυνεύοντος να καυθή ως και εκαύθη, εις τον ναόν του Αγίου Αθανασίου (είδον εκεί εγώ τα χειρόγραφα εν τη αυλή παρερριμμένα, έρμαιον τούτου και εκείνου) και εξ αυτού εις το κατάστημα του Φιλεκπαιδευτικού τό τε πρώτον τό τε δεύτερον τό τε τρίτον, τέλος δε εκ του τρίτου καταστήματος εις το νυν γυμνάσιον. Και ούτω κατωρθώσαμεν ημείς το θαυμάσιον κατόρθωμα να έχωμεν νυν μόνον το τρίτον μέρος των χειρογράφων εκείνων, άτινα έσωζεν ο Πατριάρχης. Τα χειρόγραφα, πιθανώτατα το πάλαι ανήκοντα εις τας βιβλιοθήκας του σοφωτάτου μητροπολίτου Ευσταθίου (1175), του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά και άλλων της Θεσσαλονίκης αρχιερέων, είδεν έτει τω 1838 ο πολύς Zacharia von Lingenthal, πολλώ δ' ύστερον αυτού ο εκ Βοδενών γνωστότατος λόγιος Μηνάς Μηνωίδης. Των χειρογράφων δύο είχον τας Ομιλίας του Παλαμά, ας εν Αθήναις εξέδωκεν ο Σοφοκλής ο υιός του πολλού πρεσβυτέρου Κωνσταντίνου του εξ Οικονόμων. Νυν σώζεται μόνον το εν, εάν μη απατά με η μνήμη*". Π. Παπαγεωργίου, "Θεσσαλονίκης Ιστορικά και αρχαιολογικά", *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου*, 1912, σ. 61.

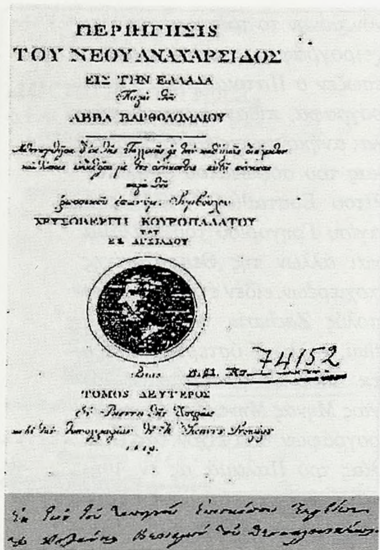
20. Λ. Πολίτη, *Κατάλογος χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, αρ. 1857-2500*, με τη συνεργασία Μαρίας Λ. Πολίτη. Ακαδημία Αθηνών, 1991. Από τα χειρόγραφα αυτά σήμερα σώζονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη 159, θεολογικού-λειτουργικού περιεχομένου τα περισσότερα. Παραθέτουμε στο παράρτημα β' τον κατάλογο των 28 φιλολογικών-διδακτικών και των 5 νομικών χειρογράφων, επειδή θεωρούμε ότι αυτά ενδιαφέρουν γενικότερα.

21. Αναφορές για τα κτητορικά σημειώματα των δασκάλων βλ. Κ. Πλαστήρα, *Έντυπα παλαιά της βιβλιοθήκης της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών (1532-1800)*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1992, σ. 72-75 και 249.

22. *Κατάστιχον της Ελληνικής Σχολής Θεσσαλονίκης 1825-1844* (αδημοσίευτος κώδικας).

23. Κωνσταντίνας Π. Κισκήρα, "Η Θεσσαλονίκη στα 1834 μέσα από τα μάτια Αμερικανών Ιεραποστόλων", *Θεσσαλονικέων Πόλις*, περ. β', τεύχος 3ο (Σεπτέμβριος 2000), σ. 139.

24. "Ειδοποίησις περι συστά-

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ
ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΑΝΑΧΑΡΣΙΔΟΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΑΒΒΑ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ
ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗ ΚΟΥΡΟΠΑΛΑΤΟΥ
74152
ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

Εικ. 12. Από τη δωρεά του μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν Καρίπογλου.

τική αλληλογραφία του 1852, το ελληνικό κράτος ανταποκρινόμενο σε σχετικό αίτημα των επιτρόπων της Θεσσαλονίκης ενισχύει τη βιβλιοθήκη με γερμανικές εκδόσεις κλασικών συγγραφέων[27].

Περίοδος δ΄. β΄ μισό 19ου - αρχές 20ού αιώνα

Από το 1898 η βιβλιοθήκη αρχίζει να εμπλουτίζεται σταδιακά με τις εκδόσεις της γνωστής "Βιβλιοθήκης Μαρασλή" που αποστέλλονται δωρεάν από τον ευεργέτη. Μετά την εγκατάσταση του Γυμνασίου στο νέο κτήριο της οδού Εγνατίας το 1893, βελτιώνονται οι προϋποθέσεις και καταβάλλονται στη συνέχεια συστηματικές προσπάθειες από την Εφορεία των σχολείων για τη βιβλιοθήκη. Η καταγραφή και ταξινόμηση των βιβλίων έγινε το σχολικό έτος 1899-1900 από το γυμνασιάρχη Γεώργιο Μπουκουβάλα με τη βοήθεια ειδικού βιβλιοφύλακα. Η ποιότητα της προσπάθειας αυτής "...αρμοδίως καθ' ύλην ταξιθετηθείσαν υπό του γυμνασιάρχου εν ερμαρίοις καταλλήλοις" φαίνεται από τα επισήματα των βιβλίων που σώζονται μέχρι σήμερα[28].

Το 1912, όπως αναγγέλλεται στο φύλλο της εφημερίδας "Νέα Αλήθεια" της 15ης Απριλίου, με πρωτοβουλία καθηγητών του Γυμνασίου και μετά από διενέργεια σχετικού εράνου, αρχίζει η προμήθεια της πολύ γνωστής σειράς αρχαίων ελλήνων και λατίνων συγγραφέων των εκδόσεων Teubner. Αποτελεί η ενέργεια αυτή την ύστατη προσπάθεια συμπλήρωσης της βιβλιοθήκης που για έναν αιώνα αποτελούσε το κέντρο της εκπαιδευτικής και πνευματικής ζωής της Θεσσαλονίκης.

Διάλυση της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου κατά το α΄ μισό του 20ού αιώνα

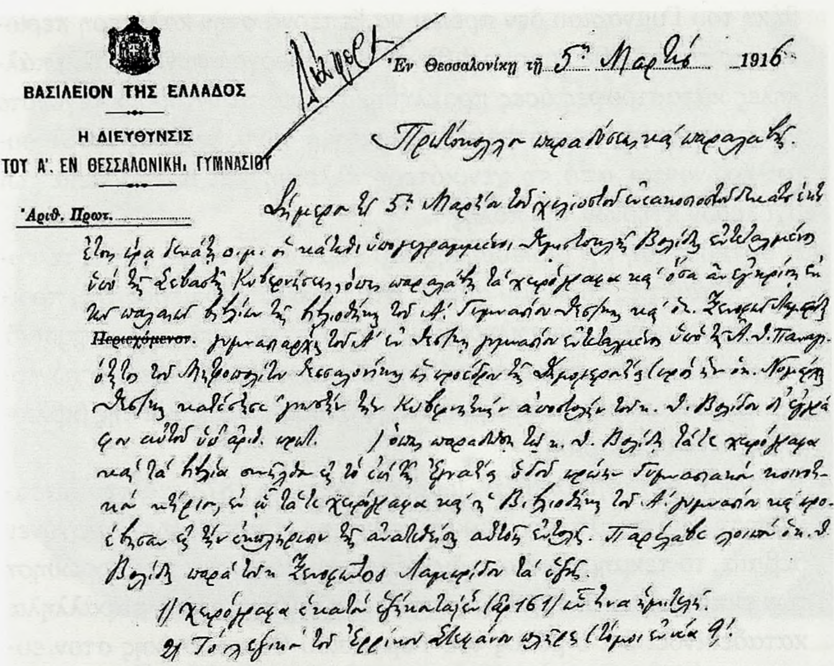
Μετά την ένταξη της Θεσσαλονίκης στο ελεύθερο κράτος, τα χειρόγραφα παραδίδονται το 1916 από το γυμνασιάρχη Ξ. Λαμπρίδη στην Εθνική Βιβλιοθήκη, με στόχο τη διαφύλαξη των θησαυρών και την ομογενοποίηση της βιβλιοθήκης. Το 1939 παραδίδονται στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 237 τόμοι που αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος των παλαιών εκδόσεων, φιλολογικών κυρίως κειμένων, που έχουν τυπωθεί από το 16ο μέχρι το 19ο αιώνα στη Βιέννη, Βενετία, Λειψία, Παρίσι, Αθήνα κ.α. Το 1986, τέλος, παραχωρούνται, για συντήρηση και φύλαξη, 84 τόμοι στο Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, για να περισωθούν από τα υγρά υπόγεια του ακατάλληλου κτηρίου της οδού Βασιλέως Γεωργίου στο οποίο μεταφέρθηκε το Α΄ Γυμνάσιο μετά τους σεισμούς του 1978. Ένας μικρός αριθμός των βιβλίων (31) υπάρχει στη Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών και ανήκει στη δωρεά Χριστόφορου Νάλτσα. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη διαπίστωση ότι ένας τόμος εντοπίστηκε και στην ιδιωτική βιβλιοθήκη της οικογένειας Μέλφου, αποτελεί τεκμήριο ότι ένας αριθμός βιβλίων βρίσκεται διασκορπισμένος σε ιδιωτικές συλλογές και βιβλιοθήκες. Μετά από σχετική έρευνα, διαπιστώσαμε, επίσης, ότι

σεως Επιτροπής Εκκλησιαστικής τε και Πνευματικής" (Χειρόγραφος Κώδικας) Κωνσταντινούπολις 1836, σ. 113.

25. Π. Κ. Ενεπεκίδη, "Θεσσαλονίκη 1838". Εφημ. *Μακεδονία 8 Απριλίου 1979* και Απ. Βακαλόπουλου, "Η Θεσσαλονίκη στα 1838....", ό.π. σ. 46-47. Για τη βιβλιοθήκη της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης ο Zacharia αναφέρει ότι αποτελούνταν από 150 περίπου "σκονισμένα και διαλυμένα" χειρόγραφα. Τα χειρόγραφα αυτά από περγαμηνή και χάρτη ήταν πολύ παλιά και σχεδόν όλα θεολογικού και λειτουργικού περιεχομένου.

26. Αγγελικής Μεταλλινού, *Παλαιά Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, 1939, σ. 22-23. Το μεγαλύτερο κομμάτι της πλούσιας βιβλιοθήκης που αποτελούνταν από 5.000 περίπου τόμους βιβλίων και χειρογράφων ο μητροπολίτης Βενιαμίν το δώρισε στη βιβλιοθήκη Κοζάνης.

27. Η σχετική αλληλογραφία που σώζεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους περιλαμβάνει: α) έγγραφο του πρόξενου Μακεδονίας κ. Ράμφου (27 Νοεμβρίου 1852) προς το Υπουργείο, β) έγγραφο Εφόρου της "Δημόσιας και της του Πανεπιστημίου Βιβλιοθήκης" (29 Νοεμβρίου 1852) προς το Υπουργείο, όπου αναφέρεται ότι η δαπάνη για την προμήθεια των γερμανικών εκδόσεων ανέρχεται στο υπέρογκο ποσό των 40.000 περίπου δραχμών και προτείνει την αποστολή βιβλίων που υπήρχαν στην αποθήκη της βιβλιοθήκης και γ) απάντηση του Υπουργείου με το προηγούμενο περιεχόμενο προς τον πρόξενο Μακεδονίας σχετικά με το αίτημα των "Επιτρόπων της εν Θεσσαλονίκη Ελληνικής Σχολής".

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
ΤΟΥ Α΄. ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ
Ἀριθ. Πρωτ.
Περιεχόμενον.
Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 5η Μαρτίου 1916

Εικ. 13. Πρωτόκολλο παράδοσης χειρογράφων του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

ορισμένα από τα βιβλία αυτά βρίσκονται στις βιβλιοθήκες των άλλων σχολείων της πόλης που ιδρύθηκαν μετά το 1914 (ήδη εντοπίστηκαν δύο τόμοι στη βιβλιοθήκη του 2ου Γυμνασίου και δύο τόμοι στο 15ο Γυμνάσιο).

Σήμερα η βιβλιοθήκη του 1ου Γυμνασίου-Λυκείου Θεσσαλονίκης περιλαμβάνει μόνον εκδόσεις του 20ού αιώνα, εργαλεία δηλαδή χρήσιμα για τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές. Συνολικά αριθμεί περίπου 950 τόμους με σχολικά εγχειρίδια, σχετικά βοηθήματα και φιλολογικές, λογοτεχνικές και ιστορικές εκδόσεις.

Χειρόγραφα και βιβλία της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου της Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης που έχουν διασωθεί

	Τόμοι
Εθνική Βιβλιοθήκη-χειρόγραφα	159
Κεντρική Βιβλιοθήκη Α.Π.Θ.	297
Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης	84
Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών	31
Βιβλιοθήκες άλλων σχολείων (2ο, 15ο)	4
Σύνολο	**575**

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ

- Το μέγεθος των σχολικών βιβλιοθηκών στη Θεσσαλονίκη είναι, κατά το 19ο αιώνα, σχετικά περιορισμένο. Η μεγαλύτερη βιβλιο-

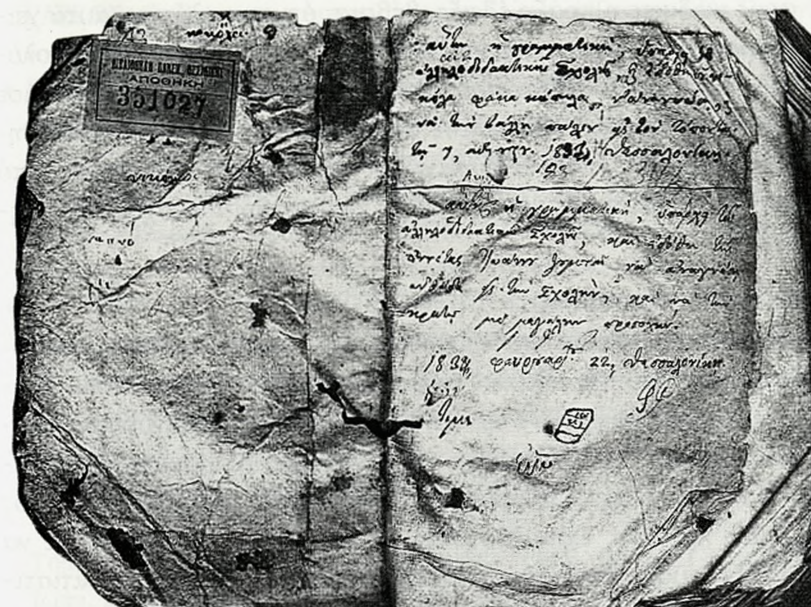
28. Στον απολογισμό του σχολικού έτους 1899-1900 εγγράφεται δαπάνη 1755 γροσίων για τη βιβλιοθήκη και καταγράφεται η αξιέπαινη προσπάθεια του βιβλιοφύλακα Αν. Παπαδόπουλου και του γυμνασιάρχη που επιμελήθηκε την καταγραφή των βιβλίων. *Λογοδοσία, ... 1899-1900*, σ. 20-21 και 32. Βλ.σχετικά, Έλλης Ιωαννίδου, *Η εφορεία των εκπαιδευτικών καταστημάτων της Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και ο ρόλος της στη διοίκηση, τη χρηματοδότηση και την οικονομική διαχείριση των σχολείων της πόλης, όπως προκύπτει από τις Λογοδοσίες των ετών 1884-1910*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη, 1999.

θήκη του Γυμνασίου δεν πρέπει να ξεπερνά στην καλύτερη περίοδό της τους 1.000 τόμους βιβλίων και χειρογράφων. Οι αλλεπάλληλες καταστροφές όσες προκλήθηκαν από τα ιστορικά γεγονότα και τις φυσικές καταστροφές (πυρκαγιά 1890, σεισμός 1978), συμπληρώνονται από τη γενικότερη έλλειψη και ανεπάρκεια των σχολικών κτηρίων της πόλης[29].

- Η συγκρότηση της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου είναι, ως τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, στο μεγαλύτερο μέρος της, προϊόν προσφορών κυρίως κληρικών, γεγονός που, όπως είναι φυσικό, επηρεάζει και το περιεχόμενό της. Στην ουσία έχουμε συγχώνευση της βιβλιοθήκης της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης και της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου.
- Η κίνηση του μητροπολίτη Ιωακείμ κατά το 1873 για την παραχώρηση των πολύτιμων χειρογράφων της Μητρόπολης φανερώνει, βέβαια, το τεκμηριωμένο ενδιαφέρον του ίδιου για την προώθηση των εκπαιδευτικών θεμάτων της Θεσσαλονίκης, αλλά, παράλληλα, καταδεικνύει ότι ο ρόλος του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης στον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων είχε γίνει κατανοητός και ότι η βιβλιοθήκη του είχε σταθεροποιηθεί, είχε οργανωθεί και είχε γίνει γνωστή στην πόλη. Αυτό γιατί, αν κρίνουμε από το περιεχόμενο των χειρογράφων που έχουν σωθεί, είναι στην πλειονότητά τους θεολογικά και λειτουργικά και θα θεωρούσε κανείς πιο εύλογη την τοποθέτησή τους σε κάποια εκκλησιαστική βιβλιοθήκη. Με τη χειρονομία του αυτή ο μητροπολίτης Ιωακείμ ενίσχυσε το κύρος και την εμβέλεια της βιβλιοθήκης και το ρόλο, οπωσδήποτε, του ίδιου του Γυμνασίου.
- Γενικά, στις διάφορες προσκτήσεις εμφανίζεται περιορισμένα το στοιχείο της επιλογής. Στη δωρεά του μητροπολίτη Βενιαμίν, για παράδειγμα, το γεγονός ότι αποδέκτης ήταν ένα σχολείο επηρέασε το διαθέτη. Το στοιχείο της επιλογής με βάση συγκεκριμένες εκπαιδευτικές ανάγκες παρατηρείται επίσης στην περίπτωση του αιτήματος της Σχολικής Επιτροπής του 1852, στην προσφορά των εκδόσεων της "Βιβλιοθήκης Μαρασλή" και στην πρωτοβουλία των καθηγητών για την προμήθεια των εκδόσεων Teubner το 1912.
- Ο χαρακτήρας της βιβλιοθήκης αυτής, επομένως, κατά το 19ο αιώνα δεν είναι καθαρά σχολικός, αφού ξεπερνά τις διδακτικές ανάγκες. Πρέπει να λάβουμε όμως υπόψη ότι η συγκρότηση βιβλιοθηκών αυτού του είδους κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας προβάλλει συγκεκριμένα πρότυπα παιδείας. Όπως σημειώνει ο δωρητής μιας άλλης βιβλιοθήκης: *"Τα περιλαμβανόμενα πατριωτικά, εκκλησιαστικά ή θρησκευτικά συγγράμματα είναι πιθανόν να μη σύρουν την προσοχήν των μαθητευόντων, είναι όμως καρπός του ζήλου, μεθ' ου το ελληνικόν πνεύμα ειργάσθη προς την επίδοσιν και την στερέωσιν του χριστιανισμού και του ανθρωπισμού"*[30].
- Η αλλαγή στη χρήση και τη λειτουργικότητα των σχολικών βι-

29. Στα μέσα του 19ου αιώνα η Ελληνική Σχολή είχε εγκατασταθεί ήδη στο πατρικό σπίτι του μητροπολίτη Βενιαμίν που αγοράστηκε από την κοινότητα μετά το θάνατο της μητέρας του (βρισκόταν στη σημερινή περιοχή συμβολής οδών Σωκράτους και Ολύμπου – παλαιά οδός Αριστοτέλους 147). Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Π. Παπαγεωργίου, το 1873 που ο μητροπολίτης Ιωακείμ δώρισε στη βιβλιοθήκη του Γυμνασίου "υπέρ τα 300 χειρόγραφα" τα οποία μέχρι τότε φυλάσσονταν στη Μητρόπολη, κτήριο του Γυμνασίου ήταν εκείνο στο οποίο συνέχισε να λειτουργεί η Κεντρική Αστική Σχολή (δωρεά του μητροπολίτη Κοζάνης Βενιαμίν). Το 1880 το Γυμνάσιο μεταφέρθηκε στην οικία Πρασσακάκη, από όπου το τμήμα των χειρογράφων της βιβλιοθήκης, λόγω φόβου πυρκαγιάς, μεταφέρθηκε στο ναό του Αγίου Αθανασίου και εξ αυτού στα τρία κτήρια που εγκαταστάθηκε διαδοχικά ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, μέχρι το 1893 που μεταφέρθηκε στο νεόδμητο κτήριο του Γυμνασίου στην Εγνατία οδό. Μετά το 1914 η βιβλιοθήκη ακολούθησε την πορεία του 1ου Γυμνασίου στην οδό Βασιλίσσης Όλγας μετά το 1918 και στο λυόμενο κτήριο της Βασιλέως Γεωργίου μετά το σεισμό του 1978.

30. Άννας Ματθαίου-Βίκυς Πάτσιου, *Η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Σύρου. Κατάλογος εντύπων (1526-1920)*, Ερμούπολη Σύρου, 1989, σ. 23-24.

Εικ. 15. Ιδιόχειρα δανειστικά σημειώματα μαθητών.

Εικ. 14. "Γραμματική" Κωνσταντίνου Λασκάρεως.

βλιοθηκών από το 19ο προς τον 20ό αιώνα είναι εμφανής και από την πορεία της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης. Στα σχολεία του 19ου αιώνα η σχολική βιβλιοθήκη επιτελούσε μια διαφορετική, ευρύτερη και πιο ουσιαστική λειτουργία, ενώ από τις αρχές του 20ού αιώνα άρχισε να διαφαίνεται καθαρά ο μουσειακός χαρακτήρας αυτού του τύπου της βιβλιοθήκης[31].

- Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, σύμφωνα με τις πηγές της εποχής, η αξιοποίηση της σχολικής αυτής βιβλιοθήκης είναι σημαντική. Στο εσώφυλλο σχολικού βιβλίου του 1819 υπάρχουν ιδιόχειρα δανειστικά σημειώματα μαθητών που καθορίζουν το χρόνο δανεισμού ή την επιστροφή του βιβλίου στο αλληλοδιδακτικό σχολείο μετά τη μελέτη[32]. Στα μέσα του 19ου αιώνα, ο γνωστός κοζανίτης λόγιος Ν. Νικοκλής, σχολάρχης της Ελληνικής Σχολής από το 1855 ως το 1858, στην προσπάθειά του να αναβαθμίσει τη λειτουργία του σχολείου αυτού αξιοποιεί τη βιβλιοθήκη οργανώνοντας ειδικό σπουδαστήριο για τη μελέτη των μαθητών. Στα πεπραγμένα της σχολαρχίας του σημειώνει ότι ο Π. Ρογκότης *"....την αίθουσαν της Βιβλιοθήκης μετερρύθμισε μετά των τότε Εφόρων, ως βλέπετε αυτήν σήμερον καλώς και ευρυχώρως ιδρυμένην"*, ενώ θεωρεί απαραίτητο *"να μη παραλειφθή, ει δυνατόν, η προμελέτη και επιμελέτη των μαθητών εν τω επι τούτω Σπουδαστηρίω της Σχολής, καθότι οι πλείστοι των μαθητών ούτε ησυχίαν προς μελέτην έχουσιν κατ' οίκον, ούτε τα αναγκαία βοηθητικά βιβλία και ούτε συνεργόν και βοηθόν"*[33]. Σχετικά με τους χειρόγρα-

31. Σχετικά με τις σχολικές βιβλιοθήκες του ελεύθερου κράτους κατά το 19ο αιώνα, βλ. Τρ. Σκλαβενίτη, *Η σχολική βιβλιοθήκη του 19ου αιώνα. Η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Ναυπλίου (1833-1935)*, Αθήνα, 1995.

32. Το βιβλίο αυτό υπάρχει σήμερα στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για τη *Γραμματική του Κωνσταντίνου Λασκάρεως*, που εκδόθηκε στη Βενετία το 1819.

33. Ν. Νικοκλέους, *Λόγος εκφωνηθείς εν τω Ελληνικώ Σχολείω της Θεσσαλονίκης κατά την έναρξιν των προφορικών εξετάσεων τη 29 Ιουνίου 1858*, Αθήναι, 1858, σ. 18, 20, 23. Οι λόγοι του σχολάρχη Ν. Νικοκλή για τα έτη 1855-58 αποτελούν την πρώτη συστηματική και ολοκληρωμένη καταγραφή της εκπαιδευτικής πραγματικότητας στην Ελληνική Σχολή της Θεσσαλονίκης και των προσπαθειών που καταβάλλονται για την αναβάθμισή της από τα μέσα του 19ου αι. και εξής.

φους κώδικες η πράξη έδειξε, βέβαια, ότι τα πολύτιμα αυτά χειρόγραφα δεν αξιοποιήθηκαν ανάλογα, παρά μόνον από φιλολόγους του αναστήματος του Π. Παπαγεωργίου, που αναγνώρισε την αξία τους και συνετέλεσε στη διάσωση ενός μέρους του θησαυρού αυτού, που κινδύνευε να καταστραφεί ολοσχερώς από πυρκαγιά, σεισμούς και την άθλια κατάσταση των σχολικών κτηρίων[34].

Επιλογικά - Προτάσεις

Χρέος μου να κλείσω και το άρθρο αυτό με την πρόταση ανασύστασης των δύο σημαντικών σχολικών βιβλιοθηκών του 19ου αιώνα, της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου της Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και της βιβλιοθήκης του Ανώτερου Κεντρικού Παρθεναγωγείου της πόλης. Η ανασύσταση αυτή, οφειλή στους ιδρυτές, τους δωρητές και τους εκπαιδευτικούς των σχολείων, θα μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά στην αξιοποίηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης. Η αξιοποίηση αυτή μπορεί να περιλαμβάνει εκπαιδευτικές δραστηριότητες (επισκέψεις σχολείων - εκθέσεις - πολιτιστικές δραστηριότητες) αλλά και ερευνητικά προγράμματα τοπικής ιστορίας, να αποτελέσει δηλαδή ένα ερευνητικό εργαστήριο για μαθητές, καθηγητές, μεταπτυχιακούς φοιτητές και νέους επιστήμονες. Φορείς που μπορούν να συμβάλλουν προς την κατεύθυνση αυτή υπάρχουν στην πόλη μας. Το Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (Ι.Α.Ν.Ε.) του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σε συνεργασία με τα Ειδικά Γραφεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα σχολεία της Θεσσαλονίκης, το Κέντρο Ιστορίας του Δήμου και άλλοι πολιτιστικοί φορείς έχουν χρέος να συμβάλλουν ουσιαστικά στην αποκατάσταση, αξιοποίηση και προβολή των σημαντικών σχολικών βιβλιοθηκών της Θεσσαλονίκης του 19ου αιώνα.

34. Στο θέμα αυτό αναφέρονται σχετικά άρθρα στον τύπο της εποχής. "Μεταξύ των εν τω ενταύθα γυμνασίω αποκειμένων πολλών και μέχρι τούδε ανερευνήτων χειρογράφων ανευρέθη υπό του δοκίμου ημών φιλολόγου κ. Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου και χειρόγραφον πιθανώς του 17ου αιώνος περιλαμβάνον τρείς τραγωδίας του Ευριπίδου (Εκάβην, Ορέστην, Φοινίσσας) και παρέχον έν τισι χωρίοις γραφάς μη υπαρχούσας μεν εν τοις λοιποίς γνωστοίς χειρογράφοις, αποκατεστημένας δε προ πολλού εξ εικασίας υπό των φιλολόγων. Λεπτομερής περιγραφή του νέου κώδικος και συναγωγή των γραφών αυτού δημοσιευθήσεται προσεχώς. (*Φάρος της Μακεδονίας*, αρ. φ. 568 (23 Ιουνίου 1881).
"Μανθάνομεν ότι πλην του υπό του ημετέρου κ. Π. Παπαγεωργίου ανευρεθέντος χειρογράφου των τριών τραγωδιών του Ευριπίδου, εν τω ενταύθα Γυμνασίω ευρίσκονται και πολλά άλλα απερριμμένα, έρμαια του ευρώτος και της υγρασίας. Των χειρογράφων τούτων, εις 50 ανερχομένων, τινά λέγονται ουχί μικράς αξίας, ένια δε και ανέκδοτα". *Φάρος της Μακεδονίας*, αρ. φ. 570 (27 Ιουνίου 1881).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

Βιβλιοθήκη Ανώτερου Κεντρικού Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης (σημερινό 15ο Γυμνάσιο)

Εκδόσεις 18ου και 19ου αιώνα

- ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ Πατρός ημών ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΤΩΝ ευρισκομένων. ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ. ΕΤΟΝΑΕ, in Collegio Regali, Excudebat IOANNES NORTON, in Graecis. Regius Typographus.
- ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΕΚ ΠΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΩΝ Συνερανισθέντων ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΠΡΩΗΝ ΑΣΤΡΑΧΑΝΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ. ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ. ΕΝ ΜΟΣΧΑ. Εν τω της Κοινότητος Τυπογραφείω παρά Ρηδηγέρω και Κλαυδίω. 1779.
- Α. ΤΑΚΟΥΕΤΙΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΣ ΜΕΤΑ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΟΥΙΣΤΩΝΟΣ εξελληνισθέντα μεν εκ της Λατίνιδος φωνής υπό του ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ. Εν Βιέννη της Αυστρίας, εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γεωργίου Βενδώτη. 1805.
- ΣΥΝΟΨΙΣ Των ΚΩΝΙΚΩΝ ΤΟΜΩΝ ΓΟΥΙΔΩΝΟΣ ΤΟΥ ΓΡΑΝΔΗ. Μετά πλουσιωτάτων Υποσημειώσεων και Προσθηκών ΟΚΤΑΥΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΚΑΜΕΤΙΟΥ Μεταφρασθείσα εκ της Λατίνιδος εις την καθ' ημάς απλουστέραν διάλεκτον ΥΠΟ Σ.Α.Σ. ΚΕΦΑΛ. ΤΟΥ Ι. Φ. Σ. εξ ης μετήκεινται εις την Ελληνικήν παρά ΙΩΝΑ ΙΕΡΟΜ. ΣΠΑΡΜΙΩΤΟΥ. Εν Βιέννη της Αυστρίας. Τύποις Φραγκίσκου Αντωνίου Σχραιμβλ. 1802.
- ΕΠΙΤΟΜΗ ΕΙΤΕ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΔΟΓΜΑΤΩΝ Μετά πάσης επιμελείας κατ' επιτομής Φιλοπονηθείσα υπό του εν Ιερομονάχοις ελαχίστου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΙΟΥ. Εν Λειψία της Σαξωνίας εν τη τυπογραφία του Βράϊτκοπφ και Έρτελ. 1806.
- ΛΟΓΟΙ ΤΩΝ ΑΤΤΙΚΩΝ ΡΗΤΟΡΩΝ εν οις προσετέθησαν και η Ερμηνεία του Ουλπιανού εις Δημοσθένην και Αρποκρατίωνος το Λεξικόν. Επεξεργασθέντες δε και εκδοθέντες υπό ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΟΥΚΑ εις τόμους δέκα. Τόμος δεύτερος. ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ ΤΗΣ ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ. Εκ της Τυπογραφίας Ιωάν. Βαρθ. Σβεκίου Πρώην Βενδώτου. 1812. Τόμος τρίτος 1812, Τόμοι τέταρτος - έκτος - έβδομος – όγδοος - ένατος - δέκατος 1813.
- ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ, ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ, ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ, και ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ, την διδασκαλίαν αυτών περιέχουσα, και Συλλογήν μετ' εκλογής εκ των Αρίστων Ελλήνων Συγγραφέων και Ποιητών μετά των αναγκαίων Υποσημειώσεων, και Λεξικόν Ονοματικού τε και Λεκτικού, εις τε των δυσχερών σαφήνειαν, και Λέξεων εξήγησιν, συντεθείσα τε και συλλεγείσα παρά Στεφάνου Κομμητά. ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ. ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ ΤΗΣ ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ. Εκ της Τυπογραφίας Ιωάν. Βαρθ. Τζβεκίου, πρώην Βενδώτου. 1812. ΤΟΜΟΙ ΔΕΥΤΕΡΟΣ – ΠΕΜΠΤΟΣ – ΕΚΤΟΣ – ΕΒΔΟΜΟΣ – ΔΕΚΑΤΟΣ – ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ 1814, ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΟΣ 1812, ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ 1813.
- ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΠΑΡΑΦΡΑΣΘΕΙΣ, ΣΧΟΛΙΑΣΘΕΙΣ ΤΕ ΚΑΙ ΕΚΔΟΘΕΙΣ Υπό ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ ΕΞ. ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ. ΕΝ ΑΙΓΙΝΗ, ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ. 1834 - ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ. 1834.
- ΟΜΗΡΟΣ ΠΑΡΑΦΡΑΣΘΕΙΣ, ΣΧΟΛΙΑΣΘΕΙΣ ΤΕ ΚΑΙ ΕΚΔΟΘΕΙΣ Υπό ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ ΕΞ. ΙΛΙΑΔΟΣ ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ. ΕΝ ΑΙΓΙΝΗ, ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ. 1835 - ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ. 1835 – ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ. 1835.
- ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ 'ΑΠΑΝΤΑ' ΕΚ ΤΟΥ ΕΒΡΑΙΚΟΥ ΑΡΧΕΤΥΠΟΥ ΕΙΣ ΚΟΙΝΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΔΙΑΛΕΚΤΟΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝΤΑ. ΕΝ ΛΟΝΔΡΑ. Ετυπώθη παρά Ρ. ΟΥΑΤΤΣ. 1840.
- ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ, (δυσανάγνωστη λέξη) ΕΙΣ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟΝ ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ Υπό ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ Δ. ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ. ΑΘΗΝΗΣΙ, ΤΥΠΟΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΓΚΑΡΠΟΛΑ. 1857.
- ΛΟΓΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΕΚΦΩΝΗΘΕΝΤΕΣ ΕΝ ΤΗ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΧΟΘΕΝ ΥΠΟ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ Αρχιμανδρίτου Του Πατμίου. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ Β. ΜΩΡΑΙΤΙΝΗ. 1871.
- ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ-

ΝΤΩΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΛΕΟΝΤΟΣ ΜΕΛΑ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ. 1871.

- ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΡΙΖΟΥ ΤΟΥ ΡΑΓΚΑΒΗ. ΤΟΜΟΣ Γ' ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ. 1874. ΤΟΜΟΣ ΙΔ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ. 1885. ΤΟΜΟΣ ΙΣΤ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ. 1888.
- ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΡΙΖΟΥ ΤΟΥ ΡΑΓΚΑΒΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΗΤΟΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΥΠΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΡΙΖΟΥ ΡΑΓΚΑΒΗ. ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ. 1888.
- ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ ΥΠΟ ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ Αρχιμανδρίτου Δ. Φ. και καθηγητού της Θεολογίας εν τη εν Χάλκη Θεολογική Σχολή. ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ. ΑΡΧΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (1-700 μ.Χ.). ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ. ΤΥΠΟΙΣ Ι. ΒΟΥΤΥΡΑ. 1884. ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ. ΜΕΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (700-1453 μ.Χ.). ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ. ΤΥΠΟΙΣ Σ. Ι. ΒΟΥΤΥΡΑ. 1886. ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ. ΝΕΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (1453-1908 μ.Χ.). ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ. ΤΥΠΟΙΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΓΕΡΑΡΔΩΝ. 1912.
- ΑΙΣΧΥΛΟΥ ΤΡΑΓΩΔΙΑΙ. AESCHYLI TRAGODIAE. EDIDIT HENRICUS WEIL. LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI. 1889.
- SOPHOCLIS TRAGODIAE EX RECENSIONE GUILELMI DINDORFIL. EDITIO SEXTA STEREOTYPA MINOR QUAM CURAVIT S. MEKLER. LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI. 1895.
- PLUTARCHI VITAE PARALLELAE THEMISTOCLIS ET CAMILLI, PERICLIS ET FABII MAXIMI, ALCIBIADIS ET CIRIOLANI. RECOGNOVIT CAROLUS SINTENIS. LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI. 1891.
- PLUTARCHI VITAE PARALLELAE THEMISTOCLIS ET CAMILLI, PERICLIS ET FABII MAXIMI, ALCIBIADIS ET CIRIOLANI. RECOGNOVIT CAROLUS SINTENIS. LIPSIAE SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI. 1881.
- DEMOSTHENIS ORATIONES EX RECENSIONE GUILIELMI DINDOFIL. VOL. II ORATIONES XX-XL. EDITIO TERTIA CORRECTIOR. LIPSIAE SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI. 1879.
- DEMOSTHENIS ORATIONES EX RECENSIONE GUILIELMI DINDOFIL. VOL. III ORATIONES XLI-L XI PROOEMIA, EPISTOLAE, INDEX HISTORICUS. EDITIO TERTIA CORRECTIOR. LIPSIAE SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI (χωρίς χρόνο έκδοσης).
- Schmidtlin' s Gartenbuch. Praktischer Anleitung zur Anlage und Bestellung der Haus- und Wirtschaftsgärten nebst Beschreibung und Kultur-Anweisung der hierzu tauglichsten Bäume, Sträucher, Blumen und Nutzpflanzen. Vierter Auflage, vollständig neubearbeitet von Th. Nietner und Th. Rümpler. Berlin. Verlag von Paul Parev. 1892.
- ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΥΠΟ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ. ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ, ΜΕΡΟΣ Α'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ. 1904.

- ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΥΠΟ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ. ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ, ΜΕΡΟΣ Β'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ. 1904.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΥ ΛΕΩΝ ΚΑΡΥΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΔΙ' ΕΦΗΒΟΥΣ ΑΜΦΟΤΕΡΩΝ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ. ΕΚΔΟΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΔΕΠΑΣΤΑΣ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ (χωρίς χρόνο έκδοσης).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

Κατάλογος χειρογράφων που βρίσκονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη

Φιλολογικά - Διδακτικά

2068. Αντωνίου Βυζαντίου, Χρηστοήθεια, χάρτ. 18x13, φφ. 60. ΙΙ, στ. 10-12, 18ου αι.

2069. Αντωνίου Βυζαντίου, Χρηστοήθεια, χάρτ. 20,5x15, σσ. 227, τέλ. 18ου - αρχ. 19ου αι.

2121. Συναγωγή λέξεων και φράσεων αρχαίων ελληνικών, χάρτ., 21,5x16,5, φφ. 544, έτ. 1704.

2123. Κείμενα μετά διαστίχου ερμηνείας, χάρτ., 22,5x17, φφ.306. ΙΙΙ, 18ου αι.

2124. Κείμενα μετά διαστίχου ερμηνείας, χάρτ., 25x18,5, φφ. 104,1, έτ. 1745-1748.

2125. "Του σοφωτάτου εξ απορρήτων" [Θεοφίλου Κορυδαλλέως], Ερμηνεία εις την περί γενέσεως και φθοράς του Αριστοτέλους πραγματείαν, χάρτ., 20,5x16, φφ. 25ο-V, στ. 22-24, α' ήμ. 18ου αι.

2126. Κείμενα φιλοσοφικά (Λογική κ.ά.), χάρτ., 21,5x16, φφ. 88, 18ου αι. (1740).

2127. Θεοφίλου Κορυδαλλέως, Εις άπασαν την λογικήν του Αριστοτέλους υπομνήματα και ζητήματα (ελλείπει ο τίτλος), χάρτ., 22x16,5, φφ. 230. Χ, στ.23-30, 18ου αι.

2128. Ηλιοδώρου, Αιθιοπικά, χάρτ., 22x16, φφ. 297. ΙΙΙ, στ. 14-15, έτ. 1727.

2129. Θεοφίλου Κορυδαλλέως, Υπομνήματα εις το περί φυσικής ακροάσεως του Αριστοτέλους, χάρτ., 21x15,5, φφ. 446. ΙΙ, στ. 25-27, 18ου αι.

2130. Θεοφίλου Κορυδαλλέως, Υπομνήματα εις το περί φυσικής ακροάσεως του Αριστοτέλους, χάρτ., 21,5x15,5, φφ. 452. ΙΧ, στ. 24, έτ. 1721.

2131. [Ευγενίου Βουλγάρεως], Λογική, χάρτ., 28x20, φφ. 373.Ι, στ. 28-29, 18ου αι.

2132. [Θεοφίλου Κορυδαλλέως], Ρητορική, χάρτ., 22,5x16,5, φφ. 194.V, 18ου αι.

2133. Θεοφίλου Κορυδαλλέως, Εις το περί ψυχής του Αριστοτέλους υπομνήματα, χάρτ., 21,5x16, φφ. 265.ΙΙ, στ. 29, α' ήμ.18ου αι.

2139. (φ. 1) Γεωργίου Σουγδουρή του εξ Ιωαννίνων. Εις άπασαν την λογικήν του Αριστοτέλους μέθοδον προδιοίκησις, ήτοι εισαγωγή.
(φ. 34) Αναστασίου Παπαβασιλοπούλου του εξ Ιωαννίνων. Βιβλίον α'. Εισαγωγή μαθηματική, εκ της των Λατίνων φωνής μετοχετευθείσα και τη ελληνική διαλέκτω υποστρωθείσα (μετά πλείστων σχημάτων), χάρτ., 23x17,5, φφ. 56.ΙΙ, στ. 26-27, 18ου αι.

2141. (φ. 5) Αδήλου, Πραγματεία φιλοσοφική ανεπίγραφος (εις εννέα κεφάλαια).
(φ. 41) Του αυτού Ιουστίνου, Ανατροπή δογμάτων τινών Αριστοτελικών, χάρτ., 23x16,5, φφ. 74. XV, στ.25-30, α' ήμ. 18ου αι.

2142. Αχιλλέως Τατίου, Τα κατά Λευκίππην και Κλειτοφώντα, χάρτ., 20,5x15,5, φφ. 161.VI, στ.13-14, έτ. 1729-30.
2143. Σύμμεικτος κώδιξ Ρητορικής, χάρτ., 21,5x15, φφ. 216. V, αρχ. 18ου αι.
2144. Σύμμεικτος ύλη διδακτική (τα υπ' αριθμ. 2-6 μετά διαστίχου ερμηνείας), χάρτ., 21,5x16,5, φφ. 247, έτ. 1736.
2145. Αλεξάνδρου Ρίζου Δορμούση, Ποιήματα (συντεθέντα από του 1795-1832), χάρτ., 19,5x12, σσ. 172, αρχ. 19ου αι.
2148. Κείμενα μετά διαστίχου ερμηνείας, χάρτ., 24x18, φφ. 502.VI, 18ου αι.
2149. Κείμενα μετά διαστίχου ερμηνείας, χάρτ, 24,5x18, φφ. 437.V, 18ου αι.
2150. Σύμμεικτος ύλη διδακτική, μετά διαστίχου ερμηνείας. (Μαθηματάριον της εν Πάτμω Σχολής), χάρτ., 22,5x17, φφ. 365. IV, έτ. 1730.
2151. "Φρασεολόγιον", χάρτ., 29,5x20,5, φφ. 264, σελ. 2, αρχ. 18ου αι.
2152. Κείμενα μετά διαστίχου ερμηνείας και άλλα, χάρτ., 24x18, φφ. 431. I, 18ου αι.
2153. Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου [=Θεοφίλου Κορυδαλλέως], Εις το περί γενέσεως και φθοράς του Αριστοτέλους. Περί της εσφαλμένης αποδόσεως του έργου τούτου του Κορυδαλλέως εις τον Αλέξανδρον Μαυροκορδάτον, χάρτ., 22x16, φφ. 338, στ. 26, ακέφ.-κολοβ., 18ου αι.
2154. Θεοφίλου Κορυδαλλέως, Υπομνήματα εις το περί φυσικής ακροάσεως του Αριστοτέλους, χάρτ., 23x16, φφ. 316, στ. 27.26, ακεφ.-κολοβ., 18ου αι.
2155. Ευγενίου Βουλγάρεως, Λογική (πρώτον σχέδιον), χάρτ., 25x18, φφ. 332, στ. 26, ακέφ.-κολοβ., 18ου αι.

Νομικά

2120. Θεοφίλου Καμπανίας, Νόμος εκκλησιαστικός και πολιτικός, χάρτ. , 27x19, σσ. 367. XI, στ. 30-31, 18ου αι.
2134. Νομοκάνων Μανουήλ Μαλαξού (εις 294 κεφάλαια, ελλείπει το προοίμιον), χάρτ., 21x15, φφ. 288. I, στ. 20, έτ. 1659.
2137. Σύμμεικτος ύλη νομοκανονική, καί άλλα, χάρτ., 20x15, φφ. 220, ακέφ.-κολοβ., έτ. 1597.
2140. Κείμενα νομοκανονικά, χάρτ., 21x13,5, φφ. 418, στ. 17-20, ακέφ.-κολοβ., β' ήμ. 16ου αι.
2160. "Χρέος του νοταρίου, ερμηνεία ωφέλιμος", χάρτ., 33x23, φφ.48, έτ. 1810-1820.

Κ. Ν. ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ

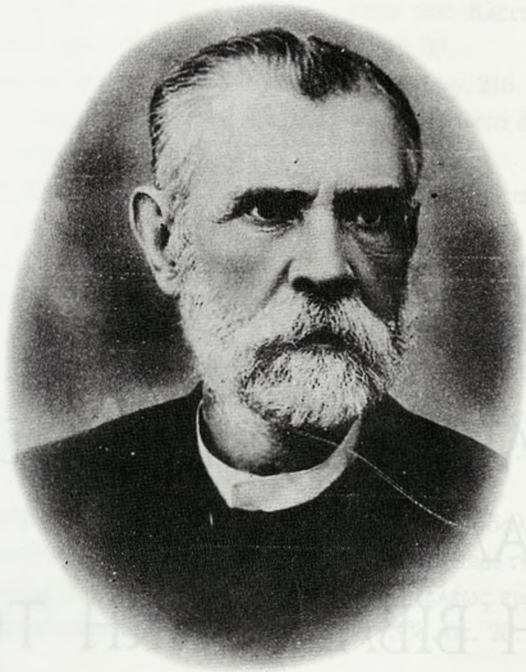
Ο ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ

Κατά τή διάρκεια τοῦ τελευταίου τέταρτου τοῦ 19ου αἰώνα, στή Θεσσαλονίκη, συμπληρωματικό ρόλο στήν ἐκπαιδευτική δραστηριότητα παίζουν καί οἱ διάφορες συλλογικές συσσωματώσεις τῶν πολιτῶν της. Τό φαινόμενο αὐτό εἶναι παράλληλο καί παρόμοιο γιά ὅλο τόν "ἀλύτρωτο" ἑλληνισμό καί τόν ἑλληνισμό τῆς διασπορᾶς. Πρόκειται, οὐσιαστικά, γιά τή δημιουργία σωματείων, συντεχνιῶν, συλλόγων μέ ἐκπαιδευτικά, φιλανθρωπικά ἤ ἄλλα ἐνδιαφέροντα, πού ἔρχονται νά καλύψουν τίς ἀνάγκες τῶν Θεσσαλονικέων γιά κοινωνική δράση, νά ὑποβοηθήσουν μέ τήν πολυποίκιλη δραστηριότητά τους τήν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμικοῦ ὁρίζοντα τῆς Θεσσαλονίκης, ἤ νά ὑπηρετήσουν τοπικούς καί εὐρύτερους ἐθνικούς στόχους.

Ἡ ἵδρυση τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου*, τό 1872 εἶναι, ἐκτός τῶν ἄλλων, τό ἀποτέλεσμα τῆς μακροχρόνιας συνεργασίας καί φιλίας πού συνδέει τόν Μιχαήλ Παπαδόπουλο, πρῶτο καί γιά πολλά χρόνια πρόεδρο τοῦ Συλλόγου, μέ τόν Γρηγόριο Παπαδόπουλο, Γραμματέα τότε τοῦ *Συλλόγου πρός Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων*, καί ὁριοθετεῖ τήν ἀνάπτυξη καί ἐξέλιξη τῆς ἐκπαίδευσης[1]. Σκοπός του εἶναι ἡ ἐνίσχυση καί ἐξάπλωση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στή Θεσσαλονίκη καί τά περίχωρά της, δηλ. οὐσιαστικά ἡ πνευματική ἀνάπτυξη τῶν Θεσσαλονικέων, μέ τήν ἵδρυση νέων σχολείων καί τή βελτίωση τῆς ὑλικοτεχνικῆς τους ὑποδομῆς, τή δημιουργία βιβλιοθήκης, τή χορήγηση ὑποτροφιῶν, τή διανομή βιβλίων καί τήν ὀργάνωση διαλέξεων γιά τό κοινό τῆς πόλης.

Πράγματι, ὁ *Φιλεκπαιδευτικός* ἀπό τό 1872 κ.έ. δημιουργεῖ βιβλιοθήκη, ὀργανώνει διαλέξεις, χορηγεῖ ὑποτροφίες, ἐξοπλίζει σχο-

1. Γενικά ἔργα γιά τόν Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο βλ.: Κ.Θ. Μπονίδης, "Ο εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος", *Συμπόσιο: Τα ελληνικά Σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, Κ.Ι.Θ., 1994, σσ. 93-116. Τοῦ ἴδιου, *Οι ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1996. Κ. Ν. Πλαστήρας, "Ὁ λόγιος γιατρός ἀπό τή Νιγρίτα Μιχαήλ Παπαδόπουλος καί ἡ πνευματική τοῦ δράση", *Πρακτικά Β' Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Δήμου Νιγρίτας*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 553-565.

Μιχαήλ Παπαδόπουλος (1828-1894). Ἱδρυτής καί πρῶτος πρόεδρος τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.

λεῖα μέ ὄργανα φυσικῆς, διανέμει στούς μαθητές τῶν σχολείων τά βιβλία τοῦ ἀθηναϊκοῦ *Συλλόγου πρός Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων*, ἐνισχύει οἰκονομικά πολλά σχολεῖα τῆς Μακεδονίας, ἱδρύει καινούρια σχολεῖα ἐκτός Θεσσαλονίκης, καί φροντίζει γιά τήν ἀποστολή ἐκπαιδευτικῶν σέ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας.

Παρ' ὅλο τό δυναμικό ξεκίνημα καί τήν ἐπιτυχημένη ἀρχικά πορεία του, ὁ *Φιλεκπαιδευτικός*, ἀπό τό 1885 κ.ἑ., ἀντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα πού εἶχαν σχέση μέ τά οἰκονομικά του, τό διαρκῶς μειούμενο ἐνδιαφέρον τῶν Θεσσαλονικέων γιά τίς δραστηριότητές του, ἀλλὰ καί τίς ἀποχωρήσεις μελῶν του, ἀνάμεσα στά ὁποῖα ἦταν καί στελέχη τῆς διοίκησης. Οἱ κλυδωνισμοί τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ εἶναι συνδεδεμένοι μέ τούς σύγχρονους ἀντίστοιχους κλυδωνισμούς τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας, καί εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κομματικῆς διαμάχης πού ἔχει ξεσπάσει στούς κόλπους της, ὕστερα ἀπό τίς κοινοτικές ἐκλογές τοῦ 1884[2]. Ὁ *Φιλεκπαιδευτικός* ὑπολειτουργεῖ, ὥσπου τόν Φεβρουάριο τοῦ 1888, ὁμάδα ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦταν ὁ λόγιος γιατρός Γρηγόριος Γράβαρης, ἀνέλαβε τή διοίκησή του[3].

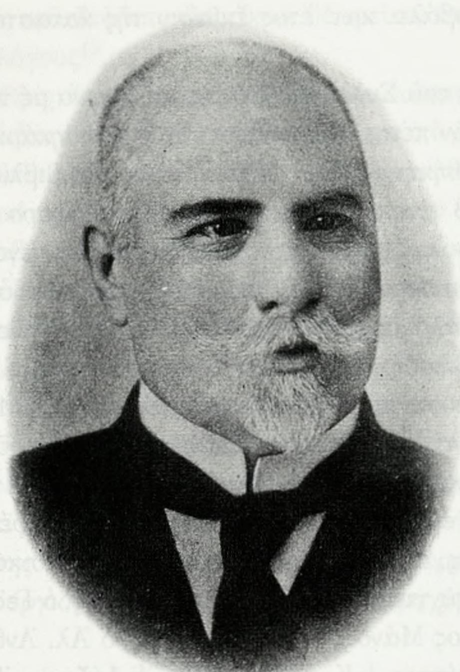
Ἡ νέα διοίκηση ἄν καί ἀρχικά δημιούργησε ἀντιπαλότητες καί συζητήσεις ἀπό τίς στῆλες της ἐφημερίδας *Φάρος τῆς Μακεδονίας*[4], μέ πρόεδρο, πλέον, τόν Γρηγόριο Γράβαρη, κατάρτισε σημαντικό πρόγραμμα δράσης, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν Ἔκθεση Πεπραγμένων πού ἐκδόθηκε ἀργότερα[5].

Ὅμως ἡ δραστηριότητα τοῦ Συλλόγου δέν εἶναι ἀρκετή γιά νά

2. Βλ. Σταματούλα Ζαπάντη, "Οι ενδοκοινοτικές έριδες στην ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης από το 1881 μέχρι το 1912", *Πρακτικά Ι΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 120-147.

3. Βλ. σχετικές ἀγγελίες στόν *Φάρο τῆς Μακεδονίας*, φ. 1213 (10.12.1888), σ. 2 καί φ. 1216 (13.12.1888), σ. 2.

4. Μέσα ἀπό τίς ἀλλεπάλληλες καταχωρίσεις, "διατριβές" καί ἀνταπαντήσεις πού δημοσιεύονται στόν *Φάρο τῆς Μακεδονίας*, μποροῦμε νά συλλέξουμε σημαντικές πληροφορίες, ὅπως αὐτές πού μᾶς παρέχει ἡ "Διατριβή" τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς παλαιᾶς διοίκησης τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ, Δημοσθένη Δ. Μπλάτση, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στόν *Φάρο τῆς Μακεδονίας*, φ. 1284 (2.11.1888), σ. 2. Ὁ Δ. Μπλάτσης ὑπεραμύνεται τῆς συμμετοχῆς του στήν παλαιά διοίκηση καί περιγράφει τήν κακή οἰκονομική κατάσταση στήν ὁποία εἶχε περιέλθει ὁ Φιλεκπαιδευτικός, τίς δυσκολίες γιά τή σύγκληση συνεδριάσεων ἐξαιτίας τοῦ μειωμένου ἐνδιαφέροντος, ἀλλά καί τῶν ἀποχωρήσεων ὁρισμένων μελῶν τῆς διοίκησης. Ὁ Σύλλογος ἀναγκάστηκε νά μεταστεγασθεῖ σέ αἴθουσα τοῦ Γυμνασίου γιά νά μήν καταβάλλει ἐνοίκιο, καί ὑπολειτουργοῦσε, χορηγώντας μόνο κάποιες ὑποτροφίες. Ὁ Δ. Μπλάτσης ἐλέγχει τήν καινούρια διοίκηση πού δέν ἀκολούθησε τή σωστή διαδικασία σύγκλησης Γενικῆς Συνέλευσης τῶν μελῶν, ἀλλά προτίμησε τή μέθοδο τῆς ὑπογραφῆς διά περιφορᾶς τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου, προκειμένου νά ἀνασυσταθεῖ ὁ Σύλλογος. Παράλληλα κατηγορεῖ τά μέλη του ὅτι "ὁ σκοπός [των] ἦτο ὅπως ἔχωσι κέντρον ἀντιπολιτεύσεως, συνερχόμενοι δέ ὅπως σκεφθῶσιν δῆθεν περί ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων καταγίνονται πώς νά ἀντιπολιτευθῶσι τήν κοινότητα, καί πῶς νά κατηγορήσωσι τά πρόσωπα τά ἀποτε-

Γρηγόριος Γ. Γράβαρης (1850-1929). Πρόεδρος γιά πολλά χρόνια τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.

καταπραΰνει τίς κομματικές ἀντιθέσεις, πού διαρκῶς ὀξύνονται. Ὁ *Φάρος τῆς Μακεδονίας* ἀρθρογραφεῖ ἐναντίον τοῦ Γρ. Γράβαρη καί τῆς διοίκησής του[6], παρ' ὅλη τη χαλάρωση τῶν διενέξεων στήν ἑλληνική κοινότητα ἀπό τό 1889 κ.ἑ. Οἱ ἀντεγκλήσεις μεταξύ τοῦ *Φάρου* καί τοῦ Συλλόγου συνεχίζονται μέ ἄλλα, παρόμοιας ὀξύτητας, δημοσιεύματα[7]. Ἡ πορεία, ὡστόσο, τοῦ Συλλόγου καί ἡ φιλεκπαιδευτική του δραστηριότητα θά συνεχιστεῖ τά ἑπόμενα χρόνια μέ ἐπιτυχία, παρ' ὅλα τά οἰκονομικά προβλήματα, ἀλλά καί τή σταθερή μείωση τῶν μελῶν του, ἕως τήν ἀπελευθέρωση.

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ὁ *Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος* δημιούργησε ὡς ἕνα ἀπό τά κύρια συστατικά τῆς δράσης του, βιβλιοθήκη καί ἀναγνωστήριο. Ἤδη ὁ πρῶτος Κανονισμός τοῦ Συλλόγου (1872) προέβλεπε ὅτι βασικός στόχος τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ* εἶναι ἡ σύσταση δημοτικῆς βιβλιοθήκης καί ἀναγνωστηρίου[8]. Ὁ στόχος αὐτός διαφοροποιεῖται στόν Κανονισμό τοῦ 1888 σέ "σύσταση βιβλιοθήκης καί ἀναγνωστηρίου", ἐνῶ τό ἄρθρο 5 διευκρινίζει πώς "Ἕκαστος συνδρομητής καταβάλλει ἐτησίως ἡμίσειαν Λίρ. Ὀθωμ. καί χαίρει δικαιώματα τοῦ συχνάζειν εἰς τό κατάστημα τοῦ Συλλόγου, ὠφελεῖσθαι ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης καί τοῦ Ἀναγνωστηρίου...". Παράλληλα προβλέπεται ἕνας ἀπό τούς συμβούλους νά ἀναλαμβάνει καθήκοντα βιβλιοφύλακα πού "φροντίζει περί τῆς καλῆς ἐν γένει καταστάσεως καί τοῦ πλουτισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης, κρατεῖ τούς ἀναγκαίους τῶν βιβλίων κατα-

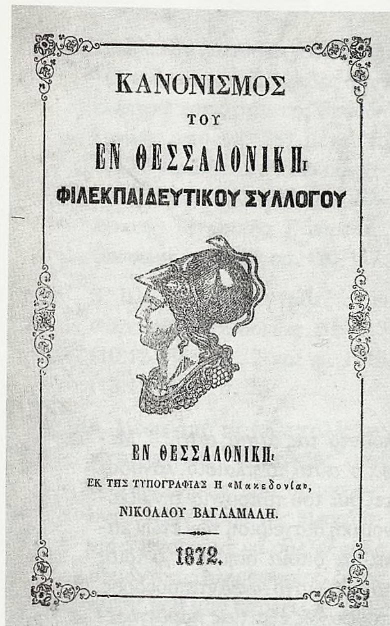
λοῦντα τάς ἀρχάς αὐτῆς". Μέσα σ' αὐτό τό πλαίσιο, λογοδοτεῖ διά τοῦ τύπου γιά τήν οἰκονομική διαχείριση τῶν ἐτῶν κατά τά ὁποῖα διηύθυνε ὁ ἴδιος τόν Σύλλογο, ὡς ἀντιπρόεδρος, προφανῶς ἐξαιτίας παραιτήσεως τοῦ προέδρου.

5. Βλ. *ΙΔ΄, ΙΕ΄ καί ΙΣΤ΄ ἔτος του ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Ἔκθεσις...* Ἐν Ἀθήναις 1889.

6. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἀγγελία ἐκδόσεως τῆς λογοδοσίας τοῦ ΙΣΤ΄ Συλλογικοῦ ἔτους τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ* στόν *Φάρο τῆς Μακεδονίας*, φ. 1333 (10.5.1889): "...Ἐξεδόθη ἀρτίως ἡ ἔκθεσις τῶν κατά τήν διάλυσιν καί ἀνασύστασιν τοῦ ἐνταῦθα Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου καί τῶν κατά τό ιστ΄ συλλογικόν ἔτος πεπραγμένων, ἀναγνωσθεῖσα ἐν γενικῇ συνεδρίᾳ τῶν μελῶν ὑπό τοῦ προέδρου Γρηγορίου Γράβαρη, ἰατροῦ. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλιαρίου τοῦτου δέν ἐδυνήθημεν ὁμολογοῦμεν νά ἐννοήσωμεν ἄν εἶναι ἔκθεσις πεπραγμένων ἤ ἔκθεσις ὕβρεων".

7. *Φάρος τῆς Μακεδονίας*, φ. 1512 (6.4.1891). Κύριο ἄρθρο μέ τόν τίτλο "*...Οἱ ἀθληταί τῆς κομματικῆς διαπάλης*". Ἐπίσης βλ. *Φάρος τῆς Μακεδονίας*, φ. 1513 (10.4.1891), ὅπου καί ὁ σατιρικός διάλογος "*...Ἡ μωρία τῶν ἕξ. Σατανική συνεδρία πρώτης Ἀπριλίου*".

8. *Κανονισμός τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τυπ. "Ἡ Μακεδονία" Ν. Βαγλαμαλῆ, 1872, σ. 4.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ
ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Η «Μακεδονία»,
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΑΓΙΑΜΑΛΗ.
1872.

λόγους καί ὑποβάλει κατ' ἔτος ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως τῆς βιβλιοθήκης"[9].

Ἡ διοίκηση τοῦ Συλλόγου ἐκλέγει σύμφωνα μέ τόν Κανονισμό τοῦ 1872 "ἐκ τῶν πέντε συμβούλων ἕνα βιβλιοθηκάριον, ὅστις ἐπιτηρεῖ τήν βιβλιοθήκην καί κρατεῖ κατάλογον τῶν βιβλίων". Ὁ Κανονισμός τοῦ 1888 γίνεται πιό σαφής καί μέ τό ἄρθρο 17 προβλέπει ὅτι: "Ὁ Βιβλιοφύλαξ φροντίζει περί τῆς καλῆς ἐν γένει καταστάσεως καί τοῦ πλουτισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης, κρατεῖ τούς ἀναγκαίους τῶν βιβλίων καταλόγους καί ὑποβάλλει κατ' ἔτος ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως τῆς βιβλιοθήκης".

Ἀπό τήν ἵδρυση τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ* μέχρι τό 1910 σημαντικοί παράγοντες τῆς πόλης ἀναλαμβάνουν τή θέση τοῦ βιβλιοφύλακα τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καί ἐργάζονται γιά τήν καλή λειτουργία καί τόν ἐμπλουτισμό της. Κατά σειρά ἀναφέρονται: ὁ Γεώργιος Κ. Πάνος, ὁ λόγιος καθηγητής Ἰωάννης Τσικόπουλος, ὁ Γ. Μενεξές, ὁ λόγιος γιατρός Γρηγόριος Γράβαρης, ὁ Γεώργιος Ἀγγελίδης, ὁ Βασίλειος Μάνος, ὁ Θ. Λογοθέτης, ὁ Ἀλ. Ἀνθίδης, ὁ Ἀθανάσιος Παπακυρίτσης, ὁ Κ. Μερκουρίου, ὁ Λάζαρος Ἀντωνιάδης, ὁ καθηγητής Γεώργιος Οἰκονόμου, ὁ Κύρ. Ζαχαριάδης, ὁ Ἀστέριος Στερεός, ὁ βιβλιοπώλης καί ἐκδότης Νικόλαος Ξενοφωντίδης, ὁ Γαβριήλ Πεντζίκης, ὁ τυπογράφος Γ.Δ. Διβόλης, ὁ Ἀθανάσιος Μάνος καί ὁ Χρίστος Οἰκονόμου.

Παράλληλα ἀπό τίς κατατεθειμένες ἐκθέσεις δραστηριότητας, πού περιλαμβάνονται ἄλλοτε ἀναλυτικά καί ἄλλοτε πιό συνοπτικά στίς λογοδοσίες τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ*, εἶναι δυνατόν, νά σχηματίσουμε ἄποψη γιά τή δραστηριότητα τῆς βιβλιοθήκης καί τοῦ ἀναγνωστηρίου, ὅπως καί γιά τή σοβαρότητα τῆς προσφερομένης ὑπηρεσίας καθενός βιβλιοφύλακα.

Ἀπό τό 1890 ἡ λειτουργία τῆς βιβλιοθήκης καί τοῦ ἀναγνωστηρίου διέπεται ἀπό ἰδιαίτερους Κανονισμούς λειτουργίας, οἱ ὁποῖοι δημοσιοποιοῦνται μέ τή λογοδοσία τοῦ 1890[10]. Ὡστόσο, παρά τή δημοσίευση τῶν Κανονισμῶν, στίς λογοδοσίες τοῦ Συλλόγου δέν εἶναι σαφῆ τά ὅρια μεταξύ τῆς βιβλιοθήκης ὡς ἀναγνωστηρίου γιά τά μέλη τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ καί τῆς βιβλιοθήκης ὡς φορέα δωρεῶν βιβλίων, πού διανέμονται στά σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Μακεδονίας κυρίως στούς ἀπόρους μαθητές. Γίνεται, ὡστόσο, κατανοητό ὅτι τά περισσότερα βιβλία στέλνονται στό Σύλλογο πρός διανομή στά σχολεῖα, ἐνῶ, ἕνας μικρός σχετικός ἀριθμός ἀπό αὐτά παραμένει μαζί μέ τίς ἐφημερίδες καί τά περιοδικά στή βιβλιοθήκη καί τό ἀναγνωστήριο τοῦ Συλλόγου.

Ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἵδρυσης τοῦ *Συλλόγου Φιλομούσων* (1899), ὁ Σύλλογος αὐτός συντηρεῖ μέ δικές του δαπάνες τό ἀναγνωστήριο, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἐλάφρυνση τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ* ἀπό πρόσθετα ἔξοδα[11]. Οἱ δύο σύλλογοι συστεγάζονται, καί ἀπό τήν περίοδο 1901-1902 κ.έ. ὁ *Σύλλογος Φιλομούσων* καταβάλλει καί τά 2/3 τοῦ ἐνοικίου[12]. Ἡ δραστηριοποίηση τοῦ *Συλλόγου Φιλομούσων* μέσα

9. *Κανονισμός τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου ἀναθεωρηθείς τῷ 1888...* Ἐν Ἀθήναις, τυπ. "τῆς Προόδου", 1888, σσ. 3, 5 καί 9.

10. *ΙΖ' ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἔκθεσις...* Ἐν Ἀθήναις 1890, σσ. 23-25.

11. *ΚΗ' ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Ἔκθεσις...* 1902, σ. 15.

12. *ΚΘ' ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Ἔκθεσις...*, σ. 10. Ὁ *Σύλλογος Φιλομούσων* καταβάλλει 25 λίρες καί ὁ *Φιλεκπαιδευτικός* 15.

στούς κόλπους τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ*, θεωρεῖται ἐπωφελής καί γιά τούς δύο Συλλόγους[13].

Ἡ βιβλιοθήκη θεωρεῖται σπουδαῖο περιουσιακό στοιχεῖο τοῦ Συλλόγου, καί ὅταν στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ὁ ὄγκος τῶν βιβλίων αὐξάνει, ἡ λειτουργία τῆς βιβλιοθήκης δυσχεραίνεται, γιατί αὐτή μοιάζει περισσότερο μέ ἀποθήκη, ὅπως ὁμολογοῦν οἱ διοικοῦντες[14]. Ἔτσι, ἀναλαμβάνει ἀφιλοκερδῶς τήν ταξινόμηση καί καταγραφή τῶν βιβλίων εἰδικό ἄτομο, ὁ Χρίστος Βουλγαράκης, πού φροντίζει παράλληλα καί γιά τήν καλή λειτουργία τῆς βιβλιοθήκης[15]. Ἡ διοίκηση τοῦ συλλόγου τόν εὐχαριστεῖ θερμά γιά τήν προσφορά του, χαρακτηρίζοντάς τον "φιλότιμον καί φιλόμουσον νέον"[16]. Ὁ Χ. Βουλγαράκης εἶναι ὁ γνωστός Διβραλῆς Χρίστος Γουγούσης, πού τήν ἐποχή ἐκείνη ἐμφανιζόταν καί μέ τό ὄνομα Βουλγαράκης, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ[17]. Ἀργότερα ἔγινε εὐρύτερα γνωστός στή Θεσσαλονίκη ὡς ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Θερμαϊκαί Ἡμέραι* (1909), τοῦ ἡμερολογίου *Γόργιος Δεσμός* (1915) καί τῆς βραχύβιας ἐφημερίδας *Βῆμα* (1916).

Ἡ σημαντική αὐτή ἐξέλιξη ἀποδεικνύει τή σπουδαιότητα, πού ἀποδίδει ὁ *Φιλεκπαιδευτικός*, στή διατήρηση τῆς Βιβλιοθήκης καί τῆς παρέμβασης πού μπορεῖ νά ἔχει ἡ λειτουργία της στήν πνευματική ἀνάπτυξη τῶν Θεσσαλονικέων.

ΣΤΕΓΗ

Ἀλλά ποῦ στεγαζόταν ὁ Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος καί ἄρα ἡ βιβλιοθήκη καί τό ἀναγνωστήριό του; Οἱ πληροφορίες πού διαθέτουμε εἶναι σχετικά περιορισμένες. Στήν ἀρχή τῆς δραστηριότητάς του ὁ Φιλεκπαιδευτικός ἐνοικίαζε, προφανῶς στήν συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, κάποιο οἴκημα γιά τή στέγασή του. Γιά τόν λόγο αὐτό κατέβαλλε ἐνοίκια τά ὁποῖα ἀναφέρονται στίς λογοδοσίες ὡς ἔξοδα. Ὅταν ἄρχισαν τά προβλήματα τοῦ Συλλόγου ὁ Δ. Μπλάτσης μεταφέρει τά ἔπιπλα καί τά βιβλία στό κτίριο τοῦ Γυμνασίου, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1886[18]. Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1888 ὁ Γ. Γράβαρης πού πῆγε στό Γυμνάσιο νά παραλάβει τήν ἀκίνητη περιουσία τοῦ Συλλόγου λέει: "Δέν δύναμαι νά ἀποκρύψω ἐνταῦθα, Κύριοι, τήν ἐγκάρδιον θλῖψιν, ἥν ᾐσθάνθην τῇ ἐπιούσῃ μεταβάς εἰς τό Γυμνάσιον πρός ἐπισκόπησιν τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ Συλλόγου. Ἐκ τῶν βιβλίων αὐτοῦ, τινά μέν εἶχον παραλάβει παρ' ἑαυτοῖς, ἀνεπιστρεπτεῖ, μαθηταί τοῦ Γυμνασίου, ἄλλα κατέκειντο ἀπερριμμένα φύρδην μίγδην ἐν τοῖς ὑπερῴοις τοῦ Γυμνασίου, τά μέν κατά γῆς, τά δέ ἐν ξυλίνοις κιβωτίοις, ἀνάμικτα μετά λυχνιῶν καί ἄλλων σκευῶν καί διπλωμάτων τοῦ Συλλόγου· ἄλλα εὑρίσκοντο ἐν τοῖς ἑρμαρίοις τοῦ Συλλόγου· ἄλλα τέλος εἶχον καταταχθῆ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Γυμνασίου, μεταξύ τῶν βιβλίων τούτου. Ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν καί τραπεζῶν τοῦ Συλλόγου, τινές μέν εὑρίσκοντο ἐν τῷ Γυμνασίῳ, ἄλλας εἶχον παραλάβει, προσωρινῶς βεβαίως καί ἀδεσπότους, κύριοί τινες παρ' ἑαυτοῖς, καί αἱ λοιπαί εἶχον διατεθῆ εἰς χρῆσιν τοῦ

13. *ΚΘ' ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Ἔκθεσις...*, σ. 14. Ἐπίσης, *Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ἔκθεσις τῶν κατά τό Λ' Συλλογικόν ἔτος...* 1904, σσ. 16-17.

14. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ἔκθεσις τῶν κατά τό Λ' Συλλογικόν ἔτος... 1904, σσ. 17.

15. Ὅ.π., σ. 18.

16. *Ἔκθεσις τῶν κατά τό ΛΑ' Συλλογικόν ἔτος πεπραγμένων... τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου*, 1904, σ. 9.

17. Χ. Γουγούσης, "Δίβρα-Δεβραλῆδες-Θεσσαλονικεῖς", *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον ὁ Γόρδιος Δεσμός*, 1915, σ. 267, "Τόση δέ ἦτο ἡ ἐναντίον τῶν Δεβραλήδων καταφορά τῶν Κουτζαμπασίδων μας, ὥστε οὐ μόνον πάντα τῶν μερῶν τούτων ὠνόμαζον βούργαρον, ἀλλά καί ἠνάγκασαν τούς ξυλεμπόρους κ.κ. Γεώργιον Χρ. Γουγούσην καί Ἰωάννην Σιάγαν ν' ἀλλάξωσι τά ἐπίθετά των καί νά προσλάβω (sic) τό Βουλγαράκης, ἐπίθετον ὅπερ ἐγένετο αὐτοῖς πρόξενον μεγίστων ἠθικῶν καί ὑλικῶν ζημιῶν".

18. *ΙΔ', ΙΕ' καί ΙΣΤ' ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἔκθεσις...* Ἐν Ἀθήναις 1889, σ. 7.

Γυμνασίου καί τοῦ Παρθεναγωγείου"[19]. Τό κτίριο τοῦ Γυμνασίου, ὅπου στεγάσθηκε προσωρινά ὁ *Φιλεκπαιδευτικός*, ἦταν ἡ οἰκία τοῦ Ι. Πρασακάκη, ἡ ὁποία χρησιμοποιήθηκε ὡς σχολικό κτίριο ἀπό τό 1880 μέχρι τήν πυρκαγιά τοῦ 1890, ὁπότε κάηκε. Τό Γυμνάσιο μεταφέρθηκε ὁριστικά τό 1893, στό σωζόμενο, ὡς σήμερα, κτίριο τῆς ὁδοῦ Ἐγνατία 132[20].

Ὁ *Φιλεκπαιδευτικός* ἐγκατέλειψε τό κτίριο Πρασακάκη τήν 1η Ἀπριλίου 1888 καί μέχρι τό 1893 στεγάσθηκε σέ τρία διαφορετικά ἐνοικιαζόμενα κτίρια. Μεταξύ τῶν ἐτῶν 1900-1905 συστεγάσθηκε μέ τόν *Ὅμιλο Φιλομούσων*, καί ὅταν αὐτός ἀποχώρησε, ὁ *Φιλεκπαιδευτικός* ἐγκαταστάθηκε σέ δύο δωμάτια τοῦ κτιρίου τῆς *Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος*, ἀπ' ὅπου, τό 1909, μετακινήθηκε ξανά σέ νέο κτίριο συστεγαζόμενος γιά λόγους οἰκονομίας μέ ἄλλα σωματεῖα τῆς πόλης[21].

ΒΙΒΛΙΑ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ἡ βιβλιοθήκη ἐμπλουτίζεται ἀνάλογα μέ τήν οἰκονομική εὐχέρεια τοῦ Συλλόγου. Ἔτσι, ἐξαιτίας τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας, πού δέν ἐπιτρέπει τή διάθεση σημαντικῶν ποσῶν, ὁ Σύλλογος καταφέρνει προσελκύοντας δωρεές, νά ἀποκτᾶ σημαντικές ἐκδόσεις.

Τό 1900 ἀπευθύνεται στόν ἐθνικό εὐεργέτη Γρηγόριο Μαρασλῆ ζητώντας τή δωρεά τῶν ἐκδόσεων τῆς γνωστῆς, ὡς σήμερα, σειρᾶς "Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ", αἴτημα πού γίνεται ἀποδεκτό[22]. Ἔκτοτε, ἡ βιβλιοθήκη τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ* ἐμπλουτίζεται κανονικά μέ τίς χρήσιμες αὐτές ἐκδόσεις[23]. Ἐκτός ἀπό τίς δωρεές τοῦ Γρ. Μαρασλῆ, τόν ὁποῖο ὁ *Φιλεκπαιδευτικός* ἀνακυρήσσει εὐεργέτη του, ὑπάρχουν καί ἄλλες μικρότερες: ἀπό τόν Μιχαήλ Μιχαήλ[24], τόν γυμνασιάρχη Ἐμμ. Δαυίδ[25], τά βιβλιοπωλεῖα τῶν Ἀθηνῶν Γεωργίου Φέξη καί Ἰωάννου Κολλάρου[26], τόν Πέτρο Παπαγεωργίου, τόν Ἀρχιμανδρίτη Ν. Μαντζουρανῆ, τόν γυμνασιάρχη Ἀντώνιο Οἰκονόμου, τόν βιβλιοπώλη Ν. Βικόπουλο, τόν Γρηγόριο Γράβαρη, τόν Ε. Χαρίση, τόν συγγραφέα Δημήτριο Βικέλα, ὁ ὁποῖος ἐκτός τῶν βιβλίων ἐνισχύει κατά καιρούς καί μέ χρηματικά ποσά τή δραστηριότητα τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ*, τόν Νικόλαο Γερμανό κ.λ.π.

Τό 1890 ὁ *Φιλεκπαιδευτικός* παρέλαβε καί ἐνέταξε στή δική του καί τή βιβλιοθήκη τοῦ σωματείου *Εὐαγγελισμός* ὅταν ὁ τελευταῖος διαλύθηκε[27]. Ἡ δωρεά αὐτή περιεῖχε "...422 τόμους διαφόρων βιβλίων μετά τοῦ περικλείοντος αὐτούς ἑρμαρίου, 950 τόμους διαφόρων διδακτικῶν βιβλίων..."[28].

Στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης ὑπάρχουν ἐλάχιστα. Γνωρίζουμε ὡστόσο ἀπό τίς λογοδοσίες τοῦ Συλλόγου ὅτι τό 1874 ἡ βιβλιοθήκη διέθετε 590 βιβλία[29], τό 1875 703 βιβλία[30], καί τό 1881 τά βιβλία ἦταν 1264[31]. Ἀπό τή χρονολογία αὐτή καί μετά δέν ἀναφέρονται συγκεντρωτικά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν βιβλίων.

Τά καταγεγραμμένα περιοδικά τῆς βιβλιοθήκης πού προέρχονται κυρίως ἀπό δωρεές εἶναι τά ἀκόλουθα: *Ὅμηρος* τῆς Σμύρνης, *Βύρων* τῶν Ἀθηνῶν, *Μουσεῖον*, *Μέντωρ*, *Οἰκονομική Ἐπιθεώρησις*

19. Ὅ.π., σσ. 18-19.

20. Βλ. Π. Παπαγεωργίου, "Θεσσαλονίκης ἱστορικά καί ἀρχαιολογικά", *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν* 5 (1912) 61. Ὁ Παπαγεωργίου περιγράφοντας τίς διαρκεῖς μετακινήσεις τῶν χειρογράφων τοῦ Ἀρχείου τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης λέει: "...ὑπέρ τά 300 χειρόγραφα... ὁ... Ἰωακείμ Γ' ὁ ἀπό Θεσσαλονίκης κατέθηκεν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ τότε γυμνασίου... Ἐκ τοῦ τότε γυμνασίου μετακομίσθησαν ἔτει τῷ 1880 εἰς τήν οἰκίαν τοῦ μακαρίτου Ι. Πρασακάκη, τό νέον γυμνάσιον, ... καί ἐξ' αὐτοῦ εἰς τό κατάστημα τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου τό τε πρῶτον, τό τε δεύτερον τό τε τρίτον, τέλος δέ ἐκ τοῦ τρίτου καταστήματος εἰς τό νῦν γυμνάσιον."

21. Γιά τή μετακίνησή του τήν 1η Ἀπριλίου 1888 βλ. ὅ.π., σημ. 18, σ. 53. Τήν ἴδια χρονιά ἔχουμε ἄλλη πληροφορία γιά δύο ἀπό τίς οἰκίες πού στεγάσθηκε ὁ Σύλλογος, βλ. Π. Παπαγεωργίου, "Θεσσαλονίκης ἐπιγραφῶν ἐκδεδομένων πεντεκαίδεκα ἀνάγνωσις *Ἀθηνᾶ* 15 (1903) 44, ὅπου σημειώνει: "...τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου (ἐργαζομένου πάλαι μέν ἐν τῇ οἰκίᾳ Βασιλείου ἔπειτα δ' ἐν τῇ τοῦ Ἀντωνιάδου) ...ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1888 Ὀκτωβρίου 12...". Γιά τή συστέγαση μέ τόν *Ὅμιλο Φιλομούσων* βλ. *ΚΖ' ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἔκθεσις* ...1901, σ. 8. Γιά τήν ἐγκατάστασή του στό κτίριο τῆς Φιλοπτώχου βλ. *Ἔκθεσις τῶν κατά τό ΛΒ' Συλλογικόν ἔτος Πεπραγμένων*... Ἐν Λειψίᾳ 1905, σ. 7, καί γιά τή συστέγασή του, το 1909, μέ ἄλλα σωματεῖα τῆς πόλης βλ. *Λογοδοσία τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου διά το 36ον ἔτος*... 1909, σσ. 12-13.

22. *ΚΖ' ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἔκθεσις*... 1901, σ. 13.

23. Βλ. ἀνάλογες Ἐκθέσεις [πε-

τοῦ Ἀριστείδη Οἰκονόμου, *Παρνασσός*, *Ἑρμῆς* Κωνσταντινουπόλεως, *Πλάτων* τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, *Ἀριστοτέλης* τῆς Θεσσαλονίκης, *Προμηθεύς*, *Ἄστυ*, *Abale Medicalle*, *Illustration*, *Gazette du Vilagge*. Συνδρομή καταβάλλεται γιά τήν *Κλειώ* τῆς Λειψίας.

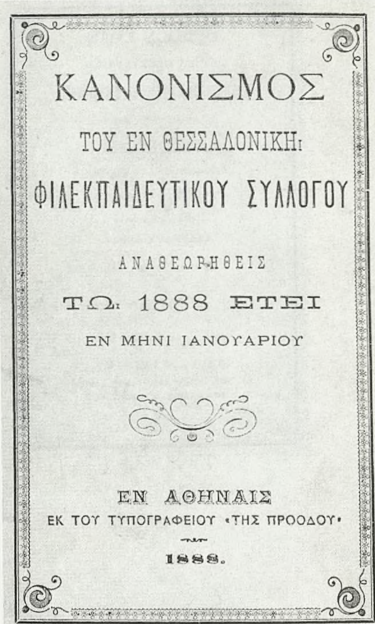
Οἱ καταγεγραμμένες ἐφημερίδες πού διαθέτει τό ἀναγνωστήριο εἶναι οἱ ἀκόλουθες: *Ἐθνοφύλαξ*, *Νεολόγος*, *Αὐγή*, *Ἡμέρα* τῆς Τεργέστης, *Σύλλογοι*, *Περιστερά*, *Χρόνος*, *Τό Μέλλον*, *Νέα Ἑλλάς*, *Θράκη*, *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων*, *Ἑρμῆς* τοῦ Γκαρμπολᾶ, *Φιλιππούπολις*, *Γαλλική Δημοκρατία*, *Κόσμος*, *Φάρος τοῦ Βοσπόρου*, *Σφαῖρα* τοῦ Πειραιᾶ, *Φάρος τῆς Μακεδονίας*, *Κωνσταντινούπολις*, *Ἀστήρ*, *Νέα Ἡμέρα*, *Νέα Ἑβδομάδα* τοῦ Ἡρακλείου, *Ἁρμονία τῆς Σμύρνης*, *Νέα Ἐφημερίδα* τῶν Ἀθηνῶν, *Νέα Ἐπιθεώρησις*, *Φίλος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐμπορικῆς καί Βιομηχανικῆς Ἀκαδημίας*, *Ἀδριατική Ἐπιθεώρησις* τῆς Τεργέστης.

Ἀντίθετα ἀπό τά περιοδικά, γιά τίς περισσότερες ἐφημερίδες ὁ Σύλλογος καταβάλει συνδρομές, ἄλλοτε πληρώνοντας στό ἀκέραιο καί ἄλλοτε πετυχαίνοντας μιά κάποια ἔκπτωση. Ἐνδεικτικά ἐμφανίζονται στούς ἰσολογισμούς τά παρακάτω ἔξοδα συνδρομῶν:

ΕΤΗ	ΓΡΟΣΙΑ
1872-1873	40
1879-1880	117
1885-1889	632,80
1890-1891	185,45
1891-1892	552,50
1894-1895	
1895-1896	
1896-1898	372
1898-1899	415,25
1899-1900	107,20

Παράλληλα στούς ἰσολογισμούς ἐμφανίζονται ἔξοδα γιά τή βιβλιοθήκη καί τό ἀναγνωστήριο. Τά ἔξοδα αὐτά ἀφοροῦν κατασκευές ἤ συντήρηση ἐπίπλων, καί κυρίως ἀσφάλιστρα βιβλίων καί ἐπίπλων. Ἐνδεικτικά ἀναφέρονται (σέ γρόσια):

ΕΤΗ	ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΑ	ΕΠΙΠΛΑ
1872-1873		1398,75
1889-1890	294,20	
1890-1891	289	
1891-1892	385	
1895-1896	656,20	
1900-1901	130,30	
1902-1903	114	
1904-1905	185	
1906-1907	188,50	541,50
1908-1909		

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗι
ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
ΑΝΑΘΕΩΡΗΘΕΙΣ
ΤΩι 1888 ΕΤΕΙ
ΕΝ ΜΗΝΙ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ»
1888.

πραγμένα] τῶν ἐτῶν ΚΗ' [1900-1901], σ. 15, ΚΘ' [1901-1902], σ. 15, Λ' [1902-1903], σ. 17 κτλ., ὅπου ἐκφράζονται εὐχαριστίες τοῦ Συλλόγου πρός τόν Γρ. Μαρασλήν γιά τή συνέχιση ἀποστολῶν βιβλίων.

24. Ὅ.π. σημ. 22, σ. 14. Ἐπίσης, σημ. 11, σ. 16, καθώς καί σημ. 12, σ. 15.

25. Ὅ.π., σημ. 12. σ. 15.

26. Ὅ.π., σημ. 16, σ. 9.

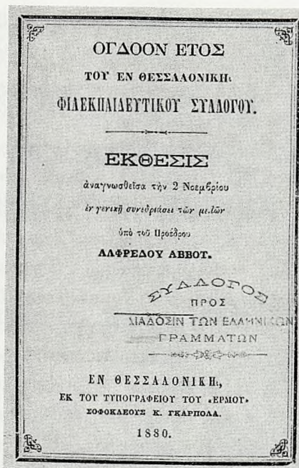
27. *ΙΗ' ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἔκθεσις*... Ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 17.

28. Ὅ.π., σ. 18.

29. *Δεύτερον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Ἔκθεσις*..., Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τυπ. "Ἡ Μακεδονία" Ν. Βαγλαμαλῆ καί Σ. Βασιλειάδη, 1874, σ. 10.

30. *Τρίτον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἔκθεσις*..., Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τυπ. τῆς ἐφημερίδος "Ὁ Ἑρμῆς", 1876, σ. 8.

31. *Ἔνατον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Ἔκθεσις*..., Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τυπ. "Ἡ Μακεδονία" Θάνου καί Βασιλειάδη, 1881, σ. 8.

ΟΓΔΟΟΝ ΕΤΟΣ
ΤΟΥ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ.

ΕΚΘΕΣΙΣ
ἀναγνωσθεῖσα τὴν 2 Νοεμβρίου
ἐν γενικῇ συνεδριάσει τῶν μελῶν
ὑπὸ τοῦ Προέδρου
ΑΛΦΡΕΔΟΥ ΑΒΒΟΤ.

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΟΥ «ΕΡΜΟΥ»
ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ Κ. ΓΚΑΡΠΟΛΑ.
1880.

Ἡ τελευταία γνωστή λογοδοσία τῶν πεπραγμένων τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου ἔχει ἐκδοθεῖ τό 1910[32] καί μᾶς εἶναι ἄγνωστη ἡ τύχη τῆς βιβλιοθήκης του στά ἑπόμενα χρόνια, καί κυρίως μετά τό 1912.

Δεδομένου ὅτι ὁ Σύλλογος στεγάσθηκε γιά ἀρκετά χρόνια στό Γυμνάσιο, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, πολλά βιβλία ἐντάχθηκαν στή βιβλιοθήκη καί ἴσως, μετά τό 1912, νά συνενώθηκε μέ τήν σημαντική βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου. Ἕνα πρόσφατο εὕρημα, ὀγδόντα σχεδόν χρόνια μετά, ἴσως νά δικαιολογεῖ μιά ὑπόθεση σάν κι' αὐτή: Στή βιβλιοθήκη τοῦ παλαιοῦ Παρθεναγωγείου τῆς πόλης πού σήμερα ἐναπόκειται στό 15ο Λύκειο (Κ. Ντήλ 24), βρέθηκε βιβλίο μέ τή σφραγίδα τοῦ *Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου*[33].

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ
ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥΝΤΩΝ.

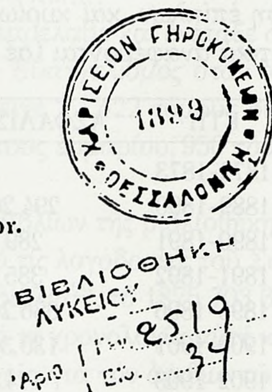

»Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.«
(Παύλου πρὸς Ἐφεσ. ς'. §. 4).

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΥΠΟ
ΛΕΟΝΤΟΣ ΜΕΛΑ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ.
(Ὁδὸς Ἑρμοῦ, ἀριθ. 180).
1871.

Βιβλίο προερχόμενο ἀπό τή βιβλιοθήκη τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ πού σήμερα βρίσκεται στή βιβλιοθήκη τοῦ 15ου Λυκείου.

32. 38ον ἔτος. *Λογοδοσία Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης*... 1910.

33. Λ. Μελᾶ, *Παιδαγωγικόν ἐγχειρίδιον πρός χρῆσιν τῶν παιδαγωγούντων*, Ἐν Ἀθήναις, Τυπ. Κ. Σ. Βλαστοῦ, 1871. Τό βιβλίο φέρει ἐπίσης τή σφραγίδα τοῦ Χαρίσειου Γηροκομείου καί τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ 15ου Λυκείου. Θερμές εὐχαριστίες ὀφείλονται στήν καθηγήτρια Ρ. Ζιώγου-Καραστεργίου γιά τήν πληροφορία αὐτή.

Μ. ΚΑΖΑΜΙΑ - ΓΚΟΛΑ

Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ

ΣΤΟ Γ. Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟ
ΙΝ ΜΕΜΟΡΙΑΜ

Το Δημοτικόν Συμβούλιον του Δήμου Θεσσαλονίκης συνελθόν εν ... εκτάκτω συνεδριάσει ... την 5ην Δεκεμβρίου 1932 ... και κρίνον ... ότι επιβάλλεται η σύστασις δημοτικής βιβλιοθήκης, της οποίας τόσην ανάγκην έχει η πόλις και η οποία προώρισται να εξυπηρετήση σπουδαίως όχι μόνον την σπουδάζουσαν νεολαίαν, αλλά και τας λαϊκάς κυρίως τάξεις.

Αποφαίνεται

Α) Εγκρίνει την σύστασιν δημοτικής βιβλιοθήκης διά την συγκέντρωσιν εν αυτή πάντων των συγγραμμάτων, εκδόσεων και λοιπών βιβλίων των ανηκόντων τω Δήμω και αναθέτει εις τον κ. Δήμαρχον και την Δημαρχιακήν Επιτροπήν την σύνταξιν του σχετικού κανονισμού λειτουργίας αυτής, τεθησομένου εν καιρώ υπό την έγκρισίν του.

Με αυτή την απόφαση[1] το Δημοτικό Συμβούλιο Θεσσαλονίκης ενέκρινε την 5η Δεκεμβρίου 1932 την ίδρυση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης.

Στην ίδια απόφαση εγκρίνονταν και η πρόσληψη ενός ημερομισθίου υπαλλήλου, ο οποίος θα αναλάμβανε την εργασία "της συγκεντρώσεως και καταγραφής των ανηκόντων τω Δήμω βιβλίων" και ο οποίος, κατά την εισήγηση του δημάρχου Χαρίσιου Βαμβακά, θα ήταν "ο γνωστός επιστήμων κ. Γεώργιος Σαγιαξής, ενδεδειγμένος διά μίαν τοιαύτην εργασίαν".

Πραγματικά, ο Γ. Σαγιαξής[2] καταγράφεται ως ο πρώτος υπάλ-

1. Βλ. *Απόφαση* 717/1932.

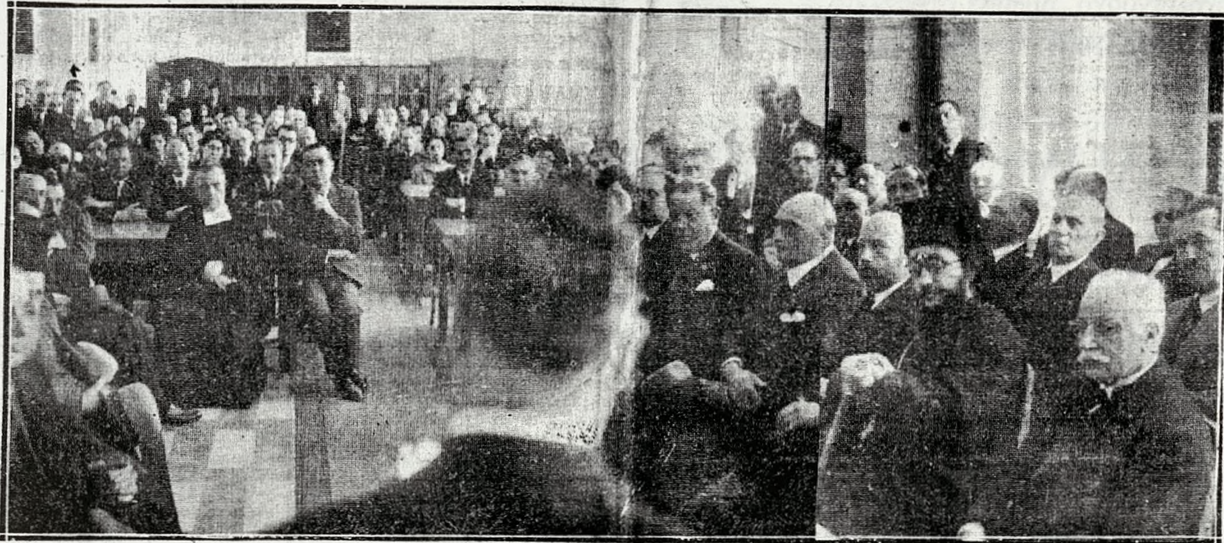
2. Ποιητής της Θεσσαλονίκης, βαλκανιολόγος (Μοναστήρι 1874-Θεσσαλονίκη 1941), βλ. Γ. Βαφόπουλος, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας*, Β', σ. 59-65, Χριστιανόπουλος, Ντίνος, *Λογοτεχνικές εκδόσεις μακεδονικών πόλεων πλην Θεσσαλονίκης, 1879-1950*, Κοζάνη, 1998, σ. 123-126.

"Ο,τι ἔλειπεν αἰσθητῶς εἰς τὴν πόλιν μας

ΗΝΟΙΞΕΝ Η ΔΗΜΟΤ. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗΝ ΕΓΙΝΑΝ ΤΑ ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΤΗΣ

'Η τελετή, αἱ προσφωνήσεις, οἱ λόγοι

Μία φωτογραφία ἀπὸ τὰ ἐγκαίνια τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης, ληφθεῖσα καθ' ἥν ὥραν ὡμίλει ὁ κ. Σιγάλας

"Μακεδονία, 18 Απριλίου 1939": Εγκαίνια Κεντρικής Βιβλιοθήκης.

λήλος και πρώτος διευθυντής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, δεδομένου ότι, επειδή η υπηρεσία της Βιβλιοθήκης δεν υπήρχε στον ισχύοντα τότε Οργανισμό Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δήμου, ψηφίστηκε στη συνέχεια Ειδικός Οργανισμός[3] με τη σύσταση μιας θέσης "εκτάκτου ημερομισθίου διευθυντού βιβλιοθήκης" για το Γ. Σαγιαξή. Στη θέση αυτή προστέθηκε αργότερα και μια δεύτερη, ενός "επιμελητή"[4].

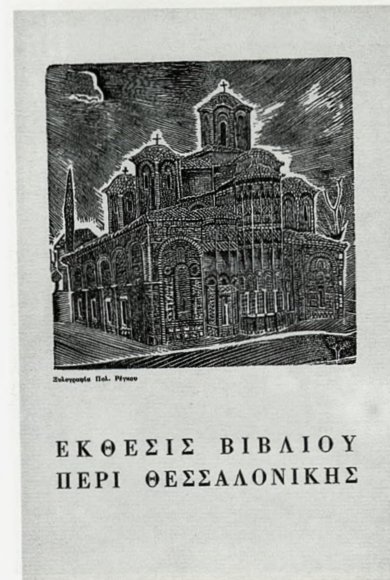
Πάντως, για να είμαστε πιστοί στο πνεύμα της ιστορίας, θα πρέπει να επιβεβαιώσουμε εδώ τα αναφερόμενα από το Γ. Βαφόπουλο στις *Σελίδες Αυτοβιογραφίας* του σχετικά με το Γ. Σαγιαξή, ότι δηλαδή χρημάτισε "διευθυντής βιβλιοθήκης χωρίς βιβλιοθήκη"[5], γεγονός στο οποίο συνηγορούν ο τρόπος με τον οποίο εισήχθη το θέμα της ιδρύσεως της Δημοτικής Βιβλιοθήκης στο Δημοτικό Συμβούλιο, δηλαδή εκτός ημερησίας διατάξεως, ως κατεπείγον, σε έκτακτη συνεδρίαση του Δ.Σ., το σκεπτικό της απόφασης, καθώς και η ανυπαρξία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης μέχρι το 1938.

Είναι αλήθεια λοιπόν ότι μέχρι το 1938, δηλαδή για 6 συναπτά έτη η Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης υπάρχει μόνο στα "χαρτιά", παρά το γεγονός ότι έχει ενοικιαστεί ήδη μια αίθουσα στο κτίριο της ΧΑΝΘ για την "εγκατάστασή" της.

3. Βλ. *Απόφαση* 486/1933.

4. Στη θέση αυτή τοποθετήθηκε ο Νικ. Καμμώνας, γνωστός δημοσιογράφος της εποχής, για τον οποίο ο Γ. Βαφόπουλος γράφει ότι "Η Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης ποτέ δεν είχε την τιμή να δεχθεί την επίσκεψή του", βλ. Βαφόπουλος, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας*, Β΄, σ.70.

5. Επρόκειτο δηλαδή ουσιαστικά για την εξασφάλιση μιας αργομισθίας. Ο Γ. Σαγιαξής παρέμεινε στη θέση του διευθυντή της Βιβλιοθήκης μέχρι το καλοκαίρι του 1940, οπότε ίσχυσε ο νέος Ο.Ε.Υ. του Δήμου, στον οποίο εντάσσεται πλέον η Δημοτική Βιβλιοθήκη και ο Γ. Βαφόπουλος καταλαμβάνει την οργανική θέση του διευθυντή, βλ. Βαφόπουλος, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας*, Β΄, σ. 62-65.

Τότε, το καλοκαίρι του 1938, ένα τυχαίο περιστατικό, η αίτηση του Γεώργιου Βαφόπουλου να μετατεθεί από το Γραφείο του Δημοτικού Συμβουλίου όπου υπηρετούσε ως "γραφεύς" (πρακτικογράφος), ύστερα από ένα ατυχές επεισόδιο που δημιουργήθηκε μεταξύ του τότε Δημάρχου Κ. Μερκουρίου και των πρακτικογράφων, στην "τύποις" μόνον υπάρχουσα υπηρεσία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, έβαλε τα θεμέλια για την πραγματική δημιουργία της Βιβλιοθήκης του Δήμου Θεσσαλονίκης.

Εκεί ο Γ. Βαφόπουλος με τη βοήθεια μιας μόνο δακτυλογράφου άρχισε να ασχολείται με την προμήθεια, ταξινόμηση και τακτοποίηση των πρώτων τόμων της Βιβλιοθήκης, οι οποίοι σε χρονικό διάστημα λίγων μηνών έφτασαν τους 2.500 περίπου.

Σύμβουλος και συμπαραστάτης του Γ. Βαφόπουλου στην εργώδη αυτή προσπάθεια, η οποία απαιτούσε άλλωστε και ειδικές βιβλιοθηκονομικές γνώσεις, υπήρξε ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Αντώνιος Σιγάλας, έφορος τότε της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης, ο οποίος προσκλήθηκε ως "τεχνικός σύμβουλος" του Δήμου. Ο Αντώνιος Σιγάλας στη συνέχεια διετέλεσε και πρόεδρος της πρώτης "Εφορευτικής Επιτροπής της Βιβλιοθήκης"[6].

Τα επίσημα εγκαίνια της Βιβλιοθήκης έγιναν στις 16 Απριλίου 1939, Κυριακή του Θωμά, με την παρουσία του Δημάρχου Κ. Μερκουρίου, των αρχών της πόλης, του Μητροπολίτη Γενναδίου και τη συμμετοχή της νεοσύστατης Φιλαρμονικής του Δήμου.

Για όλα τα θέματα που αφορούσαν την οργάνωση της Βιβλιοθήκης αποφάσιζε η Εφορευτική Επιτροπή (ή Εφορεία), η οποία στη συνέχεια εισηγείτο στη Διοικούσα Επιτροπή[7] του Δήμου. Η Εφορευτική Επιτροπή επιλαμβανόταν θεμάτων όπως, "ο καταρτισμός των καταλόγων των νέων βιβλίων", ο καθορισμός των προσόντων του προσωπικού, "εν συνδυασμώ", μάλιστα, "με τα προσόντα των

6. Σύμφωνα με τον Κανονισμό λειτουργίας της Δημοτικής Βιβλιοθήκης του 1955, "η Δ.Β. εποπτεύεται υπό Εφορευτικής Επιτροπής αποτελουμένης εκ πέντε Δημοτικών Συμβούλων ως τακτικών μελών και τριών τοιούτων ως αναπληρωματικών, εκλεγομένων κατ' έτος υπό του Δημ. Συμβουλίου". Για την ιστορία, η πρώτη Εφορευτική Επιτροπή αποτελείται από τους: Αντ. Σιγάλα, πρόεδρο, "τιμής ένεκεν", τους δημοτικούς συμβούλους Γ. Τσιστόπουλο, Ι. Εμίρη, Ιω. Λαδά, και το Γεν. Γραμματέα του Δήμου Θεσσαλονίκης Β. Βύζα, βλ. Πρ. Εφ. Επ. 12/4/1939.

7. Τα Δημοτικά Συμβούλια είχαν καταργηθεί στη μεταξική δικτατορία και είχαν αντικατασταθεί από "Διοικούσας Επιτροπάς".

υπαλλήλων της Εθνικής Βιβλιοθήκης", κανονιστικές διατάξεις λειτουργίας, μέχρι τις παραγγελίες των τραπεζιών, των καθισμάτων, του "ηλεκτρικού κώδωνος, δι ου να ειδοποιώνται οι αναγνώσται όπως εγκαταλείπωσι το αναγνωστήριον", την κατασκευή "χιτώνων δια τας νεοπροσληφθείσας θήλεις υπαλλήλους".

Η Βιβλιοθήκη "σκοπόν έχει την δια του καλού και ωφελίμου βιβλίου μόρφωσιν του Λαού", σύμφωνα με τον Κανονισμό λειτουργίας της, και κατά την πρώιμη αυτή περίοδο λειτουργεί καθημερινά Δευτέρα έως Παρασκευή πρωί και απόγευμα, καθώς και το Σάββατο το πρωί. Άδεια δανεισμού χορηγείται στους άνω των 18 ετών μονίμους κατοίκους Θεσσαλονίκης, οι οποίοι καταβάλλουν εγγύηση 50 δραχμών, που επιστρέφεται με την επίδοση-επιστροφή του δελτίου δανεισμού.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1939 άρχισαν να ετοιμάζονται και τα βιβλία του υπό ίδρυση δανειστικού τμήματος, καθυστερεί όμως η λειτουργία του "επειδή δεν κατέστη δυνατόν να δεθώσι τα βιβλία του", εξ αιτίας περικοπής των πιστώσεων "κατόπιν ρητής διαταγής του Υπουργείου των Εσωτερικών, λόγω της εκ του πολέμου καταστάσεως"[8].

Η Βιβλιοθήκη λειτούργησε κανονικά μέχρι την κήρυξη του πολέμου του '40[9]. Στη συνέχεια το κτίριο της ΧΑΝΘ, εκτός από τις εγκαταστάσεις της, επιτάχθηκε από την Υπηρεσία της Αεράμυνας και την Αστυνομική Διεύθυνση και τα έπιπλα της Βιβλιοθήκης δόθηκαν σε στρατιωτικές υπηρεσίες. Η Βιβλιοθήκη συνέχισε όμως την προσφορά της με δανεισμό βιβλίων[10] σε τραυματίες των στρατιωτικών νοσοκομείων, που είχαν ανοίξει εν τω μεταξύ στην πόλη, με τη βοήθεια κοριτσιών της ΧΕΝ[11].

Κατά τη γερμανική κατοχή επετράπη η μεταφορά των βιβλίων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης και η εναποθήκευσή τους σε ιδιωτικό

8. Πρ. Εφ. Επ. 22/11/1939.

9. "Από της ημέρας αυτής [28ης Οκτωβρίου] αι περιστάσεις του πολέμου επέβαλαν το κλείσιμον του αναγνωστηρίου". Βαφόπουλος, *Λόγος*.

10. Επρόκειτο για τα βιβλία του δανειστικού τμήματος, το οποίο δεν είχε καταστεί δυνατόν να λειτουργήσει προηγουμένως. Τα βιβλία αυτά είχαν μεταφερθεί σε "μικρές ντουλάπες με ράφια" που είχαν εγκατασταθεί στα νοσοκομεία. Ο Α. Σιγάλας και ο Γ. Βαφόπουλος είχαν "αναλάβει τη γενική εποπτεία τούτης της επιχείρησης". "Κι' οργανώθηκε η υπηρεσία του δανεισμού των βιβλίων, κάτω από τη διεύθυνση της 'μικρής μου αρραβωνιαστικιάς'", δηλαδή της Αναστασίας Βαφοπούλου, βλ. Βαφόπουλος, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας*, Β', σ. 128.

11. Η ΧΕΝ είχε υπαχθεί τώρα στην ΕΟΝ.

12. Στη συνέχεια η Δημοτική Βιβλιοθήκη μεταφέρθηκε σε επιταγμένο εβραϊκό σπίτι επί της οδού Ερμού 27 και, μετά την παράδοση του οικήματος στον ιδιοκτήτη του, στο 2ο όροφο της Εμπορικής Λέσχης (Λεωφόρος Νίκης 63). Πριν όμως αρχίσει η λειτουργία της, "το εν τη πόλει μας Βρετανικόν Φρουραρχείον εζήτησε να καταλάβη ολόκληρον το ως άνω μέγαρον, διά την εγκατάστασιν Στρατιωτικής Λέσχης, παρεκάλεσε δε τον Δήμον να εκκενώση τον όροφον της Δημοτικής Βιβλιοθήκης", βλ. Δήμος Θεσσαλονίκης, έγγραφο Δημάρχου προς τον Στρατηγόν Στρατιωτικόν Διοικητήν Θεσσαλονίκης 3/2/1945. Αργότερα η Βιβλιοθήκη μεταφέρεται στον 1ο όροφο οικίας επί της οδού Κομνηνών 31, κατόπιν αποφάσεως της Υπηρεσίας Στεγάσεως, και από εκεί, στις 11 Μαΐου του 1945, στον 4ο όροφο της επί της οδού Αγίας Σοφίας 35 οικοδομής. Έχει προηγηθεί έγγραφο με ημερομηνία 13/11/44, με το οποίο ο Πρόεδρος της Δημοτικής Επιτροπής απευθύ-

διαμέρισμα, στη διασταύρωση των οδών Καρόλου Ντηλ και Βασιλέως Ηρακλείου. Ύστερα από συνεχείς μετακινήσεις[12] και ταλαιπωρίες, μετά την απελευθέρωση επαναλειτούργησε (11 Μαΐου 1945) η Δημοτική Βιβλιοθήκη σε διαμέρισμα[13] του 4ου ορόφου οικοδομής στην οδό Αγίας Σοφίας 35.

Οι ζημίες της Βιβλιοθήκης, όπως καταγράφονται σε κατάσταση που υποβλήθηκε στη Δημοτική Αρχή στις 31/3/1945, είναι απώλειες βιβλίων, τραπεζών, καθισμάτων, βιβλιοθηκών και πινάκων προπολεμικής αξίας 243.180 δραχμών, δηλαδή 1.255.000 δραχμών με τιμές του 1945. Παρά την οδύσσεια όμως αυτή κατορθώθηκε να διασωθούν 4.000 τόμοι βιβλίων.

Οριστική[14] λύση στο στεγαστικό πρόβλημα της Βιβλιοθήκης δόθηκε το καλοκαίρι του 1947, οπότε η Βιβλιοθήκη εγκαταστάθηκε στο 2ο όροφο[15] του μεγάρου της ΧΑΝΘ (που στο μεταξύ είχε αποδοθεί στη ΧΑΝΘ), όπου λειτούργησε συνεχώς μέχρι τα τέλη του 2000 καταλαμβάνοντας τελικά όλη την επιφάνεια του ορόφου (1.100 τ.μ.). Στο κτίριο τα σημάδια του πολέμου ήταν εμφανή: πόρτες ξεχαρβαλωμένες, παράθυρα σπασμένα, τοίχοι γκρεμισμένοι, κι όλα αυτά μαζί συνέθεταν την εικόνα που απομένει μετά την καταστροφή. Αφού δόθηκαν όμως οι αναγκαίες πιστώσεις[16] για τις απαραίτητες εργασίες και διαρρυθμίσεις, καθώς και την αγορά καινούριων[17] βιβλίων και επίπλων, εγκαινιάστηκε η επαναλειτουργία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης στις 14 Δεκεμβρίου 1947. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1951, διέθετε δύο μεγάλα αναγνωστήρια, 94 και 48 θέσεων, και 12.000 τόμους ταξινομημένων βιβλίων, καθώς και 13.000 βιβλία, περιοδικά και φυλλάδια αταξινόμητα.

Η σκέψη ότι "η Δημοτική Βιβλιοθήκη δια να εκπληρώση την κοινωνικήν και πολιτιστικήν αποστολήν της είναι ανάγκη να φέρη τα βιβλία της μέχρι της κατοικίας των αναγνωστών..., έστω και αν

νεται στον Αρχηγό των εν Θεσσαλονίκη Βρετανικών Στρατευμάτων –επειδή το Μέγαρο της ΧΑΝΘ είχε παραχωρηθεί στις υπηρεσίες του βρετανικού στρατού– και παρακαλεί να επιτραπεί "να εγκαταστήσωμεν την Βιβλιοθήκην εις το διαμέρισμα όπου ήτο εγκατεστημένη και πρότερον", αλλά η απάντηση την οποία λαμβάνει είναι αρνητική.

13. "Όμως το κατάλυμα τούτο δεν ήτο δυνατόν να ονομασθεί βιβλιοθήκη. Ήτο ένα καταφύγιον ανάγκης, που το επέβαλον αι δύσκολοι περιστάσεις", βλ. Βαφόπουλος, *Λόγος*.

14. Η εισήγηση της Εφορευτικής Επιτροπής προς το Δήμαρχο Χρ. Κωνσταντίνου προκειμένου να πεισθεί για την καταλληλότητα του ακινήτου και τη διάθεση των πιστώσεων για τις αναγκαίες διαρρυθμίσεις ανέφερε ότι "η χρησιμοποίησις υπό του Δήμου του Β' ορόφου της ΧΑΝ λύει κατά τον καλλίτερον τρόπον εν μέγα πρόβλημα της πόλεως ... το πρόβλημα της συγκεντρώσεως και στεγάσεως πάσης πνευματικής και καλλιτεχνικής εκδηλώσεως εν τη πόλει μας. Ο Β' όροφος δύναται να χρησιμοποιηθεί: α) δια την μόνιμον και ευπρεπή εγκατάστασιν της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, β) διά την δημιουργίαν αιθούσης επισήμων δεξιώσεων και γευμάτων του Δήμου ... και δι' άλλους πνευματικούς ή καλλιτεχνικούς σκοπούς... γ) δια την εγκατάστασιν Λαογραφικού Μουσείου της Μακεδονίας και δ) διά την λειτουργίαν της αιθούσης του Θεάτρου...", βλ. *Βιβλιοθήκη, 50 χρόνια λειτουργίας*, σ. 153-155.

15. "Η νέα εγκατάστασις της Δημοτικής Βιβλιοθήκης περιλαμβάνει: 1) Εν γραφείον της Διευθύνσεως, 2) Εν μέγα δωμάτιον ταξινομήσεως των βιβλίων και των εφημερίδων, 3) Εν βιβλιοστάσιον, 4) Δύο αναγνωστήρια, 5) Εν καπνιστήριον, 6) Μίαν αποθήκην και 7) Τρία διαμερίσματα νιπτήρων

κ.λ.π.", βλ. Δήμος Θεσσαλονίκης, Έγγραφο Δημάρχου Χρ. Κωνσταντίνου προς το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας 14/1/1945. Αργότερα στον όροφο αυτό παραχωρήθηκαν από το Δήμο αίθουσες στη Σχολή Υπομηχανικών και το Λαογραφικό Μουσείο της Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος. Οι αίθουσες της Σχολής Υπομηχανικών, όταν εκκενώθηκαν το 1963, αποδόθηκαν στη Δημοτική Πινακοθήκη, η οποία εγκαινιάστηκε στο χώρο αυτό το 1966, βλ. Πρ. Εφ. Επ. 12/9/1951.

16. "[Το Δημοτικόν Συμβούλιον] εντός του έτους διέθεσε περί τα 90 εκατομμύρια δραχμών, εξ ων τα 65 εχρησιμοποιήθησαν δια το ενοίκιον του διαμερίσματος τούτου, δια την διαρρύθμισίν του συμφώνως προς τας απαιτήσεις του σκοπού της Βιβλιοθήκης, και δια την κατασκευήν νέων τραπεζών, καθισμάτων, βιβλιοθηκών και άλλων επίπλων. Τα υπόλοιπα 25 εκατομμύρια διετέθησαν δια την αγοράν νέων βιβλίων", βλ. Βαφόπουλος, *Λόγος*.

17. "Η Βιβλιοθήκη μας μόλις αριθμεί 5.800 συγγράμματα. Εάν προστεθώσι εις τον αριθμόν τούτον και τα βιβλία του δανειστικού τμήματος, το οποίον δεν ετέθη ακόμη εις λειτουργίαν, εάν συνυπολογισθώσι και τα διπλά βιβλία ομού μετά των πολυτόμων, ο αριθμός των τόμων και των φυλλαδίων της Βιβλιοθήκης μας δεν υπερβαίνει τους 8.500", βλ. Βαφόπουλος, *Λόγος*.

18. Βλ. Πρ. Εφ.Επ. 2/3/1955.

19. Η συλλογή του συγκροτήθηκε από τα βιβλία του παλαιού δανειστικού τμήματος που δεν είχε λειτουργήσει και από νέα βιβλία.

20. Από τη ΜΕΝΤ θα γινόταν "η διαχείρησις των παραδιδομένων εις αυτήν προς δανεισμόν βιβλίων, άπαξ ή δις της εβδομάδος", βλ. *Απόφαση* 417/1956.

21. Το βιβλιοαυτοκίνητο αυτό

Το προσωπικό της Δημοτικής Βιβλιοθήκης κατά το 1958.

πολλά εξ αυτών φθαρούν ή καταστραφούν"[18] οδήγησε στη δημιουργία του Κεντρικού Δανειστικού Τμήματος, που εγκαινιάστηκε στις 8 Οκτωβρίου 1956 με 2.000 τόμους[19].

Παράλληλα αποφασίζεται και η ίδρυση παραρτημάτων στις ανατολικές και δυτικές περιοχές της πόλης και επιδιώκεται η συνεργασία με εκπολιτιστικά και μορφωτικά σωματεία, μέσω των οποίων θα διατίθενται βιβλία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, σύμφωνα όμως πάντα προς τα οριζόμενα στον Κανονισμό Λειτουργίας της.

Έτσι, την 3η Φεβρουαρίου 1957 έγιναν τα εγκαίνια του Παραρτήματος της Δημοτικής Βιβλιοθήκης στην Κάτω Τούμπα με 800 βιβλία, στη Λέσχη της Μορφωτικής Ενώσεως Νέων Τούμπας[20] και το 1959 ακολουθεί η ίδρυση και δεύτερου Παραρτήματος με 2.500 περίπου βιβλία στο Συνοικισμό Ακροπόλεως, σε δωμάτιο του Δημοτικού Ιατρείου Ακροπόλεως, το οποίο επισκευάστηκε και εξοπλίστηκε ανάλογα.

Η μόνιμη οικονομική καχεξία του Δήμου δεν επιτρέπει την ίδρυση άλλων Παραρτημάτων, οπότε το ενδιαφέρον της Βιβλιοθήκης στρέφεται στη λειτουργία Κινητής Βιβλιοθήκης[21], η οποία άρχισε να λειτουργεί τον Απρίλιο του 1963, πραγματοποιώντας δύο στάσεις την εβδομάδα, στους συνοικισμούς Χαριλάου και Ξηροκρήνης, ήταν δε η πρώτη Κινητή Βιβλιοθήκη που λειτούργησε στην Ελλάδα.

Στο μεταξύ, το Φεβρουάριο του 1957 προσλαμβάνεται κατόπιν υποδείξεως του Γ.Βαφόπουλου και έκτακτος υπάλληλος για "τη δελτιογράφηση των αταξινομήτων βιβλίων"[22] της Βιβλιοθήκης, ο Ντίνος Χριστιανόπουλος, ο οποίος –δυστυχώς– αποχωρεί πολύ ενωρίς από τη Δημοτική Βιβλιοθήκη, τον Αύγουστο του 1965, για προσωπικούς λόγους. Ο Ντ. Χριστιανόπουλος εργάστηκε με ιδιαίτερο ζήλο και άφησε σημαντικό έργο στη Δημοτική Βιβλιοθήκη:

ασχολήθηκε με την ταξινόμηση των βιβλιοθηκών Ν. Λευκαδίτη και Δ. Δέλλη, την αναταξινόμηση του τμήματος της ελληνικής ιστορίας, με βάση μια παραλλαγή του συστήματος Dewey, τη δημιουργία τμήματος σπανίων βιβλίων, την ταξινόμηση νέων βιβλίων, τον έλεγχο των καταλόγων.

Το 1962, στον εορτασμό των 50 χρόνων από την απελευθέρωση της πόλης που οργάνωσε το Υπουργείο Βορείου Ελλάδος, υιοθετήθηκε η πρόταση του Γ. Βαφόπουλου για την οργάνωση έκθεσης βιβλίου για τη Θεσσαλονίκη και ο Ντ. Χριστιανόπουλος συνέταξε τον κατάλογο των βιβλίων, ο οποίος αποτέλεσε την πρώτη βιβλιογραφία για τη Θεσσαλονίκη. Δεύτερη έκθεση βιβλίου περί Θεσσαλονίκης οργανώθηκε και πάλι από τη Δημοτική Βιβλιοθήκη το 1980, με ανάλογο, εμπλουτισμένο με διπλάσιο αριθμό εκδόσεων, κατάλογο.

Είναι γεγονός ότι στην πρώτη περίοδο λειτουργίας της Βιβλιοθήκης, από το 1938 έως το 1963 δεσπόζει η μορφή του Γ. Βαφόπουλου, ο οποίος μεριμνά, εισηγείται, προτείνει, δίνει λύσεις. Ιδιαιτέρως απασχόλησαν τον ίδιο, αλλά και τις κατά καιρούς Εφορευτικές Επιτροπές της Βιβλιοθήκης, θέματα βιβλιοθηκονομικής οργανώσεως, διάθεσης πιστώσεων[23], προσωπικού, στέγασης, ίδρυσης παραρτημάτων[24].

Για το προσωπικό αναφέρεται συνήθως η αριθμητική του ανεπάρκεια, αλλά και ότι αποτελείται "κατά το πλείστον υπό υπαλλήλων απεσπασμένων εξ άλλων υπηρεσιών ή υπό εκτάκτων τοιούτων"[25], και ότι "εάν δεν επανδρωθή η Βιβλιοθήκη δι' οργανικού προσωπικού, αριθμητικώς μεν ικανού ν' ανταποκριθή εις την ήδη αυξηθείσαν δραστηριότητα αυτής, ποιοτικώς[26] δε καλώς μορφωμένου και κατηρτισμένου εις την βιβλιοθηκονομίαν, ουδεμία δυνατότης υπάρχει η Δημοτική Βιβλιοθήκη να καταστή πρότυπον ίδρυμα εις το είδος της"[27].

Ως προς το ζήτημα ιδιόκτητης στέγης για την Κεντρική Βιβλιοθήκη, το θέμα απασχολεί το Γ. Βαφόπουλο και την Εφορευτική Επιτροπή πολύ ενωρίς, ήδη από το 1951, δεδομένου ότι καταβάλλεται ετησίως το υψηλό ποσό των 60.000.000 δρχ. για την πληρωμή των ενοικίων (δηλαδή, σύμφωνα με το ενοικιοστάσιο, το 250πλάσιο του προπολεμικού εκείνου των 240.000 δρχ. ετησίως), και συζητείται ακόμη και η πρόταση σύναψης τοκοχρεολυτικού δανείου[28].

Γεγονός είναι ότι ο Γ. Βαφόπουλος στις κατά καιρούς εισηγήσεις του και εκθέσεις για τα θέματα αυτά, δε βρίσκει την ανάλογη ανταπόκριση εκ μέρους των Διοικήσεων του Δήμου[29] και στην αποχαιρετιστήρια ομιλία του στη συνεδρίαση της Εφορευτικής Επιτροπής της Βιβλιοθήκης της 12ης Νοεμβρίου 1963 αναφέρει: "Απέρχομαι της Υπηρεσίας με την πικρίαν ότι δεν ηδυνήθην να ολοκληρώσω το έργον, το οποίον εφιλοδόξησα να πραγματοποιήσω... Απερχόμενος όμως της Υπηρεσίας, δεν θα επεθύμουν να αποξενωθώ εκ της Δημ. Βιβλιοθήκης..."[30]. Και αλήθεια, όπως θα δούμε αργότερα, αυτό γίνεται κάποια στιγμή πραγματικότητα...

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
1939-1989 ΔΗΜΟΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟ
50 ΘΗΚΗ
ΧΡΟΝΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1989

κατασκευάστηκε με συναρμολόγηση ενός πλαισίου παλαιού φορτηγού αυτοκινήτου του Δήμου με μηχανή, τροχούς και στη συνέχεια με ειδικό αμάξωμα.

22. Πρόκειται κυρίως για βιβλία των βιβλιοθηκών Ν. Λευκαδίτη και Δ. Δέλλη 15.000 περίπου τόμων συνολικά, η αγορά των οποίων έγινε το 1948 και 1952 αντίστοιχα.

23. Υπάρχει πολλές φορές αδυναμία διάθεσης πιστώσεων "λόγω ταμειακής δυσχερείας", βλ. Πρ. Εφ. Επ. 12/5/53 ή "λόγω χρηματικής αδυναμίας του Δημοτικού Ταμείου", βλ. Πρ. Εφ. Επ. 13/5/54, επίσης και Πρ. Εφ. Επ. 9/3/1957.

24. "Κατόπιν γενομένης συζητήσεως επί του ζητήματος της ιδρύσεως εις διάφορα σημεία της πόλεως παραρτημάτων της Δ. Β., ων η λειτουργία κρίνεται απολύτως αναγκαία, αποφασίζεται κατ' αρχήν η ίδρυσις

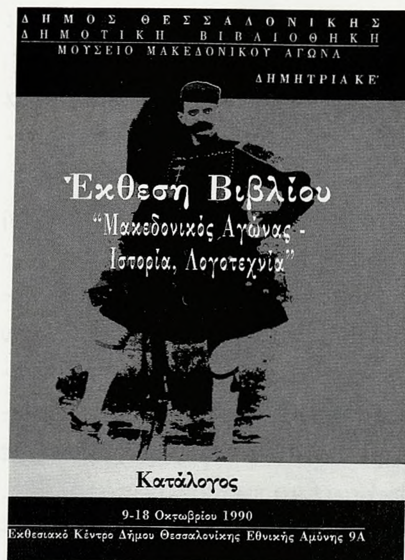
τριών παραρτημάτων αντιστοίχως εις τας συνοικίας 40 Εκκλησιών, Βαρδαρίου και Ντεπώ, προς εξυπηρέτησιν των λαϊκών τάξεων", βλ. Πρ. Εφ. Επ. 23/7/57, επίσης και Πρ. Εφ. Επ. 3/10/57.

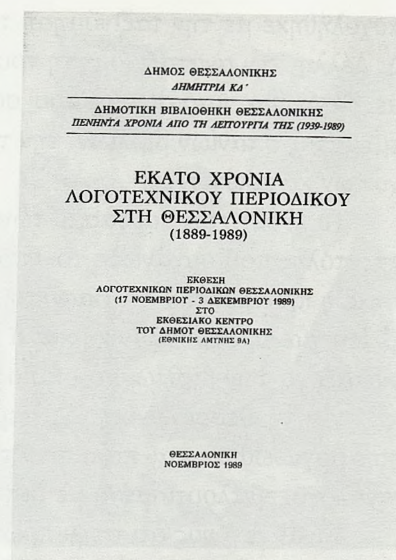
25. Βλ. Πρ. Εφ. Επ. 6/10/59, επίσης και Πρ. Εφ. Επ. 12/11/57 "η υπηρεσία της Δ. Β. απεψιλώθη και πάλιν εκ του προσωπικού αυτής..."

26. Στη Βιβλιοθήκη "εύρισκαν καταφύγιο όλοι οι ανεπιθύμητοι, οι πνευματικά ανεπαρκείς, ακόμα και οι καταχραστές χρημάτων", βλ. Βαφόπουλος, Γ. Θ. "Η Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης" *Βιβλιοθήκη, 50 χρόνια λειτουργίας*, σ. 35, και ".... εκτός από τις τρεις αρχαιότερες υπαλλήλους... όλοι οι άλλοι ήταν άσχετοι με το βιβλίο ή είχαν μετατεθεί δυσμενώς από άλλες υπηρεσίες του Δήμου, και χώρια που υπήρχαν και μερικοί ψυχοπαθείς που τους είχαν πετάξει σε μας", βλ. Χριστιανόπουλος, Ντίνος, "Βιβλιοθηκάριος στη Δημοτική Βιβλιοθήκη" *Βιβλιοθήκη, 50 χρόνια λειτουργίας*, σ. 40.

27. Βλ. Πρ. Εφ. Επ. 8/4/1960.

28. "Το πρόβλημα της στεγάσεως της Βιβλιοθήκης θα λυθή μόνον όταν αύτη αποκτήση ιδιόκτητον μέγαρον, ειδικώς προς τούτο εκτισμένον", βλ. Έκθεσις Γ. Βαφοπούλου προς την Εφορευτικήν Επιτροπήν στη Συνεδρίαση της 12/9/51. Ακόμη, "Γενομένης συζητήσεως... αναγνωρίζεται η ανάγκη της αποκτήσεως ιδιοκτήτου στέγης, ανατίθεται δε εις τον Διευθυντήν κ. Β. να υποβάλη εισήγησιν περί του τρόπου της ανοικοδομήσεως οικήματος Δημ. Βιβ/κης", βλ. Πρ. Εφ. Επ. 12/5/53. Επίσης, "Γενομένης συζητήσεως ... κατόπιν σχετικής αποφάσεως της Δημαρχιακής Επιτροπής, αποφασίζεται όπως το όλον ζήτημα παραπεμφθή εις την Κτηματικήν Επιτροπήν του Δήμου, ίνα εξετάση την δυνατότητα συνάψεως τοκοχρεωλυτικού δανείου", βλ. Πρ. Εφ. Επ. 9/11/55.

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΑ ΚΔ'

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ (1939-1989)

ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (1889-1989)

ΕΚΘΕΣΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (17 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ - 3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1989) ΣΤΟ ΕΚΘΕΣΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΗΣ 9Α)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1989

Όσον αφορά το μέγεθος της συλλογής (Κεντρικής Βιβλιοθήκης, Παραρτημάτων, Κινητής Βιβλιοθήκης) και το βαθμό επεξεργασίας της εκείνη την εποχή, από την απογραφή του 1963 έχουμε τα εξής στοιχεία:

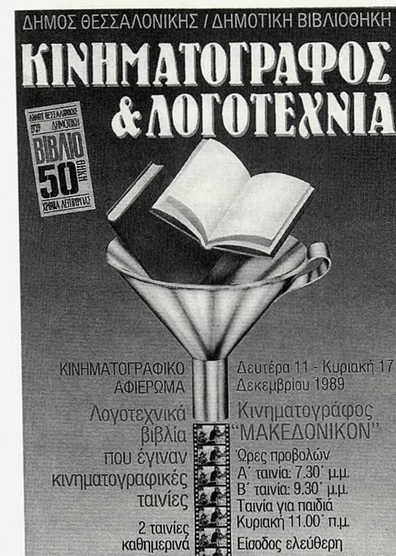
Βιβλία καταγεγραμμένα και ταξινομημένα	34.352
Βιβλία καταγεγραμμένα και μη ταξινομημένα	11.534
Βιβλία μη καταγεγραμμένα και μη ταξινομημένα	2.658
Σύνολο βιβλίων, φυλλαδίων κλπ.	**49.439**

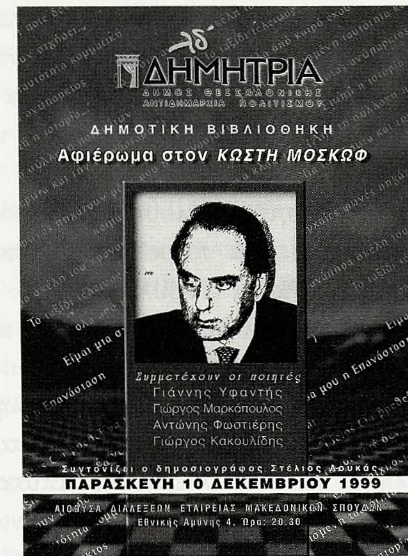
Η Βιβλιοθήκη ήταν συνδρομήτρια σε 38 περιοδικά και 4 αθηναϊκές εφημερίδες από το 1950 και εξής, και διέθετε αρχείο των εφημερίδων της Θεσσαλονίκης και την Εφημερίδας της Κυβερνήσεως από το 1945 και εξής. Επίσης διέθετε αρκετές (96) σπάνιες εκδόσεις και παλαίτυπα.

Ως προς τη βιβλιοθηκονομική της οργάνωση διέθετε ένα γενικό ευρετηριακό κατάλογο με δελτία συγγραφέων και 14 τοπογραφικούς καταλόγους. Τα ιστορικά βιβλία για την Ελλάδα είχαν ένα γενικό ευρετηριακό κατάλογο συγγραφέα-τίτλου και θέματος. Στο αναγνωστήριο υπήρχε επίσης ένας ακόμη βοηθητικός κατάλογος (συστηματικός) από μικρές ομάδες θεμάτων με δελτία των περισσότερο ζητουμένων βιβλίων. Στα δανειστικά τμήματα υπήρχαν κατάλογοι με δελτία μόνον κατά συγγραφέα.

Η κίνησή της την ίδια χρονιά (1963) ήταν 45.107 δανεισμοί βιβλίων στα δανειστικά τμήματα και 18.713 προσφερθέντες για ανάγνωση τόμοι στα αναγνωστήρια, όπου υπάρχει πάντα το μόνιμο πρόβλημα της κατάληψης των θέσεων από φοιτητές και σπουδαστές, οι οποίοι μελετούν τα δικά τους βιβλία.

Νέος προϊστάμενος αναλαμβάνει το 1964[31] ο Ιω. Ρεπάνης, ο και μετέπειτα διευθυντής της Δημ. Βιβλιοθήκης μέχρι το 1983, οπότε συνταξιοδοτήθηκε. Την Υπηρεσία, για σειρά ετών, απασχολούν

τα ίδια, όπως και στο παρελθόν, προβλήματα: η αύξηση των πιστώσεων, η αύξηση του προσωπικού, η ανέγερση μονίμων παραρτημάτων στους συνοικισμούς της πόλης, η απόκτηση "αυτοτελούς και συγχρονισμένου οικήματος Κεντρικής Βιβλιοθήκης[32] και η ανάπτυξις και άλλης, πέραν της προσφοράς βιβλίων, εκπολιτιστικής δραστηριότητος".

Αξίζει να μνημονευθεί ότι κατά την περίοδο αυτή το δικτατορικό καθεστώς της 21ης Απριλίου επέβαλε[33] την απόσυρση των "κομμουνιστικού περιεχομένου" βιβλίων της Βιβλιοθήκης, τα οποία επανήλθαν στην κυκλοφορία λίγους μήνες μετά τη μεταπολίτευση του 1974.

Η κατάσταση αυτή της στασιμότητας και της έλλειψης προοπτικής συνεχίζεται για δύο σχεδόν δεκαετίες. Τα μόνα διαλείμματα: η ίδρυση δύο μικρών νέων Παραρτημάτων στα 1978 και 1980, του Παραρτήματος 40 Εκκλησιών και του Παραρτήματος Ξηροκρήνης, σε χώρους όπου, υποτίθεται, θα δραστηριοποιούνταν οι τοπικοί πνευματικοί νεανικοί σύλλογοι και θα στήριζαν την προσπάθεια, πλαισιώνοντάς την και με άλλες δραστηριότητες. Δυστυχώς, ούτε οι χώροι ήταν κατάλληλοι, ούτε οι σύλλογοι δραστηριοποιήθηκαν και με δεδομένο, άλλωστε, ότι ούτε και οι ώρες λειτουργίας ήταν αρκετές[34], ώστε να δημιουργήσουν ένα ευρύ κοινό, τα Παραρτήματα αυτά ουσιαστικά υπολειτουργούσαν.

Αλλά και η τύχη των δύο άλλων παλαιότερων Παραρτημάτων δοκιμάζονταν σκληρά: η διοίκηση της ΜΕΝΤ, όπου ήταν εγκαταστημένο το Παράρτημα Τούμπας, απαίτησε την εκκένωση των χώρων της, με αποτέλεσμα να μεταφερθούν τα βιβλία και ο εξοπλισμός του Παραρτήματος στην Κεντρική Βιβλιοθήκη, μέχρι να βρεθεί νέα στέγη. Κι αυτή η νέα στέγη βρέθηκε μόνον μετά 5 χρόνια, το 1984, καθώς οι δημοπρασίες απέβαιναν άγονες, λόγω του χαμηλού μισθώματος που προσέφερε ο Δήμος.

29. "Μ' όλο που ο Δήμος Θεσσαλονίκης αποτελούσε μια φωτεινή εξαίρεση ... στη συνείδηση των παραγόντων του Δήμου η Βιβλιοθήκη εξακολουθούσε να θεωρείται σαν είδος πολυτελείας", βλ. Βιβλιοθήκη, *50 χρόνια λειτουργίας*, σ. 36

30. Προτείνει να του επιτραπεί να προσφέρει "ως άμισθος τεχνικός σύμβουλος του μελλοντικού Διευθυντού και της Εφορευτικής Επιτροπής", βλ. Πρ. Εφ. Επ. 12/11/63.

31. Ισχύει τώρα ο νέος Ο.Ε.Υ. του Δήμου (ΦΕΚ Α'/186/30-5-62), ο οποίος προβλέπει την ύπαρξη δύο Τμημάτων στη Διεύθυνση Δημοτικής Βιβλιοθήκης, του Τμήματος Κεντρικής Βιβλιοθήκης και Αναγνωστηρίων και του Τμήματος Δανειστικής Βιβλιοθήκης και Παραρτημάτων.

32. Ας σημειωθεί ότι ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 γίνονται συζητήσεις για τη διάθεση ενός οικοπέδου απέναντι από τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης, προκειμένου να ανεγερθεί εκεί σύγχρονο κτίριο Κεντρικής Βιβλιοθήκης. Στο μικρό, σχετικά, αυτό οικόπεδο ανεγέρθηκε τελικά το Κέντρο Αρχιτεκτονικής του Δήμου Θεσσαλονίκης, βλ. Δημοτική Βιβλιοθήκη, έγγραφο με θέμα "Η Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης" 8-8-1967.

33. Με την 21301/12-5-67 απόφαση του Υπουργού Προεδρίας της Κυβερνήσεως Γ. Παπαδόπουλου...

34. Η λειτουργία τους κατέστη δυνατή με τη μετακίνηση προσωπικού της Κεντρικής Βιβλιοθήκης, που διέκοψε προσωρινά τη λειτουργία της, εξ αιτίας των συνεπειών του σεισμού.

Στην Ακρόπολη, πάλι, η Πολεοδομική Υπηρεσία έκρινε το ακίνητο όπου στεγαζόταν το Παράρτημα ετοιμόρροπο και διέταξε την εκκένωσή του, με αποτέλεσμα να μεταφερθεί κι αυτό στην Κεντρική Βιβλιοθήκη μέχρι να βρεθεί νέος χώρος, ένα χρόνο αργότερα (1984).

Η Κινητή Βιβλιοθήκη, 16 χρόνια μετά την έναρξη λειτουργίας της, άρχισε να παρουσιάζει επανειλημμένες βλάβες και τελικά εγκαταλείπεται (1980).

Βαριά πληγωμένη βγαίνει και η Κεντρική Βιβλιοθήκη στη ΧΑΝΘ από το σεισμό του Ιουνίου 1978, ο οποίος αφήνει ένα κτίριο τραυματισμένο, με χαίνουσες πληγές, και παράλληλα βιβλιοθήκες ανακατωμένες με βιβλία στο πάτωμα, στα βιβλιοστάσια και στους άλλους χώρους. Οι εργασίες επισκευής του κτιρίου κράτησαν –απίστευτο!– τριάμισι ολόκληρα χρόνια και στο διάστημα αυτό το Δανειστικό Τμήμα λειτουργούσε υποτυπωδώς, με το μεγαλύτερο μέρος των βιβλίων του συσκευασμένο σε κιβώτια, ενώ αυξήθηκαν οι ώρες λειτουργίας των Παραρτημάτων. Με μια καθυστέρηση για την κατασκευή πρόσθετων καθισμάτων –τα παλιά εξυπηρετούσαν πλέον τις ανάγκες του Κεντρικού Δημοτικού Καταστήματος– ξανάρχισε να λειτουργεί η Κεντρική Βιβλιοθήκη στις 14/10/82[35].

ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ: ΝΕΑ ΠΟΡΕΙΑ

Το 1983 αρχίζει ν' αλλάζει η εικόνα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης[36]. Μέσα στη χρονιά αυτή αυξάνονται θεαματικά οι διατιθέμενες πιστώσεις για αγορά βιβλίων και νέο εξοπλισμό, ενώ την αμέσως επόμενη διετία 1984-85 έγιναν σημαντικές αλλαγές στον τομέα των Περιφερειακών Βιβλιοθηκών: έτσι, τα γνωστά μας τέσσερα Παραρτήματα, που έδιναν αγώνα επιβίωσης τον τελευταίο καιρό, μεταφέρθηκαν και εγκαταστάθηκαν σε νέους[37], άνετους χώρους, πλήρως ανακαινισμένα και με σύγχρονο τεχνικό εξοπλισμό (οπτικοακουστικά συστήματα, μηχανές προβολής διαφανειών κλπ.). Εμπλουτισμένα με καινούρια βιβλία και περιοδικά, με ωράρια που εξυπηρετούν τους αναγνώστες (λειτουργούν καθημερινά, πρωί και απόγευμα), και με την πραγματοποίηση μιας σειράς πολιτιστικών εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων (όπως εκθέσεις βιβλίου, φωτογραφίας, λογοτεχνικές βραδιές κ.λ.π.), γρήγορα κερδίζουν το ενδιαφέρον και την αγάπη του κόσμου, και αποκτούν το χαρακτήρα μικρών Πολιτιστικών Κέντρων.

Αλλά και για τα παιδιά υπάρχει μέριμνα: μέσα στο 1984 ιδρύονται τέσσερις Παιδικές Βιβλιοθήκες, δηλαδή Βιβλιοθήκες ειδικά σχεδιασμένες για παιδιά ηλικίας 4-14 ετών, και στην επόμενη διετία άλλες δύο Παιδικές και μία Παιδαγωγική Βιβλιοθήκη με ειδική συλλογή για εκπαιδευτικούς, γονείς και φοιτητές των παιδαγωγικών σχολών. Οι Βιβλιοθήκες αυτές, ένας πρωτόγνωρος και πρωτοποριακός θεσμός για την πόλη μας, εγκαινιάζουν και μια άλλη καινοτομία για τα ελληνικά δεδομένα: είναι ανοιχτές και το πρωί του Σαββάτου!

35. Τρία χρόνια μετά, το 1985, η Δημοτική Βιβλιοθήκη ήταν συνδρομήτρια σε 22 εφημερίδες και 85 περιοδικά. Παρά το γεγονός ότι λειτουργούσε (ακόμη) μόνο το πρωί, τη χρονιά αυτή δάνεισε σε 4.276 αναγνώστες 29.529 τόμους βιβλίων, ενώ στο Αναγνωστήριο δόθηκαν 9.028 βιβλία σε 4.417 αναγνώστες. Άλλοι 6.364 αναγνώστες χρησιμοποίησαν απλώς τους χώρους του Αναγνωστηρίου. Σ' όλο το δίκτυο των Δημοτικών Βιβλιοθηκών έγιναν 142.752 δανεισμοί βιβλίων σε 14.301 εγγεγραμμένους αναγνώστες.

36. Στο μεταξύ έχει τεθεί σε ισχύ ο Ο.Ε.Υ. του 1974, ο οποίος προβλέπει τη λειτουργία Διεύθυνσης Βιβλιοθήκης-Πινακοθήκης-Φιλαρμονικής με Τμήματα Βιβλιοθήκης και Πινακοθήκης και Γραφείο Φιλαρμονικής. Στο Τμήμα Βιβλιοθήκης διορίστηκε, κατόπιν διαγωνισμού ως πρώτη επιτυχούσα, και τοποθετήθηκε το 1976 η υποφαινομένη ως Έφορος-Προϊσταμένη.

37. Το Παράρτημα Ακρόπολης εγκαταστάθηκε στο Πολιτιστικό Κέντρο "Μιχάλης Παπαδόπουλος" και το Παράρτημα Τούμπας σε ακίνητο με την επωνυμία "Βιβλιοθήκη "Γιώργος Ιωάννου", σε απόδοση τιμής στον πρόωρα χαμένο Θεσσαλονικιό λογοτέχνη.

Η "άνοιξη" αυτή έχει και συνέχεια: το 1989 ιδρύεται η έβδομη Παιδική Βιβλιοθήκη, το 1990 το πέμπτο Παράρτημα, το 1994[38] η Πρότυπη Σχολική Βιβλιοθήκη, άλλη μια καινοτομία που εισάγει η Δημοτική Βιβλιοθήκη, δηλαδή μια δημοτική Βιβλιοθήκη μέσα στο σχολικό συγκρότημα της οδού Κασσάνδρου 17-19.

Η νέα Κινητή Βιβλιοθήκη (αγορασμένη το 1980 από τον ΟΔΙΣΥ), αφού λειτούργησε για λίγο σύμφωνα με το παλιό πρόγραμμα, ανακαινίζεται κι αυτή και με καινούρια βιβλία δίνει το 1988 δυναμικό παρόν σε Σχολεία -τα καλοκαίρια σε παιδικές κατασκηνώσειςόπου γίνεται δεκτή με ενθουσιασμό από τα παιδιά[39].

Ο ίδιος άνεμος ανανέωσης πνέει και στην Κεντρική Βιβλιοθήκη, στη ΧΑΝΘ: η Κεντρική Βιβλιοθήκη ανακαινίζεται (1989), εκσυγχρονίζεται, και παραλαμβάνονται τα πρώτα μικροφίλμ των ημερήσιων εφημερίδων της πόλης μας.

Όσο για το προσωπικό που ζωντανεύει τις Βιβλιοθήκες μας από το 1984 και εξής, αυτό δεν έχει καμιά σχέση με τις παλιές, ζοφερές εικόνες: είναι νέα παιδιά, πτυχιούχοι της Σχολής Βιβλιοθηκονομίας[40] των ΤΕΙ (πρώην ΚΑΤΕΕ), που έχουν σπουδάσει και κατέχουν το αντικείμενο. Είναι κι αυτή μια πρωτιά της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης, που πρώτη από τις δημοτικές και δημόσιες (και όχι μόνο αυτές) Βιβλιοθήκες της Ελλάδας καθιέρωσε την απασχόληση αποκλειστικά και μόνο ειδικευμένου προσωπικού.

Η εφαρμογή του δεκαδικού συστήματος ταξινόμησης (Dewey), νέων συστημάτων περιγραφικής και θεματικής καταλογογράφησης από το 1983 και η μηχανογράφηση από το 1989 της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, και μάλιστα αναδρομικά, από τις αγορές βιβλίων του 1983, δεν θα ήταν δυνατές διαφορετικά[41].

Η Κεντρική Βιβλιοθήκη όμως εξακολουθούσε να στεγάζεται στον πεπερασμένο χώρο του 2ου ορόφου του κτιρίου της ΧΑΝΘ. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 κι ενώ η Βιβλιοθήκη είχε καταλάβει πλέον όλον τον όροφο (μετά και τη μετακόμιση της Δημοτικής Πινακοθήκης στο διατηρητέο της 25ης Μαρτίου, το 1986), είχαν αρχίσει να δημιουργούνται προβλήματα χώρου, που τελευταία είχαν γίνει ασφυκτικά.

Εξάλλου δεν ήταν δυνατή η ανάπτυξη νέων υπηρεσιών και η πραγματοποίηση πολιτιστικών εκδηλώσεων, καθώς ούτε ο χώρος, ούτε οι πεπαλαιωμένες υποδομές του κτιρίου (ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις, έλλειψη ανελκυστήρων κ.λ.π.) το επέτρεπαν. Αυτό αδικούσε τη Βιβλιοθήκη, γιατί, ενώ η παρουσία της στα γράμματα και τον πολιτισμό ήταν συνεχής[42], την τελευταία τουλάχιστον 15ετία, ωστόσο, επειδή οι πολιτιστικές της εκδηλώσεις πραγματοποιούνταν σε άλλους χώρους, δεν ήταν πάντα εύκολο να ταυτοποιηθεί η παρουσία της.

Το χρόνιο πρόβλημα της έλλειψης ιδιόκτητου κτιρίου Κεντρικής Βιβλιοθήκης είχε γίνει τώρα φλέγον. Το θέμα όμως είχε πια ωριμάσει. Στην κεντρική εκδήλωση του εορτασμού των 50 χρόνων λει-

38. Ισχύει τώρα ο νέος Ο.Ε.Υ. του 1991, ο οποίος προβλέπει τη λειτουργία Διεύθυνσης Βιβλιοθηκών με Τμήματα Κεντρικής Βιβλιοθήκης, Περιφερειακών Βιβλιοθηκών, Παιδικών Βιβλιοθηκών, Επιλογής & Ταξινόμησης, Γραμματείας, καθώς και Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης.

39. Σήμερα, στο Δήμο Θεσσαλονίκης λειτουργεί το μεγαλύτερο δίκτυο Βιβλιοθηκών όλης της Ελλάδας, το οποίο περιλαμβάνει, εκτός από την Κεντρική Βιβλιοθήκη, έξι Περιφερειακές Βιβλιοθήκες, επτά Παιδικές Βιβλιοθήκες, μία Πρότυπη Σχολική Βιβλιοθήκη, μία Παιδική Κινητή Βιβλιοθήκη, καθώς και τις Βιβλιοθήκες του Βαφοπούλειου Πνευματικού Κέντρου και τις ειδικές Βιβλιοθήκες της Δημοτικής Πινακοθήκης και του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης.

40. Θα πρέπει να μνημονευτεί εδώ και η συνεισφορά του Γ. Κακούρη και της Μ. Μορελέλη-Κακούρη κατά την τριετία 1984-86, οι οποίοι εργαζόμενοι ως επιστημονικοί συνεργάτες στο Δήμο Θεσσαλονίκης συνεισέφεραν τα μέγιστα στη γιγάντια αυτή προσπάθεια του εκσυγχρονισμού των Δημοτικών Βιβλιοθηκών.

41. Η Δημοτική Βιβλιοθήκη το 2000 ήταν συνδρομήτρια σε 24 εφημερίδες και 248 περιοδικά και διέθετε 105.000 τόμους βιβλίων, εφημερίδων και περιοδικών, καθώς και συλλογή οπτικοακουστικού υλικού και πολυμέσων (διαφάνειες, CD μουσικής, CDROM, βιντεοκασέτες). Οι δανεισμοί βιβλίων του 1999 ήταν 287.502 σε 38.566 αναγνώστες για όλο το δίκτυο.

42. Από τη Δημοτική Βιβλιοθήκη ξεκίνησαν πολλές πολιτιστικές δραστηριότητες και θεσμοί του Δήμου Θεσσαλονίκης: η Δημοτική Πινακοθήκη, η Δημοτική Φιλαρμονική, τα Δημήτρια, οι Γιορτές Ανοιχτού Θεάτρου, οι Ανοιξιάτικες Πολιτιστικές Εκδηλώσεις, το Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, το Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης.

Γεώργιος Βαφόπουλος.

τουργίας της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, το 1989, στο Αναγνωστήριο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, ο αείμνηστος Γ. Βαφόπουλος[43] εξήγγειλε κατά την ομιλία του δωρεά του ιδίου και της συζύγου του 25 εκατομμυρίων δραχμών, ως αρχική προσφορά, προκειμένου ν' αρχίσει η ανέγερση μιας Κεντρικής Δημοτικής Βιβλιοθήκης, με την προοπτική να αυξηθεί το ποσό αυτό στα 120 εκατομμύρια, όπως και έγινε (1993)[44]. Ήταν η καταλυτική ενέργεια που δρομολόγησε και επιτάχυνε τις διαδικασίες για την ανέγερση του νέου κτιρίου. Το οικόπεδο (640 τ.μ.) που βρέθηκε στη γωνία των οδών Εθνικής Αμύνης και Αλεξάνδρου Σβώλου, ιδιοκτησίας Π.Ι.Κ.Π.Α., αντηλλάγη με δύο άλλα ιδιοκτησίας Δήμου Θεσσαλονίκης, και οι πρώτες εργασίες ξεκίνησαν το Μάιο του 1994, μετά την ολοκλήρωση αρχαιολογικής ανασκαφής κατά την οποία αποκαλύφθηκε τμήμα προτειχίσματος του ανατολικού τείχους της Θεσσαλονίκης –το οποίο διασώθηκε– και 65 τάφοι του ανατολικού ρωμαϊκού νεκροταφείου, πολλοί με κτερίσματα (μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης). Το έργο, προϋπολογισμού 1,3 δις δραχμών, εντάχθηκε τελικά στο τεχνικό πρόγραμμα του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας "Θεσσαλονίκη 1997" και ολοκληρώθηκε στα τέλη του 2000 με τη γενναία συμμετοχή του Δήμου Θεσσαλονίκης και τη δωρεά 100 εκατομμυρίων δραχμών -για δημιουργία ηλεκτρονικής βιβλιοθήκης- της αξιότιμης κ. Ευθυμίας Επιβατιανού, εις μνήμην του εκλιπόντος συζύγου της, ιατροδικαστή Παναγιώτη Επιβατιανού.

Σήμερα, η Δημοτική Βιβλιοθήκη βρίσκεται στο νέο 8όροφο κτίριό της, 3.500 τετραγωνικών μέτρων, στην οδό Εθνικής Αμύνης 27, που μόλις άνοιξε και περιμένει τους αναγνώστες της, παλιούς και νέους, μικρούς και μεγάλους, όλους τους δημότες της πόλης μας να την επισκεφθούν, να τη χαρούν και να την περιβάλουν με την αγάπη τους, όπως το έκαναν, άλλωστε, στα 62 χρόνια της κοινής τους πορείας.

Συντομογραφίες

1. Απόφαση
   Δήμος Θεσσαλονίκης: Απόφαση Δημοτικού Συμβουλίου.
2. Βαφόπουλος, *Λόγος*
   Βαφόπουλος, Γ. Θ.: Λόγος εκφωνηθείς υπό του Διευθυντού της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, κατά τα εγκαίνια αυτής τη 14/12/1947 (χειρόγραφο αδημοσίευτο).
3. Βαφόπουλος, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας*
   Βαφόπουλος, Γ. Θ.: Σελίδες Αυτοβιογραφίας, 5 τ. Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1973-1991.
4. Βιβλιοθήκη, *50 χρόνια λειτουργίας*
   Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης: 50 χρόνια λειτουργίας 1939-1989, Θεσσαλονίκη, Δήμος Θεσσαλονίκης, 1990 σ. 173.
5. Ο.Ε.Υ.
   Οργανισμός Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δήμου Θεσσαλονίκης.
6. Πρ.Εφ.Επ.
   Δημοτική Βιβλιοθήκη: Πρακτικά Εφορευτικής Επιτροπής.

43. Ο Γ. Βαφόπουλος, ο ποιητής αυτός βιβλιοθηκάριος, αγάπησε πολύ τη Δημοτική Βιβλιοθήκη και συνδέθηκε μαζί της με άρρηκτους δεσμούς. Αλλά και γενικότερα το ενδιαφέρον του για τις δημοτικές βιβλιοθήκες ήταν πολύ μεγάλο, όπως δείχνει και το πόνημά του "Οι λαϊκές βιβλιοθήκες θεσμός κοινωνικής υποδομής". Και δεν πρέπει να ξεχνάμε την ανέγερση, με δωρεά του ιδίου και της συζύγου του Αναστασίας, του Βαφοπούλειου Πνευματικού Κέντρου.

44. Ο Γ. Βαφόπουλος στην ιδιόγραφη διαθήκη του καταλείπει το ½ της εξ αδιαιρέτου - με τη σύζυγό του Αναστασία- ακίνητης περιουσίας του για την ανέγερση μνημειακού κτιρίου Κεντρικής Δημοτικής Βιβλιοθήκης.

Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

ΒΙΩΜΑΤΙΚΕΣ ΜΝΗΜΕΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Πήγες για πρώτη φορά στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της ΧΑΝΘ το 1960. Δανείσθηκες τα "Θύματα Ειρήνης" του Βασίλη Βασιλικού, χωρίς να έχεις ιδέα ποιος ήταν ο συγγραφέας και χωρίς να γνωρίζεις ότι ο υπάλληλος που σου δάνεισε το βιβλίο ήταν ο ... Ντίνος Χριστιανόπουλος. Στα φοιτητικά σου χρόνια (1962-67) το Αναγνωστήριο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης σου πρόσφερε στέγη και θαλπωρή για διάβασμα, όχι τόσο αποδοτικό όμως, αν σκεφθεί κανείς τα συχνά διαλείμματα που ενίοτε οδηγούσαν στο γήπεδο της ΧΑΝΘ για μια σύντομη "κόντρα" στο ποδόσφαιρο ή στο μπάσκετ.

Άλλοτε πάλι τα διαλείμματα μας "έβγαζαν" στο πάρκο με τα ηλεκτρόφωνα που τα ακούγαμε καθαρά και από τα ανοικτά παράθυρα του αναγνωστηρίου τις μέρες του Μαΐου-Ιουνίου και Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου.

Το ηχόχρωμα του πάρκου περιελάμβανε Καζαντζίδη, Πωλ Άνκα, Έλβις Πρίσλεϋ και Γρ. Μπιθικώτση στα κλασικά τραγούδια του Μ. Θεοδωράκη.

Στα χρόνια του '80 και του '90 με τη Δημοτική Βιβλιοθήκη συνδέθηκαν οι πιο γόνιμες στιγμές της καθημερινής σου έρευνας στις παλιές εφημερίδες της πόλης. Το μυαλό σου γυρνούσε συνεχώς στα "χρόνια της αθωότητας", όταν διέκοπτες τα σαγηνευτικά διαλείμματα, για να επιστρέψεις για λίγο στα βέβαια τραπέζια του αναγνωστηρίου και στο ανοικτό βιβλίο του Ρωμαϊκού ή του Συνταγματικού Δικαίου. Κομμάτι της ζωής μας και της ιστορίας της Θεσσαλονίκης, η δημοτική βιβλιοθήκη στο κτίριο της ΧΑΝΘ αποτυπώθηκε στα κείμενα των λογοτεχνών μας: Ο Γ. Βαφόπουλος και ο Ντ. Χριστιανόπουλος συνθέτουν με τις βιωματικές αφηγήσεις και τις πλη-

Το μέγαρο της ΧΑΝ. Στον δεύτερο όροφο στεγαζόταν η Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης. (Ξυλογραφία Νίκου Β. Νικολαΐδη, 1995).

ροφορίες τους το ενδιαφέρον χρονικό της ίδρυσης και διαδρομής της στους δύσκολους καιρούς, ενώ τα παραθέματα από τον Γ. Ιωάννου, τον Β. Βασιλικό, τον Ν. Μποκοβό και του Φ. Φιλίππου διασώζουν κάτι από το "χρώμα" της βιβλιοθήκης και τη συνύφανσή της με τους ανθρώπους της πόλης και τους καημούς τους...

Ο **Γ. Βαφόπουλος** διασώζει στο βιβλίο του "Σελίδες Αυτοβιογραφίας" το χρονικό της ίδρυσης και των εγκαινίων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης:

«Από τον καιρό της απελευθέρωσης το 1912, ο Δήμος της Θεσσαλονίκης ποτέ δεν είχε αντιμετωπίσει την ανάγκη της ιδρύσεως μιας κοινόχρηστης βιβλιοθήκης. Στο μοναδικό τότε Γυμνάσιο υπήρχε μια αρκετά πλούσια συλλογή κλασικών βιβλίων, κι αυτό ήταν αρκετό για τον καιρό εκείνο. Και μονάχα ύστερ' από είκοσι σωστά χρόνια, το 1932, το Δημοτικό Συμβούλιο ασχολήθηκε στα "σοβαρά" με το θέμα τούτο, απ' αφορμή ενός μη σοβαρού περιστατικού. Η ιστορία θ' αναφέρει ως πρώτο "διευθυντή" της Δημοτικής Βιβλιοθήκης τον Γεώργιο Σαγιαξή. Η προπολεμική Θεσσαλονίκη διατηρεί, με πολύ συμπάθεια την ανάμνηση της σιλουέτας του κοντόσωμου αλλά γραφικού εκείνου ποιητή (...). Ο Περικλής Βιζουκίδης και ο Στίλπων Κυριακίδης, που είχαν θέσει κατά κάποιον τρόπο τον Σαγιάξη κάτω από την προστασία τους, θέλησαν να τον βοηθήσουν. Και ζήτησαν από το Δήμαρχο να του εξασφαλίσει κάποια αργομισθία. Το 1932 ο Δήμαρχος ήταν ο Χαρίσιος Βαμβακάς, ένας πανέξυπνος Κοζανίτης, πρώην βουλευτής του Βενιζέλου, πρώην γερουσιαστής, παλιό μέλος του τουρκικού κοινοβουλίου πριν από το 1912. Το σκέφθηκε το ζήτημα, γιατί το 'θελε πολύ να υποχρεώσει τους δύο εκείνους καθηγητές του Πανεπιστημίου.

Και μια βραδιά, στο Δημοτικό Συμβούλιο, μίλησε ο Δήμαρχος, με συγκινημένη φωνή, για την ιστορική μοίρα της Θεσσαλονίκης. Αφού ο Άγιος Δημήτριος είχε ευδοκήσει να βάλει στο μυαλό των Κυβερνητών την ιδέα για την ίδρυση του Πανεπιστημίου, δε θά 'πρεπε τάχα να ολοκληρωθεί η επιθυμία του Αγίου και με την ίδρυση μιας Δημοτικής Βιβλιοθήκης; Οι δημοτικοί σύμβουλοι χειροκρότησαν μ' ενθουσιασμό. Η αντιπολίτευση, στην προσπάθειά της να υπερφαλαγγίσει το Δήμαρχο και να του πάρει από τα χέρια την πρωτοβουλία, ξεπέρασε σε ενθουσιασμό τις εκδηλώσεις της συμπολιτεύσεως. Κι αφού απαγγέλθηκαν από διαφόρους συμβούλους μερικοί λόγοι των περιστάσεων, "μεστοί εθνικού παλμού και υψηλών ιδεών", καθώς θα έγραφε ο χρονογράφος των εφημερίδων της εποχής εκείνης, κατέληξε το Δημοτικό Συμβούλιο στη διατύπωση μιας "ιστορικής" αποφάσεως: "Ιδρύεται εν Θεσσαλονίκη Δημοτική Βιβλιοθήκη και ανατίθεται εις τον κ. Δήμαρχον η ενέργεια των δεόντων, δια την πραγμάτωσιν της αποφάσεως".

Κι ο Δήμαρχος, έχοντας έτοιμη την πρώτη "ενέργεια", έκαμε τη δήλωση πως "βιβλιοθήκη άνευ διευθυντού δεν νοείται". Και "δόξα εις τον Άγιον, υπάρχει το κατάλληλον πρόσωπον δια την οργάνωσίν της. Είναι δε τούτο ο τοις πάσι γνωστός διακεκριμένος επιστήμων και ειδικός βαλκανιολόγος κ. Γεώργιος Σαγιαξής". Το Συμβούλιο επικρότησε. Κι επειδή ο Οργανισμός της Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δήμου δεν προέβλεπε την υπηρεσία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, ψηφίσθηκε "ειδικός οργανισμός", όπου θεσπιζόταν μια θέση "εκτάκτου ημερομισθίου διευθυντού βιβλιοθήκης" για τον Σαγιαξή. Και την άλλη μέρα ο Δήμαρχος δεχόταν τις ευχαριστίες των δύο καθηγητών. Είχε υπογραφεί μια συναλλαγματική, που κάποτε θα μπορούσε ίσως να εξοφληθεί.

Έτσι άρχισε η ιστορία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης. Πέρασε ένα προκαταρκτικό στάδιο απραξίας, που βάσταξε έξι ολόκληρα χρόνια. Και στο μεταξύ αυτό η Δημοτική Βιβλιοθήκη έγινε εύθυμος θρύλος, που κυκλοφορούσε, μαζί με τον Σαγιαξή, στα σαλόνια και στα καφενεία. Κι είχεν ο θρύλος τούτος το μόνιμο "λάιτ μοτίφ" για "διευθυντή βιβλιοθήκης χωρίς βιβλιοθήκη". Όμως, όπως όλοι οι θρύλοι έχουν ένα ποσοστό αλήθειας, έτσι κι ο θρύλος της Δημοτικής Βιβλιοθήκης είχε τη δική του μικρή αλήθεια. Η δικαιοσύνη απαιτεί να σημειωθεί πως ο Σαγιαξής δεν είχε μείνει εντελώς άπρακτος στα έξη αυτά χρόνια. Η πρώτη του ενέργεια ήταν να υποβάλει μια αναφορά, ζητώντας να γίνουν προσπάθειες για τον "επαναπατρισμό" της βιβλιοθήκης του βαρώνου Κωνσταντίνου Βέλλιου. Ο ευγενής εκείνος από το Μπλάτσι της δυτικής Μακεδονίας είχε κληροδοτήσει τη μεγάλη του βιβλιοθήκη στο Έθνος, με την έκφραση της επιθυμίας του να μεταφερθεί στη Μακεδονία, αν καμμιά φορά ελευθερωνόταν από τον τουρκικό ζυγό. Ο Σαγιαξής έβρισκε πως η Θεσσαλονίκη, σαν πρωτεύουσα της ελευθερωμένης τώρα Μακεδονίας, είχε το νομικό δικαίωμα να διεκδικήσει την κληρονομιά του

Βέλλιου, που βρισκόταν διαλυμένη πια στα ράφια της Εθνικής Βιβλιοθήκης στην Αθήνα. Το αίτημα του Σαγιαξή θεωρήθηκε απραγματοποίητο κι η αναφορά του στάλθηκε στο αρχείο. Είναι ίσως ευκαιρία εδώ να ειπωθεί, εντελώς παρενθετικά, ότι ο Κωνσταντίνος Βέλλιος, ο πάμπλουτος εθνικός ευεργέτης, που είχε τιμηθεί στη Βιέννη με τον τίτλο του Βαρώνου, ήταν ο ιδρυτής της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών. Με το "Βέλλειον κληροδότημα" ακόμα σπουδάζουν νέοι Μακεδόνες στο εξωτερικό.

Στο μεταξύ ο νέος δήμαρχος Νικόλαος Μάνος, που ξανάρθε στο Δήμο, ύστερ' από νικηφόρες εκλογές, είχε φροντίσει να νοικιασθεί μια μεγάλη αίθουσα στο κτίριο της Χ.Α.Ν. για την εγκατάσταση της ανύπαρκτης ακόμα βιβλιοθήκης. Σε μιαν άκρη της αίθουσας τούτης βρισκόταν ένα δωμάτιο, κατάλληλο για το γραφείο του "διευθυντή". Κι έδωσε τούτο την ευκαιρία να εκδηλωθεί η δεύτερη ενέργεια του Σαγιαξή. Κατάφερε να μεταφέρει εκεί ένα μοντέρνο γραφείο κι ένα ντιβάνι με δύο πολυθρόνες. Ήταν τα έπιπλα που είχεν αγοράσει ο Δήμος από κάποιον καθηγητή του Πανεπιστημίου, που είχε μετατεθεί στην Αθήνα. Από τις δύο πολυθρόνες η μια φυσικά θα ανήκε στο "διευθυντή". Η δεύτερη αποφασίσθηκε να χρησιμοποιηθεί από τον "επιμελητή". Γιατί η ιστορία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, στο πρώτο, το προκαταρκτικό της στάδιο της ανυπαρξίας, λέγει πως λίγο αργότερα, μια κάποια επέμβαση του κόμματος, είχεν εμπνεύσει στο νέο δήμαρχο την ιδέα να πλαισιώσει το "διευθυντή" με το κατάλληλο προσωπικό. Κι αφού δεν υπήρχε τρίτη πολυθρόνα, αρκέσθηκε να διορίσει προς το παρόν ένα μονάχα υπάλληλο, τον Νίκο Καμμώνα.

Ο εύθυμος τούτος πρόλογος στην ιστορία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης έκλεισε ύστερ' από έξι ακριβώς χρόνια, όταν το καλοκαίρι του 1938, οι πρακτικογράφοι του Δημοτικού Συμβουλίου είχαμε πάει να διαμαρτυρηθούμε στο Γενικό Γραμματέα, για την άδικη μομφή του Δημάρχου. Τη μέρα εκείνη ακριβώς, εξαιτίας αυτού του τυχαίου περιστατικού, με το κλείσιμο του εξάχρονου τούτου προλόγου της απραξίας, γράφτηκε η πρώτη σελίδα της καθαυτό ιστορίας της Δημοτικής Βιβλιοθήκης. Ο Γενικός Γραμματέας Β. Βύζας μου έδωσε "εν λευκώ" την εντολή να οργανώσω τη βιβλιοθήκη. Κι εγώ πήγα στο γραφείο μου και συνέταξα μια "διαταγή" του Δημάρχου, που απευθυνόταν προς εμένα τον ίδιο. Κι αφού μου κοινοποιήθηκε το έγγραφο, με την εντολή να εισηγηθώ "τα δέοντα", για να πάρει πραγματική υπόσταση η ταλαίπωρη Δημοτική Βιβλιοθήκη, πήγα κι εγκαταστάθηκα αμέσως στο μικρό γραφείο του κτιρίου της Χ.Α.Ν., όπου είχε στηθεί το ντιβάνι του Σαγιαξή, με το γραφείο και τις δύο πολυθρόνες.

Κοίταξα τους άδειους τοίχους κι ανατρίχιασα. Έχωσα το κεφάλι στις παλάμες μου κι αναμέτρησα με τρόμο τις ευθύνες μου. Τι ήξερα εγώ από οργάνωση βιβλιοθηκών; Ήταν τάχα αρκετή η αναστροφή μου με τα βιβλία, για ν' αντλήσω απ' αυτήν το δικαίωμα να

γίνω ιδρυτής και οργανωτής μιας κοινόχρηστης βιβλιοθήκης; Βάλθηκα να βρω εγχειρίδια βιβλιοθηκονομίας. Και με τη βοήθεια μιας ορθολογιστικής σκέψης, κατάστρωσα ένα σχέδιο κι έγραψα την εισηγητική μου έκθεση. Όμως η βαθειά αίσθηση της ευθύνης μ' εμπόδισε να την υποβάλω αμέσως. Και σκέφτηκα τότε τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αντώνιο Σιγάλα. Τον είχα γνωρίσει από το Στέλιο Ξεφλούδα κι ήξερα πως ήταν έφορος της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης. Ζήτησα τη συνδρομή του. Μου την έδωσε με πολλή προθυμία. Κι εισηγήθηκα αμέσως στο δήμαρχο να προσκαλέσουμε το Σιγάλα σαν "τεχνικό σύμβουλο". Κι έγινε η πρώην Εφορευτική Επιτροπή της Δημοτικής Βιβλιοθήκης κι ο Σιγάλας αναδείχθηκε "τιμής ένεκεν" πρόεδρός της. Τα άλλα μέλη της Επιτροπής ήσαν ο δικηγόρος Ιω. Λαδάς, ο ναυτικός πράκτορας Ιω. Εμίρης και ο νεαρός οικονομολόγος Γ. Τσιστόπουλος. Ο τελευταίος τούτος, με την ανώτερη μόρφωσή του και τη δραστηριότητά του, είχε καταστεί ένας σημαντικός εποικοδομητικός παράγοντας, στην πρώτη εκείνη φάση της λειτουργίας της Δημοτικής Βιβλιοθήκης. Κι έπεσα με τα μούτρα στη δουλειά. Είχα βρει τώρα κάποια διέξοδο στη μόνιμη πια αγωνία μου.

Στη μεγάλη αίθουσα της Χ.Α.Ν., που προοριζόταν για το αναγνωστήριο, βρισκόταν εγκατεστημένη η νεοσύστατη φιλαρμονική του Δήμου, που ξεκούφαινε την περιοχή με τις βραδυνές της ασκήσεις. Κι η πρώτη μου ενέργεια ήταν να μεταφερθεί η φιλαρμονική σε μέρος μακρινό και να δοθεί η αίθουσα στο προορισμό της. Έπειτα κάθησα και φιλοτέχνησα σχέδια βιβλιοθηκών και τραπεζιών αναγνωστηρίου. Συγκέντρωσα τιμοκαταλόγους των βιβλιοπωλείων, απ' όπου έκαμα μιαν επιλογή, για τον πρώτο πυρήνα των βιβλίων. Εισηγήθηκα στην Εφορευτική Επιτροπή να ζητηθούν από τη Διοικούσα Επιτροπή του Δήμου οι αναγκαίες πιστώσεις και να γίνουν οι σχετικές δημοπρασίες. Και σε λίγο καιρό ήρθαν οι βιβλιοθήκες κι άρχισαν ν' αραδιάζονται στα ράφια τους τα πρώτα βιβλία. Ο Σιγάλας συνέστησε να τα δέσουμε με ξεχωριστό χρώμα εξωφύλλων, για κάθε κατηγορία. Κι άρχισε ύστερα η δακτυλογράφηση και η ταξινόμηση των βιβλίων. Είχα πελαγώσει σ' ένα πλήθος από βιβλιοθηκονομικούς κανόνες και μονάχα η πείρα του Σιγάλα με βοηθούσε να τους βάλω σε κάποια τάξη. Πήγαινα τακτικά στο σπίτι του, όπου συζητούσαμε εξαντλητικά τα οργανωτικά προβλήματα της νέας βιβλιοθήκης. Εργαζόμουν μονάχος, με τη Μαίρη Αυγουστοπούλου, μια νέα υπάλληλο του Δήμου, μαθήτρια του Μίλτου Κουντουρά, που αγαπούσε πολύ τη λογοτεχνία. Εγώ καταχωρούσα τα έντυπα στο "βιβλίο εισαγωγής" και συνέτασα τα δελτία τους. Κι εκείνη τα δακτυλογραφούσε, σε πολλαπλά αντίγραφα, μαζί με τα "παραπεμπτικά" τους, για να συγκροτήσουν τους καταλόγους της Βιβλιοθήκης.

Κι ο Σαγιαξής με το Νίκο Καμμώνα; Τι έκαμναν τούτοι οι δύο "ακρογωνιαίοι λίθοι" της Δημοτικής Βιβλιοθήκης; Ο Καμμώνας, που άλλοτε είχε περιφρονήσει τη θέση ενός νομάρχου, ήταν πολύ φυσι-

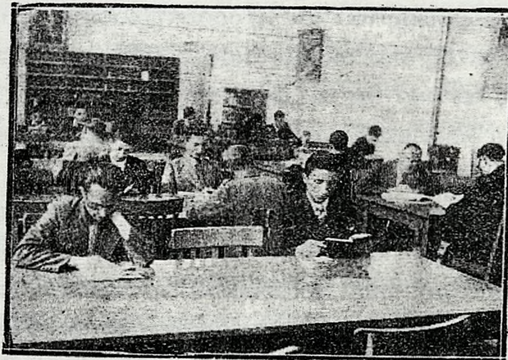
Ποῖοι πρῶτοι ἐδιάβασαν εἰς τὴν Δημοτικὴν βιβλιοθήκην μας

ΟΣΟΙ ΦΙΛΟΜΑΘΕΙΣ ΠΡΟΣΕΛΘΕΤΕ...

ΕΝ ΠΡΩΤΟΙΣ, ΟΥΔΕΝ ΘΗΛΥ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ!

Ὑπερτεροῦν οἱ νέοι καὶ οἱ γέροντες.—Ποῖα βιβλία ἀνεγνώσθησαν. — Καὶ εἷς Βερροιόφιλος.— Τὸ Ἀναγνωστήριον ἐργάζεται.

Ἡ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη ἄνοιξε ἀπὸ διημέρου τὰς πύλας της. Ἀλλὰ ποιοὶ τὴν ἐπισκέπτονται καὶ τί διαβάζουν; Ἂς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ πρῶτον. Τὰς πρώ-

Ἡ πρεμιέρα τῆς Βιβλιοθήκης: Οὐδὲν θῆλυ.

τας τοὐλάχιστον ἡμέρας δίνουν τὸ ραντεβοῦ τους ἐκεῖ μέσα οἱ δύο ἡλικίες...τῶν ἄκρων. Ἡ νεολαία καὶ τὸ γῆρας. Ἡ πρώτη γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν πεῖνα τῶν πρώτων πνευματικῶν ἀνησυχιῶν της, ἡ δεύτερη γιὰ νὰ φρεσκάρῃ καὶ νὰ δροσίσῃ τὴν ἡλιοφρυγμένη πεῖρα της μὲ τὴν ἐξ ἴσου πολύτιμον πεῖραν ποὺ προσφέρεται ὡς φάρμακον σπεσιαλιτὲ διὰ τῶν σελίδων ἑνὸς βιβλίου...

Οἱ πρῶτοι λοιπὸν ἐπισκέπται τῆς Δημοτικῆς βιβλιοθήκης εἶνε μαθηταὶ γυμνασίων καὶ λυκείων ἢ συμπαθεῖς γεροντάκοι, ἀπόμαχοι τῆς ζωῆς. Γηράσκουν κι' αὐτοί, ὅπως ὁ Σωκράτης, διδασκόμενοι...

Τὶ διαβάζουν

Καὶ τί διαβάζουν; Ποικιλίαν ἐφάμιλλον μιᾶς ρούσικης σαλάτας. Τὰ πρῶτα βιβλία ποὺ ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τὰ ράφια τῆς βιβλιοθήκης εἶναι ἡ παγκόσμιος μυθολογία τοῦ Ντυπρέ, τὸ ρωμάντζο τῆς κ. Τατιάνας Σταύρου. «Ἐκεῖνοι ποὺ ἔμειναν» τὸ περιοδικὸν «Ἰόνιος Ἀνθολογία» καὶ «Ἀμάραντα» τοῦ Δροσίνη, τοῦ Σουρῆ τὰ «Ἅπαντα» τοῦ Παλαμᾶ ἢ Τρισεύγενη καὶ ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου, Ἀριστοτέλους ἡ Πρώτη Φιλοσοφία, τὰ διηγήματα τοῦ κ. Ἀλέκου Λιδωρίκη, μὲ τὸν τίτλον οἱ «Καινούριοι Ἄνθρωποι», ἡ Διπλογραφία ἄνευ Διδασκάλου, «Ἰθάκη καὶ Ὅμηρος», ἡ «Ραδιοφωνία δι' ὅλους», οἱ «Μεγαλείτεροι Μουσικοί», Σωτηροπούλου, «Γενικαὶ Μέθοδοι Βυρσοδεψίας», Νέα Μουσικὴ Κουζέλη, Βενέζη τὸ Νούμερο 31328 κ. λ. π. κ. λ. π.

Ὅπως βλέπετε δὲν μένει παραπονεμένος κανένας κλάδος τῆς γνώσεως, κανεὶς πλόκαμος τοῦ ἐπιδικτοῦ. Ζητοῦνται ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτας τῆς δημοτικῆς βιβλιοθήκης τόσον ἡ φιλολογία ὅσον καὶ ἡ ποίησις, ἡ φιλοσο-

Συνέχεια εἰς τὴν 5ην σελ.

"Μακεδονία",
19.4.1939.

κό να περιφρονεί, σε μεγαλύτερο βαθμό, την ταπεινή θέση ενός βιβλιοθηκαρίου. Η Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης ποτέ δεν είχε την τιμή να δεχθεί την επίσκεψή του. Εκείνος πραγματοποιούσε μια μονάχα επίσκεψη, στο δημοτικό ταμείο, στο τέλος του κάθε μηνός.

Όμως ο Σαγιαξής, με την απαράμιλλη ευσυνειδησία του, ερχόταν κάθε πρωί πρώτος στη Βιβλιοθήκη κι έφευγε ακριβώς στην ώρα του κλεισίματός της. Κι όλη την ώρα έκοβε βόλτες ανάμεσα στο δικό μου τραπέζι και στη γραφομηχανή της Μαίρης κι έτριβε τα χέρια του ικανοποιημένος κι άστραφτε το πρόσωπό του από ευτυχία κι

όλο ψιθύριζε πως αυτό που "κάμνανε" θα έμενε στην ιστορία της Θεσσαλονίκης. Κοντολογίς ήταν ο πιο ευτυχισμένος άνθρωπος του κόσμου, γιατί είχεν αξιωθεί, επί τέλους, να ιδεί ενσαρκωμένο το "μεγάλο όνειρο της ζωής του".

Μ' αγαπούσε και με τιμούσε ο Σαγιαξής, όπως αγαπά και τιμά ένας δάσκαλος τον άξιο μαθητή του. Και κάποτε ο "μαθητής" παρακάλεσε το "δάσκαλο" να συντάξει κι αυτός μερικά δελτία. Κι εκείνος προθυμοποιήθηκε να το κάμει κι όλη την ώρα σηκωνόταν και ζητούσε διευκρινίσεις από το "μαθητή". Κι ο "μαθητής" στο τέλος ευχαρίστησε το "δάσκαλο", για τη συμβολή του στην οργάνωση της Βιβλιοθήκης, κι έπειτα, με πολλή διάκριση, άφησε να γλυστρήσουν τα δελτία του στο διπλανό καλάθι.

Κι όσες φορές ερχόταν κανένας ξένος επισκέπτης, έτρεχε ο Σαγιαξής να τον υποδεχθεί με φιλοφροσύνη κι αυτοσυσταινόταν αμέσως για "διευθυντής της βιβλιοθήκης". Κι έπειτα, μ' ένα βλέμμα γεμάτο ικεσία, ζητούσε τη βοήθειά μου, για να ικανοποιήσει κάποια περιέργεια του επισκέπτη.

Τα εγκαίνια της Βιβλιοθήκης

Δούλεψα σκληρά εκείνο το καλοκαίρι κι έπειτα το φθινόπωρο και το χειμώνα του 1938. Τώρα ήταν έτοιμο το μεγάλο αναγνωστήριο με τα καινούργια τραπέζια και τα άνετα καθίσματα. Στους τοίχους είχαν κρεμασθεί πολλοί ζωγραφικοί πίνακες, από εκείνους που αγόραζε ο Δήμος στις εκθέσεις των ζωγράφων. Και τα καινούργια βιβλία, δεμένα όμορφα, έπαιρναν κι αυτά, λίγα λίγα, την οριστική θέση τους στα ράφια, με την ετικέτα του αριθμού της ταξινομήσεως. Είχαμε προγραμματίσει να κάνουμε τα εγκαίνια της Βιβλιοθήκης αμέσως μετά το νέο έτος, όμως τότε, για πρώτη φορά, διαπίστωνα πόσο πολύ λεπτολόγα είναι η δουλειά της βιβλιοθηκονομίας και από πόσα στάδια επεξεργασίας πρέπει να περάσει το κάθε βιβλίο, για να βρεθεί στη θέση του, πάνω στα ράφια. Και μονάχα την Κυριακή του Θωμά του 1939, μπόρεσε ο Δήμος να κάμει τα επίσημα εγκαίνια της Βιβλιοθήκης του. Ήταν ένα σημαντικό γεγονός στην ιστορία της Θεσσαλονίκης. Ήρθαν οι αρχές της πόλης, ήρθε κι ο Μητροπολίτης Γεννάδιος κι οι εκπρόσωποι του Πανεπιστημίου. Είχε μαζευθεί πολύς κόσμος, για να θαυμάσει το νέο δημοτικό έργο.

Έγινε πρώτα ο αγιασμός. Έπειτα μίλησε ο δήμαρχος Μερκουρίου, εκφράζοντας τη μεγάλη του χαρά, γιατί επί τέλους, "είδεν ικανοποιούμενον τον διακαή πόθον της ζωής τους". Μετά το Δήμαρχο πήρε το λόγο ο καθηγητής Αν. Σιγάλας, ο πρόεδρος της Εφορευτικής Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης. Μίλησε για πολλά, αναφέρθηκε στην προϊστορία των ελληνικών βιβλιοθηκών, κατά τον καιρό της τουρκοκρατίας. Απέφυγε να μιλήσει για την "προϊστορία" της νεοσύστατης βιβλιοθήκης, ίσως γιατί η επισημότητα της στιγμής δεν ήταν πρόσφορη για τη δημιουργία ατμόσφαιρας θυμηδίας. Ωστόσο, δεν παρέλειψε να ευχαριστήσει το Δήμαρχο και να

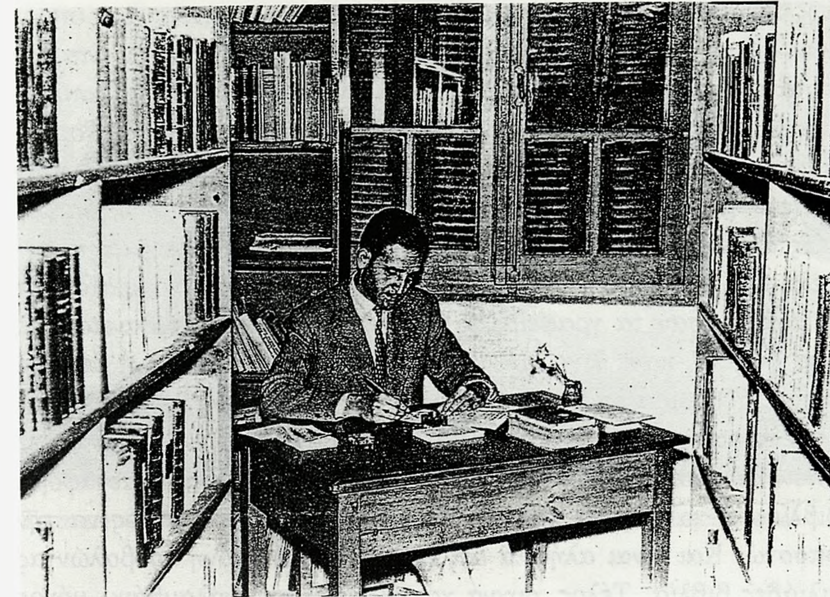
εκφράσει την “ευγνωμοσύνην ολοκλήρου του λαού της Θεσσαλονίκης, δια την πρωτοβουλίαν αυτού, προς εκπλήρωσιν του διακαούς πόθου του”. Τελευταίος είπε λίγα λόγια και ο εκπρόσωπος της δικτατορίας, ο υπουργός Βορείου Ελλάδος Γ. Κυρίμης. Φυσικά, είναι περιττό να ειπωθεί, πως τίποτε δεν αναφέρθηκε από την πραγματική ιστορία της βιβλιοθήκης. Το έργο αποδόθηκε στη “θερμουργό πνοή” του μεγάλου Κυβερνήτη και στο δημιουργικό πνεύμα της 4ης Αυγούστου, που πρόσθετε τώρα, με τούτο το πνευματικό ίδρυμα, ένα ακόμα λιθάρι στο οικοδόμημα του “τρίτου ελληνικού πολιτισμού”. Κι ο κόσμος χειροκρότησε κι η μουσική του δήμου έπαιξε το εμβατήριο της 4ης Αυγούστου. Κι όλοι οι πολιτικοί και δημοτικοί παράγοντες δεχόντανε συγχαρητήρια για το μεγάλο “τους” έργο.

Και μονάχα κάποιος πρώην πρακτικογράφος του Δημοτικού Συμβουλίου, με την ψυχολογία του “λάθε βιώσας”, στεκόταν σε μια γωνιά και χαμογελούσε πικρά, για την παράσταση τούτης της κωμωδίας. Κι ήσαν ακριβώς την ώρα εκείνη που με πλησίασε ο Χαράλαμπος Θεοδωρίδης και γελώντας με ικανοποίηση, φώναξε δυνατά πως οι καθηγητές του Πανεπιστημίου, με το λέγε λέγε, κατάφεραν, επί τέλους, να μας φτιάξουν Δημοτική Βιβλιοθήκη. Χαμογέλασα και πάλι κι ευχαρίστησα το σεβαστό φίλο για την “προσφορά” τούτη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Και σκέφθηκα βαθιά μέσα μου πως γράφεται η ιστορία στον ωραίο μας τούτο κόσμο. Και την άλλη μέρα, ένα κύμα από νιάτα κατέκλυσε το μεγάλο αναγνωστήριο. Μια κυψέλη πνεύματος είχε στηθεί τώρα στην καρδιά τούτης της στείρας πολιτείας (...)

(...) Η νεοσύστατη Δημοτική Βιβλιοθήκη λειτούργησε με πολλή επιτυχία ως την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου το 1940, οπότε με την επίταξη από τις στρατιωτικές αρχές του μεγάρου της Χ.Α.Ν. έκλεισε το αναγνωστήριό της. Όμως η λειτουργία της συνεχίσθηκε με άλλον τρόπο. Οργανώσαμε τμήμα δανειστικό, τα βιβλία του οποίου ομάδες ψυχωμένων κοριστιών της Χ.Ε.Ν. τα μοίραζαν στους τραυματίες των 11 στρατιωτικών νοσοκομείων που είχαν ιδρυθεί στη Θεσσαλονίκη.

Κατά τη Γερμανική Κατοχή η Δημοτική Βιβλιοθήκη είχε τελικώς αχρηστευθεί. Τα βιβλία της, όσα είχαν περισωθεί μαζί με τους ζωγραφικούς πίνακες του Δήμου, αποθηκεύθηκαν στα πιο απίθανα κρησφύγετα. Και μετά την απελευθέρωση, αφού έγιναν μερικά ράφια και τραπέζια, με την βοήθεια της στρατιωτικής επιμελητείας, επαναλειτούργησε η Βιβλιοθήκη, όχι στον παλιό της χώρο του μεγάρου της Χ.Α.Ν., αλλά στον 4ο όροφο του επιταγμένου σπιτιού της οδού Αγ. Σοφίας. Μονάχα το 1947 μεταφέρθηκε οριστικά στον παλιό της χώρο”.

Ο **Ντ. Χριστιανόπουλος** ως “βιβλιοθηκάριος” της Δημοτικής Βιβλιοθήκης από το 1957 ως 1965 μας προσφέρει στο βιβλίο του “Θεσσαλονίκην ου μ' εθέσπισεν” ένα χρήσιμο απολογισμό. (Το κείμενο δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στον τόμο “Δημοτική Βιβλιο-

Ο Ντίνος Χριστιανόπουλος στο γραφειάκι του, μέσα στο τμήμα περιοδικών. Ταξινόμος (1958).

θήκη Θεσσαλονίκης: πενήντα χρόνια από την λειτουργία της, 1939-1989”, 1990, σ. 40-42):

“Τον Νοέμβριο του 1956 με κάλεσε ο κ. Γ. Βαφόπουλος στο γραφείο του και με ρώτησε αν θα ήθελα να εργασθώ στη Δημοτική Βιβλιοθήκη ως έκτακτος υπάλληλος. Μου εξήγησε ότι η Βιβλιοθήκη έπασχε από έλλειψη ικανού και μορφωμένου προσωπικού κι ότι ο ίδιος, εδώ και δύο χρόνια, είχε πετύχει, ύστερα από πολλούς αγώνες, να δοθεί η έγκριση για την πρόληψη ενός συνεργείου δύο φιλολόγων, που θα αναλάμβανε να ταξινομήσει κάπου οκτώ χιλιάδες βιβλία της βιβλιοθήκης Λευκαδίτη-Δέλη. Μέσα σ' αυτή τη διετία δεν μπόρεσε να βρει κανέναν κατάλληλο άνθρωπο για το συνεργείο, που κινδύνευε πλέον να καταργηθεί.

Δε χρειάστηκε να το σκεφτώ πολύ: Εδώ και λίγο καιρό ήμουν άνεργος, μη θέλοντας να διοριστώ στο δημόσιο ως καθηγητής και μη βρίσκοντας καμία άλλη δουλειά που να μου ταιριάζει. Σκέφτηκα λοιπόν ότι η ανέλπιστη αυτή προσφορά εργασίας ήταν ό,τι μου χρειάζονταν. Χωρίς δισταγμό είπα το ναι και τον Φεβρουάριο του 1957 ανέλαβα υπηρεσία.

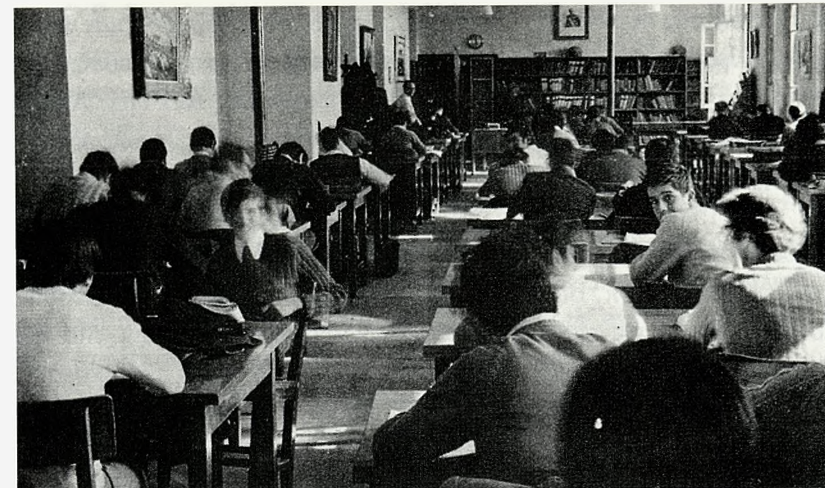
Η αγάπη μου για το βιβλίο και η μανία μου για τάξη με βοήθησαν να προσαρμοστώ γρήγορα και να δουλέψω με όρεξη. Ο κ. Βαφόπουλος μου παραχώρησε το διπλανό του γραφείο (σημερινό βιβλιοστάσιο περιοδικών) – που το στόλισα με κάτι παραπεταμένες τέμπερες του Πεντζίκη – και βάλθηκε να με κατατοπίζει για όλα: βιβλίο εισαγωγής, καταλογογράφηση, ταξινόμηση, βιβλιοδέτηση, αναβιβλιοδέτηση, επίβλεψη αναγνωστηρίου, δανεισμό βιβλίων κτλ. Φυσικά, εκείνο που πρώτευε για το συνεργείο ήταν η ταξινόμηση

της βιβλιοθήκης Λευκαδίτη-Δέλη. Αλλά ήταν ολοφάνερο πως υπήρχαν άλλες ανάγκες πιο επείγουσες, ενώ το προσωπικό είτε δεν έφτανε είτε δεν μπορούσε να αποδώσει. Πράγματι, εκτός από τις τρεις υπαλλήλους –την κ. Αθηνά Βαφειάδου, την Ολυμπία Τσούνη και την Ουρανία Καλού– που δούλευαν φιλότιμα, όλοι οι άλλοι ήταν άσχετοι με το βιβλίο ή είχαν μετατεθεί δυσμενώς από άλλες υπηρεσίες του Δήμου, χώρια που υπήρχαν και μερικοί με ψυχικές παθήσεις, που τους είχαν πετάξει σε μας. Με τι προσωπικό λοιπόν, θα λειτουργούσαν τα γραφεία, τα αναγνωστήρια και τα δανειστικά; Και φυσικά, κάθε λίγο και λιγάκι κάποιος αρρώσταινε ή έπαιρνε άδεια ή είχε μια επείγουσα δουλειά και ζητούσε να λείψει, κι εγώ έπρεπε να παρατώ την εργασία μου και να τον αντικαθιστώ, σε όποιον τομέα και αν εργαζόταν. Αλλά και όποτε γινόταν μεταφορά βιβλίων ή και βιβλιοστασίων, ήμουν ο μόνος κατάλληλος να την υποστώ. Και είναι αλήθεια ότι έφαγα πολλή σκόνη κουβαλώντας χιλιάδες βιβλία. Τέλος, συχνά χρειάζονταν να αναλαμβάνω μόνος μου, ή μαζί με την καθαρίστρια, την καθαριότητα διαφόρων χώρων, που ως τότε χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες: με τα χέρια μου καθάρισα ολόκληρη την τεράστια αίθουσα, όπου από το 1965 ως το 1985 στεγάστηκε η Δημοτική Πινακοθήκη. Όλο αυτό το χαμαλίκι πολλές φορές με έκανε να μελαγχολώ, και χώρια που είχα από πάνω και τη γκρίνια της μάνας μου: “Δεν ήθελες να γίνεις καθηγητής; έ; Φάε τώρα σκόνες και βιβλιοθήκες!”.

Κι όμως δούλεψα – και δούλεψα πολύ. Μέχρι τον Αύγουστο του 1965, που αναγκάστηκα να παραιτηθώ, έκανα τις παρακάτω εργασίες:

– Ταξινόμησα γύρω στις 4.500 βιβλία της βιβλιοθήκης Λευκαδίτη-Δέλη και σίγουρα θα τα είχα τελειώσει όλα, εάν δεν με απασχολούσαν και σε άλλους τομείς. Παράλληλα, ταξινόμησα και αρκετές χιλιάδες νεοεισερχομένων βιβλίων.

– Πραγματοποίησα μια παλιά επιθυμία του κ. Βαφόπουλου: αναταξινόμησα όλο το Τμήμα της ελληνικής ιστορίας, με βάση μια παραλλαγή του συστήματος Ντιούι, που τη δημιουργήσαμε, ύστερα από πολλή μελέτη και πολλές συζητήσεις, ο κ. Βαφόπουλος κι εγώ. Καταφύγαμε στη λύση αυτή και όχι στην εφαρμογή του ίδιου του συστήματος Ντιούι, διότι τότε το σύστημα αυτό παρουσίαζε πολλές ατέλειες περί την ταξινόμηση ειδικά της ελληνικής ιστορίας. Διαιρέσαμε όλη την ελληνική ιστορία σε είκοσι μεγάλους τομείς, ιστορικούς και γεωγραφικούς, που ο καθένας είχε αρκετές υποδιαιρέσεις. Η αναταξινόμηση αυτή 2.500 βιβλίων υπήρξε η πιο υπεύθυνη και επίπονη εργασία που έκανα στη Βιβλιοθήκη. Και είναι αλήθεια πως παρουσίαζε κάποια μειονεκτήματα αλλά, παρά ταύτα, το Τμήμα της ελληνικής ιστορίας εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να λειτουργεί πολύ καλά. Σ' αυτό συνέτεινε και το ότι χωρίσαμε εντελώς τους καταλόγους της ελληνικής ιστορίας από τους καταλόγους όλων των υπόλοιπων βιβλίων, και ταυτόχρονα συντάξαμε –για πρώτη φορά

Το αναγνωστήριο της Βιβλιοθήκης κατά την ώρα της λειτουργίας του.

στη Βιβλιοθήκη μας– θεματικό κατάλογο της ελληνικής ιστορίας (ο οποίος ανήλθε σε πολλές χιλιάδες λήμματα).

– Δημιούργησα, με δική μου πρωτοβουλία, ένα νέο τμήμα, το Τμήμα σπανίων βιβλίων, στο οποίο καταχώρησα δύο τρία αρχέτυπα της εποχής του Γουτεμβέργιου, πέντε έξι νεώτερους κώδικες, και γύρω στα εκατόν είκοσι σπάνια βιβλία που τυπώθηκαν μέχρι το 1830 (ως προς την Ελλάδα). Δυστυχώς, δεν πρόλαβα να προσθέσω και τα ελληνικά βιβλία που τυπώθηκαν στη Θεσσαλονίκη επί τουρκοκρατίας (1850-1912), πράγμα που δεν έγινε από κανέναν μετά την αποχώρησή μου.

– Στο Τμήμα των περιοδικών εργάστηκα με ιδιαίτερη αγάπη: το βρήκα με 150 τίτλους και το άφησα με 700. (Σήμερα, είκοσι πέντε χρόνια μετά την αποχώρησή μου, το Τμήμα των περιοδικών έφθασε ασθμαίνοντας στους 1000 τίτλους). Συνέταξα μάλιστα και σχετικό κατάλογο (για εσωτερική χρήση), που αποδείχθηκε πολύ χρήσιμος, και φρόντισα για τη δημιουργία ειδικού βιβλιοστασίου περιοδικών, θυσιάζοντας το προσωπικό μου γραφείο.

– Εκπαίδευσα στη βιβλιοθηκονομία –εμπειρικά, βέβαια, κι όταν πια ο κ. Βαφόπουλος είχε αποχωρήσει– μια νέα φουρνιά συναδέλφων, πρωτοδιορισμένων, που μας είχαν έρθει το 1963· επρόκειτο για νεαρές αποφοίτους γυμνασίου, από τις οποίες δύο, η Μίνα Παπάζογλου και η Αφρούλα Αδάμ, εξελίχθηκαν σε πολύ καλές βιβλιοθηκονόμους.

– Το 1963 έγραψα (με την επίβλεψη του κ. Βαφόπουλου) ένα εγχειρίδιο βιβλιοθηκονομίας για εσωτερική χρήση. Για τη σύνταξή του βασίστηκα κυρίως στον Ντιούι, καθώς και στα βιβλία της Δεκουλάκου και του Μάργαρη, τα μόνα που υπήρχαν μέχρι τότε. Το εγχειρίδιο αυτό δακτυλογραφήθηκε σε μερικά αντίτυπα και βιβλιοδετήθηκε, επρόκειτο δε να τυπωθεί, σύμφωνα με την επιθυμία του κ. Βαφόπουλου. Δυστυχώς, έμεινε ανέκδοτο, για λόγους αντιζηλίας

του μετέπειτα διευθυντή, βοήθησε όμως πολλούς παλιούς και νέους συναδέλφους, χώρια που το δανείζονταν και το φωτοτυπούσαν και οι πρώτοι υποψήφιοι στη Σχολή Βιβλιοθηκονομίας του ΤΕΙ. Ακόμη και σήμερα, αν και ξεπερασμένο σε αρκετά σημεία, εξακολουθεί να είναι χρήσιμο στο προσωπικό της Βιβλιοθήκης.

– Το 1962, όταν γιορτάζονταν τα πενήντα χρόνια από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, οργάνωσα –πάντα με τη βοήθεια και την επίβλεψη του κ. Βαφόπουλου– μια έκθεση βιβλίου περί Θεσσαλονίκης, που έγινε στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Με την ευκαιρία, συνέταξα αναλυτικό κατάλογο των βιβλίων της έκθεσης, που τυπώθηκε σε βιβλίο από την επιτροπή εορτασμού και μοιράστηκε δωρεάν. Μέχρι το 1980, που η Βιβλιοθήκη μας εξέδωσε κι άλλον παρόμοιο κατάλογο με διπλασιασμένο το βιβλιογραφικό υλικό, η πρώτη αυτή βιβλιογραφία περί Θεσσαλονίκης (και η πρώτη μου βιβλιογραφική δοκιμή) υπήρξε το μοναδικό βοήθημα για πολλούς ιστορικούς και επιστήμονες.

– Τέλος, το 1962 ανέλαβα την καταγραφή όλων των έργων τέχνης –έργων ζωγραφικής, κυρίως, αλλά και μερικών γλυπτών– που υπήρχαν μέχρι τότε στη Δημοτική Βιβλιοθήκη και ανήκαν στο Δήμο. Πολλές ζωγραφιές ήταν ανηρτημένες με γούστο στα αναγνωστήρια και τους άλλους χώρους (στους διαδρόμους υπήρχαν αφίσες), πολλές όμως βρίσκονταν σκονισμένες στις αποθήκες και ήταν σε κακή κατάσταση. Μετά την καταγραφή αυτή, ξεκίνησε μια προσπάθεια για τη δημιουργία Δημοτικής Πινακοθήκης, προσπάθεια που πραγματοποιήθηκε λίγο μετά την αποχώρησή μου το 1965."

Ο **Γ. Ιωάννου** θυμάται τα φοιτητικά του χρόνια στον καιρό του εμφυλίου και τις δυσκολίες να βρεθούν χώροι και βιβλία για διάβασμα. Γράφει στο βιβλίο του "Το δικό μας αίμα" (1978):

"Μπορώ απερίφραστα να πω ότι η Δημοτική Βιβλιοθήκη μας βοήθησε πάρα πολύ, έσωσε την κατάσταση. Ο ποιητής Γιώργος Βαφόπουλος, ο διευθυντής και δημιουργός της έκανε σπουδαία δουλειά, μέγα έργο (...) Εκεί, στη Δημοτική Βιβλιοθήκη μελετήσαμε ανθρώπινα, βρίσκαμε βιβλία, είχαμε ωραίες θέσεις, τραπέζια και καρέκλες από βαρύ ακριβό ξύλο. Ζωγραφικοί πίνακες κρεμόντουσαν πάνω από τα κεφάλια μας, ακόμα και γλυπτά υπήρχαν. Θυμάμαι έναν εξαίσιο Παπαλουκά, όπου ανάπαυα τη ματιά μου. Εδώ πρωτοδιάβασα και την "Έρημη χώρα" του Έλιοτ και τον Καββαδία, προτού ανατυπωθούν από τις προπολεμικές εκδόσεις τους (...) Το διάλειμμά μας το κάμναμε στο μεγάλο πάρκο, απέναντι από τη Χ.Α.Ν., όχι τόσο φουντωμένο βέβαια αλλά ενδιαφέρον πάντοτε, ή λίγο πιο κάτω στη θάλασσα, χαζεύοντας τα έργα για την παραλιακή επιχωμάτωση που τότε μόλις είχαν αρχίσει (...).

Όταν αργά τη νύχτα έβγαινα από το κτίριο της Χ.Α.Ν., όπου στεγαζόταν η Δημοτική Βιβλιοθήκη, ο τόπος έξω ήταν θεοσκότεινος. Αγαλλιούσε η ψυχή μου. Ήταν σαν συνέχεια με τον κόσμο των βιβλίων αυτό...".

Ο **Β. Βασιλικός** γράφει στο βιβλίο του "Το φύλλο, το Πηγάδι, το Αγγέλιασμα": "...Μια και μόνη ελπίδα έμενε: να φύγει από την κάμαρα του και να πάει να διαβάζει στη Δημοτική Βιβλιοθήκη. Μα θυμήθηκε ότι είχε ακούσει από έναν συμφοιτητή του ότι ήταν φίσκα καθημερινά και άλλες καρτέλες δεν υπήρχαν. Οι αναπληρωματικοί κάθε πρωί περίσσευαν. Έτσι ξέγραψε κι αυτή την τελευταία ελπίδα...".

Ο **Π. Μποκοβός** γράφει στο βιβλίο του "Η Θεσσαλονίκη του Αλέξανδρου" (2000): "...Τ' αναγνωστήριο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης που προοριζόταν για τους κατοίκους της πόλης και την εκεί μελέτη της πλούσιας σε λογοτεχνικά βιβλία συλλογής, καταλαμβανόταν κάθε μέρα από φοιτητές, που πήγαιναν να διαβάσουν τα δικά τους συγγράμματα. Υπήρχαν αυστηροί κανονισμοί που απέτρεπαν τους θορύβους κι επέβαλαν μια απόλυτη ησυχία που γινόταν απ' όλους σεβαστή. Αλλά κάποια μέρα, οι ενδιαφερόμενοι να μελετήσουν βρέθηκαν περισσότεροι από τις θέσεις και γι' αυτό καθιερώθηκε η διανομή αριθμών προτεραιότητας που μοιράζονταν λίγο προτού ανοίξει τ' αναγνωστήριο. Έτσι, αποκτήθηκε το πιο ευπρεπές και ήσυχο αναγνωστήριο που για πολλά χρόνια εξυπηρετούσε τον φοιτητικό κόσμο. Σύντομα όμως πήρε και τον χαρακτήρα του νυφοπάζαρου, αφού οι φοιτήτριες το προτιμούσαν για τη μελέτη τους (...)

Το μέγαρο ΧΑΝΘ που στέγαζε τη Δημοτική Βιβλιοθήκη, είχε κάνει στέκι για τις πολιτικές δραστηριότητές του, ο Στέλιος που προτιμούσε κι αυτός το αναγνωστήριο (...).

Στη δημοτική βιβλιοθήκη ο Αλέξανδρος κι άλλοι της παρέας είχαν την ευκαιρία να διαβάσουν λογοτεχνικά έργα, ελληνικά και ξένα, καθώς και να παρακολουθούν τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά περιοδικά της εποχής. Αυτή η βιβλιοθήκη ήταν μια πνευματική όαση μέσα στην έρημο της πόλης, ίσως η μοναδική (...).

Ο Νίκος σπάνια πήγαινε στη Δημοτική Βιβλιοθήκη (...). Από το αναγνωστήριο περνούσε συνήθως όταν έχανε την παρέα και ήθελε να τους δει. Τότε διάβαζε μαζί τους και μοιραζόταν τις συζητήσεις στα διαλείμματα (...)".

Ο **Φ. Φιλίππου** γράφει στο βιβλίο του "Αντίο, Θεσσαλονίκη" (1999).

"...Σκεφτόμουν εκείνη τη στιγμή ένα απολύτως ερωτικό πλάσμα που είχα δει στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της πόλης που στεγάζεται στον πρώτο όροφο του κτιρίου της ΧΑΝΘ. Τη λέγανε Λίτσα – "κυρία Λίτσα" τη φωνάζανε οι άλλοι υπάλληλοι – ήταν φιλόλογος και είχε διευθυντική θέση στη βιβλιοθήκη. Αρκετά ευγενική, ήταν πρόθυμη να μ' εξυπηρετήσει σ' οτιδήποτε χρειαζόμουν σχετικά με την έρευνά μου (...). Θα μπορούσα να επισκέπτομαι τη βιβλιοθήκη μόνο για να τη βλέπω, αυτό μου αρκούσε (...). Πήγα προχθές στη Δημοτική Βιβλιοθήκη και είδα την Γαρουφαλιά (...). Καλά καλά δεν με γνώρισε – τόσοι αναγνώστες και ερευνητές περνάνε κάθε μέρα από κει (...). Ζήτησα ένα βιβλίο για λόγους προσχηματικούς και έφυγα...".

Κ. ΚΡΙΚΕΛΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΔΥΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΕΝΤΟΥΚΙΑ ΘΗΣΑΥΡΩΝ ΑΝΙΧΝΕΥΟΝΤΑΣ

Οι "υποβαθμισμένες περιοχές" του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης. Οι περιοχές της δυτικής Θεσσαλονίκης οφείλουν κατά κύριο λόγο αυτή τους την απαξιωτική ιδιότητα στη γειτνίαση με τη βιομηχανική περιοχή της Σίνδου, που φιλοξενεί μονάδες ρυπογόνες και επικίνδυνες για τη δημόσια υγεία και το περιβάλλον. Περιοχές κατά βάση εργατικές, χαρακτηρίζονται από έλλειψη ρυμοτομίας, φαρδιών δρόμων, πάρκινγκ, ασφυκτιώντας σε "μικρά κι ανήλιαγα στενά".

Μέσα στην πολιτιστική έρημο των δυτικών περιοχών της πόλης, οάσεις αποτελούν οι δημοτικές βιβλιοθήκες, που προσφέρουν δροσερή γνώση και όνειρα σε πολλούς κατοίκους, όλων των ηλικιών. Η ανέξοδη –σημαντικό στοιχείο για εργατουπόλεις– πρόσβαση στον πλούτο των βιβλίων προκαλεί στο βλέμμα των αναγνωστών μια ευγενική απληστία κατά την είσοδό τους στη βιβλιοθήκη.

Υπάρχουν βιβλιοθήκες σε όλους τους δήμους των δυτικών περιοχών. Η οργάνωσή τους ποικίλλει από αρκετά πλούσιες βιβλιοθήκες με λειτουργική μηχανοργάνωση έως βιβλιοθήκες που δεν έχουν καταγεγραμμένα τα βιβλία τους, αλλά ούτε και των αριθμό των αναγνωστών!!! Δύο βιβλιοθήκες –της Σταυρούπολης και του Καλοχωρίου– αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα, καθώς έληξε η σύμβαση των βιβλιοθηκονόμων και η λειτουργία τους "επαφίεται στον πατριωτισμό κάποιων υπαλλήλων".

Οι βιβλιοθήκες διαθέτουν όλες τις κατηγορίες των βιβλίων, με έμφαση στη λογοτεχνία – ελληνική και ξένη. Είναι η κατηγορία που προτιμούν περισσότερο οι αναγνώστες.

ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ

Είναι η παλαιότερη, μεγαλύτερη και πιο οργανωμένη βιβλιοθήκη των δυτικών περιοχών με 15.000 τίτλων βιβλίων και επιπλέον δύο παιδικές βιβλιοθήκες. Οι αναγνώστες ανέρχονται στους 7.128, τα βιβλία που αφορούν στη λογοτεχνία αγγίζουν τα 5.000, ενώ 7 στους 10 αναγνώστες προτιμούν τη λογοτεχνία.

ΕΥΟΣΜΟΣ

"Ανερχόμενη δύναμη" η βιβλιοθήκη του Ευόσμου καμαρώνει για 13.000 τίτλους βιβλίων που φιλοξενεί στα ράφια της, με κυριότερη τη λογοτεχνία (3.000 τίτλοι), ενώ οι αναγνώστες της είναι 7.000.

ΝΕΑΠΟΛΗ

Η βιβλιοθήκη της φιλοξενεί 7.500 τίτλους και είναι ενιαία με την παιδική βιβλιοθήκη, ενώ στο σύνολό της λειτουργεί κατά 70% για παιδιά. Οι αναγνώστες της φτάνουν τους 1.879, ενώ καθημερινά προσέρχονται για δανεισμό 35 με 40 άτομα, με "οροφή δανεισμού" ένα μόνο βιβλίο.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟ ΚΟΡΔΕΛΙΟ

Εφτά χιλιάδες βιβλία έχει καταγεγραμμένα η βιβλιοθήκη του Ελευθέριου Κορδελιού και οι εγγεγραμμένοι αναγνώστες αγγίζουν τους 3.000. Καθημερινά περνούν από τους χώρους της περί τους 60 αναγνώστες.

ΜΕΝΕΜΕΝΗ

Η βιβλιοθήκη της Μενεμένης είναι κυρίως παιδική βιβλιοθήκη με 5.500 τίτλους βιβλίων. Οι αναγνώστες της αγγίζουν τους 800, μεταξύ των οποίων και ενήλικες, καθώς υπάρχουν και 400 τίτλοι βιβλίων για αυτούς. Τονίστηκε η ανάγκη αγοράς καινούργιων τίτλων, διότι εκδηλώνεται μεγάλο ενδιαφέρον.

ΠΟΛΙΧΝΗ

Πικρία εκφράστηκε από τους υπεύθυνους της βιβλιοθήκης, καθώς δεν υπάρχει μηχανοργάνωση για να γνωρίζουν τον επακριβή αριθμό των βιβλίων, υπολογίζουν πως είναι γύρω στις 9.000. Επίσης, άγνωστος παραμένει και ο αριθμός των αναγνωστών που χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες της βιβλιοθήκης. Πάντως, καθημερινά προσέρχονται γύρω στα 17 άτομα.

ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗ

Χωρίς βιβλιοθηκονόμο λειτουργεί αυτήν την περίοδο η βιβλιοθήκη της Σταυρούπολης, η οποία διαθέτει 1.747 τίτλους βιβλίων. Δεν υπήρχαν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία για τους εγγεγραμμένους αναγνώστες, παρά μόνο πως το 2000 καταγράφηκαν 75 νέες εγγραφές και τους πρώτους μήνες του 2001, 18 νέοι αναγνώστες. Καθημερινά προσέρχονται 8-10 άτομα για δανεισμό.

ΣΥΚΙΕΣ

Αν και ο δήμος καταλαμβάνει περιοχή κυρίως της βόρειας Θεσσαλονίκης, έχει όλα τα χαρακτηριστικά των δυτικών συνοικιών, αφού συνορεύει με την Πολίχνη και Νεάπολη. Ο αριθμός των καταχωρισμένων τίτλων στη δημοτική βιβλιοθήκη είναι σήμερα 10.794, οι εγγεγραμμένοι αναγνώστες 1.712, ενώ καθημερινά 20 με 30 άτομα δανείζονται βιβλία ή χρησιμοποιούν το αναγνωστήριο.

ΕΧΕΔΩΡΟΣ

Προέκυψε από τη συνένωση τριών κοινοτήτων, της Σίνδου, του Καλοχωρίου και της Ιωνίας.

1. Σίνδος

Οι τίτλοι της αγγίζουν τους 3.850 τόμους, οι αναγνώστες τους 650 και καθημερινά 30 άνθρωποι δανείζονται βιβλία, ενώ των σύνολο των αναγνωστών που καθημερινά επισκέπτεται τη βιβλιοθήκη υπερβαίνει τους 50.

2. Καλοχώρι

Με την απουσία βιβλιοθηκονόμου, το Καλοχώρι λειτουργεί τη βιβλιοθήκη του με 2.000 τίτλους και εγγεγραμμένους 100 αναγνώστες. Την περσινή περίοδο επισκέπτονταν καθημερινά τη βιβλιοθήκη 15 με 20 άτομα.

3. Ιωνία

"Δυνατή" βιβλιοθήκη διαθέτει η Ιωνία με 10.000 τίτλους βιβλίων και 3.214 εγγεγραμμένους αναγνώστες. Οι συνολικοί δανεισμοί βιβλίων την περσινή χρονιά έφτασαν στο αξιοσημείωτο νούμερο των 14.568.

ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΓΡΑΦΟΥΝ:

ΕΛΕΝΗ ΚΑΠΛΙΤΖΟΓΛΟΥ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
ΑΛΕΞΙΑ ΜΥΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΩΣΤΑΣ ΣΟΥΕΡΕΦ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΑΡΕΛΛΑ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΒΛΙΚΙΑΝΟΦ
ΘΑΛΕΙΑ ΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ
ΜΑΡΙΑ ΚΑΜΠΟΥΡΗ
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ
ΜΕΡΟΠΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ
ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ
ΚΩΣΤΑΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ
ΜΑΡΙΑ ΚΑΖΑΜΙΑ-ΓΚΟΛΑ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΙΚΕΛΗΣ

ISSN 1108-5452